

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
Филолошки факултет „Блаже Конески“ - Скопје

ДЕСЕТТИ НАУЧЕН СОБИР НА МЛАДИ МАКЕДОНИСТИ

Конференција во чест
на проф. Лилјана Минова-Ѓуркова

10–11 мај 2018 г.

Скопје 2020

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје

Издавач: Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

**Уредник на издавачката дејност
на Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје**
проф. д-р Анета Дучевска, декан

Одговорен уредник:
проф. д-р Искра Пановска-Димкова

Редакциски одбор:
проф. д-р Искра Пановска-Димкова
проф. д-р Татјана Гочкова-Стојановска
проф. д-р Кристина Николовска
м-р Бобан Карапејовски

Лектура:
м-р Бобан Карапејовски

Рецензенти:
проф. д-р Искра Пановска-Димкова
проф. д-р Татјана Гочкова-Стојановска
проф. д-р Катерина Велјановска
проф. д-р Искра Хаџи Бошкова Тасевска
проф. д-р Трајче Стамески

Компјутерска обработка и печат:
Мар-Саж

Тираж: 300 примероци

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје

Катедра за македонски јазик
и јужнословенски јазици

**ДЕСЕТТИ НАУЧЕН СОБИР НА МЛАДИ МАКЕДОНИСТИ
КОНФЕРЕНЦИЈА ВО ЧЕСТ
НА ПРОФ. ЛИЛЈАНА МИНОВА-ЃУРКОВА**

10-11 мај 2018 г.

Скопје, 2020

ПРЕДГОВОР

Во зборников се претставени трудови на младите македонисти од Десеттиот научен собир на млади македонисти, Конференција во чест на проф. д-р Лилјана Минова-Ѓуркова, кој се одржа на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје на 10 и 11 мај 2018 г. во организација на Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици. На овој научен собир, со реферати се претставија 38 излагачи, и тоа 19 домашни и 19 странски. Од нив 22 реферата беа од областа на лингвистиката и 16 од областа на литературата. Во зборникот што е пред вас се отпечатени 26 труда, поделени на лингвистика – 15 и литература – 11.

Научниот собир на млади македонисти, Конференција во чест на проф. д-р Лилјана Минова-Ѓуркова одржан во 2018 г., одбележа два значајни јубилеи – десетти научен собир и 25 години од првиот научен собир.

Првиот научен собир на млади македонисти се одржа на 20 и 21 мај 1993 година на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје. Идејата за организирање на собирот потекна од проф. д-р Лилјана Минова-Ѓуркова, која секогаш се грижеше за промовирање на младите научни сили на Катедрата за македонски јазик, па затоа, по нејзината прерана смрт, Собирот се одржува во нејзина чест. Млади македонисти почна со цел да се здружат младите сили и да се покаже нивниот интерес кон македонскиот јазик. Основниот концепт беше тој да претставува научна средба на млади научни работници чија прва или втора специјалност е македонскиот јазик, со идеја да се одржува на секои две години и да прерасне во традиција на Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици. Идејата се оствари, во 1995 година се одржа вториот Научен собир на млади македонисти, во 1997 – третиот, а во 1999 – четвртиот. Од оправдани причини имаше прекин во динамиката. Традицијата се обнови во 2006 година, кога се одржа Петтиот научен собир, по кој следуваа собири во 2008, 2010, 2013, 2016 г. и десеттиот во 2018 г. На овие собири учествувале речиси 400 млади научни работници.

На собирот учествуваат студенти од четврта година, магистранди и докторанди кои се занимаваат со теми од македонскиот јазик, литература и култура во самостоен или во компаративен/контрастивен контекст на сите рамништа и од различни аспекти. Почнувајќи од 7-миот научен собир, има излагачи и на теми од македонската литература и македонската култура. Акцентот е ставен пред сè на современиот јазик, литература и

култура, но и на конфронтативните / контрастивните теми. Рефератите од секој собир се објавуваат во посебни зборници.

Уште со првиот научен собир на млади македонисти, оваа манифестација се здоби со меѓународен карактер. Покрај домашните млади македонисти, на него учествуваат и млади македонисти-странци. Тоа се главно студенти, постдипломци, докторанди од странски универзитети, кои се занимават со теми од областа на лингвистиката и славистиката пошироко, како и на македонистиката потесно. Досега се вклучиле речиси 100 странски учесници.

Собирот е многу значаен за Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ и за македонистиката општо затоа што го покажува и го поттикнува научниот напредок на младите македонисти, нашиот подмладок. Во срдечна и мотивирачка атмосфера Собирот им нуди на младите научници можност да ги претстават своите први истражувања, да се запознаат меѓусебно и збогатени со едно ново искуство – да продолжат со својата научна работа.

Претседател на Редакцискиот одбор
проф. д-р Искра Пановска-Димкова

СОДРЖИНА

ЛИНГВИСТИКА

Ана АЗЕСКА

СПОРЕДБА ВО ФОРМАТА И ВО ПРИСПОСОБУВАЊЕТО НА РОМАНИЗМИТЕ
ОД ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКАТА ГРУПА РАСТЕНИЈА И НА ЛЕКСЕМИТЕ ОД
ОБЛАСТА НА ПРЕХРАНАТА МЕЃУ РИЕЧКИОТ И ОХРИДСКИОТ ГОВОР11

Марија АРСЕНКОВА

ИМЕНСКОТО ОБРАЌАЊЕ ВО ЈАЗИКОТ НА МЛАДИТЕ ВО МАКЕДОНИЈА..... 17

Тодорка БАЛОВА

НЕОПРЕДЕЛЕНИОТ ЧЛЕН 'ЕДЕН', ЛИНГВОСТИЛЕМА ВО КНИГАТА
„НИЕ, ДРУГИТЕ“ ОД САШО ДИМОСКИ 29

Перчо БОЖИНОВСКИ

МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК, ИДЕНТИТЕТОТ И СТАТУСОТ НА
МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК 41

Александра ГЕЦОВСКА

ТАБУ-ЗБОРОВИ ОД ФИТОМОРФНО И ЗООМОРФНО ПОТЕКЛО
(МАКЕДОНСКО-ЧЕШКИ ПАРАЛЕЛИ)..... 49

Марија ГРКОВА

УСВОЈУВАЊЕТО НА ГРАМАТИЧКАТА КАТЕГОРИЈА НАЧИН (СПОРЕД
РЕЗУЛТАТИ ДОБИЕНИ ОД УЧЕНИЦИТЕ ОД ОСНОВНОТО ОБРАЗОВАНИЕ
ВО ШТИПСКО)..... 59

Zofia DEMBOWSKA

ANALIZA WYBRANYCH GESTÓW – REFLEKSJE NAD NIEWERBALNĄ
KOMUNIKACJĄ MACEDOŃCZYKÓW I POLAKÓW 73

Менче ЃОРЃИЕВА

УПОТРЕБАТА НА МОДАЛНИТЕ ГЛАГОЛИ ВО ПРАВНИ ТЕКСТОВИ ВО
АНГЛИСКИОТ И МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК 83

Александар КРСТАНОСКИ

ПРОСВЕТНАТА ДЕЈНОСТ НА МАНАСТИРОТ СВЕТА ПРЕЧИСТА КИЧЕВСКА 93

Лара МИХОВИЛОВИЌ

„НА ТИ – ДАЈ МИ“ (ПОЕТОТ ДАВА ПЕСНА, ПРЕВЕДУВАЧОТ МУ
ВРАЌА ПРЕВОД) 103

Марија РАДИВОЈЕВИЋ

О РЕЧНИКУ ОД ТРИ ЈЕЗИКА Ђ. ПУЉЕВСКОГ (С ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА
ПРЕДГОВОР)113

Катарина РАШИЋ

ПОСТПОЗИТИВНИ ЧЛАН У ТИМОЧКО-ЛУЖНИЧКОМ ГОВОРУ (СА
АНАЛИЗОМ СТАЊА У МАКЕДОНСКИМ И БУГАРСКИМ ДИЈАЛЕКТИМА) 123

Marko STANOJEVIĆ

ZBORNİK BRÁĀE MILADINOV U SLOVENAĀKOM PREVODU 139

Јована СТЕВАНОВИЋ

NOMINA AGENTIS У МАКЕДОНСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ
(КОНТРАСТИВАН ПРИСТУП) 145

Миме ТАСЕСКА-КИТАНОВСКА

ПРАВОПИСОТ НА ЗНАЦИТЕ ЗА ДИРЕКТЕН ГОВОР ВО
УМЕТНИЧКОЛИТЕРАТУРНИОТ СТИЛ (СОВРЕМЕНАТА ЛИТЕРАТУРА
ЗА ДЕЦА) 157

ЛИТЕРАТУРА

Миливој БАЈШАНСКИ

ПОЛОЖАЈ ЖЕНЕ У *ПОБЕГУЉИ* ВАСИЛА ИЉОСКОГ 173

Ивана ВЕЛИНОВСКА-БОЦЕСКА

ТЕМАТА ТАТКОВИНА ВО ТВОРЕШТВОТО НА ГАНЕ ТОДОРОВСКИ 183

Ivan GROZDANOVSKI

BLACK SEED AND THE EFFECT OF MEMORY TYPE ON THE ACCURACY OF A
WORK OF MEMORY 191

Igor DVORŠČAK

(BES)KONAČNI MODELI PRIČE I KNJIŽEVNI MINIMALIZAM 203

Биљана Т. ДИМКО

ЦРКВИЧЕТО ЧЕТИРИЕСЕТ МАЧЕНИЦИ ВО БИТОЛА – БАСТИОН НА
КОСМОПОЛИТИЗМОТ211

Моника ИЛКОВА

ПАТОПИС ИЛИ „ПАТОСЛИК“? („ПОПАТНО“ – ВЛАДА УРОШЕВИЌ) 221

Наташа КАТИЋ, Дајана БОЖИЧКОВИЋ

ПРОМЕНА СТАТУСА ЖЕНЕ У РОМАНУ *СКРИЉЕН ЖИВОТ*
СТАЛЕТА ПОПОВА 227

Стефан МАРКОВСКИ

ПРОУЧУВАЊЕТО НА КНИЖЕВНО-УМЕТНИЧКИОТ, НОВИНАРСКИОТ
И НАУЧНИОТ ЈАЗИК И ИЗРАЗ ВО ФУНКЦИЈА НА СОЗДАВАЊЕТО
КОМПЈУТЕРСКИ ГЕНЕРИРАНА КНИЖЕВНОСТ НА МАКЕДОНСКИ
СТАНДАРДЕН ЈАЗИК (ОВИМ) 237

Маја МАСТНАК-ЦАР

ЗМЕЈОТ КАКО ФИГУРА НА МЕМОРИЈАТА ВО РОМАНОТ *НЕВЕСТАТА НА*
ЗМЕЈОТ НА ВЛАДА УРОШЕВИЌ 249

Симона ПЕТРОВСКА

РИТУАЛНАТА ДИМЕНЗИЈА НА СИМБОЛИТЕ И АРХЕТИПОВИТЕ ВО *СВЕТА*
ПЕСНА НА АНТЕ ПОПОВСКИ 257

Александра СТОЈКОВСКА

ПОМЕЃУ ФАКТОТ И ФИКЦИЈАТА ВО РОМАНОТ „ЖЕНИТЕ ГАВРИЛОВИ“
НА КИЦА КОЛБЕ 267

Ана АЗЕСКА
Македонија

СПОРЕДБА ВО ФОРМАТА И ВО ПРИСПОСОБУВАЊЕТО НА РОМАНИЗМИТЕ ОД ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКАТА ГРУПА РАСТЕНИЈА И НА ЛЕКСЕМИТЕ ОД ОБЛАСТА НА ПРЕХРАНАТА МЕЃУ РИЕЧКИОТ И ОХРИДСКИОТ ГОВОР

Апстракт: Италијанизмите, како група зборови, широко распространети во голем број европски јазици, отсекогаш претставувале предмет на интерес на голем број лингвисти и нашле свое место во многу научни истражувања на оваа тема. Кога станува збор за балканскиот простор, може да зборуваме за долготрајно италијанско влијание од различни причини, како резултат, меѓу другото, на доминацијата на Венеција врз поширокиот јадрански простор, што оставило неизбежна трага врз поширокото подрачје на Балканскиот Полуостров.

Кога зборуваме за италијанизми во поширок контекст, пред сè, мислиме на оние со произлез од народниот латински јазик, но во потесен контекст нашето внимание го насочуваме и кон оние зборови што водат потекло од венетскиот, но и од италијанскиот јазик и кои, всушност, навлегле, во голем број балкански дијалекти, токму поради географската блискост на некогашната Венецијанска Република со балканскиот простор.

Нашето внимание го насочуваме кон риечкиот и кон охридскиот говор, како говори блиски до авторката, преку кои ќе ја докажеме таа италијанско-венетско-балканска врска, а за таа цел ќе ни помогнат лексеми од областа на прехраната и на ботанката во двата говора.

Клучни зборови: *романизми, говор, дијалект, јазик, врска, влијание, посредство*

Главниот предмет на оваа тема е присутноста на зборови од романско потекло¹ од областа на прехраната во риечкиот говор во споредба со охридскиот. Станува збор за добропознатата ситуација на овие простори што сведочи за „престижната позиција на италијанскиот јазик (поточно, венецијанскиот, венетскиот јазик²) уште од средниот век, кој имал голем придонес во меѓународната трговска, политичка и културна лексика“ (Алексоска-Чкатроска, 2010: 273). Благодарение на таквата негова позиција низ вековите, и македонскиот, но и хрватскиот дијалектен систем може да се пофалат со богата ризница романизми, кои сè уште се во жива

¹ Зборови од оние европски јазици што потекнуваат од латинскиот јазик: францускиот, италијанскиот, романскиот, шпанскиот и португалскиот (Алексоска-Чкатроска, 2010: 3), со тоа што нашиот интерес ќе биде насочен, пред сè, кон романизмите од италијанскиот јазик

² Јазикот на Венецијанците, еден од петте галоиталски јазици во североисточна Италија, што се зборува во следните региони: Венето, Тридент, Фурланија, во соседните краишта на Словенија и на полуостровот Истра во Хрватска. Во Италија се зборува од Венеција до Верона на запад, јужно до реката По, а источно до Фурланија (М. Бор, Ј. Шавли, И. Томажич, 1990: 7)

употреба, иако можеби не сме ни свесни за нивното потекло. Голем дел од нив до нас се дојдени преку посредство на друг јазик, во што ќе се увериме во продолжение на нашиот труд.

Основниот мотив за изборот на оваа тема е воспоставувањето врска меѓу двата града од особено значење за мене, односно воспоставување врска меѓу родниот град Охрид и градот во кој моментално работам и живеам, Риека. Како лектор по македонски јазик на лекторатот при Риечкиот универзитет, во изминатите четири години од мојот престој во хрватскиот приморски град имав можност подетално да се запознаам со јазичната, културната и политичката историска подлога на овој град. Притоа се уверив во големото влијание што го извршил венецијанскиот јазик врз риечкиот говор, секако, поради географската блискост на двете земји, но и поради историските случувања на тие простори.

За италијанското влијание врз охридскиот говор дознав уште пред минувањето во Хрватска, па мотивот за оваа тема дојде спонтано, откако констатирав дека сигурно постои некоја скриена романска јазична врска меѓу овие два града, особено во делот на лексиката поврзана со храната, со земјоделството, односно со она што претставува секојдневие во животот на сите луѓе, без оглед на местото на живеење. Сигурно повеќето охриѓани не се ни свесни дека секојдневно во својот говор во просек употребуваат најмалку по три венецијанизми, а тој просек е сигурно поголем меѓу риечкото население. Секојдневната исхрана охриѓани не би можеле да си ја замислат без босилек, капула и пипер, а летото без черешна, праска и муренка. Но на кој начин се овие зборови приспособени во двата говора и која е нивната етимологија? Одговорот ќе го дознаеме од табелата со 30 избрани зборови од романско потекло од областа на прехраната, во која романизмите од охридскиот говор се обележани со црна, а оние од риечкиот говор со црвена боја.

Охридска и риечка варијанта на зборот	Потекло и етимологија
артичок / артичока artičòk	Потеклото на овој збор првично треба да се бара во арапското <i>harsufa</i> , а потоа и во северноиталијанското <i>artiocco</i> , според германското <i>artischocke</i> , (унгарски <i>articsoka</i>)
аспарагус špàroga ili špàrožva	Скок (<i>Skok, P., 1971: 65</i>) го изведува зборот од италијанското <i>asparago</i> (со афереза на почетното -а). Формите со алвеоларен африкат се од млетачкото <i>sparesa</i>

босилек (нест. босилок) balisk, bosiljak	Вајс (<i>Vajs, B., 2003: 11</i>) го наведува латинскиот збор <i>ocimum</i> од гр. <i>okimov</i> како синоним за <i>basilica, basilicon, basilisca, catagoga, regia</i> и <i>regula</i> , што означува 'босилек'. Во VI век на основниот назив <i>ocimum</i> му е додаден квалификативот <i>basilicium</i> од гр. <i>basilikon</i> 'кралски', од <i>basileus</i> 'крал', кое има неодредено потекло. Објаснува дека на босилекот му е даден називот 'кралски' бидејќи мирисот на оваа билка е достоин за крал. Скок смета дека формата <i>bosiljak</i> (на <i>-o</i>) е постара од формата на <i>-a</i> , кои ја претставуваат суперпозицијата на италијанското <i>basilico</i> на првобитната форма
варзило varzilo	Итал. <i>basile</i> (XII век, северна Италија) е изведено од арапското <i>wars</i> 'жолта билка слична на сезамот по потекло од Јемен', а врската со земјата <i>Brasile, Brazilija</i> е секундарна
канела kanela	Терминот е дојден преку грч. <i>κανέλα</i> од итал. <i>canella</i> . Во охридскиот говор исклучиво се користи терминот <i>цимеѝ</i> за овој производ
капула karùla	Капула е далматско-романски остаток од латинското <i>sepulla</i> – деминутив од <i>sepa</i> . Скок наведува дека најверојатно се работи за медитерански збор
карфиол karfiol	Италијанскиот термин е составен од <i>cavolo</i> 'зелје' (< лат. <i>caulis</i>) и <i>fiore</i> 'цвеќе' (< лат. <i>flōs, flōris</i>). Во германската лексема се случила метатеза: $l - r > r - l$ и го дала срхр. <i>karfiol</i> од 18-тиот век
костен kostanj	Латинското <i>castanea</i> е заемка од грчкото <i>kastanos</i> , а прв ја запишал Варгилиј. Се смета дека во Грција дошла заедно со другото овошје од Мала Азија
лаванда lavanda	Срхр. <i>lavanda</i> 'dešpik' доаѓа преку итал. <i>lavanda</i> и терминот е балкански: алб. <i>levandë</i> , нгрч. <i>λεβάντα, λαβάντις</i> . Облиците со <i>/e/</i> се од венец. <i>levanda</i> , од <i>lavare</i> , што претставува герунзив од глаголот со оглед дека есенцијата од растението се употребувала како мирис за водата при бањање. Македонското <i>ливанѝо</i> , арх. 'парфем, мирис'. преку грч. <i>λεβάντα</i> доаѓа од итал., поточно венец. <i>levanda</i> , како и дијалектната варијанта <i>лифанѝо</i> во битолскиот говор – мирис, парфем
лимон lemon / limon / limona	Срхр. <i>lemon</i> (16-ти век, Дубровник) = <i>limun</i> (16-ти век, Србија) = <i>limona</i> (Загреб) 'četrin, citrona' се заемки од итал. <i>limone</i> (од персискиот <i>limūn</i> > арп. <i>laimūn</i>). Се среќава во текстови од втората половина на 18-тиот век

манџа mandža	Се работи за балкански турцизам од италијанско потекло: тур. <i>manca</i> < итал. <i>mangiare</i> 'јаде'
марципан marcipan	Според нашиот извор, се работи за арапско средновековно име за една византиска монета со ликот на Христос на трон. Со време значењето се променило
муренка murva / murvica	Се работи за далматско-романски остаток (лат. <i>morus, morum</i>). Се наведува дека индоевропското <i>mor-</i> првично значело 'грав'
мускат muškat	Итал. <i>musco</i> < грч. <i>μόσχος</i> > лат. <i>muscus</i> од перс. <i>musk</i> , санскр. <i>muškas</i> 'мудо'
неранза / неранча / неранџа narânža	Скок смета дека е ова турцизам од персиско потекло од ботаничката терминологија. Вајс наведува дека оваа овошка арапските доктори во X, XI век ја презеле од Персијците заедно со персискиот назив. <i>nārand</i> → арап. <i>nārand(a)</i> и ја распространиле преку Сицилија по Јужна Европа.
палента palenta	Овој збор му припаѓа на балканскиот латинитет
пармезан parmezan	Името потекнува од местото Парма каде што се произведува ова сирење
пипер popper	Скок смета дека се работи за далматско-романски остаток од латинското <i>piper, piperis</i> , гр. <i>peperi</i> (источно потекло)
пишкоти (срб.) piškot	Итал. <i>biscotto</i> преку срхр. <i>piškot</i> , каде што /s/ се изговара /š/ според венецијанскиот изговор
праска pràskva	Се работи за доцнолатинската форма <i>persica</i> . Глухак (<i>Gluhak, A., 1993: 498</i>) вели дека латинското <i>persica</i> ← <i>poma persica</i> 'персиско овошје' ← <i>malum persicum</i> 'персиско јаболко' ← гр. <i>melon persikon</i> . Називите на <i>ū-</i> се постари од оние на <i>b-</i> (<i>breskva</i>), наведува Вајс
репа rìpa	Скок смета дека е сесловенската заемка по потекло од латинското <i>rapum</i> , номинатив мн. од <i>rapa</i>
ризото rižoto	Срхр. <i>rizoto</i> е заемка од нгрч. <i>ričáto</i> , од <i>opičáto</i>
розмарин / рузмарин lucmarîn ili ruzmarîn	Латинската синтагма <i>ros marinus</i> 'морска роса' потекнува од синтагмата <i>ros maris</i> . Формата со /y/ во македонскиот јазик е можеби поради српскохрватското влијание, а, пак, формите со <i>-zm / -žm</i> во српскохрватскиот укажуваат на италијанско влијание
саламура salamura	Италијанскиот израз <i>sale amaro</i> < венец. <i>salamoro</i> 'солена вода во која се држи месо, риби'. Се работи за балкански збор од венецијанско потекло од сложенката лат. <i>salmūria</i> < <i>sal</i> + <i>mūria</i>

салата <i>salata</i>	Се работи за балкански термин од италијанско потекло, поточно венец. <i>salata</i> , итал. <i>insalata</i> , поименичен парт. перф. од <i>insalare</i> (<i>in</i> + <i>salare</i> < лат. <i>sal</i> , <i>salis</i> 'сол'). Новогрчкиот јазик бил јазикот преку кој терминот се проширил во другите балкански јазици, но се верува дека е стара заемка од венецијанскиот
салца <i>salca</i>	Се работи за номинализиран парт. перф.: лат. <i>salsa</i> , ж.р. од <i>salsus</i> 'солено' (< лат. <i>sallere</i> 'соли, посолува'). Преку нгрч. <i>σάλτσα</i> се шири во балканските јазици
феферон <i>peverun / peferona / feferona</i>	Зборот потекнува од венец. <i>pèvere</i> на коешто му е додаден аугментативниот суфикс <i>-one</i> . Потеклото е од лат. <i>piper</i>
цикорија <i>cikorija</i>	Итал. <i>cicoria</i> < лат. <i>cichorium</i> < грч. <i>κικώρεια</i>
цитрон <i>četrun</i>	Итал. <i>citrone</i> < лат. <i>citrus</i> преку герм. <i>die Zitrone</i>
черешна / црешна <i>črišnja</i>	Скок смета дека името на оваа медитеранска билка е позајмено од балканскиот латински и дека од Балканот преминало и на север, а општо мислење е дека словенските заемки произлегуваат од прасловенското <i>cers'a</i> , што е преземено од вулгарнолатинското <i>ceresea</i> . Вајс наведува дека класичните писатели латинското <i>cerasus</i> (← гр. <i>kerayos</i> и <i>kerasos</i> , со потекло од некој азиски јазик) го користеле како хипероним за <i>цреша</i> и за <i>вишна</i>

Заклучок

Ова е само еден мал преглед на романизмите од областа на прехраната и на ботаниката што и до ден-денес се задржале во двата наведени говори. Секако, нивниот број е многу поголем и постојатано расте благодарение на новите научни истражувања на лингвистите што се занимаваат со оваа област. Овој мал дел претставен во оваа статија сведочи за фактот дека охридскиот и риечкиот говор не се поврзани само преку своите длабоки словенски корени туку и преку една цврста романска врска што ја воспоставиле годините во кои италијанското влијание на овие простори било најизразено. Риечкиот говор поради географската близина и денес е цврсто поврзан со овој романски јазик, додека, пак, на охридскиот му останува само да ја сочува ограничената лексика од овој јазик во морето словенизми и турцизми присутни во него.

Користена литература:

- Алексоска-Чкатроска, М., 2010: *Романизмите во македонскиот јазик*, Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје
- Бандиловска-Ралповска, Е., 2008: *Лексичко-семантичката збујна на зборови со значење „овошје“ во македонскиот јазик (семантичка и зборообразувачка анализа)*, Скопје, Институт за македонски јазик „Крсте Петков Мисирков“ – Скопје
- Минова-Ѓуркова, Л., 1999: *Така се зборува во Охрид*, Скопје, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Катедра за македонски јазик и јужнословенски јазици
- Саржоска, А., 2009: *Италијанизмите во македонскиот јазик*, Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје
- Alujević-Jukić, M.; Vladislavić, E., 2011: *Romanizmi u bračkom čakavskom pjesništvu Stjepana Pulišelića*, „Časopis hrvatskih studija“, Zagreb
- Prošev-Oliver, B.; Vlatković, D., 2014: *Hrvatsko-makedonski rječnik*, Zagreb
- Spicijarić, N., 2009: *Leksikološka i etimološka obrada romanizama u nazivlju voća, povrća i začina u govoru Omišlja na otoku Krku*, Rijeka, Zavod za povijesne i društvene znanosti. HAZU, Rijeka

Summary

Italianisms, as word groups, widely spread in many European languages, have always been an object of interest to many linguists and have found its place in many scientific studies on the subject. In respect of the Balkans, we can speak of a long-term Italian influence due to various reasons, resulting from the dominance that Venice has had over the wider Adriatic region, among other things, which has left an inevitable mark on the wider Balkan Peninsula.

When we discuss Italianisms in a broader context, we primarily refer to those derived from the Latin vernacular, while in a narrower context we also focus on those words that originate from the Venetic as well as the Italian language, and which, in fact, have made their way to many Balkan dialects, thanks to the geographical proximity of the former Venetian Republic to the Balkans.

We direct our attention to the Rieka and Ohrid dialects, as dialects familiar to the author, through which we will prove that Italian-Venetic-Balkan connection, and for that purpose we will obtain some help from lexemes from the fields of nutrition and botany in both dialects.

Марија АРСЕНКОВА
Скопје

ИМЕНСКОТО ОБРАЌАЊЕ ВО ЈАЗИКОТ НА МЛАДИТЕ ВО МАКЕДОНИЈА

Апстракт: Проблемот на именското обраќање, разгледуван во неколку наврати претходно од звучни имиња од македонската академска фела, продолжува да го скокотка интересот на социолингвистите поради тоа што верно ги отсликува промените во меѓучовечките односи. Така, покрај новините воведени во изборот на соодветен апелатив (на пр. употреба на титула со лично име наместо со презиме), промени се случуваат и на рамниште на самата форма на именката за обраќање, па во македонскиот јазик вокативот веќе подолго време бележи опаѓачка тенденција (на пр. *брајџ* наместо *брајџу/брајџе*). Со намера да помогне во расветлувањето на овие прашања, овој труд си поставува за цел да го истражи именското обраќање на младите во Македонија како главни носители на јазичните промени. Истражувачката методологија се состои од анонимен електронски прашалник од отворен тип кој испитува средношколци, студенти и млади вработени од главниот град, од западниот и од источниот регион на земјата. Преку анализа на податоците собрани на овој начин, трудот ќе се стреми да открие кои именки се најчести во обраќањето на младите и во која мера тие прибегнуваат кон вокативната форма. Заклучоците од ова синхрониско истражување ќе бидат од корист за современата македонска лингвистика и практично применливи во социолингвистиката и прагматиката.

Клучни зборови: именско обраќање, апелатив, вокативна форма, јазик на младите

Потрагата по соодветна воведна реченица често знае да ја одолговлечи пишувањата работа. За да ја избегнеме оваа тешкотија, но и поради поводот за постојниов труд, ни се чинеше сосем пригодно да се послужиме со една мисла на д-р Лилјана Минова-Ѓуркова, која во веќе далечната 1989 година, својата статија во научното списание *Литературен збор* ќе ја отвори со поставката дека „обраќањето претставува неисцрпна и инспиративна тема во социолингвистичките испитувања.“ Нејзината вистинитост ја потврдува самиот факт дека, безмалку триесет години подоцна, и ние се почувствувавме инспирирани од оваа тема и одлучивме одново да ја проучиме во контекст на современиот македонски јазик.

Причини, предмет и цели на истражувањето

Нашата прва должност е да ги доуточниме причините кои го оправдуваат истражувањето на овој проблем. Една од нив е впечатокот дека тој не е доволно разработен во македонската современа лингвистика, која од почетокот на овој век се соочува со сериозен **недостаток на литература** посветена на обраќањето, со чесни исклучоци како магистерскиот труд на Љиљана Калиниќ-Ордев (Kalinić-Ordev, 2003) и трудот на Виолета

Николовска (Николовска, 2016). Потребата да се пополни оваа празнина ни изгледаше дотолку поитна поради големата **подложност на промени** која Борис Марков му ја припишува на системот за обраќање уште во 1985 година, тврдејќи дека тој зависи од „економската развиеност на дадена јазична средина и нејзиното културно и просветно рамниште.“ (Марков, 1985, стр. 53)

Штом обраќањето ги отсликува актуелните состојби во општеството, тоа бездруго заслужува да се најде во центарот на едно синхрониско истражување. Сепак, неисцрпноста на оваа социолингвистичка тема не принуди да се фокусираме само на *именскојто обраќање*, во кое Минова-Ѓуркова ги вклучува личните имиња и презимиња, роднинските имиња, именките што означуваат професија, звање или титула и одредени општи именки. (Минова-Ѓуркова, 1989, стр. 5)

Нашето поле на интерес дополнително го ограничиме со одлуката да му се посветиме само на **именското обраќање на младите луѓе во Македонија**, кои, правејќи „одличен спој меѓу традиционалното и новото, меѓу кодифицираното и некодифицираното, меѓу литературното и разговорното“, се главните носители на промени во секоја јазична заедница и несомнено „можат да бидат слика на јазикот на совремието.“ (Јованова-Грујовска, 2002, стр. 7)

Внимателно избраниот предмет на истражување ќе го разработиме од двоен аспект:

1. Од аспект на содржината, ќе целиме да ги откриеме **најчестите именки** со кои младите се обраќаат на други лица, како и апелативите кои отскокнуваат од вообичаеното;
2. Од аспект на формата, ќе ги изложиме различните облици кои ги заземаат овие именки со посебен осврт на **вокативната форма**.

Истражувачка методологија

За да ги оствариме дефинираните цели, пред сè беше неопходно да изградиме **корпус на апелативи** што потоа ќе го подвргнеме на подробна анализа. За таа цел составивме **анкетен прашалник од отворен тип** од вкупно десет главни прашања поделени во два дела: *А. Обраќање во секојдневниот живот* и *Б. Обраќање во конкретни ситуации*.

Во првиот дел предвидовме четири прашања за обраќање на **блиски** (членови на семејството, другари/ки и партнер) и на **службени лица** (доктор, професор и претпоставен) и за секое од нив на испитаниците им понудивме по неколку можни одговори, дозволувајќи им да одберат

онолку одговори колку што сакаат (а најмалку еден), како и да допишат сопствен одговор кој не фигурира на понудената листа.

Во вториот дел воопшто не понудивме одговори, што им остави слобода на испитаниците да одговорат според својата спонтанa реакција на шесте конкретни говорни ситуации на воспоставување контакт со **непознато лице** (продавач, случаен минувач, келнер, возач на автобус, гледач во театар и странка на шалтер).

Вака изготвениот прашалник го споделивме на социјалните мрежи со идеја да добиеме поголем број одговори за пократок временски рок. При тоа, целната група ја ограничивме на испитаници на **возраст од 14-35 години по потекло од Скопје, од Западна и од Источна Македонија**, кои, пред да го пополнат прашалникот, беа должни да го посочат и својот **пол**, **моменталното место на живеење** и **степенот на завршено образование**. Во рок од десет дена повратен одговор добивме од **вкупно 185 испитаници** прикажани во *Табела 1* според категориите *пол*, *возраст* и *потекло*:

		Број	Процент
Пол	Машки	74	40%
	Женски	111	60%
Возраст	Средношколци (14-18)	19	10,3%
	Студенти (18-25)	45	24,3%
	Млади вработени (25-35)	112	60,5%
	Над 35 години	9	4,9%
Потекло	Скопје	100	54,1%
	Западна Македонија	53	28,6%
	Источна Македонија	32	17,3%

Табела 1: Категории на испитаници

Корпус на апелативи

Со помош на успешно спроведениот анкетен прашалник креиравме богата база на податоци, која ни овозможува да го погледнеме именското обраќање на младите од неколку различни агли. Во овој труд решивме да се осврнеме на **обраќањето на блиски лица**, или поконкретно на роднините (женски - мајка, сестра, баба, тетка, вујна, стрина; машки - татко, брат, дедо, тетин, вујко, стрико), на друштвото (другари и другарки) и на партнерот, работејќи со корпус од вкупно 266 апелативи.

Вообичаени апелативи за обраќање на блиски лица

Апелативите кои се јавуваат во најголем број одговори потполно се совпаѓаат со називите предложени во прашалникот, што секако се должи на разбирливата помала ангажираност на извесен број испитаници кои се задржале на нашите предлози без притоа да додадат и свои одговори. Сепак, ова не ја поткопува автентичноста на прибраните податоци, бидејќи самиот избор на понудени одговори го засноваваме на сопствената интуиција на говорител од младата популација.

Така, согласно со нашите претпоставки, во **обраќањето на членови од семејството** приматот и понатаму го држат конвенционалните роднински имиња (*мамо, татко, бајба, дедо, бабо, дедо, тетка, тетка, вујно, вујче, сестрино* и *чичо*) кои систематски се повторуваат како најчест одговор кај речиси сите категории испитаници. Позначајни разлики се јавуваат единствено кај **апелативите за брат** (Табела 2), кому испитаниците од Западна Македонија, оние на возраст од 14-18 години и машките испитаници по прво би му се обратиле со *браќа* наместо со доминантното *бајба*.

	Западна Македонија		Средношколци		Машки испитаници	
<i>Браќа</i>	25	47,2%	7	36,8%	34	45,9%
<i>Бајба</i>	13	24,5%	6	31,6%	23	31,1%

Табела 2: Разлики во најчестите апелативи за брат (според регион, пол и возраст)

Именката *браќа* се претпочита и за **обраќање на другари и другарки**, со конкурентните називи *друже* и *друѓар* за другари, односно *женска* и *друѓарке* за другарки, претставени подолу (Табела 3 и Табела 4) според потеклото на испитаниците.

	Скопје		Западна Македонија		Источна Македонија	
<i>Браќа</i>	55	55,0%	26	49,1%	12	37,5%
<i>Друже</i>	13	13,0%	6	11,3%	7	21,9%
<i>Друѓар</i>	9	9,0%	6	11,3%	6	18,8%

Табела 3: Најчести апелативи за другари (по регион)

	Скопје		Западна Македонија		Источна Македонија	
<i>Браќа</i>	34	34,0%	14	26,4%	4	12,5%
<i>Женска</i>	16	16,0%	14	26,4%	11	34,4%
<i>Друѓарке</i>	8	8,0%	5	9,4%	4	12,5%

Табела 4: Најчести апелативи за другарки (по регион)

Називот *браќи* се чини омилен на Скопјани, од кои половината го понудиле како апелатив за своите другари, а дури една третина како апелатив за своите другарки. Кај последново прашање, испитаниците од Западна Македонија покажуваат доза неодлучност гласајќи со ист процент за апелативите *браќи* и *женска*, додека оние од Источна Македонија непоколебливо го избираат називот *женска* како најсоодветен за обраќање на другарки.

Иако прашалникот не го испитува групното обраќање на целото друштво, меѓу одговорите искрснаа и неколку множински форми, од кои апелативот *дечки* е во убедливо водство, без разлика дали обраќањето е упатено на група другари (94 испитаници или 50,8%) или на група другарки (65 испитаници или 35,1%). Со поретка застапеност се јавија апелативите: *друѓари*, *друѓарки*, *друшки*, *момци*, *девојки*, *девојчиња*, *девојчици*, *женски*, *луѓе* и *деци*.

Конечно, на својот **партнер** најголем процент од младите му се обраќаат со галовните именки *срце*, *сонце*, *душо* и *мило*. Апелативот *срце* се наоѓа на врвот на листата во сите три региони, но ја губи предноста кај групата студенти (Табела 5):

	Млади вработени		Студенти		Средношколци	
<i>Срце</i>	40	35,7%	11	24,4%	5	26,3%
<i>Сонце</i>	28	25,0%	11	24,4%	1	5,3%
<i>Душо</i>	20	17,9%	15	33,3%	3	15,8%
<i>Мило</i>	14	12,5%	6	13,3%	4	21,1%

Табела 5: Најчести апелативи за партнер (по возраст)

Невообичаени апелативи за обраќање на блиски лица

Имајќи подобар увид во апелативите што младите вообичаено ги употребуваат за своите блиски, на ред дојде да ги разгледаме и именките присутни во најмал број одговори (претежно само еден), кои најчесто отстапуваат од нормата на стандардниот македонски јазик, било да е тоа отстапување правописно или лексичко.

Правописните недоследности го привлекоа нашето внимание затоа што повеќето од нив не се никаков лапсус или последица на недоволно познавање на правилата – напротив, самите испитаници ги истакнале овие неправилности со голема буква, како доказ дека тие се свесни за своите „грешки“ кои, според тоа, мора да се намерни. Пример за ова се апелативите *сесро*, *Кесџра* (за сестра), *сесре* (за другарки), *брбуФче*, *џуџуФче*, *срцуФче*, *цуФче* и *џреФ* (за партнер). Без сомнение се работи за

средство со кое младите се служат за да ја засилат експресивноста или уште подобро – духовитоста – при секојдневното обраќање на своите блиски.

Младите внесуваат свежина во говорниот јазик и преку **нестандардната лексика**, на која ѝ припаѓа значителна порција од корпусот на апелативи, поради што ќе ја поделиме на три главни категории. Првата категорија ја опфаќа домашната нестандардна лексика, односно **дијалектните форми** како особеност на секој од трите региони (Табела 6).

	Скопје		Западна Македонија		Источна Македонија	
<i>Пеер/џер</i>	7	7,0%	0	0,0%	1	3,1%
<i>Чоек</i>	4	4,0%	2	3,8%	0	0,0%
<i>Цеце</i>	0	0,0%	5	9,4%	0	0,0%
<i>Чуйе</i>	0	0,0%	2	3,8%	0	0,0%
<i>Чуишња</i>	0	0,0%	3	5,7%	0	0,0%
<i>Ујно</i>	0	0,0%	0	0,0%	3	9,4%
<i>Ујко</i>	0	0,0%	0	0,0%	2	6,3%
<i>Ујче</i>	0	0,0%	0	0,0%	2	6,3%
<i>Течо</i>	1	1,0%	0	0,0%	2	6,3%
<i>Тече</i>	1	1,0%	0	0,0%	0	0,0%

Табела 6: Дијалектизми во улога на апелативи (по регион)

Освен дијалектизми, корпусот содржи и траги од најсилните надворешни влијанија во македонското јазично минато, групирани во втората категорија апелативи – заемки кои денес се речиси сосем одомаќинети, а во некои случаи дури и признати за стандардни македонски зборови со туѓо потекло, т.е. **турцизми, србизми и англизми**.

	Скопје		Западна Македонија		Источна Македонија	
<i>Јаране</i>	0	0,0%	0	0,0%	1	3,1%
<i>Ајван</i>	0	0,0%	1	1,9%	0	0,0%
<i>Лейоџане</i>	0	0,0%	0	0,0%	1	3,1%
<i>Лейоџице</i>	0	0,0%	0	0,0%	1	3,1%
<i>Љубави</i>	2	2,0%	1	1,9%	0	0,0%
<i>Бејби</i>	2	2,0%	1	1,9%	2	6,3%
<i>Бејб</i>	2	2,0%	1	1,9%	0	0,0%

Табела 7: Заемки во улога на апелативи (по регион)

Податоците од *Табела 7* ни даваат за право да претпоставиме дека, споредбено со останатите заемки, англизмите земаат сè поголем замав во трите наречја на македонскиот јазик. Корпусот ја потврдува оваа претпоставка со низата единици од англиско потекло кои ги приклучивме кон третата и последна категорија нестандардни апелативи сочинета исклучиво од **странски зборови** на англиски, шпански, италијански и германски јазик.

	Скопје		Западна Македонија		Источна Македонија	
<i>Бро</i>	1	1,0%	1	1,9%	0	0,0%
<i>Сис</i>	1	1,0%	1	1,9%	0	0,0%
<i>Хани</i>	0	0,0%	2	3,8%	0	0,0%
<i>Хан</i>	0	0,0%	0	0,0%	1	3,1%
<i>Дјуг</i>	1	1,0%	0	0,0%	0	0,0%
<i>Бич</i>	1	1,0%	0	0,0%	0	0,0%
<i>Грлс</i>	0	0,0%	1	1,9%	0	0,0%
<i>Guys</i>	1	1,0%	0	0,0%	0	0,0%
<i>BFF</i>	1	1,0%	0	0,0%	0	0,0%
<i>Slut</i>	1	1,0%	0	0,0%	0	0,0%
<i>Вае</i>	1	1,0%	0	0,0%	0	0,0%
<i>Babester</i>	1	1,0%	0	0,0%	0	0,0%
<i>Love</i>	1	1,0%	0	0,0%	0	0,0%
<i>Магре</i>	1	1,0%	0	0,0%	0	0,0%
<i>Амиџа</i>	1	1,0%	0	0,0%	0	0,0%
<i>Chicas</i>	1	1,0%	0	0,0%	0	0,0%
<i>Аморе</i>	1	1,0%	0	0,0%	0	0,0%
<i>Бела</i>	1	1,0%	0	0,0%	0	0,0%
<i>Белисима</i>	1	1,0%	0	0,0%	0	0,0%
<i>Швесџер</i>	1	1,0%	0	0,0%	0	0,0%

Табела 8: Странски зборови во улога на апелативи (по регион)

Високиот процент на англиски лексеми во корпусот (значителни 5,6% од вкупниот број апелативи) е само одраз на престижот кој го ужива англискиот јазик како лингва франка на модерниот свет. Приемчиви дури и за оние поими кои веќе имаат македонски еквиваленти, младите се сè помалку умерени во своето „социолингвистичко заемање“ (Карапејовски, 2011, стр. 241), а според податоците изложени во *Табела 8*, токму жителите на главниот град изразуваат најголема готовност да увезат англиски зборови во својот јазик.

Заклучуваме дека именското обраќање на младите во Македонија се одликува со голема живописност и креативност во изборот на соодветен апелатив. Но, бидејќи македонските говорители ја имаат можноста да бидат креативни и при изборот на неговата форма, добар дел од корпусните единици потекнуваат од ист радикал, а се разликуваат единствено по своите наставки.

Формални карактеристики на обраќањето на блиски лица

Наставките за образување на посебната форма за повикување на именките, наречена уште и *звaйшeлнa форма* (Конески, 1950, стр. 172), се во целост наследени од падежниот систем на старословенскиот јазик: *-y* и *-e* за именки од машки род, односно *-o* и *-e* за именки од женски род. Развојниот тек на употребата на овие наставки е одлично срочен од страна на Божидар Видоески, кој остроумно забележува дека во македонскиот јазик веќе подолго време постои „општа тенденција вокативот да се искажува без наставка“, чија улога ја презема интонацијата, продолжениот краен вокал или т.н. „зборови за дозивање.“ (Видоески, 1950, стр. 235)

Оваа тенденција особено дојде до израз кај апелативите за членови на семејството, каде утврдивме **растечки тренд на номинативните апелативи** за женските роднини тетка, вујна и стрина (Табела 6), чија процентуална застапеност постепено се зголемува почнувајќи од најстарата до најмладата група испитаници.

	Млади вработени		Студенти		Средношколци	
Тeйa	24	21,4%	16	35,6%	11	57,9%
<i>Тeйo</i>	77	68,8%	26	57,8%	5	26,3%
<i>Тeйe</i>	5	4,5%	0	0,0%	0	0,0%
Тeйкa	18	16,1%	9	20,0%	1	5,3%
<i>Тeйкe</i>	6	5,4%	1	2,2%	1	5,3%
<i>Тeйкo</i>	6	5,4%	0	0,0%	1	5,3%
Вујнa	40	35,7%	25	55,6%	14	73,7%
<i>Вујнo</i>	75	67,0%	20	44,4%	6	31,6%
<i>Вујнe</i>	0	0,0%	1	2,2%	0	0,0%
Стpинa	28	25,0%	15	33,3%	8	42,1%
<i>Стpинo</i>	44	39,3%	12	26,7%	4	21,1%
Нинa	19	17,0%	11	24,4%	5	26,3%
<i>Нинo</i>	22	19,6%	7	15,6%	2	10,5%

Табела 9: Апелативи за обраќање на тетка, вујна и стрина (по возраст)

Ситуацијата со апелативите за машки роднини е помалку јасна поради тоа што повеќето од нив завршуваат на самогласка, па нивната основна форма најчесто се поистоветува со формата за повикување (*тџајко, дедо, вујко, сџрико*); меѓутоа, именките кои ја бележат вокативната форма (*брајџ, тџејџин*) го следат примерот на женските роднински имиња во силната наклонетост кон номинативот.

	Млади вработени		Студенти		Средношколци	
<i>Тџејџин</i>	96	85,7%	41	91,1%	15	78,9%
<i>Тџејџине</i>	9	8,0%	5	11,1%	1	5,3%

Табела 10: Апелативи за обраќање на тетин (по возраст)

	Млади вработени		Студенти		Средношколци	
<i>Брајџ</i>	39	34,8%	16	35,6%	7	36,8%
<i>Брајџе</i>	8	7,1%	4	8,9%	1	5,3%
<i>Брајџу</i>	1	0,9%	1	2,2%	0	0,0%

Табела 11: Апелативи за обраќање на брат (по возраст)

Кога им се обраќаат на своите другари, младите уште поупорно ги избегнуваат вокативните форми на апелативот *брајџ*, кои се потполно истиснати кај најмладата категорија испитаници.

	Млади вработени		Студенти		Средношколци	
<i>Брајџ</i>	49	43,8%	33	73,3%	11	57,9%
<i>Брајџе</i>	7	6,3%	4	8,9%	0	0,0%
<i>Брајџу</i>	1	0,9%	0	0,0%	0	0,0%

Табела 12: Апелативот *брајџ* за обраќање на другари (по возраст)

Очигледно е дека номинативот успешно го зазема местото на вокативните форми во системот на именското обраќање; но, наместо стандардните, дали можеби во јазикот на младите се раѓаат и нови форми за вокатив?

Во потрагата по задоволителен одговор на ова прашање, скромно ќе придонесеме со едно интересно согледување околу формалната разнобразност на корпусот. Имено, покрај вокативните форми со завршок на *-e*, *-o* и *-u*, воочивме и именки од кои младите образуваат вокатив на малку поинаков начин: додавајќи ја наставката *-и* или сведувајќи ја именката на нејзиниот радикал. Вака добиените форми ги ставаме на увид во Табела 13:

Вокативни форми на -и		
<i>мама</i>	>	<i>мами</i>
<i>џајџко</i>	>	<i>џајџки</i>
<i>џаџа</i>	>	<i>џаџи</i>
<i>баба</i>	>	<i>баби</i>
<i>џеџа</i>	>	<i>џеџи</i>
<i>сонџе</i>	>	<i>сонџи</i>
<i>сонџко</i>	>	<i>сонџи</i>
<i>џрасе</i>	>	<i>џраси</i>
Вокативни форми на -О		
<i>мама</i>	>	<i>мам</i>
<i>џеџе</i>	>	<i>џеџ</i>
<i>срџе</i>	>	<i>срџ</i>
<i>бебе</i>	>	<i>беб</i>

Табела 13: Поинакви вокативни форми

Иако овие вокативни форми се застапени во статистички занемарлив број одговори, фактот што се јавија кај повеќе различни именки нè наведе да помислиме дека можеби сме наишле на нов тренд кој сè уште е во зачеток. Се надеваме дека оваа интригантна помисла ќе поттикне повторни навраќања на проблемот на вокативот во македонскиот јазик кој може да биде предмет на уште многу плодни истражувања во иднина.

Заклучоци

Нашето истражување на именското обраќање во јазикот на младите во Македонија нè доведе до неколку важни сознанија кои ќе ги резимираме како заклучок на трудот.

Концентрирајќи се на обраќањето на блиски лица, ги издвоивме најчестите апелативи во речничкиот фонд на младите, со информации за нивната распространетост во скопскиот, западниот и источниот регион на земјата. Направивме и кус преглед на помалку вообичаените апелативи, во чиј состав влегуваат одредени дијалектизми, заемки и странски зборови. Кај последниве преовладуваат зборови со англиско потекло, што ни го потврди силното влијание на овој јазик на глобализацијата врз изразувањето на младите денес.

Потоа се осврнавме на формалните карактеристики на именското обраќање и увидовме изразита опаѓачка тенденција на вокативните форми кои полека му го отстапуваат своето место на номинативот, особено во

случајот на женските роднински имиња за тетка, вујна и стрина и апелативот *брајѝ*.

На крајот ги споделивме поинаквите вокативни форми кои ги сретнавме во корпусот на апелативи, кои ги понудивме како можна појдовна точка за расчистување на овој проблем, надевајќи се дека ќе го разбудиме љубопитството за понатамошни истражувања.

Користена литература:

- Kalinić-Ordev, L. (2003). Načini oslovljavanja u govornom makedonskom jeziku. Во D. Klikovac (Ур.), *Jezik, društvo, saznanje: profesoru Ranku Bugarskom od njegovih studenata* (стр. 89-100). Beograd: Filološki fakultet, Univerziteta u Beogradu.
- Zwicky, A. (1974). Hey, Whatsyourname. In R. A. Michael La Galy (Ed.), *Papers from the Tenth Regional Meeting, Chicago Linguistic Society. April 19-21, 1974* (pp. 787–801). Chicago: Chicago Linguistic Society. Retrieved from <https://web.stanford.edu/~zwicky/hey-whatsyourname.pdf>
- Видоески, Б. (1950, ноември-декември). Образување на вокативната форма во македонскиот јазик. *Македонски јазик*, I(9-10), pp. 231-235.
- Гочкова, Т. (1993). Кон именското обраќање од социолингвистички аспект. In Е. Ц. Лилјана Минова-Ѓуркова (Ed.), *Прв Научен Собир на млади македонисти* (pp. 37-41). Скопје: Филолошки факултет.
- Јованова-Грујовска, Е. (2002). *Валоризација на колоквијализмиите во македонскиот јазична средина* (Едиција во чест на Благоја Корубин „Јазикот наш денешен“ ed., Vol. 7). Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Петков Мисирков“.
- Карапејовски, Б. (2011). За некои аспекти на глобализацијата и нејзиното влијание врз македонскиот јазичен систем. *Филолошки студии*, pp. 239-248. Retrieved from http://philologicalstudies.org/index.php?option=com_content&task=view&id=322&Itemid=125
- Конески, Б. (1950, октомври). За падежите. *Македонски јазик*, I(8), pp. 165-172.
- Конески, Б. (2004). *Грамајѝка на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Просветно дело АД.
- Марков, Б. (1985). Проблемот на обраќањето кон други лица. *Предавања на XVII семинар за македонски јазик, литература и култура* (pp. 53-64). Скопје: Универзитетска печатница „Кирил и Методиј“.
- Минова-Ѓуркова, Л. (1989). Именското обраќање во македонскиот јазик. *Литературен збор*, XXXV(5-6), pp. 3-13.
- Минова-Ѓуркова, Л. (2011). *Синтакса на македонскиот стандарден јазик* (3 ed.). Штип: 2-ри Август С.
- Николовска, В. (2016). Се навредуваме или си оддаваме почит. *Зборник на трудови на научноот собир „Јазикот наш денешен – јазикот наш насушен“ одржан на 14-15 април 2016* (pp. 323-332). Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Тантуровска, Л. (2002). Обраќањето и политичките промени. In Л. Минова-Ѓуркова, А. Дучевска, & Љ. Митревски (Ed.), *Македонски социолингвистички и филолошки итеми* (pp. 233-240). Скопје: Совет за македонски јазик на Република Македонија.

Summary

In any given linguistic community, the ever-changing forms of address are largely dependent on the current state of affairs. Interested in the ways young Macedonians address other people, we conducted an open survey gathering data from a total number of 185 respondents between the ages of 14-35 coming from the capital, the eastern and the western part of the country. Using this database, we generated a corpus of 266 different forms of address which was later on the basis for our detailed analysis.

We closely examined only the forms of address for close relatives, friends and one's partner. From a lexical standpoint, we established the nouns most commonly used to refer to each of the addressees in the three regions, not forgetting to present the unique entries which turned out to be the product of dialectal differences and foreign linguistic influences, with the English language as a particularly strong influence. From a morphological standpoint, we looked at the noun forms referring to family members and we compared the percentage of vocative as opposed to nominative forms, thus concluding a clear declining trend in the vocative forms, by which the noun *brat* seems the most affected.

As a possible recent trend in the language of the Macedonian youth we briefly introduced the unusual vocative forms appearing in the corpus, which undoubtedly warrant a more thorough research in the future.

Тодорка БАЛОВА
Скопје

НЕОПРЕДЕЛЕНИОТ ЧЛЕН 'ЕДЕН', ЛИНГВОСТИЛЕМА ВО КНИГАТА „НИЕ, ДРУГИТЕ“ ОД САШО ДИМОСКИ

Апстракт: Во фокусот на интересот е употребата на 'еден' како неопределен член како стилема. Во овој труд се разгледува функционирањето на овој јазичен елемент во драмските текстови на младиот автор, Сашо Димоски. Предмет на обработка се три драмски текста: *Ана Комнена*; *Федра, историја на првошо убистиво*; *Мегеја, сѐкѝакуларна анализа на делбаѝа на една клеѝка*, издадени како книга со наслов „Ние, Другите“ од издавачката куќа „Култура“ во 2015 година. Истражувањето е поттикнато од фреквентната употреба на 'еден' како неопределен член во сите три драми на младиот автор Димоски. Еден основен белег на авторот е чистиот јазичен израз, многу голема реткост во денешно време. Целта е да се констатира употребата на неопределениот член и како фигура на формата и како фигура на значењето. Наспроти тоа, даден е преглед и на графичките и интерпункциските средства во насловите на сцените од стилистички аспект. Бидејќи отстапуваат од правописните правила, авторот лично ги коментира позициите што се поврзани со драмското дејство.

Клучни зборови: именска група, неопределен член, стилистички аспекти.

Динамичноста на времето во кое живееме денес се одразува и во јазикот имајќи предвид дека јазикот е жива материја. Според тоа, секој временски период има свои одлики во јазикот. Овој труд е само еден обид да се прикаже особеноста кај млад, успешен автор, кој веќе е докажан во убавата литература. Чистиот јазичен израз, необичните отстапки од правописните правила и специфичните ликови во драмските текстови се поттик за едно вакво проучување.

Неопределениот член 'еден' како авторска одлика го разгледуваме во книгата „Ние, Другите“ (Култура, 2015). Содржи три драмски текстови: *Ана Комнена* (стр. 7-124), *Федра* (стр. 125-156), *Мегеја* (стр. 157-199).

Имајќи ги предвид функционалните стилови, драмата спаѓа во уметничколитературниот стил, во драмскиот потстил во кој се вбројуваат и трагедијата и комедијата. Во драмските текстови авторот пишува од перспектива на ликот што го гради. (...) „тој не е секогаш во целост самиот писател; тој е измислен, но се јавува како претставник на авторот, како средство со кое сака авторот да го води читателот низ настаните и да го придобие“ (Минова-Ѓуркова, 2003: 234).

Важно е да се спомене дека е драмата напишана во писмена форма, но со цел да биде говорена. Најважни се две функции на јазикот: поетската и референцијалната. Репликите во драмата се напишани за да бидат

изговорени од актерот, а со тоа ѝ се пренесува порака на публиката. Ова е битен момент бидејќи се менуваат улогите на примач и праќач на пораката. Публиката, т.е. примачот, пак, сега не ја чита, туку ја доживува пораката. Веќе имаме комуникација. Но, процесот на создавање театарска претстава е многу комплексен: *Театарска комуникација е ѝоим кој, иако не е докрај ѝрецизиран, чесѝо се корисѝи коѝа се ѝовори за ѝеаѝарска ѝреѝсѝава. Тој ѝо означува ѝроцесоѝ на размена на информации ѝомеѝу сценаѝа и ѝледалиѝѝеѝо. Овие информации се ѝренесувааѝ со ѝосредсѝиво на акѝерѝѝе и сценскиоѝ аѝараѝ. (...)* (Вељановски, 2011: 21).

Авторската лингвостилема 'еден'

Нашето внимание го насочуваме кон формата 'еден' и нејзината употреба како авторска лингвостилистичка единица, поради фреквентната употреба од страна на авторот. Во македонскиот јазик ги има следниве употреби:

1. се употребува како број
2. 'еден' во опозиција со 'друг'
3. 'еден' како неопределен член

Првите две употреби полесно се препознаваат, како број и во опозиција со 'друг' има акцент и може да се членува. Отсуството на членот и акцентот се показатели дека 'еден' е неопределен член. „Така тој има значење синонимно со *некој* т.е. се употребува како замена“ (Конески, 2004: 325).

Во *Синѝаксаѝа на македонскиоѝ сѝѝандарден јазик*, Минова-Ѓуркова (2000: 123-132) ја прави следнава поделба:

Предмет на наш интерес се неопределените ИГ со 'еден'. Во ова издание ги забележавме сите три употреби.

'Еден' припаѓа на граматичката категорија *броеви*, но овде ја разгледуваме третата негова функција. Се работи за забележлив елемент во ав-

торскиот наратив. Авторот во своите драмски текстови ја употребува за посебен стилски ефект.

Стилската вредност на граматичките категории е предмет на проучување на **морфостилистиката**. „Имено, на стилистичката вредност на еден уметнички текст може да влијае и секундарната функција на морфолошките категории, со интенционална промена на нивното основно значење, односно со појавата на дополнителни, конотативни значења во рамките на контекстот“ (Ташова, 2016: 4).

ИГ со специфична референција

(1) „Хиполит си ги крие очите, усните му се отечени од гризење. Си го одмерува телото мирисајќи се. **Еден мртвов мирис лебди на неговите ѝрејони**. Федра ја измива својата болка.“ (*Федра*, стр. 130)

(2) „**Евдокија Комнена**: За можноста да *се живее еден ѝоинаков живој*, Андроник. Друг живот, можеби.“ (*Ана Комнена*, стр. 63)

(3) „**ЈАСОН**: *Ти си еден лош осџајок од онаа Медеја која ја љубев*. Нема ништо во тебе. Види се. Не знам дали си жена, дали си маж. Види се на што личиш. (...)“ (*Медеја*, стр. 14)

ИГ со генерична референција

(1) „**Учителот**: Живите да се покаат за животите на мртвите. Да го слават животот по смртта. **Ниту едно добро не е земско**. Животот е само пат кон вечното спокојство на душата. Се плаче за живите. Не се тагува по мртвите. Блажени се оние кои отишле одовде.“

(*Ана Комнена*, стр. 26)

Од примерите дефинираме дека: без разлика дали се ИГ со специфична или генерична референција 'еден' може да биде во позиција на почетокот или на крајот на исказот.

Имајќи го предвид контекстот и наменската употреба на јазикот на инакви и подетални поделби на ИГ нема да се задржуваме. Се работи за драмски авторски текст во печатено издание, кој во понатамошниот процес на обработка во театарот претрпува адаптација. Од друга страна, овие текстови се напишани да бидат изговорени, поставени на сцена како претстава. Притоа останатите фактори што влијаат на текстот не ги земаме предвид. Бидејќи театарскиот контекст е многу комплексен, тенка е границата при определувањето на 'еден' како број и како неопределен член. Она што овде е дефинирано како неопределена ИГ, на сцена може да се протолкува и како број. Што и како ќе се протолкува во голема мера зависи и од конкретизацијата на режисерот.

Фигури на значењето (тропи)

а) **Алитерација и асонанција:** „**Мануел Комнен:** Многу дождови паднаа. Со нив го миев лицето од луѓе. Од бегања и од враќања. Од страв. Си го миев лицето и никогаш не го измив сосем. Мене ми остана оваа моја приказна која е најмалку моја. Ќе се измие и таа. Ништо не остана-ло некажано. *Нийџу една џајна. Нийџу една висџина. Нийџу една лаџа.*“ (Ана Комнена, стр. 17)

б) **Перифраза:** „**Мануел Комнен:** Јас, Мануел Комнен, *џринџој на овој Визанџ од едно друџо време*, жив мртовец под овој покрив и нем глас меѓу овие луѓе, мене ми остана оваа книга.“ (Ана Комнена, стр. 17)

в) **Персонификација и анимизација:** „**МЕДЕЈА:** (...) Јасоне... слушни... една песна разминува среќа. Слушни. Една тага надживува таги. Не е моја. Не е твоја. Не е наша. (...)“ (Медеја, стр. 194);

„*Последен ден, џоследна ноќ, џоследен дел од џоследнаџа секунда. Причини за збоџување, неможностџ за џубов. Една длабока човечка џа-џостџ џо инфџиџира въздухоџ. Осџтанувааџи мириси од мрџиви цвеќиња џред оџворени џробови. Свеџоџоџ одново ќе се роди. Оџсусџиво на џеллеџа-џиџа.*“ (Федра, стр. 144)

д) **Метафора:** „**Прва висџинска средба.** Прво видување. Секоја џрва рабоџа меѓу дваџа џоследни луѓе. *Една џемна вода во која се удавиле сџџе снџиџа.* Мрежа за џреживеани радосџи. Соноловџи.“ (Федра, стр. 133)

ѓ) **Хипербола:** „**Алексеј Комнен:** А кога се роди Порфирогенита, како да измина една година пред да влезе.“ (Ана Комнена, стр. 30)

„**Учителот:** Големо е сето она кое може во еден момент да го направиме светот подобро место.“ (Ана Комнена, стр. 82)

е) **Сарказам:** „**Зоја Комнен:** (...) Ќе дојде и нов ден, Мануел. Кој ќе се грижи за мене? *Кој ќе ме џрашува: како си, сакаџи еден?* И тоа со најголема џубов. (...)“ (Ана Комнена, стр. 123)

з) **Синегдоха:** „**Зоја Комнен:** Овој дом овде секогаш бил мојата висџина. Никогаш не би можел да живеам надвор од овие бедеми, подалеку од овие луѓе. Се чувствувам безбедно. Сигурно. Се чувствувам свој. И оково кое ми фали, овде не ми фали. Слушаш, Мануел? И кога ништо не се случува, како светот да се случува на едно место. Како сиот свет да е тука заради мене, колку да го гледам и да го видам.“ (Ана Комнена, стр. 14)

Од сите примери заклучуваме дека авторот преку честата употреба на 'еден' води сметка за еуфоничноста. Актерот преку соживувањето со улогата на сцена при изведбата може да го нагласи, наместа да го повтори со што се остава посебен впечаток врз публиката. Овој јазичен елемент е

фреквентен во сите три драмски текста како дел од авторскиот јазик што се одразува и во јазичниот израз на ликовите.

Фигури на формата (схеми)

а) **Анафора: „ГЛАСОВИ** (воведна песна): Ниедно злосторство не останало без казна на овој свет. Небото е исто. Само ѕвездите паѓаат, затоа што се желби. **Една желба. Една утеха.** Нечија мака. Нечиј немир. Ќе се струполи на глава. Свездите имаат срца и заради преголема возбуда нивните срца прскаат, ѕвездите паѓаат меѓу луѓето, како желби, како посакувања, како мигови што треба да се случат. Треба само силно да се посака: една ѕвезда ќе го направи мигот живот. Се спрема крв.“ (*Медеја*, стр. 167)

„*Душевниот аспект на соединувањето. Мирисање нови мириси. Откривање. Еден нов свет. Преграјка. Мозок зовриен од радост. Единство. Смење. Дом кој се гради, време кое минува, уредување на хаосот, создавање нов космос.*“ (*Федра*, стр. 14)

б) **Испрекинат израз: „МЕДЕЈА: (...)** Јасоне... слушни... **една** ѝсна разминува среќа. Слушни. Една тага надживува таги. Не е моја. Не е твоја. Не е наша. (...)

в) Елипса:

„**Зоја Комнен:** Се заборава. Сè се заборава, Мануел. Само треба да престанеме да се сеќаваме. Во тоа е тајната.

Мануел Комнен: Ќе заборавиме. *Еден ден, можеби и утре.*

Зоја Комнен: Ми се спие, Мануел.

Мануел Комнен: Легни. Секако е еден голем сон.

Зоја Комнен: Што?

Мануел Комнен: Сето ова. *Еден голем сон, Зоја.* Толку е кратко. Како времето минато меѓу легнување и будење. Не го сеќаваш кога минало.“ (*Ана Комнена*, стр. 15)

г) Осамостојување на еден реченичен член:

„**ЈАСОН:** Затоа што знам колку многу сакам и колку многу можам да имам. Колку многу треба да имам! Одовде се почнува, потоа целиот свет. Целото небо. Сите твои богови, Медејо. Сите. Човек може да стане бог, треба само да види колку е небото блиску и колку малку треба за да стане дел од него. Моето име ќе се испише по ова твое небо. Ќе видиш. *Еден ден.*“

(*Медеја*, стр. 170)

ѓ) **Додаден реченичен член или реченици: „Зоја Комнен: (...)** Ќе дојде и нов ден, Мануел. Кој ќе се грижи за мене? *Кој ќе ме прашува: како си, сакаш еден?* И тоа со најголема љубов. (...)

(*Ана Комнена*, стр. 123)

е) Повторување: „Ана Комнена: Зајали свеќа за мојата душа. За мојата ѝосакувана среќа. (...) Посакај. Речи. Шейни. **Еден шейој** ми ѝреба, само еден збор. Само една уѝеха. А нема: ни уѝеха, ни свеќи, ни кандила. Само овие оѝворени жрбови кои ме чекаат како љубовници, жрбови од ѝосакано среќно идно време. Мене ме уби моејо уѝре. **Ме уби сејо она кое никогаи не дојде: еден сѝрав, една немоќ, една жорчина ѝод јазикои.** Никогаи не сѝиѓнав да ѝи кажам... (...) Со оваа мисла ѝи оѝавам се свое. Ти жи оѝавам својте снѝија – да жи ѝушѝи ѝо новојо небо на свејој, да лејаат, да кажат дека свејој се сѝасил **само заради една мисла, само заради една добрина.** Да лејаат слободни, да изжрадат свои домови далеку одовде, да најдат други луѓе, да се вљубат, да веруваат. Да веруваат дека конечно се возможни.“ (Ана Комнена, стр. 115-116)

Во однос на фигурите на формата забележливо е повторувањето на 'еден' и други форми како омилена постапка на авторот со што се постигнува тензиност. За ликовите се стекнува впечаток врз основа на јазичните изрази. На пример, Мануел Комнен е еден лик што во сцената (стр. 17) кога е сам се изразува перифрастично, а во дијалогот елиптично (стр. 15). Сосема е разбирлива ваквата постапка на авторот во рамки на контекстот зашто дава и слика за односот на ликовите во драмата. Употребата на 'еден' е засилување што претставува специфичен авторски белег.

Графичките и интерпункциските средства од стилистички аспект

Поради специфичноста на контекстот и типот на текстот — драмски — во продолжение ќе направиме споредба на називите на сцените и чиновите во секоја драма одделно. Поради статусот на 'еден' и големата дистрибуција како и генеричноста во употребата во насловот на *Мегеја* ги разгледуваме графичките особености. Секоја од драмите е посебен контекст, па затоа и се среќава поинакво бележење на сцените. Нема доследност во однос на правописот. Што и се очекува. Се разбира, употребата на различните графички единици и интерпункцијата што отстапува од правописните правила во ова издание придонесува за стилско засилување. Сашо Димоски очудува со употребата на интерпункцијата во насловите на сцените. Со големата почетна буква на општите именки и придавките (Предговор, стр. 5) им дава нова вредност. Користи и курзив, сите големи букви, точка, две точки итн. Се консултираме со авторот, кој даде коментар за ваквите решенија. Во однос на курзивот вели¹:

¹ Консултација со Сашо Димоски на 5. 9. 2017 г.

Упоишребата на курзивој има цел да ги истакне својствата на ликовите во (виртуелната) театарска претстава, односно својствата, кои се доминантни според биографиите на ликовите и кои треба да им служат на актериите во развивањето на биографијата на ликој, кој (ќе) до толкуваат, а на режисерот да му бидат насоки во кои треба да ги развива ликовите во секујноста на театарската претстава.

АНА КОМНЕНА

Dramatis personae:

ПРВ ЧИН: ЧИТАЊЕ

Прва сцена: (...)

Втора сцена: Азбука

Трета сцена: Збор

Четврта сцена: Интерпункција

Петта сцена: Топови

ВТОР ЧИН: АЛЕКСИЈАДА

Прва сцена: Сите тие мали филозофи

Втора сцена: Крвави книги

Трета сцена: ИДЕИ

Четврта сцена: Како некогаш да бевме деца

Петта сцена: Мајката на моите деца

ТРЕТ ЧИН: ДА СЕ ДАДЕ СМРТ

Прва сцена: Еретици, ние и Бог

Втора сцена: Можеше да биде вистина

Трета сцена: Единствена љубовна, заборавена, чувана и изгубена тајна

Четврта сцена: Како изгорени од сонцето

Петта сцена: Како да умрев

ЕПИЛОГ

FINIS OPERIS

Во овој текст називите на чиновите се напишани со сите големи букви, сцените се со мали букви освен почетните, графички отстапува само третата сцена од вториот чин. Само таа сцена е напишана со сите големи букви. Еве го ставот на авторот во однос на ова:

Насловот на сцената ИДЕИ од драмата „Ана Комнена“ е напишан со големи букви заради важноста на драмското дејство, кое се случува во оваа сцена. Оваа визуализација во печатеното издание има цел да ја акцентира важноста на сцената во секојност на драмскиот текст.

Втората драма „Федра“ се состои од три чина со по три сцени. Сите се исто насловени. Но авторот игра со употребата на големата и малата буква за да го долови интензитетот на важноста на дејството, па затоа објаснува:

ФЕДРА

ЛИКОВИ

ПРВ ЧИН: ДОАЃАЊЕ

Молитва на телото

МОЛИТВА НА ДУШАТА

МОЛИТВА НА УМОТ

ВТОР ЧИН: СРЕЌАВАЊЕ

Молитва на телото

Молитва на душата

Молитва на умот

ТРЕТ ЧИН: РАЗМИНУВАЊЕ

МОЛИТВА НА ТЕЛОТО

МОЛИТВА НА ДУШАТА

МОЛИТВА НА УМОТ

FINIS OPERIS

*Различната употреба на голема/мала буква во насловот на сцената (молииваиџа) џо дава индивидуалниот однос на ликоџ кон молииваиџа, односно џрисусџвоџто на **божџаџа чџстџчка** во драмското дејство, а со џџоа се одредува малата односно големата џџџреба од молииваиџа на џџелоџто, душата и умоџ во меџучовџкиот однос.*

Во третата драма „Медеја“, авторот наместо чин, употребува еџисо-џиџа, називите на сцените се медицинска терминологиџа што сосема со-одветствува со поднасловот:

„МЕДЕЈА, СПЕКТАКУЛАРНА АНАЛИЗА НА
ДЕЛБАТА НА ЕДНА КЛЕТКА“

МЕДЕЈА

ПРЕДГОВОР

Dramatis personae:

НАСТАН ПРЕД СЛУЧУВАЊЕ

ПРОЛОГ

Прва еписодија: Профаза

Прва појава

Втора појава

Трета појава

Четврта појава.

Втора еписодија: Метафаза

Прва појава

Втора појава

Трета појава

Трета еписодија: Анафаза

Прва појава

Втора појава

Четврта еписодија: Телофаза

ЕПИЛОГ

FINIS OPERIS

Од претставеното се забележува дека само првата еписодија има четири појави. Во четвртата појава е употребена точката. Значи, се работи за употреба на интерпункциски знак како стилистичко средство. Го прашавме авторот зошто само овде употребува точка, дали со оваа појава нешто завршува или застанува во драмата, тој ни одговори:

Точката на четвртата појава во првата еписодија во драмскиот шексир „Медеја“ има цел да биде кочница во дејствието, односно моменти во виртуелната и поиненцијалната реална театарска преиспитава преку кој чистотелот или чиниелите на преиспитавата ќе го чувствуваат времето од различна перспектива, што е и поената на првата појава од втората еписодија.

Во овој труд прикажавме уште една функционалност на јазикот од лингвостилистички аспект. Врз основа на драмски текстови ја утврдивме употребата на неопределениот член 'еден' како лингвостилема кај еден автор. Иако јазичниот израз и лексиката генерално се условени од контекстот, темата и времето во кое се одвива дејството, авторот употребува и низа други средства за стилистички ефект. Преку наведените примери потврдуваме дека именските групи со генерична и специфична референција можат да се разгледуваат и од стилистички аспект. Фреквентната употреба само во трите драмски текста, на повеќе од 160 позиции, е показател дека авторот има препознатлив јазичен израз.

На почетокот направивме општа поделба на именските групи според референцијата. Авторот го употребува 'еден' и како број и наспрема 'друг', но најспецифична е употребата како неопределен член. Сепак, потсетуваме дека изворот се драмски текстови, кои понатаму се адаптираат при поставување на сцена. Според тоа, тенка е границата при определбата на 'еден' како неопределен член и како број. Она што овде е прикажано како неопределеност на сцена може да биде реализирано како број. Бидејќи овде имаме ликови не можеме индивидуализацијата да ја подведеме под строга научна класификација. Овде само разгледуваме една од варијантите и употребите на граматичка категорија во нашиот јазик и нејзината функција. Сепак, актерите во текот на изведбата со модулатијата на гласот го оживуваат 'еден' што дава посебен ефект при говорењето на сцена.

Неопределениот член може да се јави како фигура на значењето (тропа) или фигура на формата (схема).

Графичките и интерпункциските средства како стилистички средства се среќаваат во насловите на чиновите и сцените, за нивните необични употреби авторот нè удостои со соодветни образложенија од личен авторски аспект.

Користена литература:

- Вељановски, Р. 2011. *За театарскиот говор: Од драмски јазик до дикција*, Скопје: Р. Вељановски.
- Конески, Бл. 2004. *Грамајтика на македонскиот јазик*. Скопје: Просветно дело.
- Минова-Гуркова, Л. 2000. *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Магор.
- Минова-Гуркова, Л. 2003. *Стилистика на современиот македонски јазик*. Скопје: Магор.

- Ташова, В. 2016. *Авџорскиџе линџвосџилисџиџчки маркирани единици во современаџа македонска џроза*. Докторска дисертација. Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје.
- Тополињска, З. (1981-1982). Мак. ЕДЕН — неопределен член?. *XXXII-XXXIII Македонски јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик „К. П. Мисирков“, 705-715.

Веб-страници:

- <http://tocka.com.mk/vesti/215606/saso-dimoski-od-aspekt-na-umetnicka-provokacija-ana-komnena-e-mojot-zenski-hamlet> (8. 9. 2017)
- <http://fashionel.mk/intervju/sonuvam-za-umetnost-shto-kje-go-promeni-svetot> (7. 9. 2017)
- <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1498532> (2. 9. 2017)
- <https://kajgana.com/peperutka-na-sasho-dimoski-premierno-vo-radioeterot> (2. 9. 2017)
- <http://sitel.com.mk/racinovo-priznanie-za-sasho-dimoski-i-vladimir-jankovski> (2. 9. 2017)
- <http://vistina.mk/?p=314586> (2. 9. 2017)
- <http://forward.daily.mk/zabava/baletot-dervishot-smrtta-makedoncite-kirov-dimoski-bojchevski> (7. 9. 2017)
- <http://forward.daily.mk/kultura/premiera-fedra-vecherva-festivalot-stobi-veles-1> (9. 9. 2017)

Извор:

Димоски, С. 2015. *Ние, Друџиџе*. Скопје: Култура.

Summary

In the focus of the interest is the usage of one as undefined article as a style. In this research is overseen the functionality of this linguistic element of the drama texts of yang author Sasho Dimoski. The subjects of the analyses are the three drama texts: *Ana Komnena*, *Fedra istorijata na prvoto ubistvo*, *Medeja, spectacularnata analiza na delbata na edna kletka* published as a book under the title *Nie, Drugite* by publisher Kultura in 2015. The research is inspired by the frequent usage of one as undefined article in all of the three drama texts by the yang author Dimoski. One basic mark for the author is the clean linguistic expressions, which is very rare in this day and age.

The purpose is to ascertain the usage of the undefined article, as the figure of the form and the figure of meaning. On the other hand it is given the overview of the graphic and the punctuation tools in the titles of the scenes from stylistic aspect. Because of the fact that they distinct from the spelling rules, the author personally comments on the positions that are connected to the drama action.

Перчо БОЖИНОВСКИ

Охрид

МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК, ИДЕНТИТЕТОТ И СТАТУСОТ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Јазикот е подложен на промени во времето, а со тоа се доведува во прашање неговиот идентитет и опстојување. Идентитетот претставува група од карактеристики, својства и обележја по што некој се изделува или разликува од другите. Идентитетот на македонскиот јазик го гледаме преку карактеристиките на стандарден јазик, со свој статус изграден врз долгогодишната традиција. Македонскиот јазик е составен дел на државниот идентитет. Македонскиот како стандарден и официјален јазик на РМ, и на синхронски и на дијахронски план, има свој идентитет. Денешните карактеристики на македонскиот јазик се резултат од неговите генеалогски и типолошки карактеристики како јазик од словенски и флективен тип. Тука ќе ја додадеме и неговата ареална припадност, според која македонскиот јазик припаѓа на балканскиот јазичен сојуз. И според социолингвистичкиот критериум исто така е претпознатлив идентитетот (разгледано низ историјата, културата, само што за разлика од другите словенски јазици, македонскиот ја добил својата официјалност најдоцна. Во однос на статусот македонскиот јазик, денес, во сопствената држава може да се каже дека е во отстапување, со воведувањето втор службен јазик, бидејќи токму јазикот е еден од факторите што ги одржале Македонците низ вековите. Разлевањето на јазичната норма го доведува во прашање на долгорочен план нашиот јазичен систем, а со тоа до губење на идентитетот.

Клучни зборови: јазичен идентитет, статус, јазична норма, социолингвистика, јазична политика

Додека ридовите се уривале, а народот се давел во реката на очај, се плетела историјата на македонскиот народ. По иронија на историјата, народот чии претходници им го дадоа на Словените првиот литературен јазик, беше последен што го официјализира својот современ јазик како одделен словенски и го определи како различен од соседните: српскиот и бугарскиот. Јазичниот идентитет има повеќезначни и општоважечки обр-разложенија.

Можат да се издвојат (барем) три аспекти на идентитетот на еден јазик: генеалогски, типолошки и социолингвистички. Ако првите два аспекта се строго лингвистички, тогаш за социолингвистичкиот аспект игра улога општеството, културната традиција, професионалната припадност, но и некој друг идентитет (колективен или политички).

Разгледувајќи го синхронското рамниште, се среќаваме со континуитетот, кој пак, си има свој пат на дијахронски план. Јазикот е подложен на промени во времето а со тоа се доведува во прашање неговиот идентитет и опстојување. Според тоа, македонскиот како стандарден и

официјален јазик на РМ и на синхрониски и дијахрониски план има свој идентитет.

Денешните карактеристики на македонскиот јазик се резултат од неговите генеалогски и типолошки карактеристики како јазик од словенски и флективен тип. Тука ќе ја додадеме и неговата ареална припадност според која македонскиот јазик припаѓа на балканскиот јазичен сојуз. И според социолингвистичкиот критериум исто така е претпознатлив идентитетот (разгледано низ историјата, културата) само што за разлика од другите словенски јазици, македонскиот јазик ја добил својата официјалност најнакрај.

Денес зборуваме за македонскиот јазик како повеќефункционален во кој се застапени: научниот, уметничколитературниот, публицистичкиот, административниот и разговорниот функционален стил.

Темата јазик и идентитет вклучува повеќе аспекти: историски, политички, социолошки, фолклорен, литературен, културолошки итн.

Во тој контекст актуелна е и за нашиот јазик последниве години: пред сè, со прашањето во врска со името на државата Македонија, пречките од нашиот јужен сосед во врска со промена на името, прашањето за прием во Европската унија, непризнавањето на македонскиот јазик од Бугарија, оспорувањето на МПЦ од страна на Србија...

Пред едно столетие Крсте П. Мисирков предупредувачки пишуваше дека:

„јазикот на једен народ јет неџоо дуовно боџастиво и наследствиво“,
зашто:

„Да сочуат некој својот народен јазик и да го бранат као свестителна, значителна осигуваност он верен на дуот на својите претедовци и да уважаат се, што имаат они најраено за својето постојанство. Да се откажат чоек от својо народен јазик, значително, да се откажат он и од народниот дух... Милостта кон народниот јазик јет наш долг и наше право. Ние сме должни да милуваме нашиот јазик, зашто тој јет наш, истото така, као што ни јет наша и татковината ни... Верата и јазикот, штоа сеј душата на једен народ... Значително, да се откажат једен народ от својот јазик, се велико, да се откажат он и от сам себе и својите интереси... Једен народ, кој што изгубил својот јазик, мјасат на једен чоек, кој што изгубил таткото и незнајат от кај идат и кај одат, и кој што не знајат, зашто одат вама а не онамо или тамо“

Очигледно, овие свети завети на Мисирков како да пропаднаа во вода, се заборавија. Токму, јазикот ни беше единствениот културен континуитет и идентитет низ вековите.

Драматичен и трагичен е статусот на македонскиот јазик како надвор од Македонија така и во самата единствена македонска национална држава.

Во првиот Устав по осамостојувањето (1991) е озаконето:

„Во Република Македонија службен јазик е македонскиот јазик и неговото кирилско писмо“ (Устав на Република Македонија, Службен весник на Република Македонија, Скопје, 1991, 16).

Меѓутоа, по албанската надворешна оружана агресија против македонската држава, ни беше наложен Рамковниот договор, па со Амандманот V во чл. 7 од новиот Устав на РМ е запишано:

„На целата територија во Република Македонија и во нејзините меѓународни односи службен јазик е македонскиот јазик и неговото кирилско писмо. Друг јазик што го зборуваат најмалку 20% од граѓаните, исто така, е службен јазик и неговото писмо, како што е определено со овој член...“

(Устав на Република Македонија, Службен весник на РМ, Скопје, 2002, 31).

На овој начин македонскиот јазик денеска во сопствената држава е во отстапување, со воведувањето втор службен јазик, бидејќи токму јазикот е еден од факторите што ги одржале Македонците низ вековите. Се согледува уназадување на статусот на македонскиот јазик.

Донесувањето на Законот за изменување и дополнување на Законот за високото образование за да се усогласи Амандманот V директно влијаеше на статусот на македонскиот јазик, односно јазичните прашања и наставата на високообразовните институции.

Јазичната политика претставува збир од свесен избор и свесни дејствувања во врска со односите меѓу јазикот/јазичите и општествениот живот. Таа ги опфаќа и институционализираните постапки на едно општество со кое може да се влијае на јазичните форми на јавната комуникација и на формирањето на свеста кај граѓаните или на припадниците на една нација во врска со овие прашања.

Јазичното планирање како процес го вклучува планирањето на статусот на јазикот и планирањето на јазичниот корпус. Антоан Меје, којшто зазема позиција многу различна од онаа на Фердинанд де Сосир, дека ништо во јазикот не може да биде разбрано и разгледувано без да се направи референција на социјалниот/општествениот аспект, и исто така,

без дијакронијата и историјата, смета дека е неопходно да се земат предвид општествените промени за да се анализира јазичната промена.

Сврзани со ова се поимите *јазична заедница* и *јазична варијација*.

За јазичната заедница Халидеј потенцира дека тоа е „идеализирана конструкција... што комбинира три посебни концепции – оној на општествена група, на комуникациска мрежа и нејзино хомогено население“

(Халидеј 1978, 154).

Јазичната варијација се разгледува како израз на општествената структура, но таа трпи и влијание од факторот на престиж. Луј-Жан Калве во врска со дискусијата за социјалниот аспект на јазикот потенцира дека не се работи само за тоа дека „објект на проучување на лингвистичката е јазикот, туку и проучувањето на општествената заедница од лингвистички аспекти“ (Луј-Жан Калве 2002, 89).

Во таа смисла проучувањето на влијанијата на коишто е подложен еден јазик треба да се разгледува и од аспект на општествената заедница којашто се служи со јазикот и којашто е исто така, под влијание на различни фактори: политички, културни, економски и др.

Освен општите лингвистички познавања, тука поздразбираме и формирање на еден јазичен осет, активен став кон литертурнојазичната норма, односно сознанието дека треба да се има однегуван јазичен израз.

Стандарднојазичната норма како и јазичниот идентитет во поглед на јазичната глобализација, би се негувале и одржале само ако се следат основните принципи кон поголемо почитување на македонскиот јазик:

- *доследна употреба на македонската кирилица и*
- *почитување на правописните правила.*

Пристапувајќи им на актуелните случувања во македонскиот јазик треба да се дејствува од два аспекта:

1. *лингвистички аспекти* според кој потребно е да се изврши целосно стандардизирање на македонскиот јазик со латинично писмо (да се прецизираат правилата што се однесуваат на транслитерацијата на македонскиот на латиница), од аспект на јазичното планирање да се разработат граматичките правила за адаптација на заемките и да се изврши нивна систематизација; и
2. *социолингвистички аспекти* според кој потребно е уште попродуктивно истражување на статусот на македонскиот јазик како кохезивно средство во РМ, анализа на состојбата со македонскиот во другите држави на Балканот (како малцински јазик) и по-

широко каде живеат поголеми емигрантски заедници (во Америка, Канада, Австралија и др), и јазичната политика во однос на интеграцијата во ЕУ.

Македонскиот јазик е составен дел на државниот идентитет. Според тоа, карактеристиките или својствата на македонскиот народ се: нашето име, нашиот јазик, нашата историја, нашата традиција итн...

Идентитетот на македонскиот јазик се гледа според одделните карактеристики како стандарден јазик, чиј статус одамна е определен, а е изграден врз долгогодишната традиција.

Заедно со идентитетот е кириличното писмо, па според тоа, парадоксално е македонскиот јазик да биде напишан со латинични букви.

Светската политика да ги ревидира своите ставови во врска со прашањето дека Македонија треба и мора да ја користи само и само синтагмата македонски јазик, како свое идентификациско, национално и етничко обележје.

Но, ако ние денес под притисок се дрземе да го заборавиме и уништиме сопствениот идентитет, да се откажеме од своето јас, сето тоа преку нашиот македонскиот јазик, името и сè што е исконско, тогаш сме во длабока заблуда.

Тогаш дамоклов меч ни виси над главата.

Македонистиката е нашиот духовен родител. Човек се раѓа двапати: првпат од своите родители и вторпат во својот јазик.

Во однос на јазиците од лингвистички аспект статусот на македонскиот јазик со воведувањето јазичен билингвизам или мултилингвизам на целата територија со помош на досегашните и новите Закони за употреба на јазиците е крајно недозволиво и противуставно:

- Македонскиот јазик денеска во сопствената држава е во опасно отстапување. Тоа е преседан во споредба со остатокот од регионот, доказ за фалсификаторството на соседите за јазикот. Односно со тоа македонскиот народ во својата единствена држава се откажува самиот од статусот на државотворен народ. Спротивен на Уставот на РМ и Амандманот V, отстапувајќи од нормата и карактеристичната строгост, концизност и клишираност на изразот. Понатамошна политизација на јазичните права на Балканот не е препорачлива.
- Се нарушува кохезијата на македонското мултиетничко и мултијазично општество, во кое македонскиот јазик е најважниот интегративен систем од знаци за комуникација.

- Се врши дискриминација врз јазиците на останатите малцинства. Не може да се гледа селективно само за албанскиот јазик. Размислете за проблемот во Босна и Херцеговина и Сејдич-Финци.
- Албанското малцинство е релативно на целата територија. Апсурдно е да се направи албански јазик за службен јазик во деловите каде што никој не живее од заедницата и тоа со двојазични банкноти, со двојазични униформи на полицијата, пожарната, здравствените работници... Официјалниот јазик не може да се менува во зависност од демографската положба и подмолно да се протурка со европско знаме.
- Нема на располагање сигурни податоци од последниот попис. Без тие податоци, вистинската бројност на албанското малцинство не може да се утврди.
- Оружено изнудениот Охридски рамковен договор обезбедува употреба на албанскиот јазик во општините каде што малцинството има повеќе од 20% од населението. Имплементацијата треба да се бара во него бидејќи рамката стои таму, којшто пак е неуставен затоа што е напишан на англиски јазик а не на официјалниот јазик на РМ.
- Исто така, за жал, веќе е јасно дека ќе се влошат меѓуетничките тензии. Чувствителни закони како овој се склони кон надминување на нивната првична цел.
- Целосно непочитување на Законот за употреба на македонскиот јазик, за жал институционално не сме ги исцрпиле сите можности.

Ова денес што се случува со македонскиот јазик во македонската држава се граничи со разум и е без преседан - пример за јазичен геноцид.

Ако мислат на пријателство, соживот и еднакви права треба да се побара соседите да ја признаат Македонија и македонскиот народ, македонскиот јазик во сите македонски места во Албанија, во Грција и Бугарија и да се разговара за третманот на Македонците како малцинство а не за двојазичност и бинационалност.

Двојазичност на цела територија на Македонија е прескап апсурд, предавство на стекнатиот македонски државен идентитет и никој нема право на таа отстапка, никој!

После изгубен јазик, нема народ!

Јазикот ни е единствената наша татковина!

Еден јазик постои со неговиот јазичен идентитет.

Еден јазик се раѓа и тој исчезнува само со губењето на своите говорители.

Македонскиот јазик има значителна културолошка кондиција, којашто ја покажува во континуитет. Тој има голема апсорпциона способност, или

моќ на приспособување, но и на задржување на главните карактеристики и сопствените идентитетски обележја, на она јадро што го сочинува тој јазичен идентитет.

Во последниве 20-тина години македонскиот јазик со значителен успех настојува да се промовира во светот, да се унапреди. Се продолжува континуитетот воспоставен претходно, во времето кога нашите познати лингвисти ја раширија свеста за неговото постоење во светот.

Наспроти сите ризици и пречки, кои се нормални и за сите други помали јазици во светот, со помал број говорители, македонскиот јазик успева преку културата, преку современите средства за комуникација, да се пробива во одредени средини каде што не бил и да здобива сè поголемо значење, афирмирајќи се со сите свои вредности.

Користена литература:

- Велковска, С. (ред.) (2005). *Јазикот наш денешен*, книга 13, *Јазичнаџа љолиџа и сџаџусот на македонскиот јазик*, *Зборник на џрудови од научниот собир*, одржан на 30-31 март 2005, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Велковска, С. (ред.) (2011). *Јазикот наш денешен*, книга 20, *Сџандарднојазичната норма и македонскиот јазик*, *јазикот и идентитетот*, *Зборник на џрудови од научниот собир*, одржан на 15 април 2010, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Ѓуркова, А. (2008). *Македонскиот јазик и јазиците на Евроџа*, во: *Реферати на македонските слависти за XIV меѓународен славистички конгрес*, Охрид: 10-16 септември 2008 година, Скопје: МАНУ.
- Мисирков, К. П. (1903). *За македонските работи*, Софија.
- Устав на Република Македонија*, (1991, 2001). Скопје: *Службен весник на РМ*.
- Calvet, Louis-Jean. (2002). *Le marché aux langues. Les effets linguistiques de la Mondialisation*, Paris: Plon.
- Halliday, M.A.K. (1978). *Language as social semiotic*, London: Edward Arnold.

Summary

The language is a subject changed in time, and therefore its identity and persistence are questioned. Identity is a set of characteristics, attributes, and features after which someone is distinguished or different from others. We see the identity of the Macedonian language through the characteristics of a standard language, with its own status built on the long-standing tradition. The Macedonian language is an integral part of the state identity.

Macedonian as the standard and official language of the Republic of Macedonia both in synchronous and diachronic terms has its own identity. Today's characteristics of the Macedonian language are result of its genealogical and typological

characteristics as a Slavonic and flexible type language. Here we will add its archeal affiliation, according to which the Macedonian language belongs to the Balkan linguistic union. And according to the sociolinguistic criterion, identity (studied through history, culture) is also recognizable only like other Slavic languages, the Macedonian got its official function at the end.

Regarding the status, the Macedonian language today can be said in its own state that it is in a deviation, with the introduction of a second official language, because it is precisely the language that is one of the factors that the Macedonians kept throughout the centuries. Spreading the language norm brings into question the long-term our language system and thus the loss of identity.

The Macedonian language has a significant cultural condition, which it shows in continuity. It has a great absorption capability, or the power of adjustment, but also the retention of the main features and its own identity, to the core that makes up that linguistic identity.

Александра ГЕЦОВСКА

Битола

ТАБУ-ЗБОРОВИ ОД ФИТОМОРФНО И ЗООМОРФНО ПОТЕКЛО (МАКЕДОНСКО-ЧЕШКИ ПАРАЛЕЛИ)

Апстракт: Традицијата е процес во кој влегува и табузирањето на одредени зборови и изрази кај словенските народи. Усното пренесување од двата јазика (македонскиот и чешкиот), населението ги задржало и употребувало, речиси, во непроменета форма. Во овој труд се разгледува табузираната етимолошка лексика и нивните паралели во македонскиот и чешкиот јазик. Како и во поголемиот број словенски јазици, така и во овие два јазика, најголемиот број табуа се од фитоморфно потекло (лепкавец, ружин, јасика) и зооморфно (мечка, лисица, змија). Етимолошкото истражување се врши преку компаративно-историски методи при што се забележува дека и во двата споменати јазика голем дел од оваа лексика е поврзана со етимолошката магија, моќ, преку т.н. народна етимологија, но и со верувањата во натприродни сили што се кријат во билките, животните, во природата во сите нејзини пројави, а кои произлегуваат, пред сè, од магичната сила на зборот. Етимологијата, како интердисциплинарна дисциплина, во овој случај се служи и со: етнологијата, етнографијата, социологијата, психологијата, итн.

Клучни зборови: табу, етимологија, македонско-чешки паралели

Етимологијата како дијакхрониска, лингвистичка, интердисциплинарна наука, покрај јазичниот аспект (историско-споредбениот како основен метод, итн.), доаѓа во пресрет и со други науки (психологија, социологија, етнографија, итн). Но, повремено се разгледуваат и маргиналните лексеми, чија етимологија лежи во табуто.

Терминот табу по потекло од англискиот јазик *taboo* од *tapu* во Речникот на македонскиот јазик (Мургоски, 2005) е класифициран како вулгарен. Односно вулгарната лексика честопати се наведува како табуизирана¹, иако поголемиот број имаат лексеми имаат индоевропско потекло². Зборот се поврзува со лингвистиката и датира уште од најстарата усна традиција (тоа е нешто за што не се зборува), но, сè повеќе, се употребува и во етимолошката пракса. Јазичното табу било поврзувано со анимистичка (животинска) природа, живи духови и демони претставени, про-

¹ Сите зборови директно поврзани со глаголот *ебење* се сметаат за табу-зборови. Лексемата *ебиветер* го има истиот корен, но е класифициран како дел од сленгот. Именката *кур* се смета за табу-збор, а сите нејзини деривати се среќаваат како пејоративи, а не како табу-зборови. Исклучок прави зборот *куре*, кој се наведува како детски израз, иако потекнува од истиот корен. Мургоски (Мургоски 2005, 356) наведува дека неговата употреба кај зборување со деца, очигледно не се смета за табу.

² Колоквијален збор за ебење е *парење*: слов. *jebeti, jebam*; рус. *ебати, ебу*; мак. *ебе, еба*; стчеш. *jebi*, сов. чеш. *jebati, jebi*; пол. *jebać, jebes*, стинд. *jabhati (bhavati)*, грч. *-phio-* со значење постоење, создавање

следени со магичната сила на зборот. Табуто во минатото се однесувало главно на поими на натприродни појави, суштества, духови, демони, смрт, болест, сонце, месечина, делови од човечко тело, лични роднински имиња, живи и умрени, лов итн.

Притоа, речиси сите истражувања се согласуваат дека преку образувањето на митовите најсилно е оцртан стремежот на народот да си ја објасни вистинската смисла на зборот, но не со посредство на правилно научно проучување, туку со помош на слободната творечка фантазија. Па, затоа имаме врска на специфични тотемски имиња кои постојат и во Малезија. Така на пример, тотемскиот систем (во Јатмута) се одликува со голем број имиња, кои претставуваат посебни низи, така што секој наследник го носи името на својот тотем-предок од духовите, птиците, ѕвездите, садовите (лонци итн.), а се својствени за нивниот клан. Па така, едно лице може да има триесет и повеќе имиња. Секој клан располага со стотина такви повеќесложни имиња на предците, чија етимологија се крие во тајните на митовите (Bateson 1936, 127).

Од историска гледна точка, табуто првично било утврдено како збор од религијата. Некои од нив, а можеби и сите, влечат корени уште од претхристијанскиот период и многубоштвото. Посебно е интересно прашањето за нивното испреплетување со христијанските мотиви и стапувањето во едно неразделно единство.

Познато е дека светите имиња од Библијата *nomina sacra* не смееle да бидат изговорени од секој, туку од посебни (свештени) лица и тие претставувале табу за обичниот (мирјанскиот) свет. Што значи постапките за исклучување во нашето општество им се познати на сите. А, најочигледна и најпозната меѓу нив е забраната (табуто). Одамна е познато дека не може да се каже сè отворено, не може да се зборува за што било односно дека нема секој право да каже сè, во какви било околности. Табуто како предмет на говорот, ритуалот како околност и говорот кој е исклучиво привилигирано право на субјектот кој говори, се трите типа забрана, кои меѓусебно се преклопуваат, но и надополнуваат и заедно формираат сложена рамка која непрестано се менува (Фуко 2007, 8).

Во психоанализата не е едноставно да се анализира она што желбата го изразува (или крие), зашто дискурсот сепак е предмет на желба или пак, не сечиј говор е допуштен. Така на пример, во Средниот век на лудите луѓе не им се посветувало внимание односно нивните зборови не значеле ништо (не се земале предвид на суд, па дури ни лебот не се претворал во тело Христово). Од друга страна пак, се случувало лудакот да поседува посебна моќ (според други), моќ која другите не ја поседуваат,

моќ за изговарање на скриени вистини, прорекување на иднината, моќ да види она што останатите не можат да го видат и изговорот. Оттука доаѓаме до мистиката и табуто, како и ритуалот и магијата. Всушност откривањето на зборовите по правило се потпира на етимологијата или поточно првично на народната етимологија, вовлекувајќи ги во ритуалната обредна сфера, најчесто народно-етимолошките дејствија што можат да се поврзат со предмети и учесници преку нивните називи. Врз тој принцип се гради т.н. етимолошка магија, широко распространета во словенскиот народен живот. Значи, звучењето на одреден збор во обредниот ритуал се поврзува со значењето што учесниците (или учесникот) во магискиот обред, или обредниот ритуал, сака да му го придаде. Етимолошката магија е тесно поврзана со т.н. народна етимологија, но и со верувањата во натприродни сили што се кријат во билките, во природата во сите нејзини пројави, а, пред сè од магичната сила на зборот (Велковска 2008, 233).

Во овој труд, ќе ги разгледаме, најпрво фитоморфните, а потоа и зооморфните, а ќе ги споменеме и антропоморфните табуа, кои исто така биле предмет на разгледување.

1) ФИТОМОРФНИ ТАБУ-ЗБОРОВИ

Во чудотворната моќ на растенијата веруваат сите народи на светот и тоа е одразено во сите религии, на еден или на друг начин, повеќе или помалку. Ова се должи на важноста на растенијата во животот на луѓето во сите негови фази, а претпоставувам и на достапноста, бидејќи растенијата се насекаде околу нас. Растенијата се од големо значење за руралниот начин на живот. Тие се првенствено храна, а потоа и лек, реален или магиски. Многупати е тешко да се одреди што дошло прво, дали името на билката или верувањето во нејзиното магиско дејство, па оттука и табуто. За верувањата во билките и нивната магиска моќ има богата фолклористичка литература. Нас нè интересира одразот на овие верувања во јазикот, а особено во магиските формули поврзани со растенијата. Од пребогатиот избор што го нуди оваа материја одбравме само неколку случаи за да го илустрираме тоа што е предмет на расправа во овој дел.

Во објаснувањето на називите за билките во служба на етимолошката магија ќе тргнеме од принципот според кој се совпаѓаат својствата на билката и нејзиното звучно совпаѓање со називот. Ќе го прикажеме тоа на билката наречена лепка (лепаец, лепкавец и слични на нејзе дијалектни варијанти). Тоа е назив за една билка, трева што се лепи за облеката – ритуално го носат момите да се лепат на нив момчињата и обратно; момата или момчето го залепува на саканиот да се лепи за неа/него. Називот на

билката е лепка (*Galium aparine*), чеш. *deryzka*, укр. *dereza*, во Речникот на Махек (стр. 115), се среќава и лепито растението *Lychnis*, кое се среќава во повеќе варијанти. Ова растение се води како растение кое има нејасно потекло. Оваа лексема, како и сите нејзини дијалектни фонетски разновидности има својство да се лепи. Па така при изведувањето на микро – одбредот се користи магиска формула. Оваа магиска формула може да се употреби секогаш, но особено е карактеристична и се изведува на Иванден, т.е. црковниот празник Раѓањето на св. Јован Крстител на 7 јули. На овој ден се изведуваат и други магиски дејства поврзани со природата и билките. Еден од тие магиски обреди е берењето папрат што го изведуваат билјарките. Насобраниот папрат (*Nephridium filix mas*) го врзуваат во везник со женски појас или со јаже за да заврзе плодот кај невестите, а по девојките да се виткаат момците – како појасот околу нивната тенка половина (Никодиновски 1977, 171).

Ружин - лат. *Althaea rosea* во чеш. *topolovka (sléz)* во чешкиот јазик не се води како табу. Многу често среќаваме табуирани растенија, меѓу кои најчесто се споменуваат: борот, брестот, јасиката, храст, (Чајкановиќ, 2009: 168-169). Дел од табуираните растенија се недопирливи: запис, буква, грозје, а некои само за одедени личности, на пример, трудници на кои им се забранети повеќе плодови. Една од која носи табуирано име е нетек или недирак (*impatiens noli tangere*). Според Чајкановиќ (Чајкановиќ 2008, 168) тоа растение нетек „расте самоникао по вишим пределима Билогоре, има плод као подуљи тоболац, који се у доба зриобе и на најмањи додир нагло отпара, а сјеме му тада буде избачено на све стране и који, по народном веровању, не смеју додиривати девојке пред удајом — да не би и нивов плод — фетус — такођер био тако нагло и прије времена избачен. Као што се нетек не сме додирнути, тако се ни храна од табуираних биљака не сме узети и чак ни пожелети: ако трудна жена пожели такву храну и уз то дотакне руком део свога тела, дијете ће добити на истом дијелу тијела знамен или знак који ће имати исти облик какав је имала и та храна.

Во процутот на паганството имало многу свети шуми и градини, исто онакви какви што се и денес шумите околу манастирите кои се сметаат за свети и табуирани (Шкрињариќ-Анастасова 2004, 95-96). Особено е опасно и забрането да се сечат табуирани растенија (билки), на пример, во Горна Пчиња храстовите, потоа меѓу Битола и Прилеп некои дрва покрај црква, џамија, стари гробови, во Скопска Црна Гора храстот, брестот и кленот, во Височката нахија брекињата, црешната, оскорушата, крушката дивљаката, храстот, како и секоја овошка, освен онаа која веќе се исушила. А тој што ќе сече такво табу неизбежно ќе го снајде несреќа.

Одмаздата на табуираните растенија, но и демонските и тотемите дрвја кои се сеновити нанесуваат казна. Тоа е забележано и во народното творештво, на пример, кај Вук, „Пјесме“, 1, 421: „Кад бјеше гором зеленом, пушта се грана од јеле да дигне Јане копрене. То виђе млади Миленко, повади ноже од са да удри јелу по грани; Не удри јелу по грани, Нег' младу Јану по глави“. И во тоа секако се гледа и една од причините за почитување и набљудување на дрвјата како свети, па дури и тогаш кога се исчезнати. Понекогаш некои дрвја претставуваат своевиден култ. Така на пример, на граничната планина Јана и Скопје, познато под името Крива Елка (Јелика), се смета дека растело големо дрво, кое го носело ова име и по чие име е именувана и самата планина. Па, дури и се знае точното место каде растело тоа дрво. Патниците кои одат во Скопје или се враќаат од Скопје во Јањ (Јан) се одмораат на тоа место и на него фрлаат по една гранка за да не ги боли половината.

Меѓу табуираната фитоморфна лексика ја среќаваме и јасиката како исцелителна врз која се врши инкубација под света билка (магично спиење на болниот во храм или на некое друго свето место, за време на кое божеството донесува исцелување, лично интервенирајќи или соопштувајќи го лекот во сон).

2) ЗООМОРФНИ ТАБУ-ЗБОРОВИ

Најчестите табуа се поврзани со називите на животните. Луѓето се обраќале кон тие животни кога биле во опасност и биле штетни (главно мечки, волци, змии, па и пеперутки), но и заштитниците (лилјаци, жаби, глувци итн.).

Култот кон мечката е широко распространет (Европа, Азија, Северна Америка и особено кај народите од Сибир). Имињата на голем број животни се добиени според бојата на своето крзно. Така на пример, гер. Bär 'мечка' кој е потекнува од ие. корен *bher-* 'светол, светлокафеав' (Томовски 1974, 242) во гер. Bär 'кафеавкаст'. Стариот индоевропски назив за мечка, кој е засведочен во грчкиот јазик е *άρκτος*, лат. *ursus*, во словенските јазици, балтичкиот и германскиот се среќава под поимот поа (табуизиран назив). Чешкото *medvěd* е композит од супстантивот *med* и девербативот што означува 'јаде, се храни', а со истото значење го среќаваме и како табу во словенечкиот *médvėd* од *medvėdъ* (*medojedec*: -ъ од *medъ* и коренот *ěd-*, со значење 'оној што јаде мед', чеш. *nedvěd*, пол. *Niedźwiedź*. Ниту Рамовш, ни Безлај во етимолошките речници не дале подетално етимолошко објаснување за *medved* 'ursus', а не се среќаваат ни во анализите на Миклошич (Miklosich 1886, 186), 'medojedec'.

Истите забелешки ги среќаваме и во други етимолошки анализи³, но во некои етимолошки објаснувања мечката понекогаш е изоставена, а понекогаш непозната⁴. Во дијалектите на рускиот јазик била наречена и пчелух ‘онаа која припаѓа на пчелите и растурањето’ односно вториот композит се однесува на ‘ломи, крши’. Исто така, ова табу може да се генерализира, при што конкретниот назив може да стане општ назив, на пример, свер, кој во дијалектите означува мечка, а може да означува и други опасни животни, главно волк.

Може да се означи и со еуфемизми, за ласкање, давање комплименти на опасните животни и хипокористички за означување опасни животни, на пример, во украинскиот јазик дядько (со значење ‘стрико, стриче’). Во табуто влегол и називот ‘нечиста’. Идејата за мечката како томтемско животно се врзува за воочувањето дека таа може да оди исправено – народот верува дека мечката е човек кој поради казна е претворена во животно затоа ја нарекуваат со имиња што означуваат роднински врски: баба-меца, дедо, татко, брат на мајка – што ги сугерира тотемските односи и кон неа се однесуваат со почит (Шкрињариќ-Анастасова: 2004, 102).

Лисица - ликот на лисицата во народното творештво е опишано од поодамна. Се разбира и во двете земји, лисицата ја има истата карактеристика итрина, надитрување (Шапкарев, бр. 34, Цепенков, бр. 1, бр. 7). Тука (во табуата) го набројуваме и мак. болва, ласица, чеш. lasice, кои кај еврејските народи се прошириле како ‘млада девојка или невеста во ласица, онаа која ласка, па се среќава и како демонско животно, опасно, на пример, во мак. и буг. невестулка, срп. диј. невестица, словен. ‘nevěsta’, франц. belete од придавката belle ‘убава’, англ. fairy ‘ласица’ и ‘убива’, итал. donnola од donna ‘госпоѓа, дама’.

Змија - змијата е влекач (Reptilia), олицетворение на демон и затоа постои страв од касање. Во прасловенскиот змијата е *gađь, чеш. had ‘гад’ ие. guōdh-/guēdh- ‘грдо, кал, измет’. Во македонскиот јазик сè уште се чувствуваат неговите оригинални конотации и овој збор сè уште постои,

³ Tudi v njihovih poskusnih geselskih člankih tovrstni prvotni pomeni leksemov niso posebej izpostavljeni. Prav tako se v ESSJ za tako izpostavljanje po prikazanem življenju in nastanku besede ne odloča Bezljaj, celo v primeru leksema medved ne. Verjetno zato, ker je ta končni podatek, cilj etimološkega postopka, razumljiv iz navedenega komparativnega gradiva, ki ta praslavenski zoonim kot tabuistični nadomestek za stari indoevropski izraz za medveda *H2 řk'to-s razlaga kot zloženko iz psl. *medь n ‘mel’ in korenskega samostalnika z istim korenem kot sln. jesti ‘edere’ (Фурлан 2013, 51)

⁴ Včasih tudi iz dobro prepoznane razvojne poti in besedotvorne analize ni mogoče enoznačno – tako kot v primeru medved – sklepati, kaj je beseda prvotno pomenila, kateri miselni vzorec jo je spodbudil in kaj pove o realiji. V takih primerih bi bil eksplicitni komentar glede etimološke razlage potreben, (Фурлан 2013, 59).

но во чешкиот овој набој не се чувствува и зборот се смета за необележан (Rejzek 2001, 191). Додека пак, лексемата *zъjъ, zъја на мак. змија, чеш. zmiје ‘она што лази по земјата’ во чешиот јазик се среќава за именување на некои типови змии. Доаѓа од псл. *zmyја, *zmiја и има иста основа со лексемата земја. Всушност, овој земјен рептил најверојатно бил табу-тема (Rejzek 2001, 739). Но, контактот на змија што живее под леската дава знаење на животинскиот јазик или знаење на лековити билки (Шкрињариќ-Анастасова 2004, 99). Во Македонија (Велес), за Благовештение, среќаваме: змија излегува од земјата и се пее за да се благи и да не каснуваат, па затоа во секоја куќа им прават благо (слатко) и одат за да бидат кротки. А во Битола на тој ден (25. III) десетгодишни девојчиња месат леб за во нив секогаш да им биде благ лебот. На 1. мај се празнува св. пророк Еремија. Тоа е денот на змиите. Според народот, св. Еремија станал погоден да ги брка змиите само заради созвучјето на Еремија со змија: „Вечерта спроти овој ден во секоја куќа една мома ја зема машата или каџијата и чука со машата врз каџијата и така чукајќи оди по сите ќошиња низ куќата и вика: „бегајте змии и гуштери, еве каде иде Еремија“ (Велешко). Во Охридско името Еремија, заради тоа што завршува на самогласка, е земено за женско, па затоа таму набројуваат седум Еремии, кои се сметаат за некакви женски божици, кои врлаат врајби на змиите. На тие седум еремиски денови жените не сноват платно, бидејќи тоа било спротивно на нивната еремиска желба.

Во руските дијалекти пак, среќаваме скасть од зборот ‘расипан’, и худой кој води до слов. chudъ ‘слаб, лош, злобен’, поганик ‘змија’ од слов. roгaпъ ‘нечист, штетен’, гнусина од сродното слов. *gnustъ ‘гласно, одвратно’, а во српските дијалекти се среќава и под називот непоменица т.е. ‘онаа која не е добро да се спомене’. Според тоа, змијата како една од четирите елементи може да се доведе во корелација со основата на зборовите мак. змеј, срп. zмај, чеш. drak. А чешкото drak доаѓа од лат. draco ‘змеј’ што во чешкиот јазик се среќава како змеј и како змија (Hall, 1991). Иста паралела ја среќаваме и во македонските народни песни, змејот е митолошко крилато чудовиште, во снагата како змија или како човек „тога му велет момци змеон,/ момци змеон, којни дуои:/ - Детелин војвода, наш господине,/ та шчо ни дошло убоо свере, / тоа ни сакат студена вода“ (Димитровски 1997, 471). А во словенските земји се среќава и како ала, аждер итн. Змијата како табу и како олицетворение на злото се среќава и во христијански контекст⁵.

⁵ На ѕидот на ренесансната тврдина на чешкиот град Пардубице се наоѓа фрескоживопис на кој се наоѓа Исус Христос распнат на крст на ѕидот одвоен како новозаветен

На кратко ќе ги спомене и табуата од разни делови од телото. Тука влегуваат: глава, раце, нозе итн. На пример, од индоевропскиот јазик *ped- е корен за нога, кој како реликт се среќава во словенскиот адјектив рešъ ‘пешачи’, па оттаму во словенскиот и супстантивот нога чешки пона со значење ‘канџа, нокт’. Слични семантички поместувања има исто така и во италијанското *gamba* ‘нога’ од лат. *gamba* ‘колено над копитото (на коњот)’.

Индоевропското парче, сад, чинија, череп, глава, кој во романските јазици се среќава во варијантите франц. *tête* ‘глава’ < лат. *testa* ‘парче, чинија’, се среќава и во словенските јазици. Во поголемиот број словенски јазици за череп се прикажува развојот *šerъ* (мак., буг., череп, словенечки *šêr*, долнолуж. *srjor*, кашупски *šêter*, пол. *szerep*, рус., укр. череп, белорус. *черап* сите означуваат ‘череп’ со значење ‘парче, чинија, сад’).

Во табуа влегуваат и називите на телесните недостатоци во машки род, дефекти и болести. На пример, прасловенското **gluchъ* ‘глув’ (чеш. *hluchy*). На прв поглед изгледа парадоксално затоа што се поврзува со индоевропскиот корен *kleu* ‘слуша’, но се среќава како еуфемизам или како една табу антифраза. Потоа сув, чеш. *ssuchy*, спротивно на мак. *дебел* *оттука* и *тревата* *дебелика*. Така на пример, чеш. *úrok*, *ourok*, кои имаат архаичен развој. Честопати се случува и еуфемистично поимување, на пример, старочеш. *rapna* ‘ревматизам’, диј. *ránek* ‘тумор со големина и форма на половина јајце, кој се наоѓа на предните нозе на коњот под колелото’. Некаде за ревматизмот се среќава и чеш. диј. *hostec*, кој се поврзува како деминутив од *host*, па рус. *родимец* ‘епилепсија’, срп. *кума* заменето со *куга* ‘чума’ сите имале иста цел да се уплаши стравот, да биде спокоен, без грижа, страв од болест. А во рус. диј. има и замена на одредена опасна болест наречена како ‘она’. Освен за несреќни, опасни табуа, се среќаваат и за среќа, на пример, чеш. *štěstím* ‘среќа’, во словенските јазици позната како *fortuna*, *virtuna* срп., хрв., *fortuna*, *firtuna*, *firtuna*, *вортуна*, *вртуна*, мак., буг. *фортуна*, од лат. *fortūna* ‘судбина, писанче, наклонета судбина, страшна, ненаклонета судбина, која се персонифицирала во римската епоха. Па се дошло до *fors* ‘судбина, случајност’ каде во европските јазици се раширило како среќна судбина, среќа. Табуата главно се среќаваат во области како што се: физиологијата, човечкото тело и делови, полот, болест, смрт, физички и психички недостатоци и друго.

Во овој труд забележавме дека најстарата, архаична лексика и во двата јазици (македонскиот и чешкиот) особено онаа која е од растително или животинско потекло, својата етимологија ја толкува преку табуто.

Користена литература:

- Велковска, Сн. 2008. „Етимолошка магија или полуфразеологизам“, Зборник на трудови од научниот собир Културата и јазикот, 233-242.
- Дуфкова, Кр. 2016. „Зошто поскокот не скока и sisokravac не цица: јазична анализа и споредба на избрани македонски, чешки и хрватски имиња на влекачи“, Седми научен собир на млади македонисти, 69-77.
- Лозановски, Р. 1994. „Терминологија од областа на плевелните растенија“, МАНУ
- Лозановски, Р. 1998. „Терминологија од областа на нивските, градинарските и фуражните растенија“.
- Мурговски, З. 2005. „Речник на македонскиот јазик“.
- Никодиновски, Т. 1977. „Летните обредни песни во Дебарца (Охридско), со осврт на некои летни обичаи“, МФ, год. X, бр. 19-20, ИФ, 171.
- Томовски, Д. 1974 „Етимолошки мисцели“, МЈ, XXV, 237-248.
- Чајкановић, В. 2009. „Речник српских народних веровања о биљкама“.
- Шкрињариќ-Анастасова, Н. 2004 „Словенски пантеон“.
- Bateson, G. 1936 „Naven“, Cambridge
- Janyšková, I. 2007. „Etimologie – disciplína znama i tajemná jazykové tabu“, Letní škola slovanských studií, 32-39.
- Janyšková, I. 2015. „Staroslověnské názvy nemocí a jejich protějšky v makedonštině (v porovnání s češtinou) Studia Macedonica II, 152-157.
- Fuko, M. 2007. „Poredak diskursa“ 8-9.

Извори

- Карађић, В. 1940. „Пјесме“ I*
- Цејенов, М. (1958-1959) „Македонски народни ѓриказни“.*
- Шайќарев, К. (1891-1894) „Сборник от български народни умотворения“*

Речници

- Димитровски, Т. etc. 1987. „Речник на македонската народна поезија“, том II, Д-С, ИМЈ
- Станоковиќ, Л., Милевска-Мискоска, Е. 2008. „Етимолошки речник за имињата на некои фамилии, родови и видови на васкуларни растенија застапени на територијата на Република Македонија“, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, Факултет за земјоделски науки и храна
- Marin, P. Tatić, 1997. „Etimološki rečnik flore Evrope“
- Machek, V., „ Etymologický slovník jazyka českého“, Praha 1968
- Miklosich, Fr., 1886. „Etymologisches Wörterbuch der Slavischen Sprachen“
- Rejzek, J. 2001 „Český etymologický slovník“, 1. Voznice: Leda
- Furlan, M. 2013. „Novi etimološki slovar slovenskega jezika“ Poskusni zvezek
- Hall, J., „Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění“, Allan Plzák, Hanna Maderová, 1. Praha. Mladá fronta

Summary

The Slavic peoples have a long tradition of taboo of certain words and expressions. Code of transmission from generation to generation, almost unchanged had been kept and used by (population) of both West Slavic (Czech) and South Slavic (Macedonian) language. This paper examines taboos on certain etymological vocabulary and their parallels in Macedonian and Czech language. As in most Slavic languages, most of these taboos are zoomorphic (bear, fox, snake etc.) and fitomorphic origin (Galium aparine, Althaea rosea, etc.). Etymological research is done through comparative-historical methods where by it noted that in both mentioned languages many of this vocabulary is related to etimological magic power through so-called folk etymology, and beliefs in supernatural forces that are hide in plants, animals, nature in all its manifestations, arising primarily from the magical power of the word. The etymology as an interdisciplinary science, in this case serves to ethnology, ethnography, sociology, psychology and other branches.

Марија ГРКОВА

Штип

УСВОЈУВАЊЕТО НА ГРАМАТИЧКАТА КАТЕГОРИЈА НАЧИН (СПОРЕД РЕЗУЛТАТИ ДОБИЕНИ ОД УЧЕНИЦИТЕ ОД ОСНОВНОТО ОБРАЗОВАНИЕ ВО ШТИПСКО)

Апстракт: Како што е познато од граматиките за македонскиот јазик, глаголот е зборовна група која има најсложена структура во однос на сите други зборовни групи. Со оглед на тоа што припаѓа во менливите зборови (поделени според менливоста), кај глаголот се разликуваат и повеќе граматички категории, меѓу кои е и глаголскиот начин.

Познато е и дека под глаголски начин го подразбираме нашиот однос кон глаголското дејство во реченицата. Оттука, се разликуваат: исказен, заповеден и можен начин.

Глаголскиот начин е застапен и како методска единица во наставните програми по предметот Македонски јазик, а согласно со нив и во акуелните учебници по предметот.

Целна група на истражувањето се учениците од VI, VIII и од IX одделение од Штипско, со оглед на тоа што во VI за првпат се среќаваат со глаголскиот начин, во VIII одд. се усвојува заповедниот начин, а во IX – можниот. Притоа, треба да се спомене дека вежбите што ќе бидат цел на анализа по овој повод, а кои се однесуваат на глаголскиот начин, ги издвојуваме од наменски составен тест по Македонски јазик.

При подготовката на тестот имавме за цел вежбите да бидат директно врзани со нашата истражувачка тема, од една страна, а од друга, да земеме вежби во кои нема да правиме големи измени и да бидат прилагодени кон возраста и кон нивото на способноста на тестираната група ученици.

Целта на овој труд е преку анализата на добиените резултати од учениците од VI, VIII и од IX одделение во Штипско, да се види колку го имаат усвоено глаголскиот начин, предвиден да се усвои кон последните години од основното образование.

Клучни зборови: глаголски начин, наставен предмет Македонски јазик, ученици од VI, VIII и од IX одделение, Штипско.

Како што е познато, *глаголскиот начин* според Општата граматика (Бојковска, Минова-Ѓуркова, Пандев, Цветковски, 2008, 182), служи за означување на ставот на зборуваачот кон дејството. Разликуваме *исказен, заповеден* и *можен начин*. Бл. Конески (Конески, 2004, 380), за глаголскиот начин го споменува следново: „Спрема глаголското дејство ние земеме едно определено становиште, било да го искажуваме како една положителна констатација, било да укажуваме само на неговата можност да се изврши при определен услов, било да го сврзуваме со својата желба да се изврши или да го изразуваме во вид на заповед итн. Во сите овие случаи поаѓаме од една субјективна оценка на глаголското дејство. Ваквото опфаќање на дејството го означуваме со граматичкиот термин – *начин*.“

Исто така, познато е дека заповедниот начин има форми само за второто лице во еднината и во множината. Наставките *-j*, *-jīe* ги примаат глаголите од *a*-група и глаголите од другите две групи што имаат општ дел на вокал. Другите глаголи имаат во еднината форма без наставка, со основен вокал *и*, а во множината основен вокал *е* и наставката *-īe* (Конески, 2004, 416). Формите на можниот начин, пак, се најупростени од сите временски и начински форми. За сите три лица има по една форма за еднина и за множина (Бојковска, Минова-Ѓуркова, Пандев, Цветковски, 2008, 207). Како што знаеме, се образува со честичката *би* и глаголската *л*-форма од свршен или од несвршен глагол.

Глаголскио̄й начин во наставните програми по Македонски јазик

Според наставните програми по предметот Македонски јазик, коишто се преземени од официјалната интернет-страница¹ на Бирото за развој на образованието на Р Македонија во програмското подрачје *Јазик* се среќаваат следниве морфолошки содржини:

- во VI одделение: *глаголи*: граматичка категорија начин: исказен, заповеден и можен начин.
- во VIII одделение: *глаголи*: безлични глаголи, нелични глаголски форми: *л*-форма; прости глаголски форми (временски), сегашно време, минато определено несвршено време, минато определено свршено време, заповеден начин; и
- во IX одделение: *глаголи*: сложени глаголски форми, минато неопределено свршено и несвршено време (перфект), идно време (футур), можен начин.

Глаголскио̄й начин во актуелните учебници по Македонски јазик

Според официјалната интернет-страница² за нарачка на учебници за предметите во основното и во средното образование, којашто е воспоставена од Министерството за образование и наука на Р Македонија, во делот за основно образование – шесто одделение по предметот Македонски јазик е даден *Учебник ѝо македонски јазик за VI одделение*³ од Снежана Велкова и од Соња Јовановска⁴. За учениците-припадници⁵ на другите

¹ <http://bro.gov.mk/?q=osnovno-obrazovanie>, пристапено на 15.2.2018 година.

² <http://www.e-ucebnici.mon.gov.mk/>, пристапено на 14.2.2018 година.

³ http://www.e-ucebnici.mon.gov.mk/pdf/Makedonski_6.pdf, пристапено на 14.2.2018 година.

⁴ Велкова, Сн., Јовановска, С. *Учебник ѝо македонски јазик за VI одделение*. Скопје: Министерство за образование и наука на Република Македонија, 2011.

⁵ Според Службен весник на РМ, бр. 92, објавен на ден 22.7.2008 година (<https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q&esrc=s&source=web&cd=10&cad=rja&uact=8&>

заедници во Македонија што не се мнозинство во земјата и на кои македонскиот јазик не им е мајчин јазик е даден учебникот *Македонски јазик за VI одделение за ученициџе од групџиџе заедници*⁶ од Зора Андовска и од Сузана Кулеска⁷. За истражувањето по овој повод се служевме со првиот учебник, меѓу другото и поради фактичката состојба на терен⁸. Според него, во шесто одделение учениците се запознаваат со граматичката категорија **начин** кај глаголите, при што се наведени *исказниоџи, можниоџи и зајоведниоџи начин*. Сепак, во шесто одделение, не му се посветува особено внимание на глаголскиот начин, со оглед на тоа што е предвидено да се учи во осмо и во деветто одделение. По овој повод, се одлучивме истражувањето да го насочиме кон споменатите три одделенија од предметната настава.

Во осмо одделение по предметот Македонски јазик може да се работи според три учебници и тоа: *Македонски јазик за VII одделение за основно образование*⁹ од Снежана Велкова и од Соња Јовановска¹⁰; *Македонски јазик за VII одделение за осумгодишно основно образование*¹¹ од Стојка Бојковска, Гордана Алексова, Димитар Пандев и од Косара Гочкова¹² и *Македонски јазик за седмо одделение за осумгодишно основно образова-*

ved=0ahUKEwj-1pW50M7JAhWBEiwKHcl3AiUQFghZMAk&url=http%3A%2F%2Fpravda.gov.mk%2Fdownload.asp%3Fid%3D375&usg=AFQjCNE7aBsfUv1eeXDxwAOu_VzdRlmXpg&sig2=OqYRDvs-eWyCO9Crix_nRw), државјаните на Р Македонија, кои се помалку од 20% од населението, се наречени припадници на заедниците, па според тоа, ќе се служиме со истите термини и во овој труд (пристапено на 14.2.2018 година).

⁶ http://www.e-ucebnici.mon.gov.mk/pdf/Makedonski_zaednici_6.pdf, пристапено на 14.2.2018 година.

⁷ Андовска, З., Кулеска, С. *Македонски јазик за VI одделение за ученициџе од групџиџе заедници*. Скопје: Министерство за образование и наука на Република Македонија, 2011 година.

⁸ Во Штип и во Штипско не постојат паралелки во предметната настава (шестите, седмите, осмите и деветтите одделенија) во кои по Македонски јазик се работи со учебниците за учениците од другите заедници, односно паралелки составени само од ученици на кои македонскиот јазик не им е мајчин.

⁹ http://www.e-ucebnici.mon.gov.mk/pdf/makedonski_jazik_7_sv.pdf, пристапено на 14.2.2018 година.

¹⁰ Велкова, Сн., Јовановска, С. *Македонски јазик за VII одделение за основно образование*. Скопје: Министерство за образование и наука на Република Македонија.

¹¹ http://www.e-ucebnici.mon.gov.mk/pdf/makedonski_jazik_7_sb.pdf, пристапено на 14.2.2018 година.

¹² Бојковска, Ст., Алексова, Г., Пандев, Д., Гочкова, К. *Македонски јазик за VII одделение за осумгодишно основно образование*. Скопје: Министерство за образование и наука на Република Македонија, 2009.

ние¹³ од Томе Богдановски¹⁴. Со учениците од другите заедници во Македонија може да се работи според два учебника: *Македонски јазик за ученициите од групите заедници* од Нада Николовска и од Милица Петрушевска и *Македонски јазик за ученициите од групите заедници* од Косара Гочкова.

Авторките (Велкова, Јовановска, 28) на првиот учебник, во однос на *зайоведниот начин (императив)* ги споменуваат директната и индиректната заповед и начинот на нивното образување. Во вториот учебник, за *императивот* се споменува дека тргнуваме од општиот дел на глаголот, како и од самогласката на основата на глаголот (Бојковска, Алексова, Пандев и Гочкова, 2009, 31). И во третиот учебник се споменува дека *императивот* се користи за изразување заповед, молба или наредба. Во сите учебници се понудени и вежби поврзани со императивот, а дел од нив ни послужија за составување анонимни тестови по Македонски јазик.

Во деветто одделение по предметот Македонски јазик се работи според еден учебник: *Македонски јазик за VIII одделение*¹⁵ од Снежана Велкова и од Соња Јовановска¹⁶. За учениците од другите заедници, во наставата по Македонски јазик може да се работи со учебникот *Македонски јазик за ученициите од групите заедници* од Бојко Киранциски, Војо Велјановски и од Раско Лозаноски.

За можниот начин во учебникот на Велкова и на Јовановска (Велкова, Јовановска, 2010, 21) се споменува дека со него се изразува *йрејйолаѓано, можно* или со *йосакувано дејство*. Можниот начин, според учебникот, се образува со честичката *би* и *глаголската л-форма* од *свршениот* или од *несвршениот глагол*.

Глаголскиот начин во штипскиот говор

Со оглед на тоа што тестираната целна група се ученици родени зборуваачи на штипскиот говор, накусо ќе споменеме за образувањата на глаголскиот начин токму во него. Така, според Маленко (Маленко, 2012, 184), заповедниот начин во штипскиот говор се образува со додавање на наставката *-j* на глаголите со општ дел на вокал, додека глаголите со општ

¹³ http://www.e-ucebnici.mon.gov.mk/pdf/makedonski_jazik_7_tb.pdf, пристапено на 14.2.2018 година.

¹⁴ Богдановски, Т. *Македонски јазик за седмо одделение за осумгодишно основно образование*. Скопје: Министерство за образование и наука на Република Македонија, 2009.

¹⁵ http://www.e-ucebnici.mon.gov.mk/pdf/Makedonski_8_velkova.pdf, пристапено на 14.2.2018 година.

¹⁶ Велкова, С., Јовановска, С. *Македонски јазик за VIII одделение*. Скопје: Министерство за образование и наука на Република Македонија, 2010.

дел на консонант образуваат заповедна форма со вокалот *-и*. Според тоа, *-ј* ја добиваат глаголите од *а-* и од *е-* група. Глаголите од *е-* група со завршок на консонант прават заповедна форма со *-и*. Во штипскиот говор интересни се формите *ми*, *ѝи*, но и *миј*, *ѝиј*, како и *ој* од *оги* со испуштање на консонантот *д*, пишува авторката.

Образувањето на можниот начин во штипскиот говор не се разликува од нормата.

Вежби од анонимните тестови по Македонски јазик

Вежбите дадени во прилог се издвоени од наменски составените, анонимни тестови по Македонски јазик за VI, VIII и за IX одделение. Тестовите ни послужија при истражувањето за докторската дисертација на тема „Јазичните грешки по морфологија кај учениците во основното образование во Штипско“. Станува збор за четири тестови за секое одделение од предметната настава одделено, коишто се составени од 12 вежби преземени од актуелните учебници по Македонски јазик во основното образование (за VI, VII, VIII, односно IX одд.) и од *Практикум по морфологија на македонскиот литературен јазик* од Гочкова-Стојановска или, пак, се наменски составени и приспособени кон возраста и кон нивото на способноста на учениците. Притоа внимаваеме преземаните вежби да бидат директно врзани со нашата истражувачка тема, а, исто така и да не правиме големи измени во нив. Тестирањето беше спроведено на 11 декември 2017 година во шесте¹⁷ основни училишта во Штип и во Штипско. Со него се опфатени и ученици на кои македонскиот јазик не им е мајчин, но и такви кои следеле настава на мајчин јазик (во Штипско станува збор за турскиот јазик) до одредено одделение (до IV одделение)¹⁸.

Заради подобра прегледност на точните и на неточните одговори, како и на неодговорените прашања за секоја вежба одделено, дадени од учениците од VI, односно од VIII и од IX одделение, по секоја вежба е даден и графички и табеларен преглед.

Графичкиот преглед е направен според овие параметри:

- Анализата е направена на 382¹⁹ тестови од VI одд., 369 тестови од VIII одд. и 380 тестови од XI одд.;

¹⁷ Три од овие училишта се централни за уште пет подрачни.

¹⁸ Состојбата на следење настава на турски јазик до одредено одделение, а потоа преминување во настава на македонски јазик, е почеста во селата и во помалите градови поради немање виши одделенија или средно училиште на наставен турски јазик во нивното место или во блиската околина (Леонтиќ, 2013, 155).

¹⁹ Треба да се има предвид дека бројот на тестовите не значи и вкупен број ученици од одредено одделение во Штипско. Одреден број ученици отсутувале на денот на тестирањето од различни причини.

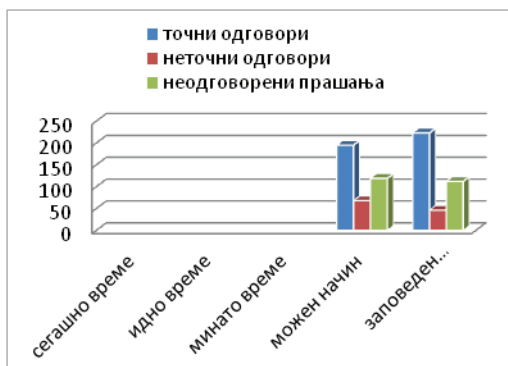
- Земени се сите одговори на учениците – точните и неточните одговори, како и neodговорените прашања;
- Анализата е направена на секоја вежба одделно;
- Анализата е направена на секое барање по вежба одделно.

**За глаголскиот начин од анонимниот тест по
Македонски јазик за VI одделение**

Менувајте го глаголот **јаде** во форма за **2 лице единина**²⁰:

сегашно време ²¹	
идно време	
минато време	
можен начин	
заповеден начин	

	точни одговори	неточни одговори	неодговорени прашања
сегашно време	/	/	/
идно време	/	/	/
минато време	/	/	/
можен начин	195	68	119
заповеден начин	223	46	112

Од оваа вежба ќе ги споменеме примерите: *мораш да јадеш; тијој мош ќе јаде* кои ги забележавме во дел од тестовите како форми за заповеден

²⁰ Вежбата е правена врз основа на вежба плус под а) од Практикумот по морфологија на македонскиот литературен јазик од Татјана Гочкова-Стојановска (2008, 86).

²¹ Во графиконите и во табелите со резултатите на вежбите каде што се вклучени и граматички содржини кои не ги разгледуваме по овој повод не ги прикажуваме резултатите.

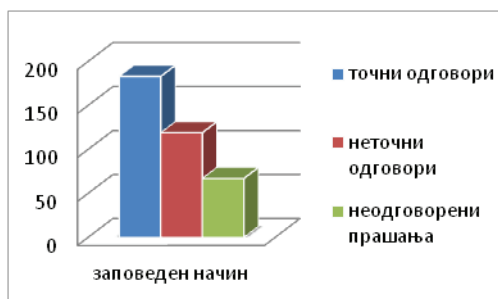
начин (првиот пример), односно можен начин (вториот пример). Формата *мош* се јавува како скратена верзија од модалниот збор *можеби* во штипскиот говор, кој, како што е познато, важи за говор со изразена временска економичност во зборувањето (економијата на јазикот е најмногу изразена во разговорниот стил) што води до скратување на некои зборови.

За *џлаџолскиот* начин од анонимниот тест по Македонски јазик за VIII одделение

Образувајте форми за **заповеден начин** од прикажаните глаголи²²:

глаголи	заповеден начин
чува, качува, вика	
шие, крие, чуе	
сече, јаде, погледне	
плови, седи, објасни	
стои, спои, освои	

	точни одговори	неточни одговори	неодговорени прашања
заповеден начин	183	119	67

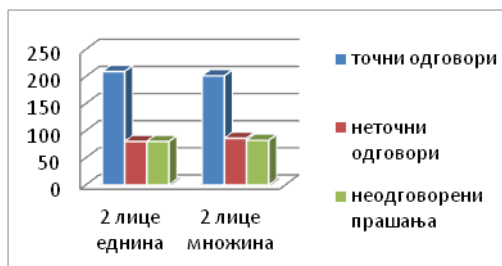
Дел од неточните одговори во вежбата се однесуваат на пишување на формите *сѝои*, *сѝои*, *освои* наместо *сѝој*, *сѝој*, *освој* за заповеден начин. Маленко (в. Маленко, 2012, 184) смета дека заповедниот начин во штипскиот говор не се разликува од нормата.

²² Вежбата е подготвена според вежба од учебникот Македонски јазик за VII одделение за осумгодишно основно образование од Стојка Бојковска, Гордана Алексова, Димитар Пандев и од Косара Гочкова (Бојковска, Алексова, Пандев, Гочкова, 2009, 31).

Образувајте заповеден начин од прикажаните глаголи²³:

глаголи	2 лице еднина	2 лице множина
стои		
пее		
трча		
јаде		
молчи		

	точни одговори	неточни одговори	неодговорени прашања
2 лице еднина	209	80	80
2 лице множина	201	86	82

Најголем број точни одговори се дадени кај 2 лице еднина, приближно толку се дадени и кај 2 лице множина. Во двете барања има приближно ист број неточни одговори. Во штипскиот говор множинските форми за заповеден начин се образуваат со наставката

-иѝе/ -јѝе. Првата наставка ја добиваат глаголите со завршок консонант, а втората наставка ја добиваат глаголите од *a*- и од *e*-група (Маленко, 2012, 185).

Менувајте го глаголот **слуша** во форма за **3 лице еднина**²⁴:

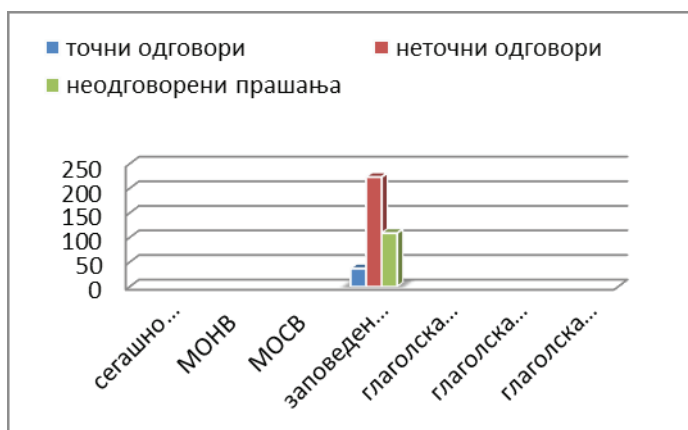
	3 лице еднина
сегашно време	
минато определено несвршено време	
минато определено свршено време	

²³ Вежбата е подготвена според вежба од учебникот Македонски јазик за седмо одделение осумгодишно основно образование од Томе Богдановски (Богдановски, 20).

²⁴ Вежбата е подготвена според вежба од Практикумот по морфологија на македонскиот литературен јазик од Татјана Гочкова-Стојановска (Гочкова-Стојановска, 2008. Стр. 86).

заповеден начин	
глаголска л-форма	
глаголска придавка	
глаголска именка	

	точни одговори	неточни одговори	неодговорени прашања
сегашно време	/	/	/
МОНВ	/	/	/
МОСВ	/	/	/
заповеден начин	37	223	109
глаголска л-форма	/	/	/
глаголска придавка	/	/	/
глаголска именка	/	/	/

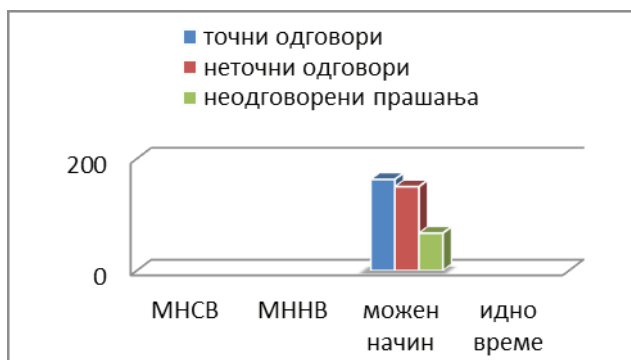
Според графиконот кај заповедниот начин се дадени најголем број неточни одговори. Овие одговори се должат, главно на пишување на формите за 2 лице еднина, но и множина, наместо 3 лице еднина, па наместо *нека/ да слуша*, пишувале *слушај*, па и *слушајѝе*. Маленко (Маленко, 2012, 185), за првото и за третото лице заповеден начин во штипскиот говор споменува дека се образуваат со поврзување на сегашното време и *да* и *нека*. Според авторите на *Ойшїїайїа ġрамайїїка* (Бојковска, Минова-Ѓуркова, Пандев, Цветановски, 2008, 194), конструкциите со честичките *да* и *нека* и формите на сегашното време со своето значење на **индиректна заповед** или како повик за заедничко вршење на дејството се блиски до заповедниот начин, но тоа не се заповедни форми.

**За глаголскиот начин од анонимниот тест по
Македонски јазик за IX одделение**

Напишете ги глаголите онаму каде што припаѓаат: **одиграл, би слушал, ќе изедам, сечел, ќе гледам, би кажал, засакал, ископал, би однесол, пишувај, ќе одам, раскажувал**²⁵.

минато неопределено свршено време	
минато неопределено несвршено време	
можен начин	
идно време	

	точни одговори	неточни одговори	неодговорени прашања
МНСВ	/	/	/
МННВ	/	/	/
можен начин	214	105	61
идно време	/	/	/

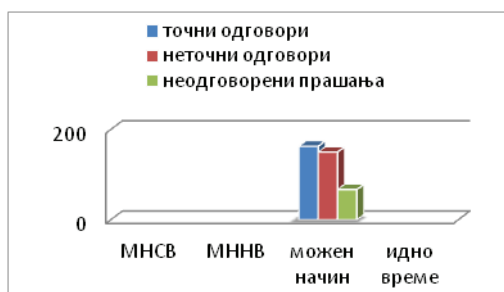
Менувајте го глаголот **сака** во форма за **3 лице еднина**²⁶:

минато неопределено свршено време	
минато неопределено несвршено време	
можен начин	
идно време	

²⁵ Наменски составена вежба.

²⁶ Вежбата е подготвена според вежба од Практикумот по морфологија на современиот македонски јазик од Тајјана Гочкова-Стојановска (2008, стр. 86).

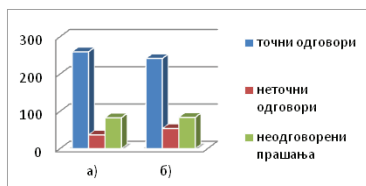
	точни одговори	неточни одговори	неодговорени прашања
МНСВ	/	/	/
МННВ	/	/	/
можен начин	163	150	67
идно време	/	/	/

Менувајте ги глаголите во форма за **можен начин**²⁷:

а) За 2 лице еднина: прати, сотре, чита, ужива, телефонира.

б) За 2 лице множина: слуша, јаде, танцува, собира, мириса.

	точни одговори	неточни одговори	неодговорени прашања
а)	260	37	83
б)	242	54	84

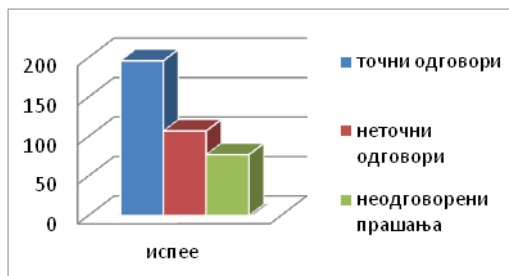
Менувајте го глаголот **испее** во форма за **можен начин**²⁸:

еднина	множина
1л.	1л.
2л.	2л.
3л.	3л.

²⁷ Вежбата е подготвена според вежба од учебникот Македонски јазик за VIII одделение од Снежана Велкова и од Соња Јованова (2010, стр.22).

²⁸ Вежбата е подготвена според вежба од Практикумот по морфологија на современиот македонски јазик од Тајјана Гочкова-Стојановска (2008, стр. 84).

	точни одговори	неточни одговори	неодговорени прашања
испее	196	107	77

Заклучни белешки

Предмет на истражувањето по овој повод е познавањето на *глаголскиот начин* кај учениците од VI, VIII и од IX одделение од Штипско.

Во истражувањето ги опфативме учениците од VI одделение, со оглед на тоа што во него за првпат се среќаваат со глаголскиот начин, како и учениците од осмо и од деветто одделение, бидејќи во последните две одделенија од предметната настава се усвојуваат заповедниот и можниот начин.

Треба да се спомене дека вежбите кои ги анализиравме по овој повод се правени врз основа на вежби од актуелните учебници по Македонски јазик за одделенијата од предметната настава и од *Практикумојќи по морфологија на македонскиот литературен јазик* од Татјана Гочкова-Стојановска, а ги користевме и при истражувањето за докторската дисертација на тема „Јазичните грешки по морфологија кај учениците во основното образование во Штипско“.

Предвид беа земени вкупно осум вежби кои се однесуваат на *глаголскиот начин*. Вежбите се од различен тип. Има и поедноставни вежби, со едно барање, но и посложени вежби, со две или со повеќе барања, односно вежби во кои глаголскиот начин влегува во состав на други граматички белези за македонскиот јазик. Вежбите се приспособени кон нашата истражувачка цел и кон возраста и способноста на тестираната целна група.

Од анализата на резултатите се покажа следново:

Кај *можниот начин* често се среќаваат примерите со *мош ќе* (*мош* има функција на скратена верзија од модалниот глагол *можеби* во штипскиот говор, каде што е направено и едначење по звучност кај корелативниот пар **ж-ш**) или, пак, со модалниот глагол *можеби*.

Кај *зайоведниоѝ начин*, пак, се среќаваме со поголем број јазични грешки. Така, на пример, во одреден број тестови беа напишани формите *сѝои, сѝои, освои* кои треба да гласат *сѝој, сѝој, освој* во заповеден начин. Сепак, најголем број грешки се направени со користење на формата *слушај* за 2 лице еднина, каде што барањето е за 3 лице еднина (*нека/ да слуша*). Целта на овој труд е преку анализата на одговорите добиени од вежбите од наменски составените тестови по Македонски јазик за одделенијата од предметната настава, да се види колку го имаат усвоено глаголскиот начин.

За крај ќе споменеме дека радува фактот што кај глаголскиот начин (заповеден и можен), според графиконското претставување, главно се дадени поголем број точни одговори, во однос на неточните и на неоговорените прашања.

Користена литература:

- Биро за развој на образованието при Министерството за образование и наука на РМ <http://bro.gov.mk/index.php?q=osnovno-obrazovanie>, 16.2.2018.
- Богдановски, Т. 2009. *Македонски јазик за седмо одделение на осумгодишноѝ основно образование*. Скопје: Министерство за образование и наука на Република Македонија.
- Бојковска, Ст., Пандев, Д., Минова-Гуркова, Л., Цветковски, Ж. 2008. *Оѝиѝа ѝрамаѝика на македонскиоѝ јазик*. Скопје: Просветно дело АД.
- Бојковска, Ст., Алексова, Г., Пандев, Д., Гочкова, К. 2009. *Македонски јазик за VIII одделение за осумгодишно основно образование*. Скопје: Министерство за образование и наука на Република Македонија.
- Велкова, Сн., Јовановска, С. 2010. *Македонски јазик за VIII одделение*. Скопје: Министерство за образование и наука на Република Македонија.
- Велкова, Сн., Јовановска, С. 2011. *Учебник ѝо македонски јазик за VI одделение*. Скопје: Министерство за образование и наука на Република Македонија.
- Велкова, Сн., Јовановска, С. *Македонски јазик за VII одделение за основно образование*. Скопје: Министерство за образование и наука на Република Македонија.
- Видоески, Божидар. 1998. *Дијалекѝиѝе на македонскиоѝ јазик* (том I). Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.
- Гочкова-Стојановска, Т. 2008. *Практѝикум ѝо морфологија на македонскиоѝ лиѝераѝурен јазик*. Скопје: Филолошки факултет “Блаже Конески”.
- Конески, Бл. 2004. *Грамаѝика на македонскиоѝ лиѝераѝурен јазик*. Скопје: Просветно дело.
- Леонтиќ, М. 2013. „Македонскиот јазик во образовниот процес кај турската националност во Македонија“. *Прв, вѝор, друг јазик: хрваѝско-македонски сѝорегби*. Zagreb: Filozofski fakultet и Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Маленко, Б. 2012. *Шќипќискиот јовор*. Скопје:Институт за Македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Summary

The verb in Macedonian language has the most complex structure out of all the parts of speech. Since it belongs in those parts of speech that can change their form, several grammatical categories are distinguished in the verb only. The verb is also represented as a methodical curriculum unit for the school subject – Macedonian language. The target group of the research are the students from 6th, 8th and 9th grade of Stip area. It should be mentioned that the tasks that are analysed on this occasion are taken from a purposely made language test. Our purpose was to see how many students from 6th, 8th and 9th grade of Stip area have adopted the verb's grammatical categories, which are intended to be adopted in the last years of the second stage of basic education – the lower secondary education.

Zofia DEMBOWSKA

Katowice

ANALIZA WYBRANYCH GESTÓW – REFLEKSJE NAD NIEWERBALNĄ KOMUNIKACJĄ MACEDOŃCZYKÓW I POLAKÓW

Анстракт: Gesty to ruchy rąk, za pomocą których ludzie przekazują komunikaty w sposób niewerbalny – bez użycia słów. Można używać ich w odosobnieniu (bez jednoczesnego wypowiedzenia słów), lub jako uzupełnienie komunikatu werbalnego. Celem referatu jest analiza polskich gestów, które nie są używane przez Macedończyków, wraz z kontekstem, w jakim są one stosowane. Za pomocą komunikacji niewerbalnej przekazywanych jest od 50% do 93% przekazu. Mimo, że zarówno Polska jak i Macedonia są krajami słowiańskimi, język gestów obydwu narodów częściowo różni się od siebie, a brak wiedzy na ten temat może doprowadzić do nieporozumień pomiędzy nadawcą a odbiorcą komunikatu. Artykuł ma na celu wyjaśnienie gestów typowych dla Polaków, co pomoże we wzajemnym zrozumieniu i w uniknięciu nieporozumień związanych z aktem komunikacji.

Клучни зборови: невербална комуникација, гестови, говор на тело, полски гестови, меѓукултурна комуникација

Za pomocą środków komunikacji niewerbalnej przekazuje się, według różnych źródeł, od 50 do 93% informacji (Głazewska, Kusio 2012, 29). Pierwszy przekaz informacji w życiu codziennym, następujący w momencie spotkania się co najmniej dwóch uczestników aktu komunikacji, dokonuje się zazwyczaj w sposób niewerbalny. Uwarunkowania historyczne, geograficzne i kulturowe danego kraju sprawiają, iż komunikacja niewerbalna przedstawicieli poszczególnych narodów różni się, co nierzadko prowadzić może do zaburzeń i niejasności w przekazie informacji.

Istotnym wydaje się podkreślenie różnicy pomiędzy komunikacją werbalną a niewerbalną w kontekście międzykulturowym. O ile w przypadku komunikatów werbalnych każdy element stanowi zazwyczaj charakterystyczną dla danej społeczności jednostkę o ściśle określonym znaczeniu, należąca do określonego, oficjalnie skodyfikowanego języka, o tyle przekaz niewerbalny może być rozumiany tak samo w różnych kulturach i wyrażany w ten sam sposób, bądź też – do jego przekazania stosowane mogą być odmienne gesty czy wzorce zachowań (Schneller 1992, 214). Ponadto, może się zdarzyć, iż w jednej kulturze istnieje określony komunikat niewerbalny, w innej zaś – nie istnieje, więc komunikacja werbalna jest niezbędna w celu porozumienia się. Każdy gest jednak osadzony jest głęboko w danym środowisku geograficznym, społecznym i kulturowym (Jarząbek 1994, 8).

Komunikacja międzykulturowa, znajomość nawyków i zachowań przedstawicieli innych narodów i kontakty z nimi są coraz ważniejszym aspektem życia codziennego. Dzięki postępującemu procesowi globalizacji niemal każde miejsce na świecie stało się dużo łatwiej dostępne, a czas przejazdu z dowolnego kraju do innego – w większości przypadków znacznie się skrócił, szczególnie pod koniec XX wieku. Dzięki rozwojowi technologicznemu i nowoczesnym środkom transportu w przeciągu kilku - kilkunastu godzin możemy dostać się w niemal każdy zakątek świata. Również media (a w szczególności Internet) pozwalają nam na natychmiastowy kontakt z przedstawicielami odmiennych kręgów kulturowych. Dlatego, jak podkreśla psycholog, profesor Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Arkadiusz Ryszard Dul, niezwykle ważna jest wiedza na temat zasad, wzorców zachowania oraz tradycji panujących w innych kulturach. Szczególnie pozycja ciała i gesty nie zawsze są czytelne i zrozumiałe (Dul 1995, 9).

Według czołowych badaczy komunikacji niewerbalnej: profesora Uniwersytetu w Teksasie Marka L. Knappa i psychologa z Northeastern University w Bostonie, dr Judith A. Hall komunikację niewerbalną zdefiniować można jako komunikację realizowaną za pomocą środków innych niż słowa (Knapp, Hall 1997). Psycholog, emerytowany profesor Uniwersytetu Kalifornijskiego w Los Angeles, Albert Mehrabian definiuje to pojęcie podobnie, jako działania inne niż mowa (przy czym zawierają się w nich wyrazy twarzy, gesty dłoni, rąk, postawy ciała, ruchy ciała, nóg oraz stóp) (Mehrabian 2009).

Według Marka L. Knappa oraz Judith A. Hall gesty to ruchy ciała, lub poszczególnych części ciała, wykorzystywane w komunikacji międzyludzkiej w celu oddania określonych idei, intencji lub uczuć. Są to według tych autorów głównie ruchy dłoni i rąk, ale gestykulować można również innymi częściami ciała (np. twarz, głowa). Do gestów nie zalicza się np. poprawiania odzieży, manieryzmy na tle nerwowym oraz niektóre zachowania samodotykowe, wykonywane często w sposób nieświadomy i niemające bezpośredniego przełożenia na komunikat werbalny (Knapp, Hall 1997, 315). Polska specjalistka w dziedzinie komunikacji niewerbalnej, prof. Krystyna Jarząbek z kolei za gesty uznaje jedynie ruchy rąk (Jarząbek 1994) i taki podział, ze względu na potrzeby kategoryzacji zachowań, został przyjęty w niniejszej pracy, gdyż przyjęcie pierwszej z definicji czyniłoby temat zbyt obszernym w stosunku do objętości niniejszego artykułu.

Jak stwierdza w swojej książce *Hand and Mind. What gestures reveal about thought* amerykański psycholingwista i profesor Uniwersytetu w Chicago David McNeill, gesty są nierozłączną częścią danego systemu językowego, wraz ze słowami, frazami i zdaniem (McNeill 1992). Stosowane

są nawet przez osoby niewidome od urodzenia (Adler, Rosenfeld, Proctor 2006). Nie są to zwyczajne ruchy rąk, mające znaczenie pragmatyczne, lecz symbole, wyrażające specyficzne dla danego gestu znaczenie (McNeill 1992, 105). Niekiedy trudno jest jednoznacznie zinterpretować dany gest, ze względu na ich mnogość. Maurice H. Krout z Chicago Psychological Institute wyszczególnił ponad 5000 różnych gestów (Krout 1954, 299). Obrazować mogą one myśli, intencje czy uczucia ludzkie, a stosowane są albo osobno (bez towarzyszącego im przekazu werbalnego, gdyż same w sobie zawierają pełne znaczenie przekazu), bądź też stanowią składową wypowiedzi, która wyraża informację za pomocą dwóch środków semiotycznych jednocześnie: dźwięku i obrazu, wzmacniając jej wydźwięk. Niekiedy gesty mogą jednak zaprzeczać wypowiedzianym słowom i skrywać prawdziwe zamiary (Poyatos 2002, 187). Gesty często składają się z sekwencji kilku ruchów, a ich wykonanie może być świadome lub nie.

Gestem występującym jedynie w Polsce, nieznanym przez Macedończyków jest kilkukrotne przesuwanie palcem wskazującym jednej ręki po wyprostowanym palcu wskazującym drugiej ręki, od nasady do końca palca (Rys. 1). Jest to gest ironiczny, oznaczający dezaprobatę lub potępienie czyjś zachowania, najczęściej używany w stosunku do dzieci, w celu wywołania uczucia wstydu za uprzednie zachowanie, jednak pobłażliwie również względem osób dorosłych. Na twarzy nadawcy często gości ironiczny uśmiešek, w celu podkreślenia irracjonalności dokonanego czynu. Zastępuje bądź uzupełnia wypowiedzi typu: *Ale wstyd!*; *Nieladnie!*; *Kiś kiś!*; *Byłeś niegrzeczny!*; *Tak się nie robi!*

Rys. 1. Gest oznaczający dezaprobatę, najczęściej używany względem dzieci.

Lekkie pstryknięcie kogoś palcem wskazującym w nos również oznacza naganę za jego uprzednie zachowanie. Jest to gest wykonywany w stosunku

do dzieci, lub przez dzieci między sobą, czasem jednak również przez osoby starsze, pozostające w zażyłych stosunkach. Gest ten powoli wychodzi z użytku, jednak wciąż stosowany jest przez część polskiego społeczeństwa. W Macedonii nie jest on stosowany. Pstryknięcie wykonywane jest za pomocą palca wskazującego lub środkowego, który po rozłączeniu z kciukiem, trafia rozmówcę lekko w czubek nosa (Rys. 2). Coraz częściej traktowane jest jako gest ironiczny, bądź jako kara lekkiej wagi, za drobne przewinienia lub żarty.

Rys. 2. Nagana, upomnienie. Gest ma obecnie wydźwięk ironiczny.

Gdy Polak chce skomentować w sposób negatywny osobę, której nigdy nic nie wychodzi, często psuje rzeczy i fiaskiem kończy się każda podjęta przez nią inicjatywa – może powiedzieć, że osoba ta ma dwie lewe ręce. Gestem symbolizującym taką cechę jest wygięcie rąk w nadgarstkach i ustawienie dłoni zewnętrzną krawędzią ku sobie (Rys. 3). Jest to gest ironiczny, więc twarz nadawcy może przybrać wyraz prześmiewczy. Gest ten może towarzyszyć słowom: *On ma dwie lewe ręce (do roboty)*, może również uzupełniać wypowiedź, np. *On jest taki*.

Rys. 3. Gest oznaczający osobę, której nic się nie udaje.

Gestem oznaczającym w Polsce radość, niewystępującym w Macedonii, jest zdjęcie z głowy czapki (bądź innego nakrycia głowy) i podrzucanie jej do góry, po czym łapanie jej (Rys. 4). Można wykonać tę czynność raz, jednak w przypadku ogromnej radości zazwyczaj następuje to wielokrotnie. Gest jest uznawany za lekko archaiczny, jednakże jego przekaz jest nadal czytelny. Stosowany jedynie przez mężczyzn, głównie w starszym i średnim wieku. Czynności towarzyszy uśmiech na twarzy, zwróconej ku górze, w kierunku podzucanej czapki. Może być wykonywany za pomocą jednej lub dwóch rąk. Stosowany w czasie wydarzeń sportowych (na przykład po strzeleniu bramki przez drużynę, której nadawca komunikatu kibicuje), jak również podczas wiwatowania na cześć danej (najczęściej powszechnie znanej) osoby.

Rys. 4. Podrzucanie czapki symbolizuje w Polsce wielką radość.

Polacy w sytuacji niedowierzania swojemu rozmówcy często stosują powiedzenie: *Prędeż mi kaktus na ręce wyrośnie, niż ...* (tu należy wstawić czynność, którą uznajemy za nieprawdopodobną). Najczęściej w momencie wypowiedzania tych słów mówiący stuka kilkakrotnie palcem wskazującym jednej ręki w środek wyprostowanej dłoni drugiej ręki (Rys. 5). Oczy mówiącego są rozszerzone na znak niedowierzania, a wzrok wędruje naprzemiennie od dłoni do rozmówcy. Gest nie występuje jedynie w formie niewerbalnej.

Rys. 5. Gest niedowierzania, towarzyszący wypowiedzi: *Prędej mi kaktus na ręce wyrośnie, niż...*

W kulturze polskiej jeśli mówiący doświadcza sytuacji bardzo dziwnej, w którą ciężko uwierzyć, może poprosić drugą osobę (będącą z nim w zażyłych stosunkach: np. przyjaciela, członka rodziny itp.) o uszczypnięcie. Jest to gest żartobliwy, mający na celu podkreślenie niezwykłości doświadczanej sytuacji. Niekiedy mówiący sam siebie szczypie, aby przekonać się, czy nie śni, gdyż według wierzeń, osoba śniąca nie odczuwa bólu. Uszczypnięcie jest delikatne, ze względu na pobłażliwy charakter gestu (Rys. 6).

Rys. 6. Gest oznaczający sprawdzenie, czy dana sytuacja dzieje się naprawdę.

W celu zakomunikowania, że nie ma się pieniędzy, Polacy wywijają puste kieszenie spodni na lewą stronę. Obrazuje to, że mówiący rzeczywiście nie ma nic i nie może się niczym podzielić, gdyż jest ubogi, bądź już ktoś inny

opróżnił mu kieszenie. Wzrok skierowany jest na adresata, a mina wyraża bezradność, głowa niekiedy przechylona jest lekko na bok. Kieszeni nie trzeba rzeczywiście wywijać, można jedynie wykonać w okolicach bioder gest symbolizujący to (Rys. 7). Gest ten odpowiada sformułowaniom typu: *Nie mam pieniędzy; Nie mam grosza przy duszy; Jestem goły jak święty turecki*.

Rys. 7. Sposób zakomunikowania braku pieniędzy.

W Polsce specyficznym niewerbalnym rytuałem związanym z pićm alkoholu jest tzw. picie bruderszaftu/brudzia (z języka niemieckiego: *die Bruderschaft* – braterstwo). Jest to zachowanie zarezerwowane dla osób pozostających dotychczas w stosunkach formalnych i używających wobec siebie formy grzecznościowej „pan/pani”. Polega ono na tym, że dwie osoby, trzymające w dłoniach kieliszki (dowolnego typu: z wódką, winem lub kufle z piwem), zaplatają ugięte w łokciach ręce i utrzymując kontakt wzrokowy piją jednocześnie z trzymanyh przez siebie kieliszków (Rys. 8). Następnie najczęściej obejmują się lub całują w policzki i przedstawiają się sobie nawzajem, podając swoje imię. Rytuał ten jest symbolicznym przejściem od stosunków formalnych do nieformalnej znajomości i od tej chwili osoby te mogą zwracać się do siebie po imieniu. Wykonanie gestu może zaproponować osoba starsza młodziej, kobieta mężczyźnie lub osoba postawiona wyżej w hierarchii np. zawodowej – swojemu podwładnemu. Najczęściej odbywa się to podczas imprez, na których alkohol jest obecny, w innych sytuacjach do przejścia „na ty” wystarczy podanie ręki i werbalne zaproponowanie tego. Picie bruderszaftu nie jest więc gestem wynikającym z chęci przyspieszenia lub ułatwienia tego procesu, ma jednak znaczenie symboliczne i stanowi formę grzecznościową. Rytuał ten nie jest stosowany w Macedonii.

Rys. 8. Tzw. bruderszaft – gest oznaczający pozwolenie na zwracanie się do siebie po imieniu.

Gestem mającym swoje podłoże w kulturze brytyjskiej jest gest zwycięstwa (tzw. *victoria* – gest przypomina swym kształtem literę V). Został on spopularyzowany przez Winstona Churchilla w czasie drugiej wojny światowej. Polega on na wyciągnięciu dwóch wyprostowanych palców (wskazującego i środkowego) ku górze, przy jednoczesnym zgięciu pozostałych palców i obróceniu dłoni wnętrzem do odbiorcy. Można go wykonywać za pomocą jednej ręki, lub, w celu podkreślenia wagi zwycięstwa – obiema rękami jednocześnie. Co ciekawe, przejście pod tym względem nastąpiło nierównomiernie i gest przyjął się bez zmian w kulturze polskiej (rys. 9), w macedońskiej nie jest jednak używany. Może to wynikać z historycznego użycia tego gestu przez Lecha Wałęsę, w celu podkreślenia zwycięstwa i wolności po wyborach w roku 1989. Gest ten w obecnych czasach zyskał popularność wśród młodzieży pozującej do zdjęć, jako znak wolności i niezależności (Rys. 10).

Rys. 9. Gest zwycięstwa.

Rys. 10. Młodzież pokazująca swoją niezależność.

Podsumowując, niezwykle istotną w komunikacji międzykulturowej jest wiedza na temat zachowań pozawerbalnych rozmówcy innej narodowości. Mimo oczywistych podobieństw pomiędzy analizowanymi krajami, np. położenia Polski i Macedonii na tym samym kontynencie oraz przynależności języków obydwu krajów do grupy języków słowiańskich, odbiór przekazu nadawcy może zostać zaburzony przez nieznaną kody pozawerbalnego rozmówcy i błędne założenie, że jest on jednoznaczny z kodem stosowanym przez odbiorcę komunikatu. Wzajemne stosunki Polski i Macedonii zacieśniają się, podejmowane są liczne wspólne przedsięwzięcia gospodarcze, Macedonia staje się również coraz częstszym miejscem wypoczynku wakacyjnego Polaków. Dlatego tak ważne są dalsze badania nad komunikacją niewerbalną

obydwu krajów oraz starania o powstanie słownika gestów, który pozwoliłby na dokładniejsze wzajemne zrozumienie i oszczędziłby wielu nieporozumień. Ponadto, lektorzy językowi powinni integrować nauczanie języka z kształtowaniem sprawności niewerbalnej w swoich uczniach, aby pomóc w uniknięciu rozbieżności w rozumieniu komunikatów niewerbalnych.

Literatura:

- Adler, R. B., Rosenfeld, L. B., Proctor, II R. F. 2006. *Relacje interpersonalne. Proces porozumiewania się*. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis.
- Dul, R. A. 1995. „Komunikacja niewerbalna w teorii i badaniach”. *Komunikacja międzykulturowa. Zbliżenia i impresje*: 5-29.
- Głazewska, E., Kusio, U. 2012. *Komunikacja niewerbalna. Płeć i kultura*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Jarząbek, K. 1994. *Gestykulacja i mimika. Słownik*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Knapp, M. L., Hall, J. A. 1997. *Komunikacja niewerbalna w interakcjach międzyludzkich*. Wrocław: Wydawnictwo Astrum.
- Krout, M. H. 1954. “An experimental attempt to determine the significance of unconscious manual symbolic movements”. *Journal of General Psychology*, 51: 296-308.
- McNeill, D. 1992. *Hand and Mind. What gestures reveal about thought*. Chicago: University of Chicago Press.
- Mehrabian, A. 2009. *Nonverbal communication*. New Jersey: Rutgers.
- Poyatos, F. 2002. *Nonverbal Communication Across Disciplines. Paralanguage, kinesics, silence, personal and environmental interaction*. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Schneller, R. 1992. “Many gestures, many meanings: nonverbal diversity in Israel” *Advances in non-verbal communication: sociocultural, clinical, aesthetic and literary perspectives*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company: 213-236.

Summary

In this paper, called *The analysis of the chosen gestures – the reflection on the Polish and Macedonian nonverbal communication*, Polish gestures that are not present in the Macedonian body language are presented and analysed. Thanks to the analysis it is clearly seen that there are numerous gestures characteristic only for the speakers of Polish origin, unknown to the Macedonian recipients of the statement. Even though these two countries are so culturally close, there is a huge possibility of misunderstanding if the participants of the communication act do not have the knowledge about each other's nonverbal codes. Poland and Macedonia get more connected (economically, culturally and in terms of the number of tourists) every year, which leads to the necessity of further research in the field of nonverbal communication, and the introduction of intercultural education along with the standard language teaching.

Менче ЃОРЃИЕВА

Скопје

УПОТРЕБАТА НА МОДАЛНИТЕ ГЛАГОЛИ ВО ПРАВНИ ТЕКСТОВИ ВО АНГЛИСКИОТ И ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Предмет на истражување на овој труд ќе биде употребата на модалните глаголи во правни текстови во македонскиот и во англискиот јазик. Ќе бидат опфатени сите видови модалност и изразување на епистемолошка и деонтолошка модалност. Ќе се опише основната употреба на модалните глаголи *can, could, may, might, must, will, would, shall, should, ought to* и на полумодалните глаголи *need to, to dare, used to*, а потоа нивната употреба во правните текстови и нивите главни значења во зависност од контекстот. Ќе се направи адекватна споредба и ќе се воочат разликите. За полесно и поедноставно да се препознаат и разберат модалните глаголи, анализата ќе се примени врз извадоци од Лисабонскиот договор, кој е ратификуван од страна на сите држави-членки на ЕУ и е дел од примарното законодавство на ЕУ како и извадоци од Уставот на Република Македонија.

Клучни зборови: модалност, глаголи, превод, македонски, англиски

Во македонскиот јазик модалноста не е иста како и во англискиот јазик. Но, и во нашиот јазик постојат посебни форми за искажување на одреден субјективен однос спрема дејството.

Во македонскиот јазик не само што имаме одделни начински форми кај глаголот туку и една група зборови што ја вршат токму таа функција – од една или од друга гледна точка да го искажуваат ставот на говорителот кон она што го соопштува било со реченицата во целост или со некој нејзин дел. Тие зборови ги опфаќаме под називот *модални зборови (начински зборови)*. На пример: *Тој е сигурно веќе дојден* и *Тој веројатно е веќе дојден* – зборовите *сигурно* и *веројатно* се модални, бидејќи искажуваат личен однос на говорителот спрема соопштувањето, во првиот случај изразена во полна увереност, во вториот повеќе во вид на претпоставка.

Од граматичка гледна точка за модалните зборови и состави е карактеристично тоа што тие стојат некако само за себе, укажувајќи од своја страна на извесен став спрема исказот.

Основната разлика меѓу употребата на модални глаголи во правни текстови на македонски јазик и на англиски јазик е тоа што во македонскиот јазик се употребува сегашно време, додека во англискиот јазик се употребуваат модалните глаголи *shall* или *may*, како и нивните изведени форми. Во прилог следуваат примери со извадоци од Уставот на Република Македонија кои ги преведувам на англиски јазик:

- Во Република Македонија законите **мораат** да бидат во согласност со Уставот, а сите други прописи со Уставот и со закон. Секој е **должен** да ги почитува Уставот и законите.

In the Republic of Macedonia laws **shall be** in accordance with the Constitution and all other regulations in accordance with the Constitution and law. Everyone **shall be obligated** to respect the Constitution and the laws.

Во македонскиот текст со сегашно време е изразено пропишување и во овој случај во англискиот текст треба да се користи модалниот глагол *shall*.

- Само врз основа на одлука на суд **може** да се отстапи од начелото на неповредливост на тајноста на писмата, ако е тоа неопходно за водење на кривична постапка или тоа го бараат интересите на одбраната на Републиката.

Only a court decision **may** authorize non-application of the principle of the inviolability of the confidentiality of correspondence and other forms of communication, in cases where it is indispensable to a criminal investigation or required in the interests of the defence of the Republic.

Кога во македонскиот текст, како и во овој случај, со одредбата се дава овластување или пак дозвола, тогаш во англискиот јазик посоодветна е употребата на модалниот глагол *may*.

- За претседател на Републиката **не може** да биде избрано лице кое до денот на изборите не било жител на Република Македонија најмалку десет години во последните во последните 15 години.

A person **may not** be elected President of the Republic if, on the day of election, he/she has not been a resident of the Republic of Macedonia for at least ten years within the last fifteen years.

Овде во македонскиот текст даваме законска забрана и затоа во англискиот го употребуваме модалниот глагол *may* во одречна форма, односно *may not*.

- Правото на жалба или друг вид на правна заштита против поединечни правни акти донесени во постапка во прв степен пред орган на државната управа или организација и друг орган што врши јавни овластувања **се уредува** со закон.

The right to appeal or any other legal protection against individual legal acts adopted in first instance proceedings by an administration body, organization and any other institution carrying public mandates **shall be regulated** by law.

Кога со некоја одредба даваме овластување, а истовремено бараме и посебно однесување како и во горенаведениот македонски текст, во англиската верзија се користи модалниот глагол *shall*.

Глаголот *must* изразува должност или обврска да се направи нешто. Во законски акти поретко се употребува и посоодветна е употребата на *may*. Вообичаено може да се употреби *shall* наместо *must*, но не и обратно. Потребна е голема внимателност околу неговата употреба при преведувањето.

- За закони кои директно ги засегаат културата, употребата на јазиците, образованието, личните документи и употребата на симболите, Собранието одлучува со мнозинство гласови од присутните пратеници, при што **мора** да има мнозинство гласови од присутните пратеници кои припаѓаат на заедниците кои не се мнозинство во Република Македонија.

For laws that directly affect culture, use of language, education, personal documentation, and use of symbols, the Assembly makes decisions by a majority vote of the Representatives attending, within which there **must** be a majority of the votes of the Representatives attending who belong to communities not in the majority in the population of Macedonia.

Иако употребата на глаголот *must* во законски акти е многу ретка, во овој случај сепак се користи тој глагол со цел да се искаже должност или обврска, како што е и во оригиналот.

Во македонскиот јазик глаголот „*мора*“ упатува на обврска и посоодветна е употребата на *should* кога се преведува, а којшто изразува потреба од извршување на одредено дејство (Прирачник за преведување на правните акти на Република Македонија, 2010: 74)

- Сопственоста создава права и обврски и треба да служи за доброто на поединецот и на заедницата.

Сопственоста создава права и обврски и треба да служи за доброто на поединецот и на заедницата.

Овде во оригиналот, односно во македонскиот текст е употребен модалниот глагол *треба*, а кај преводот на англиски јазик го користиме преводниот еквивалент *should* со кој се изразува потребата за извршување на бараното дејство.

Во англискиот јазик модалноста е неопходна кај правните текстови бидејќи во нив се изразува забрана, правило, обврска, дозвола, овластување, итн. Според Радован Зеленка, кој истражувал и анализираше повеќе

правни текстови, најчесто употребуван модален глагол во правните текстови е *shall*. Од 764 гаголи тој се појавил 384 пати, што е над 50% при употребата на модални глаголи. На второ место се наоѓал модалниот глагол *may* со 138 појавувања (18%). Нивните негативни форми се појавиле 86 пати (11%). Потоа следи модалниот глагол *will* кој се појавил 55 пати (7%). Исто така, се среќава и *must* со 27 појавувања и *can* со 21 појавување (Radovan Zelenka, 2013: 40).

Shall е најупотребуван модален глагол во правни текстови анализирани од Зеленка. Главната употреба на *shall* во правните текстови е давање обврска или изразување наредба што ќе се демонстрира со примери од Лисабонскиот договор:

- *The Union shall develop a special relationship with neighbouring countries, aiming to establish an area of prosperity and good neighbourliness, founded on the values of the Union and characterised by close and peaceful relations based on cooperation.*

Унијата **разви**ва посебен однос со соседните земји за да се воспостави област на просперитет и добрососедство, основана на вредностите на Унијата и окарактеризирана со блиски и мирни односи базирани на соработка.

- *The Commission shall submit each year to the European Council, the European Parliament, the Council and the national Parliaments a report on the application of Article 3b of the Treaty on European Union.*

Комисијата секоја година на Европскиот совет, на Европскиот парламент, на Советот и на националните парламенти им **поднесу**ва извештај за примената на член 3б од Договорот за Европската унија.

Главната употреба пак на *shall not* е да се изрази забрана:

- *They shall not exceed seven hundred and fifty in number, plus the President.*

Бројот на претседавници **не може** да биде поголем од седумстотини и едесет, плус претседателот.

Во мојот корпус со извадоци од Лисабонскиот договор, овој модален глагол се среќаваше често и претежно за изразување постојана обврска и за давање наредби со значење на идност, нешто што постојано важи.

May е вториот најупотребуван глагол во правните текстови. Во анализите на Зеленка тој се појавил 138 пати, односно *may* во позитивна форма се јавил 138 пати, а во негативна 27 пати. Во главно, *may* во англискиот се

користи со две значења: можност и дозвола. Основната употреба на *may* во анализираните документи е да изрази дозвола на личност или странка и доделување овластување. Исто така, ретко се појавува и со значење на епистемолошка можност. Се користи во следниве случаи за изразување:

Дозвола:

- *The Council **may** entrust the execution of a task, within the Union framework, to a group of Member States in order to protect the Union's values and serve its interests.*

Во рамките на Унијата, Советот **може** да довери извршување на задача на жрџава- членки со цел да ги заштити вредностите и интересите на Унијата.

- *The Government of any Member State, the European Parliament or the Commission **may** submit to the Council proposals for the amendment of the Treaties.*

Владата на која било држава- членка, Европскиот парламент или Комисијата **може** да достави предлози до Советот за изменување и дојолнување на Договорите.

Доделување овластување:

- *The European Council **may** decide by a simple majority, after obtaining the consent of the European Parliament, not to convene a Convention should this not be justified by the extent of the proposed amendments.*

Европскиот совет **може** да одлучи по пат на едно мнозинство, по добивање на согласност од Европскиот парламент, да не свика конвенција доколку оисејот на предложениите измени и дојолнувања не оправдува свкување на таква конвенција.

Во мојот корпус со извадоци од Лисабонскиот договор, овој модален глагол се среќаваше често и претежно за да се изрази дека нешто може да направи дозвола.

Will е, исто така, често користен модален глагол во правните текстови. Од анализите на Зеленка зазема 9% кај употребата на модални глаголи. Двете главни значења на *will* се однесуваат на идните настани и изразување обврски. Се користи во следниве случаи за изразување:

Обврски:

- *The Member States **will** take all necessary measures to raise the growth potential of their economies.*

Земјини-членки *ќе ги преземаат* сити неопходни мерки за поддржување на поиницијалот за развој на соопствениот економи.

- *The High Contracting Parties agree that the European Council, pursuant to Article 311a(6), will take a decision leading to the modification of the status of Mayotte with regard to the Union in order to make this territory an outermost region within the meaning of Article 311a(1) and Article 299, when the French authorities notify the European Council and the Commission that the evolution currently under way in the internal status of the island so allows.*

Во согласност со членот 311a(6), Високите договорни страни се согласуваат Европскиот совет *да донесе одлука* за изменување на ситијусот на Мајот во однос на Унијата, со цел оваа територија да се смета како краен регион во смисла на членот 311a(1) и членот 299, кога француските власти ќе го известат Европскиот совет и Комисијата дека тоа го дозволува тековната еволуција на внатрешниот ситијус на островот.

Следниве примери ја покажуваат употребата на *will* кога се однесува на идни настани:

- *The Kingdom of the Netherlands will agree to a decision as referred to in the second subparagraph of Article 270a(2)....*

Кралството Холандија *се согласува* на одлука, како што е наведено во вториот подпараграф од членот 270a(2)....

Во мојот корпус со извадоци од Лисабонскиот договор, овој модален глагол се среќаваше често и претежно за изразување на идни настани и давање обврски.

Must е исто така често користен модален глагол во правни текстови. Заедно со својата негативна форма зафаќа 4% од употребата на модалните глаголи во анализираниите текстови од Зеленка. Главната цел на *must* во правните текстови е изразување силна обврска и заповед, кога се бара преземање мерки.

Следниве примери ја покажуваат употребата на *must* во анализираниите документи:

- *A blocking minority must include at least the minimum number of Council members representing more than 35 % of the population of the participating Member States, plus one member, failing which the qualified majority shall be deemed attained;*

Блокирачкото малцинство **мора** да го вклучува најмалку минималниот број на членови на Советот кои претставуваат повеќе од 35% од населението на земјите-членки итн учествуваат, илус еден член, во сиропивно се смета дека е иосигнато квалификувано мнозинство

Во случај каде што две странки се обидуваат да склучат договор, важно е да се избегне често користење на *must*, затоа што може да укаже на котрадикторен тон. Во овој случај, подобро е да се користи *is to*:

- *The party **must** notify the other of such intention... (Партијата мора да ги известува другите со таква намера.)*

*The party **is to** notify the other of such intention... (Партијата е за да ги известува другите со таква намера.)*

Во мојот корпус со извадоци од Лисабонскиот договор, овој модален глагол се среќаваше ретко и претежно за изразување на силна обврска и за давање заповед.

Иако помалку од другите, и модалниот лагол *can* се користи во правни текстови. Главно, постојат три значења на *can* во англискиот јазик и тоа: способност, можност и дозвола. Во корпусот, *can* најчесто се употребува со значење на дозвола.

- *The Conference considers that the reference in Article 158 to island regions **can** include island States in their entirety, subject to the necessary criteria being met.*

Конференцијата смета дека уопштувањето во членот 158 за островскиот региони **може** да ги вклучува и островските држави во целост, кои се предмет на исполнување на неопходните критериуми.

- *The European Council shall elect its President, by a qualified majority, for a term of two and a half years, renewable once. In the event of an impediment or serious misconduct, the European Council **can** end the President's term of office in accordance with the same procedure.*

Европскиот совет избира Преиседател, со квалификувано мнозинство, за мандат од две и пол години, кој **може** да се обнови само еднаш. Во случај на пречка или сериозна злоупотреба на должност, Европскиот совет може да го прекине мандатот на Преиседателот во согласност со истата процедура.

- *Under the principle of subsidiarity, in areas which do not fall within its exclusive competence, the Union shall act only if and insofar as the*

objectives of the proposed action cannot be sufficiently achieved by the Member States....

Според начелото на суверенитетност, во областа кои не се вклопуваат во рамките на нејзините ексклузивни надлежности, Унијата постојано само и доколку целиите на предложената активност не можат доволно да се остварат од страна на земјите-членки....

Сап најчесто има двосмислено значење, па треба да се внимава да не се помешаат значењата за можност и логичка можност:

- *In the event of an impediment or serious misconduct, the European Council can end the President's term of office in accordance with the same procedure.*

Во случај на пречка или сериозна злоупотреба на должност, Европскиот совет може да го прекине мандатот на Прејседателот во согласност со истата процедура.

Кај луѓето најчесто доаѓа до забуна кога во англискиот јазик се среќаваат со овие два збора. Двата збора укажуваат на можност, но сепак постои блага разлика меѓу нив. *May* се користи за изразување на можности и факти, „ *He may lose his job.* “/ „Тој може да ја загуби работата.“, *додека might* укажува на хипотетичка можност, „ *If you hurry, you might get there on time.* “/ *Ако побрзаш може ќе стигнеш на време.* “. Забележуваме дека *might* се јавува во ситуации кои шпекулации или воопшто не се случиле, додека *may* се јавува во ситуации кои е веројатно да се вистинити.

Од споредбата забележуваме дека главната разлика во употребата на модалните глаголи во македонскиот и англискиот јазик е во тоа што во случаи кога во англискиот јазик се употребуваат модалните глаголи *shall* и *may* и ивните изведени форми, во македонскиот јазик се употребува сегашно бремене. Имајќи ги предвид разликите во употребата на модалните глаголи во правните текстови во македонскиот и англискиот јазик заклучуваме дека при преведувањето пред сè, неопходно е темелно познавање на мајчиниот јазик.

Користена литература:

Прирачник за преведување на правните акти на Република Македонија, Скопје, 2010

Грамматика на македонскиот јазик, Блаже Конески, Скопје, 2004

Голем англиско- македонски речник, Зозе Мургоски, Скопје, 2008

Енциклопедиски македонско- англиски речник, Зозе Мургоски, Скопје, 2008

Устав на РМ, Скопје, 1991

- Oxford Advanced Learner's Dictionary, Oxford University, 2010
- Advanced Grammar in Use, Martin Hewing, Cambridge University 1999
- Treaty of Lisbon, Lisbon, 2007
- Alexander, L.G. Longman English Grammar. New York: Longman Publishing, 1988.
- Bullon, Steve et.al., Collins Cobuild English Grammar, HarperCollins Publisher, 1990.
- Cambridge Dictionaries Online. Cambridge University Press 2006. 4 Jan. 2006
<<http://dictionary.cambridge.org/>>.
- Encyclopaedia Britannica Online. 10 July 2005. <<http://www.britannica.com/premium?source=RMOVSSBranded>>.
- Johansson, Stig and Lysvåg, Per. Understanding English Grammar. Universtitetsforlaget AS, 1987.
<http://www.grammaring.com/overview-of-modals>
- <https://www.ukessays.com/essays/languages/functions-of-modal-verbs-in-european-and-british-legal-documents.php>
- http://digilib.k.utb.cz/bitstream/handle/10563/20499/zelenka_2013_bp.pdf?sequence=1
- <http://allthingslinguistic.com/post/138048860136/the-difference-between-epistemic-deontic>
- <http://www.thefreedictionary.com/Semi-Modal-Auxiliary-Verbs.htm>

Summary

The subject of this article is the use of modal verbs in legal text in the Macedonian and the English language. All types of modality and expressions of epistemic and deontological will be covered. The main use of modal verbs *can, could, may, might, must, will, would, shall, should, ought to* and to semi-modals verbs *need to, dare to, used to*, and their use in legal texts and their meanings depending on the context. An adequate comparison will be made and the differences will be noted. In order to easily understand the modal verbs, the analysis will be applied to excerpts from the Lisbon Treaty, which is ratified by all EU member states and is part of the primary legislation of the EU, as well as extracts from the Constitution of the Republic of Macedonia.

Александар КРСТАНОСКИ

Кичево

ПРОСВЕТНАТА ДЕЈНОСТ НА МАНАСТИРОТ СВЕТА ПРЕЧИСТА КИЧЕВСКА

Апстракт: Предмет на научно истражување на овој труд е просветната и културната дејност на манастирот Света Пречиста Кичевска. Овој манастир уште од самиот почеток на неговото постоење бил духовен и образовен центар, како за месното население така и за целиот регион. Манастирот се наоѓа на територијата на општина Кичево, а првата манастирска црква е изградена во 1316 година. Тој честопати бил делумно разрушувач и пален, но и реконструиран. Денешниот храм е завршен во 1848 година и заедно со конаците и другите објекти постојано се обновува и се украсува. Духовната, просветителската и културната улога на манастирот Света Пречиста Кичевска се манифестирала главно преку богослужбите, усните проповеди и книжевната дејност, а сè во духот на христијанското сфаќање на зборот „просвета“. Ова придонело манастирот да се здобие со свое значајно ракописно наследство, ракописи, натписи, записи и сл.

Клучни зборови: манастир Света Пречиста Кичевска, просветна дејност, книжевно наследство

Манастирот низ историјата

Манастирот Света Пречиста Кичевска се наоѓа на падините на планината Цоцан, во подножјето на Врвој (1079 м.), на надморска височина од 920 м. Територијално тој припаѓа на општина Кичево, најблиско населено место е селото Манастирско Доленци, а во непосредна близина се и селата: Србјани, Кладник, Пополжани, Јудово, Видрани, Брждани и Свињишта. До манастирот може да се дојде така што во близина на крстопатот кај селото Другово се оди еден километар по патот за Демир Хисар – Битола и од лево пет километри по асфалтиран пат, низ стрмни падини, се стигнува до комплексот (Целакоски 1990: 40). Иако манастирот е познат под името Света Пречиста Кичевска, главната манастирска црква е посветена на празникот Благовештение, што може да се види на фреската над влезната врата и распоредот на иконите на иконостасот. Манастирот уште е познат и како Крнински Манастир, според селото што се наоѓало непосредно под манастирот, но сега не постои. Најмасовна манастирска слава е празникот Раѓање на Пресвета Богородица – Мала Богородица (21 септември по нов стил).

Првата манастирска црква била изградена во 1316 година. Најверојатно таа била мала по своите димензии и била лоцирана на истото место каде што се наоѓа денешниот храм (Целакоски 1990: 44). Според сведо-

штвото на стогодишниот игумен Елисеј, старата црква од 1564 година била изградена на местото на уште една помала црква, која служела за потребите на жителите на селото Крнино. Овој мал храм, заедно со конаците, бил запален и разрушен во 1558 година. Тогаш манастирското братство се состоело од петнаесет монаси (Наревъ 1912: 9). За овој настан има поопширен препис од Акатистот на Благовештение на корицата од друга книга, каде што драматично се изнесува судбината на монасите. Овој запис ќе послужи како основа за канонизацијата на тројцата пречистански маченици: Евнувиј, Пајсиј и Аверкиј.

Поконкретни податоци во досегашната литература се наоѓаат за манастирската црква изградена во 1564 година. Во „Великата парусија“ од 1863 година заведен е следниот запис: „Старата црква е обновена во 1564 година.“ На тоа се однесува и записот од еден стар псалтир што го забележал Т. Смиљаниќ: „Во љето од Христа 1564 собравшасја оци и братија, воздигоша другјују церков и обновиша јего“ (Смиљанић 1935: 363). Ова значи дека манастирската црква била изградена со средства и помош на манастирските браќа.

Според раскажувањата на постари монаси, црквата била цврсто изградена од камен и малтер, но била многу мала, едвај можела да прибере сто души (Петров 1896: 347).

Енергичниот игумен Теодосиј, покрај обновувањето на старите разурнати конаци, решил да ја сруши старата тесна црквичка и на нејзиното место да подигне импозантно голема црква, со која ќе се гордее и манастирското братство и околното население. Така, во 1846 година Теодосиј ја срушил малата црква и ги поставил темелите на сегашната. Градбата била завршена во 1848 година (Целаќоски 1990: 45). Црквата подолго време била без фреско-живопис. Иконостасот е поставен во 1849 година за осветувањето на храмот (Грозданов 1990: 120). Денешниот фреско-живопис и иконите се дело на тајфата и учениците на Дичо Зограф, за што има повеќе записи врз фреските и иконите. Конаците и до ден-денес се реновираат и се обновуваат со хармонична урбана физиономија, но не нарушувајќи го стилот и традициите на поранешното градителство.

Културно-просветната улога на манастирот

Во манастирите на територијата на Македонија отсекогаш народот не само што се запознавал со основите на христијанското учење туку доаѓал и во допир со писменоста, просветата, образованието и културата воопшто. Ваквата појава довела во овие средини да се појават голем број ракописни книги со библиска, литургиска и поучна содржина, книги со карактерис-

тични белешки од секојдневниот живот, но и богато материјално и духовно културно наследство. Од овие причини црковното и манастирско богатство низ вековите било тема на интерес на истражувачите од различни области. Свој научен проблем и предмет на истражување во црковните и во манастирските средини успеале да пронајдат многумина теолози, филозофи, историчари, лингвисти, проучувачи на книжевноста и сл.

Една од основните цели за подигањето на манастирите било духовното просветување, а потоа просветените да просветуваат други. Содржината што ја има зборот „просвета“, почнувајќи од 17 век наваму, е далеку од значењето на зборот „просвештение“ од првите векови на христијанството, па сè до средниот век. Словенскиот збор „просвѣщеніе“, како и латинскиот „illuminatio“ е превод од грчкото „φωτισμός“, технички термин за христијанското крставање и високо духовно совршенство. Според тоа, просветата во манастирските средини се сфаќала во поширока смисла од вообичаената (Илиевски 1990: 21–22).

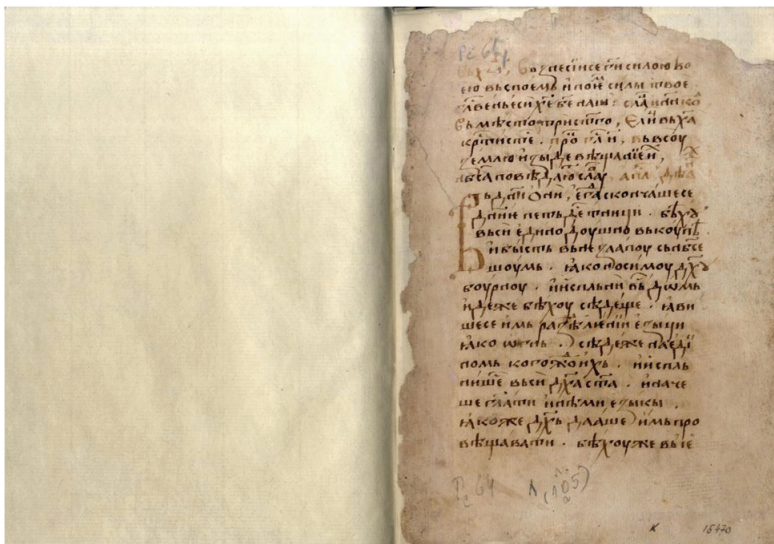
Како и во другите поголеми манастири, и во манастирот Света Пречиста Кичевска просветата се одвивала главно на три начини: преку црковните богослужби, преку усни поуки пред потесен круг послушници и проповеди во храмот пред верните (главно на библиски и литургиски теми) и преку книжевна дејност, што придонело манастирот да се здобие со свое богато книжевно наследство.

Во манастирот своевремено престојува и Кирил Пејчиновиќ (што може да се заклучи и од неговиот познат епитаф), а во 19 век посетуван е од Јордан Хаџи Константинов – Џинот. Овие факти говорат за неговата важна улога во просветителството и преродбата на македонскиот народ.

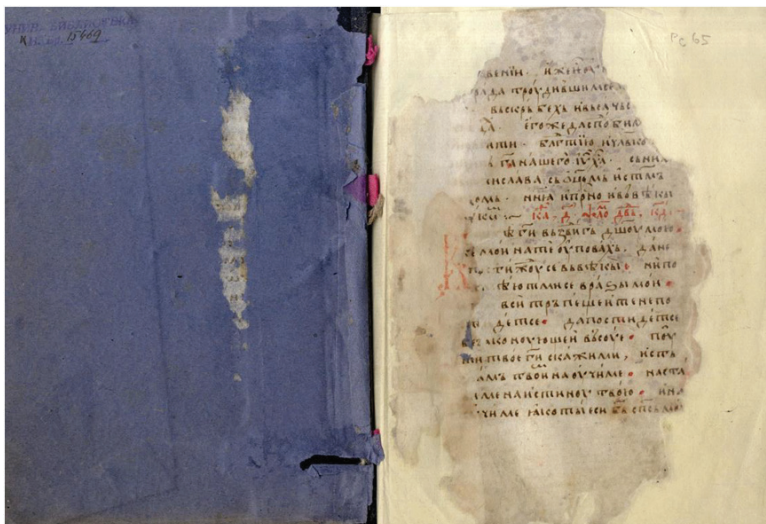
Ракописното наследство на манастирот

Како плод на вековното културно-просветителско и духовно дејствување на манастирот, како ракописно наследство денес се останати следниве ракописи:

1. *Четвороеванџелие*. Датира од 16 век, напишано е со ресавски ракопис и денес се чува во Универзитетската библиотека „Светозар Марковиќ“ во Белград, РС64 (Илиевски 1990: 30).

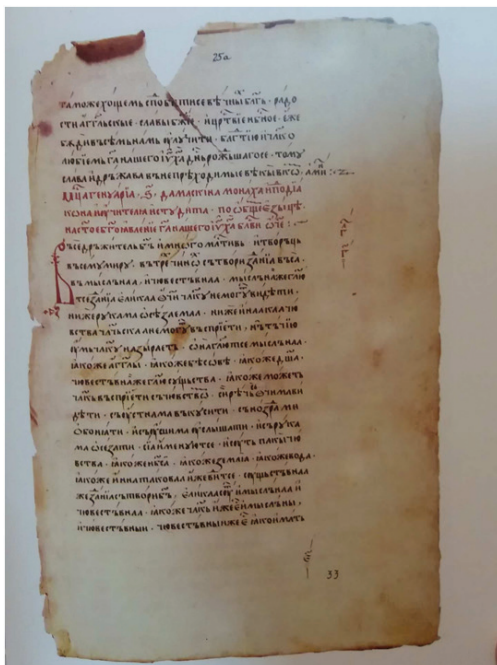

2. *Псалтир*. Датира од 15 век, пишуван е со ресавски правопис и се чува во Универзитетската библиотека „Светозар Марковиќ“ во Белград, РС 65 (Илиевски 1990: 30).

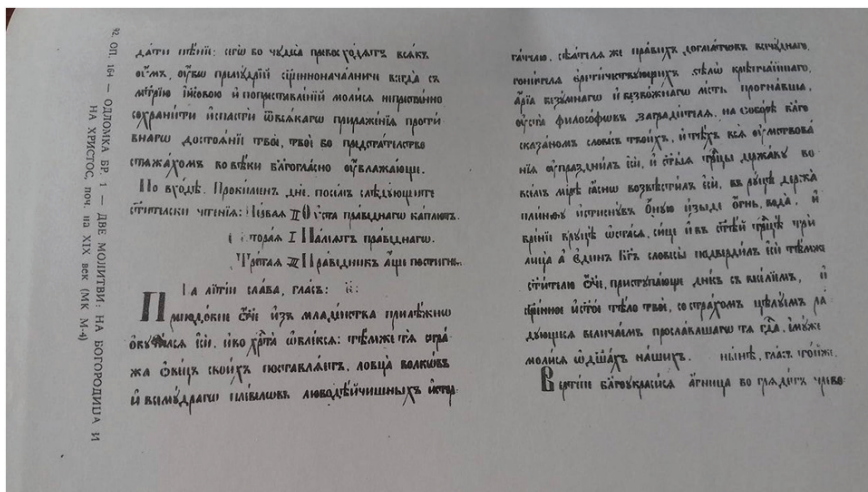

3. *Кичевско четвороеванђелие*. Потекнува од 16 век, пишувано е со ресавски правопис и се чува во Историскиот архив во Охрид (Илиевски 1990: 30).

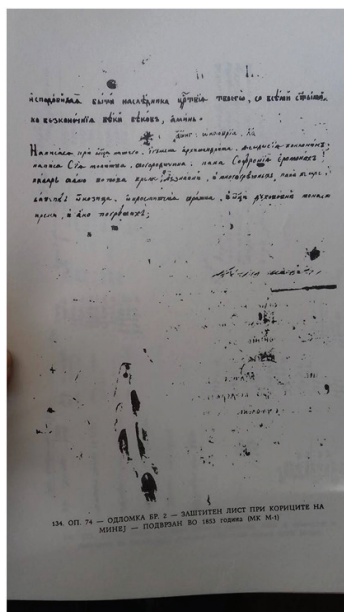
4. *Крнински дамаскин*. Датира од крајот на 16 век, пишуван е со ресавски правопис со елементи на западното наречје на македонскиот јазик и се чува во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје (Илиевски 1990: 30).

5. *Фрагмент* – две моливи. Молитвите се кон Богородица и Христос и потекнуваат од почетокот на 19 век. Правописот е рускоцрковнословенски (Мошин, Опис бр. 164).

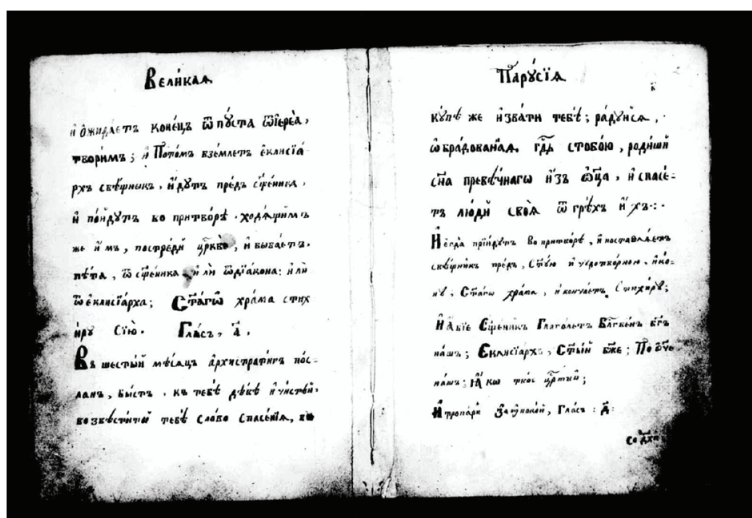

6. *Фрагмент* бр. 2. Заштитен лист при кориците на минеј подврзан во 1853 година (Мошин, Опис бр. 74).

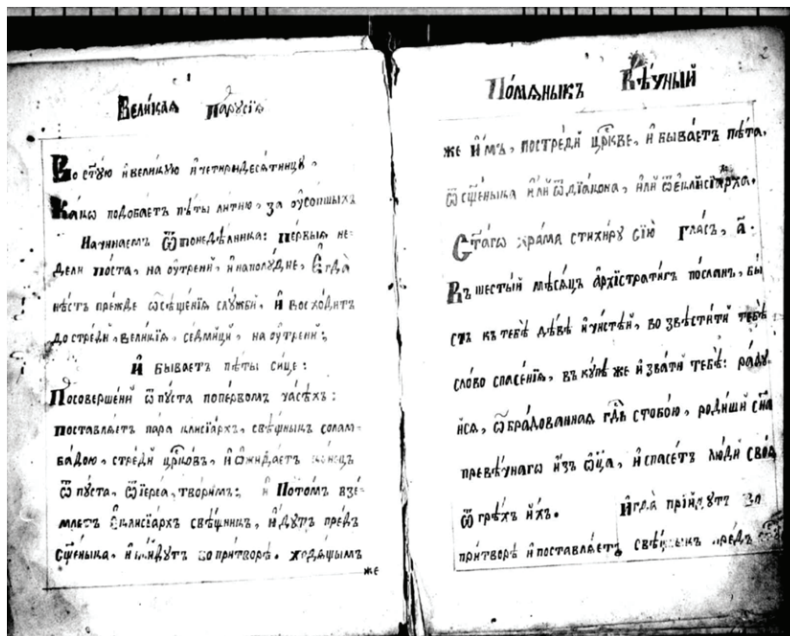

7. *Зборник со мешана содржина*. Содржи проповеди, служби и поменици и потекнува од 19 век. Се чува во Универзитетската библиотека „Светозар Марковиќ“ во Белград, РС66 (Илиевски 1990: 30).

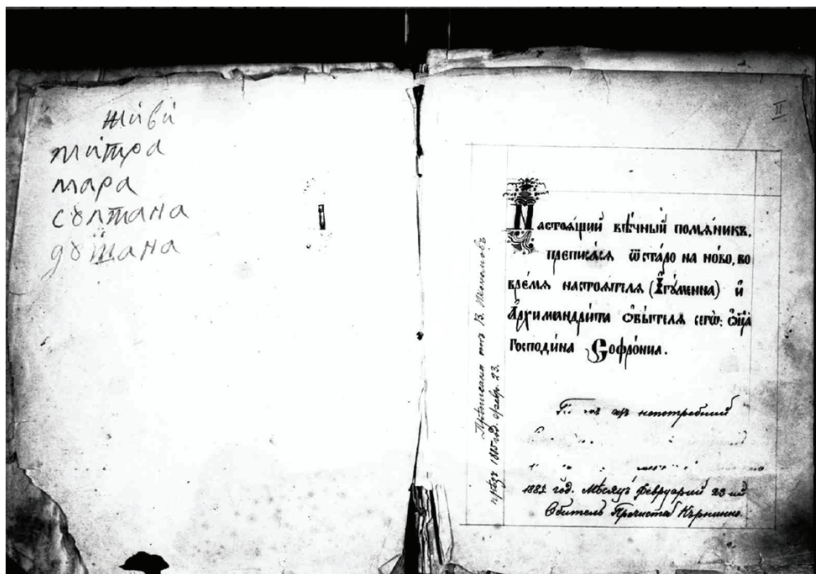
8. *Парусија*. Преписот е од 1863 година и е со рускоцрковнословенски правопис. Хартија 22 x 16, 1 + 26 листа. Се чува во Архивот на Македонија (Мошин, Опис бр. 89).

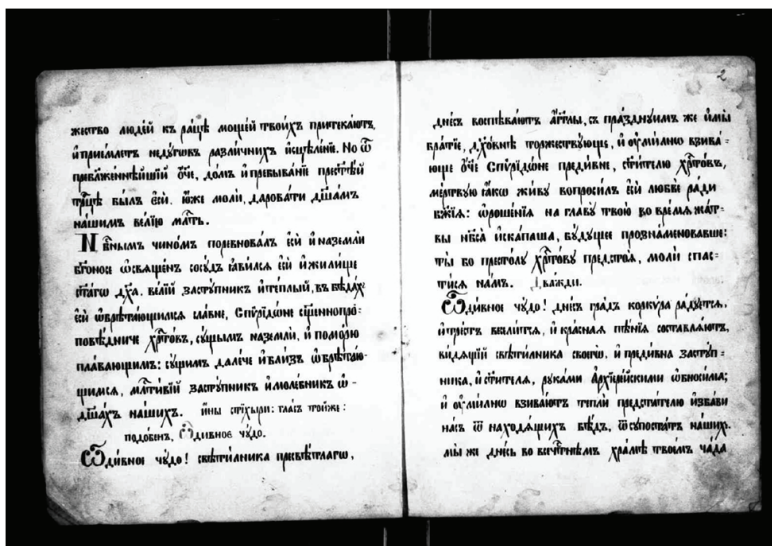
9. *Парусија*. Преписот е од 1864 година и е со рускоцрковнословенски правопис. Се чува во Архивот на Македонија (Мошин, Опис бр. 90).

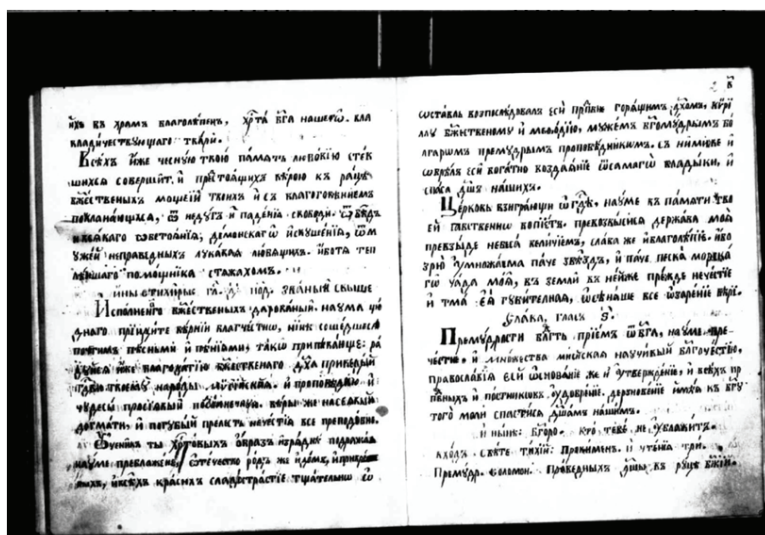
10. Вечен йоменик. Руско-македонски препис од 1885 година. 25 листа. Се чува во Архивот на Македонија (Мошин, Опис бр. 91).

11. Правило на Свѣти Сѣирдон Тримифунски. Препис од 1886 година. Хартија 20, 7 x 17, 1 + 17 листа (Мошин, Опис бр. 72).

12. *Служба на Свети Наум Охридски*. Црковнословенски препис од 1904 година. 11 листа (Мошин, Опис бр. 68).

13. *Тештер за манастирскиите служби*. Денес се чува во Охридската митрополија (Илиевски 1990: 30).

14. *Акаџисѣи на свети Јован Крстѣиѣиел*. Се наоѓа во манастирската библиотека (Илиевски 1990: 30).

Покрај овие ракописи, во манастирот се наоѓаат и голем број записи на икони, фрески, црковни предмети и камен, кои, секако, би биле интересен предмет на научно истражување.

Користена литература:

- Грозданов, Ц. 1990: Словенските учители во живописот на Пречиста Кичевска и развојот на композицијата на седмочислениците во втората половина на 19. век. *Манастир светиа Пречистиа Кичевска (монографија)*, 119-133. Скопје.
- Илиевски, П. 1972: *Крнински дамаскин*. Скопје.
- Илиевски, П. 1990: Просветната улога на манастирот Света Пречиста (со посебен осврт кон дамаскинарската книжнина). *Манастир Светиа Пречистиа Кичевска (монографија)*, 15-39. Скопје.
- Ивановъ, Й. 1931: *Бџарски сџарини изъ Македонија*. Софија.
- Мошин, В. 1971: *Словенски ракописи во Македонија*. Скопје.
- Наревъ, Н. 1912: *Манастир Прџчистиа*. Софија.
- Петров, Г. 1896: *Материјали по изучувањето на Македонија*. Софија.
- Смиљанић, Т. 1935: Кичевија. *Насеља и порекло сџановишиџва*, 341-483. Београд.
- Целакоски, Н. 1990: Кон историјата на манастирот Пречиста. *Манастир Светиа Пречистиа Кичевска (монографија)*, 40-51. Скопје.

Summary

The Monastery Sv. Bogorodica – Precista (Holy Mother of God -Immaculate Kicevska) is located on the territory of Kicevo municipality, and the first monastery church was built in 1316. It was often partly destroyed and burnt down, but reconstructed, too. Today's chapel was finished in 1848, and together with the accommodation and the other buildings around it, has been constantly renewed and decorated. The spiritual, educational, and cultural role of the monastery Sv. Bogorodica-Precista was manifested mainly through religious services, oral sermons, and literary activity, in the Christian sense of the word 'illumination'. Therefore, the monastery obtained its own manuscript heritage, manuscripts, inscriptions, records etc.

Лара МИХОВИЛОВИЌ

Љубљана

**„НА ТИ – ДАЈ МИ“
(ПОЕТОТ ДАВА ПЕСНА, ПРЕВЕДУВАЧОТ МУ ВРАЌА
ПРЕВОД)**

Апстракт: Во овој прилог се прикажува комплексниот преведувачки процес, со посебен осврт на преведувањето поезија, и се анализира проблематиката со која се соочува преведувачот при преведувањето од сродни јазици, како што се македонскиот и словенечкиот. Во првиот дел е направена анализа на преведувачките проблеми со кои се соочив како преведувач преведувајќи песни од современите македонски автори: Стојчевска, Цепароски, Мартиновски и Коцев, во периодот од 2015 г. до денес и се прикажани изведените решенија. Во вториот дел зборуваме за односот меѓу преведувачот и авторот-поет и важноста која ја имаат добрите и квалитетни преводи. Целта на овој прилог е да се предупреди на одредени проблеми и грешки во преведувачкиот процес и да се даде посебно значење на добрите, квалитетни преводи бидејќи со квалитетните преводи се прават мостови меѓу различните култури и се создава сликата на една книжевност во странство.

Клучни зборови: преведување, проблематика, поезија, квалитет, адекватност

Преведувањето е комплексен процес каде што се разменуваат синтагми, значења, зборови помеѓу изворниот и јазикот на кој се преведува, но се разменуваат и искуства помеѓу авторот-поет и преведувачот. Се работи за однос „на ти - дај ми“, од една страна се дава текст напишан на еден јазик, од друга страна се добива превод и препев на друг јазик. Авторот ја дава песната, преведувачот ја прима и му ја враќа во пресоздадена форма на авторот. Во тој процес доаѓа и до одредени преведувачки проблеми кои ќе ги анализираме во оваа статија. На крај ќе кажеме неколку зборови и за односот помеѓу авторот и преведувачот и значењето на добрите преводи.

Преведувањето како уметност на интерпретација

Преведувањето е процес во кој се пренесува значење од изворниот во целниот јазик на начин на кој значењето останува еднакво и исто, а структурата на изворниот јазик треба да се зачува во што поголема мера (Баснет 2005). Јакобсон (Коцјанчич Покорн 2003) преведувањето го дели на три вида: **интрајазично** - каде што се зборува за интерпретација на текстот во рамки само на еден јазик, **интерјазично** - каде што интерпретација на текстот се врши од изворен во целен јазик и **интерсемиотички** - каде што интерпретацијата се врши со употреба на невербални знаци.

Според Леви (1982, 32) преведувачкиот процес треба да ги почитува лингвистичките закони на изворниот и на целниот јазик и се одвива преку три фази: првата фаза е разбирање на оригиналот, втората фаза е неговата интерпретација и прекодирање на оригиналот, односно адаптација на песната во културолошкиот контекст на читателот, а третата фаза е перцепцијата на читателот кога преводот е веќе завршен.

Книжевното преведување е уште поспецифично и комплексно бидејќи во тој процес се поставува и прашањето за поетиката во јазикот и пораката која се крие во некое авторско дело. Долинар (1984, 290) вели дека преведувањето е уметност на интерпретацијата. Преведувачот треба да успее да пронајде соодветен, адекватен израз во целниот јазик и на тој начин да го пресоздаде делото кое го преведува.

Леви (1982, 15) набројува неколку правила кои треба да ги почитува книжевното преведување:

- преводот треба да ја пренесе мислата, идејата од изворното дело,
- преводот треба да се чита како оригиналот, тој мора да го зачува стилот и изразните средства на оригиналот,
- преводот не смее да додава или одзема од оригиналот, бидејќи естетското доживување на преводот треба да биде исто со она на оригиналот.

Сите овие правила се разбирливи и прифатени во теорија, но во пракса доаѓа до бројни двојби и посложени преведувачки проблеми со кои секој преведувач се среќава во процесот на преведувањето.

Посебно место во книжевното преведување има поезијата како најсложен книжевен жанр. Поради различните версификациски системи и ритмот, кога преведува поезија, преведувачот се соочува со најголемите проблеми и највидливите разлики помеѓу изворниот и целниот јазик. За да се постигне најадекватно решение, според Новак (Новак 2011, 46, 48), треба да се користи принципот на динамичка еквиваленција според кој треба да се задржи звучниот ефект и интегритетот на пораката на оригиналот. Токму поради ова, самиот преведувач треба да има „добар слух за поезија“, да има развиена поетска интуиција, да биде подготвен да ја препрочитува и по неколку пати песната додека не го слушне нејзиниот лирски глас кој во себе ја крие пораката.

Преведувачката проблематика при преведувањето меѓу сродни јазици со осврт на преведувањето поезија

При преведувањето меѓу сродните јазици кои припаѓаат во групата словенски јазици, како што се македонскиот јазик и словенечкиот јазик,

доаѓаме до бројни преведувачки проблеми кои ќе ги анализираме и разгледаме преку соодветно поставените прашања. Анализираниите примери се земени од лични работни преводи на песни од современите македонски автори: Стојчевска, Џепароски, Мартиновски и Коцев, на кои работев во периодот од 2015 до денес.

Како да се преведе специфичната, културолошка лексика?

Тука се поставува и потпрашањето, дали да се остават специфичните изрази или да се преведат?

За мачката што ми спие крај
нозете
и преде неисткаени соништа.
За вкусот на гравчето на баба и
слаткото од тиква.

(Стојчевска: „Се раѓам од збор“)

O mački, ki spi poleg mojih nog
in prede netkane sanje.
O okusu babičinega fižola in
bučni marmeladi.

Предлози: bučna marmelada, sladko iz buč, sladkane buče.

Во првиот пример имаме израз „слаткото од тиква“. Во словенечкиот јазик немаме такво јадење, најслично е со мармалад, затоа се одлучив да го преведам како *мармалад*, бидејќи сметам дека за словенечкиот читател таквото решение ќе биде најразбирливо.

Под соба чардак –
над своно легло.

(Џепароски: „Над своното“)

Pod sobo čardak –
nad zvoncem leglo.

Во вториот пример станува збор за архитектурен израз „чардак“. Во балканскиот и словенечкиот простор зборот *чардак* е познат, токму затоа зборот не е преведен. Кога би го превеле зборот „чардак“ би го изгубиле регионалниот ефект на зборот. Кога би се работело за непознат збор, кој треба да остане во оригинал за да се задржи архаичноста на песната и да се запазат гореспоменатите правила за преведување, сметам дека би требало преку фуснота да се направи објаснување и на тој начин да се направи адаптација од изворниот во целниот културен контекст.

Како да се долови римата, ритамот и структурата на една песна?

Се раѓам од збор, збор да се сторам
збор да створам.

(Стојчевска: „Се раѓам од збор“)

Rojevam, da bi se znova rodila
iz praha v prah se vrnila.

Во примерот имаме римување на глаголите „сторам – створам“, во препевот исто така имаме римувани глаголи „rodila – vrnila“. Во овој пример во заднината се крие и еден библиски мотив, па затоа треба во препевот да се пронајде и соодветната библиска синтагма во словенечкиот јазик.

Сите неискажани зборови паѓаат мртви
на хартијата
песна
место солзи капат зборови

(Стојчевска: „Мојата најубава песна чека да биде напишана“)

Препев 1:

Vse neizrečene besede ostajajo mrtve črke
на papirju
pesem
namesto solz kapljajo besede

Препев 2:

Vse neizrečene besede padajo mrtve
на papir
pesem
namesto solz kapljajo besede.

Овој пример укажува на проблемот со менување на именките во препевот. Македонски јазик како аналитичен јазик нема падежи, додека словенечкиот јазик, не само што има падежи туку и глаголите според правилата на падежниот систем се поврзани и можат да се користат со соодветни падежи. Доколку сакаме да го зачуваме двосмисленото значење и структурата, треба во препевот да го смениме глаголот кој оди со соодветниот и правилен падеж. Во препевот под број 1 е земен глаголот „ostajajo“ кој оди со падежот локатив и не ја менува падежната форма на именката „papir“. Во препевот под број 2 глаголот е оставен како во оригиналот, но се менува падежната форма на именката и се губи двосмис-

леното значење и структурата на песната. Затоа посоодветен е препевот под број 1 и тој ги запазува и структурата и двосмисленото значење на песната во оригинал.

Соломонско прашање – да се зачува формата која не го открива родот или да се запази глаголското време?

Ме праша:
Доаѓаш ли со мене?
И одлета.
Во следниот живот ќе те сретнам
На некоја гранка во космосот,
Ќе те фатам за рака
И ќе ти речам:
Доаѓам!
А ти ќе се сетиш.

(Јосип Коцев: „Космос“)

Препев 1:

Vprašal/a me je:
»Prideš z mano«?
In odletel/a
V naslednjem življenju te bom srečal/
srečala
Na neki veji v kozmosu
Prijel/a te bom za roko
In ti rekel/a:
Prihajam
Ti pa se boš spomnil/a.

Препев 2:

Vpraša me:
Prideš z mano?
In odleti
V naslednjem življenju te srečam
Na neki veji v kozmosu
Te primem za roko
In ti rečem:
Prihajam
In ti se spomniš

Следниот предизвик се наметнува со својата проблематичност како таканаречено *соломонско прашање*. Во македонскиот јазик може да се користи форма без род за изразување одредени минати глаголски времиња. Во словенечкиот јазик минатото и идното глаголско време се определени со женски, машки или среден род, родот може да се крие само во сегашното време. На ова место се поставува прашањето дали да се зачува формата без род или да се запази глаголското време. Познавајќи ја поетика на авторот, и претпоставувајќи дека тој со причина го крие лирскиот субјект и не ни дава родова определба, посоодветно е второто решение (Препев 2) со употреба на сегашното време со кое се зачувува безличността, односно се крие родот на соговорниците.

Како да се преведат специфичните фрази и зборовните игри, тропите и фигурите?

Повеќе не играм криенка
Лончето е изгорено, млекото претечено
 Не играм ни плочка

(Стојчевска: „Играчка-плачка“)

Ne igram se več skrivalnic
Kdor se ni skril si je sam kriv
 Ne igram se niti ristanca

За специфичните зборовни игри од оригиналот треба да најдеме соодветни фрази во целниот јазик. Во овој пример имаме користени фрази од детска игра и за соодветен препев треба да најдеме соодветна фраза, бидејќи доколку фразата ја преведеме буквално, ќе ја загубиме смислата на песната и нејзиното значење.

Третата –
 да не ставаш глава в торба.

(Мартиновски: „Триглавска песна“)

Tretjo –
 da ne nosi glave v torbi/ne riskira.

Во другиот пример имаме фраза со која се изразува ризичност, односно преземање ризик, или влегување во ризична ситуација. Доколку би го препеале стихот буквално, би ја загубиле метафората која песната ја има во својата изворна форма. Токму затоа, вистинско и правилно решение е да се одбере соодветна фраза во целниот јазик која го изразува истото значење и да се пронајде слична метафора.

„Лажни пријатели“ и лапсуси

„Лажните пријатели“ или „лажните преведувачки парови“ се зборови кои имаат ист или сличен изговор и во изворниот и во целниот јазик, но имаат друго, сосема различно значење. Најголемиот проблем со „лажните пријатели“ се појавува во сродни јазици од исти корени како што се словенечкиот и македонскиот јазик.

Да влезам во ова стебло
 низ реските засеци во кората

(Димоски: „Стебло“)

Naj vstopim v to steblo/drevo
skozi rezke zareze v skorji

Во овој пример се сретнавме со лажниот пријател „стебло“ кој во некои случаи во словенечкиот јазик може да има исто значење како и во македонскиот, но конкретно во контекстот на оваа песна се работи за друго значење и друг израз, на словенечки *drevo*.

Санта мраз
Јас - санта мраз
не она што го гледаш,
туку она што не го гледаш.

(Стојчевска: „Санта мраз“)

Dedek mraz
Jaz – dedek mraz
ne tisto kar vidiš,
ampak tisto česar ne vidiš

Во процесот на преведувањето може да се случат и лапсуси кои настануваат поради невнимание, читање напамет или погрешни толкувања. Горниот пример, е пример за лапсус со препев на синтагмата „санта мраз“ во „дедо мраз“. Тука, ако не се внимава може да се појави и лажниот пријател, на македонски „мраз“ со словенечки еквивалент „led“, на словенечки „mraz“ со македонски еквивалент „студ“. За да не настануваат лапсуси мошне важно е преведувачот да има т.н. пробен читател кој може да го предупреди на вакви грешки и лапсуси, а доколку е можно да се консултира и со самиот автор/поет.

Поетот дава песна, преведувачот му враќа превод, или односот помеѓу преведувачот и авторот

Преку преведувањето се градат мостови помеѓу различни култури и книжевни традиции, затоа преведувањето е многу одговорна работа. Книжевното преведување, како што споменавме на почетокот, се однесува на повеќе нешта. Преведувачот треба да внимава на јазичните, семантичките, културните и жанровските специфики и да ги адаптира во културолошкиот контекст на читателот. Голем предизвик е да се преведат песни со посложена поетика, архаични изрази, термини и структури. Затоа преведувачот мора многу добро да го познава и изворниот и целниот јазик, но не само јазикот, туку и версификацијата, метриката, па и поетиката на двата јазика. Голема помош во процесот на преведување може да биде самиот автор, затоа сметам дека преведувачот треба да биде во

контакт со авторот, секако, доколку тие се современици и се во можност да комуницираат. Преведувачот мора да ја разбира поетиката на авторот, да го познава неговиот стил, начинот на пишување и да се обиде сето тоа да го зачува, па дури и да го пресоздаде во преводот.

„Погобро да не си иреведен оџколку лошо да си иреведен“

Словенечкиот поет Борис А. Новак во една пригода запишал *„Погобро да не си иреведен оџколку лошо да си иреведен“* и токму оваа мисла убаво ни ја прикажува важноста на добрите преводи. Преведувачот го презентира авторот и неговото уметничко творештво во странство. Преку преводот, како читатели кои не го познаваме изворниот јазик, добиваме впечаток за книжевното творештво на авторот и го градиме неговото реноме во странство. Со лошите преводи се создава лошо реноме и лош впечаток за авторот и за неговите дела, но се оформува и лоша слика за одредена книжевност воопшто.

Гаранција за добар и висококвалитетен превод е подлабокото познавање на одредена литература и поетика, како и стручната компетенција која се добива со повеќегодишно учење и преведување.

Млади преведувачи ↔ лоши преведувачи?

Кога зборуваме за добри или лоши преведувачи, често доаѓаме до тезата дека младите преведувачи, поради нивното неискуство се лоши преведувачи. Ваквата теза е далеку од вистинита. Секој млад преведувач може да направи добар превод, доколку ги почитува сите критериуми и доколку се консултира со постари, поискусни колеги, доколку побара соодветни решенија и доколку е самокритичен за својата работа, но и свесен за тоа дека секој може да направи грешка. На младите преведувачи треба да им се даде можност за преведување уште за време на студирањето, за на тој начин да можат да стекнат одредени искуства и да научат што повеќе од своите грешки и од грешките на своите колеги. Притоа, би требало да апелираме и до издавачките куќи да имат слух за младите преведувачи и за нивните преводи и да им понудат можност за соработка и објавување на нивниот преведувачки труд. Само со соработка можат да се постигнат одлични преводи.

Заклучок

Преведувањето е одговорна, но и многу креативна работа. Преведувачот одново ја испишува песната, ја пресоздава во јазикот на којшто ја преведува, но притоа треба да внимава на содржината, пораката и сите

специфики кои се кријат во изворниот јазик. Целта на оваа статија беше да предупреди на можните преведувачки проблеми и нивните решенија при преведувањето меѓу сродни јазици, како што е примерот со македонскиот и словенечкиот јазик. За крај, една од целите беше да се презентира и односот меѓу авторот и преведувачот како работен, партнерски, позитивен однос којшто резултира во квалитетен и добар превод.

Користена литература:

- Димоски, Славе Ѓорѓо. 2015. „Стебло“. *Акџ*, година XI, број 55-56
- Коцев, Јосип. 2016. *Најишана џишина*. Скопје: ИЛИ-ИЛИ.
- Мартиновски, Владимир. 2016. *Внајтрешни џланини*. Скопје: Кликер.
- Стојчевска, Снежана .2013. *Под нула*. Скопје: Дом на култура Кочо Рацин.
- Стојчевска, Снежана. 2012. *Шекер џо џогоџ*. Скопје: ИЛИ-ИЛИ.
- Цепароски, Иван. 2016. *Свејлинаџа на Свејта џора*. Скопје: Магор.
- Bassnett, Susan. Lefevre, Andre. 1998. *Constructing Cultures: Essays on Literary Translation*. Clevedon: Multilingual Matters
- Dolinar, D. 1977. „Vprašanja o prevajanju v literarni vedi“. *Slavistična revija*, letnik 25, števila 2-3. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 277-292.
- Kocjančič Pokorn, Nike .2003. *Misliti prevod*. Ljubljana: Študentska založba.
- Levi, Jirži. 1982. *Umjetnost prevodenja*. Sarajevo: Svjetlost.
- Novak, Boris A. 2011. Salto immortale: študije o prevajanju poezije, prva in druga knjiga. Ljubljana, Založba ZRC.

Summary

This article shows the complexity of the translating process, with particular reference to the poetry translation and analyzes the problematic issues that the translator is facing when translating from related languages, such are the Macedonian and the Slovene. In the translating process, a particular attention should be paid to the content, the message and all the specifics that are hidden in the original language of the text. The most common problems arise when translating a cultural vocabulary, when it is necessary to maintain a structure, when translating forms that do not have grammatical gender and some specific verbal tenses and when faced with “false friends”. Special review and emphasis is given to the relationship between the translator and the author and the importance of well-done and quality translations. Quality translations are made only with co-operation, by following all given criteria and consulting with more experienced colleagues, through self-criticism and self awareness of one’s work. If these criteria are respected and carefully followed, young translators can also make a quality translation. The first purpose of this article is to warn about certain problems, issues and mistakes that can occur in the translation process. The second purpose of this article is to give special and particular importance to the well-done, good and quality translation, because quality translations build bridges between different cultures and have the power to create the image of one literature abroad.

Марија РАДИВОЈЕВИЋ

Београд

О РЕЧНИКУ ОД ТРИ ЈЕЗИКА Ћ. ПУЉЕВСКОГ (С ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ПРЕДГОВОР)

Апстракт: У раду се даје кратак осврт на *Речник од три језика Ћ. Пуљевског*, који је 1875. године штампан у Београду. Посебна пажња посвећена је језичким особинама које се налазе у предговору овог речника, а за анализу су узете и поједине језичке црте које се налазе у самом речнику. При упоредној анализи језичке црте речника посматране су наспрам оних у савременом македонском књижевном језику. Разматра се зашто језик којим је речник написан, пре свега језик у предговору, има толики број српских језичких црта. Осим тога, истиче се и употреба српске ћирилице, са графемама као што су *ћ, њ, ј, љ, њ* и *и*. При анализи су поменуте језичке црте тумачене и сагледаване у контексту тадашњих актуелних културно-историјских збивања, имајући у виду и чињеницу да је овај речник штампан у Београду.

Кључне речи: Ћорђе Пуљевски, *Речник од три језика*, предговор, српске језичке црте, македонски језик, упоредна анализа.

1. УВОД

1.1. *Речник од три језика* („с. македонски“, „арбански“ и „џурски“) Ћорђа Пуљевског, који је 1875. године штампан у државној штампарији у Београду, био је предмет бројних истраживања у македонистици, понегде као део лексикографског рада Пуљевског, али углавном у контексту целокупног филолошког опуса ауторовог. Међу истраживачима који су се у својим радовима бавили овим речником, могу се издвојити: Ристовски (1973), Илић (1977), Конески (1978), Фридман (2008) и др. О овом речнику се говори и у уводним деловима двеју књига које окупљају одабрана или изабрана дела Ћ. Пуљевског (Пулевски 1974 и Пулевски 1985), а које су приредили Б. Ристовски и Т. Саздов.

1.2. С обзиром на богату литературу у којој се могу наћи детаљни описи и тумачења грађе Речника, још један осврт на ово питање може се чинити сувишним. Међутим, оно што у литератури, чини нам се, недостаје јесте преглед језичких црта присутних у предговору. У овом раду излажу се запажене језичке црте из предговора и унеколико упоређују с онима у главном делу речника, тумачи се њихова употреба, а све то у контексту тадашњих актуелних политичких и културних збивања.

1.3. При анализи *Речника од три језика*, без обзира на то каквог је она типа, неопходно је, најпре, узети у обзир културно-историјске околности у којима овај речник (такозвани „разговорник“) настаје. Наиме, у

19. веку, који представља период буђења националне свести, македонски народ се налази под турском влашћу. У првој половини века пишу се и штампају прве књиге на народном македонском језику, а улогу просветитеља још увек имају свештена лица. Друга половина 19. века доноси велики утицај македонског грађанства, које на себе преузима решавање националног питања и подстицање слободарске свести (Radić 1987, VII–VIII). Није необично да баш у том периоду истакнута личност из народа, зидар и печалбар, Ђорђија Пуљевски, пише и издаје два речника (*Речник од четири језика* и *Речник од три језика*), затим, *Македонску ћеснарку* (1879) и граматику македонског језика *Македонску слоџницу речовску* (1880). У многим срединама лексикографски рад и писање првих грамика отпочињу управо људи који нису стручњаци за језик, али схватају потребу стварања нације и препознају језик као моћно средство којим се то може постићи. Међутим, на настанак *Речника од три језика* и његово објављивање у Београду утицала је и чињеница да се, у време у којем владају романтичарске идеје издизања националног у први план, македонски народ налази под притиском бугарске егзархије, која започиње бугаризацију православаца у Македонији. Заједно с тим утицајима долазе и језички утицаји, који су појачани тиме што се у Македонији нису могли користити уџбеници које је слала српска влада, јер су били заплешивани или строго цензурисани од стране турске власти. Како и сам Пуљевски запажа, услед поменутих околности македонски народ почиње свој говор саображавати бугарском (Ристовски 1973, 11). Пуљевски у једном писму српском кнезу Милану Обреновићу из 1874. године каже да се бугарски утицај у тзв. Старој Србији може смањити тако што ће се објавити уџбеници написани оним говором који је присутан у Старој Србији, од Јагодине до Егејског мора (Ристовски 1973, 13). И заиста, када се овај „разговорник”, који је у наслову назван речником, чак и само прелиста, јасно се види да је заправо у питању један уџбеник. В. Илић (1977, 406) зато истиче да је ово дело „речник само номинално” и да је „и по замисли састављача и по реализацији посебна врста уџбеника”.

Треба, најзад, узети у обзир и то да Пуљевски „доприноси и српско-македонској културној узајамности” (Илић 1977, 414). Та идеја, сматра се, настаје и као покушај Пуљевског да спречи или умањи наметање бугарског језика у Македонији, тако што „ствара српско-македонски пандан феномену македонско-бугарског језичког компромиса као противтежу” (Илић 1977, 413).¹

¹ Овакаве идеје о заједничком, бугарско-македонском језику заступао је у Македонији Партеније Зографски (Radić 1987, 22).

2. О ЈЕЗИКУ ПРЕДГОВОРА

2.1. Како бисмо показали основне одлике језика Ђорђа Пуљевског у предговору *Речника од иџри језика*, дајемо одломак (прва два пасуса), с леве стране у оригиналу (Пулевски 1875, I–II), а с десне у преводу који даје Блаже Ристовски (Пулевски 1974, 83–84). Одломак је дат само за илустрацију, а при даљој анализи је у обзир узет предговор у целини (в. т. 5).

Знања на многу језика, да је потребно, за свакога човека, од највишег до најнижег реда, који странствује у данашња времена, ово сам казао и у првој књизи.

Друго, говорио сам, како треба доста времена, док матерњи језик утврдимо, сазнамо и саобразимо, то треба учинити, јер тако здрави разум изискује, пак потом и други језика по потреби да учимо.

Дека знаењето на многу јазници е потребно за секој човек, од највисокиот до најнискиот ред, којшто странствува во денешниве времиња, ова го реков и во првата книга.

Второ реков дека треба доста време додека мајчиниот јазик да го утврдиме, да го сазнаеме и да го изобразиме; тоа треба да го направиме, зашто така изискува здравиот разум, па потоа по потреба и други јазници да учиме.

Овакав упоредни преглед текста предговора, с једне стране на *српском језику Ђ. Пуљевског*, како га Б. Ристовски назива (Пуљевски 1974, 83)² и, с друге, на македонском језику, омогућава нам да лакше уочимо бројне српске језичке црте, које Пуљевски употребљава углавном доследно.³

2.2. Треба, најпре, скренути пажњу на графијски систем. Наиме, већ у предговору се може видети да Пуљевски употребљава следећа слова из Вукове графије: *ћ, ј, њ и љ* (*иџреће, обећа, обећање, чиијајући; језика, највише, свију; знања, књизи, њеџовоџ, маџерњем; вељичесџиво, вољу*), а у остатку речника и графеме *ђ* и *џ* (в. т. 3.2.).⁴ Сва поменута слова је, како Пуљевски експлицитно наводи у једном од пасуса Речника, „истолкувал славни стихотвор Влкан Караџовски” (Пулевски 1875, 121).

² У тексту Б. Ристовског термин *српски* дат је под наводницима.

³ У упоредној анализи полазимо од савременог македонског књижевног језика.

⁴ Разуме се, ове две графеме у предговору нису употребљене из разлога што за њима није било потребе с обзиром на то да ниједна реч која се нашла у овом кратком тексту не садржи глас који би се могао записати неком од ових графема. Уосталом, глас /џ/ и иначе није много фреквентан у македонском и српском језику. Међутим, што се тиче графеме *ђ*, иако је нема у тексту предговора, налази се већ на насловној страни Речника, на којој пише: *написао Ђорђе М. Пуљевски*.

2.3. На фонетском плану се јављају неколике особености које треба издвојити. У речи 'језик' у македонским говорима је стара иницијална група са сонантом /j/ и назалним вокалом предњег реда (Ѣ) замењена групом *ja*, а у српском језику групом *je* (мак. *јазик*, срп. *језик*). У предговору аутор употребљава облик *језик* (*знање на многу језика, мајџерњи језик, и друџи језика, на с. македонском језику, језик буџарски, овај језик*), осим у последњем пасусу (*друџи јазици; мајџерњи јазик*). Даље, у речи *данашиња*, као рефлекс старог полугласа предњег реда (Ѣ) јавља се *a* (у *данашиња времена*), уместо македонског рефлекса *e* (*во генешинове времиња*). Исто тако, у речи *саобразимо*, тј. у префиксу *са-*, као рефлекс старог полугласа задњег реда (Ѣ) јавља се такође *a*, уместо македонског рефлекса *o*. Затим, у овом тексту аутор Методијево име даје с вокалом *e* на крају (*Методије*), што је, можда, резултат прилагођавања овог имена српском језичком систему (уп. мак. књиж. *Методуј*). Најзад, при грађењу перфекта се употребљава радни глаголски придев с финалним *o* које је постало од *л* (*казао, џоворио, рекао, нашао, дао*), док би у македонском ово били облици с незамењеним *л*.

2.4. У предговору су српске језичке црте најочљивије на морфолошком плану:

2.4.1. Као облик множине именице *време* јавља се *времена* (у *данашиња времена*), уместо с наставком *-иња* за грађење множине именица средњег рода (*во генешинове времиња*), како је у македонском.

2.4.2. Јавља се наставак *-мо* у првом лицу множине презента (*уџивр-димо, сазнамо, саобразимо, учимо*), наместо македонског *-ме* (*уџиврдиме, сазнаеме, најџравиме, учиме* и сл.). Такође, у једном примеру налазимо прво лице једнине презента са завршетком *-ем*, *најишем*, како он гласи у српском језику, док би у македонском гласио *најишам*, с наставком *-ам*.

2.4.3. Код облика презента *сџрансџвује* и *изискује* запажа се завршетак *-ује*, карактеристичан за српски језик, уместо македонског *-ува* (*сџрансџвува, изискува*).

2.4.4. У облику футура налазимо пример *ћу џоџуниџи* и *исџравиџи*, који показује да аутор поред инфинитива употребљава енклитички облик глагола *хџеџи* у одговарајућем лицу и броју (1. л. јд.), што је одлика српског језичког система, док би у македонском језику то била футурска конструкција с уопштеним обликом помоћног глагола (*ке* у свим лицима) и презентским обликом.

2.4.5. Глаголски прилог садашњи овде се гради додавањем наставка *-ћи* на треће лице множине презента (*чиџају-ћи*), као у српском језику,

уместо додавањем наставка *-јќи* на аорисну основу *чиѿа-* (*чиѿајќи*), како је у македонском.

На крају, балканске језичке црте као што су аналитичка компарација, чланска морфема за одређеност и потискивање и губљење инфинитива, које су саставни део македонског језичког система, у овом тексту нису присутне.

2.4.6. компарација: *од највишеѓ до најнижеѓ реда* (уп. у преводу: *од највисокиоѿ до најнискиоѿ ред*);

2.4.7. чланска морфема: *Знања на многу језика, да је ѿѿребно, за свакоѓ човека, од највишеѓ до најнижеѓ реда, који сѿрансѿвује у данашња времена, ово сам казао и у ѿрвој књици.* (уп. *Дека знаењѿо на многу јазичи е ѿѿребно за секој човек, од највисокиоѿ до најнискиоѿ ред, којшѿо сѿрансѿвува во денешниве времиња, ова ѓо реков и во ѿрваѿа књиѓа.*);⁵

2.4.8. инфинитив: *ѿреба учиниѿи; ћу ѿѿуниѿи и ѿѿравиѿи; ѿреба исѿуниѿи* (уп. *да најравиме; ќе доѿолнам, ќе ѿѿравам; ѿреба да исѿолни*).

2.5. На морфосинтаксичком и синтаксичком плану примећујемо да Пуљевски аналитичку деклинацију, која је својствена македонским говорима, у тексту предговора замењује синтетичком, која је одлика већине српских говора. Истина, и у његовом западномакедонском дебарском (мијачком) говору чувају се поједини падежни облици (Марковиќ 2001, 47).⁶ Но у овом тексту их има у знатном броју, а њихова понегде погрешна употреба, или употреба уз неодговарајући предлог (*ѿревели од ѓрчкоѓ; сваки да се учимо језичи; од многу разлоѓа ѓоворио сам; чиѿајући ѿ своји и друѓи јазичи*) показује да падежни облици који се налазе у предговору нису одлика ауторовог родног мијачког говора, већ се ослањају на српски језик.

Примери:

1) *за свакоѓ човека*, 2) *од највишеѓ до најнижеѓ реда*, 3) *у ѿрвој књици*, 4) *доѿа времена*, 5) *у овој друѓој*, 6) *ову друѓу књиѓу*, 7) *ѿорад одѓовора*, 8) *на с. македонском језику*, 9) *у овом крају*, 10) *царску високу вољу*, 11) *свема ѿоданицима*, 12) *у царсѿву њеѓовоѓ величсѿва царевине*, 13) *ѿрема свом маѿерњем разѓовору*, 14) *овом друѓом књиѓом*.

Једна од синтаксичких појава коју овде треба истаћи јесте изостанак удвојеног објекта, чије је присуство иначе у македонском језику обавезно (уп. *ово сам казао и у ѿрвој књици : ова ѓо реков и во ѿрваѿа књиѓа; ѿреба доѿа времена, док маѿерњи језик уѿврдимо, сазнамо и саобразимо :*

⁵ Уз синтетизам из предговора није ни могла ићи чланска морфема.

⁶ Нпр. стара дативна форма код личних имена мушког и женског рода, и др.

ѡреба достѡа време додека мајчиниоѡ јазик да ѓо уѡврдиме, да ѓо сазнаеме и да ѓо изобразиме; ѡо ѡреба учиниѡѡ : ѡоа ѡреба да ѓо наѡравиме).

2.6. На плану творбе речи, запажамо да аутор употребљава изведени придев *маѡтерњи* (*маѡтерњи језик, ѡрема свом маѡтерњем разђовору*), који је у колокацији с именицом *језик* уобичајен у српском језику, док је у таквој употреби у македонском језику у употреби придев *мајчин*.

2.7. На лексичком плану има свега неколико особености које треба издвојити. Најпре, именица *обећање* (*ѡораг одђовора за обећање*) у књижевном македонском гласила би *веѡување*. Такође, уместо редног броја у средњем и женском роду *вѡоро* и *вѡора* налази се *друђо* и *друђа*. Код прилога Пуљевски ипак употребљава њихов македонски лик: *мнођу језика, мнођу разлођа, ѡо малу* (уп. срп. *мнођо језика, мнођо разлођа, ѡо мало*). На крају, уместо зависног везника код изричних реченица *дека*, који се употребљава у македонском књижевном језику, налази се везник *да* (*рекао сам, да шѡођод је у ѡрвој књизи кусо и ѡођрешно, да ћу у овој друђој све негосѡаѡѡке ѡоѡуниѡѡ и ѡоѡравиѡѡ*), који се користи у српском језику.⁷

2.8. Из свега наведеног у овом поглављу може се закључити да су српске језичке црте у предговору *Речнику од ѡри језика* бројне, па и да су доминантне, уз неколико одступања која аутор прави, вероватно због тога што му српски језик није матерњи.

3. КРАТАК ОСВРТ НА ЈЕЗИЧКЕ ЦРТЕ У ЈОШ НЕКИМ ДЕЛОВИМА РЕЧНИКА

Ради упоређивања језика предговора с језиком самог Речника, за анализу смо узели текст поглавља *VIII. За човека* (Пулевски 1875, 35–57) и *XVII. Толковање букви које каков ѓлас имаг* (110–123).

3.1. На плану графичке важи исто запажање које важи и за предговор – јављају се следећа слова из Вукове графичке: *ћ, ѡ, ј, ѡ, ѡ, и ѡ* (*рабође, Буђинци, међу, рађаг; који, живувајед; ѡуди, Биѡољско; зборувањјеѡо, књѡиђи; Караѡовски*), уп. т. 2.2. Међутим, јављају се и нека одступања, на пример у вези с употребом *ј / и*: *Кои јазѡици се наѡѡѡребни, за овде, а кои за на друђѡи сѡрани, кажѡми? За овде се наѡѡѡребни, јазѡици, во ѡурско, ѡурски, славјански, арбански и ѓрчки*.

3.2. У овим одломцима се реч 'језик' јавља само с вокалом *а* као рефлексом старог назалног вокала предњег реда (*јазѡици имајед мнођу и без броји, јазѡѡѡ имаг две имѡња, јазѡѡѡв наѡи*), уп. т. 2.3. У радном глагол-

⁷ Аутор употребљава и црквенословенизам *вељичество, величества*. Користи и дијалектизме *науѡићеду* и *поправићеду*, што одсликава његов сусрет са србијанским говорима.

ском придеву јавља се незамењено финално л (*истїолкувал, ѿисал*), а исто тако чува се и вокално л (*жлїѿоцрвена*), уп. т. 2.3.

3.3. Аналитичка компарација је у овим одломцима присутна (*наиблизу, најсродан, најѿѿребни*), уп. т. 2.4.6. Такође, јавља се чланска морфема за одређеност (*Така и Македонциве се народ и месѿово њивно је Македонија*), уп. т. 2.4.7, и губљење инфинитива у корист конструкције да + презент (*који можед да мисљид; умејад да чїѿајед*), уп. т. 2.4.8.

У презенту се јавља наставак -ме у првом лицу множине (*А коѿа, ѿо, речуваме, виљциве ји сїеѿнуваме јазиков, ѿо саберуваме, а со ѿушава даваме сила ѿак да ѿо речеме*) са спорадичним изузецима (*ѿїреба да ѿознамо ѿласог*), уп. т. 2.4.2. Код несвршених глагола јавља се формант -ува- (*сїеѿнуваме, ојачуваме*).

3.4. На морфосинтаксичком и синтаксичком плану се, најпре, запажа аналитичка деклинација (*со јазиков даваме ѿла; у секоја књиѿа имајед ѿѿрешки*), са сасвим ретким синтетичким облицима (*у жиѿїѿїју, коѿа ѿише књиѿу*). Поред тога, јавља се и удвајање објекта (*мислењеѿїо да ѿо кажувад*), уп. т. 2.5.

Имајући у виду број српских језичких црта које се налазе у предговору, може се рећи да у тексту самог речника ове језичке црте нису доминантне и да се јављају спорадично.⁸

4. ЗАКЉУЧАК

Када се у обзир узму употреба Вукове граfiје у читавом речнику и побројане српске језичке црте из предговора (*ѿа > је; ѿ у јаком положају вокализован у а; -л > -о у радном гл. придеву; синтетичка компарација и деклинација; изостанак чланске морфеме; употреба инфинитива; присвојни придев маїѿерњи; изостанак удвајања објекта итд.*), и њихова, претпостављамо, слаба заступљеност у главном делу речника, поставља се питање – Откуда то да један аутор у истом делу користи два значајно различита идиома? Одговору на ово питање можемо прићи полазећи од различитих културно-историјских чињеница које су релевантне за нашу тему. Различите чињенице од којих се може поћи у тражењу одговора воде, сходно томе, и различитим закључцима. Наиме, уколико у обзир узмемо податак да Пуљевски у рату против Турака као добровољац учествује на српској страни (очекујући, вероватно, да ће таква помоћ бити дата

⁸ Александар Белић (1935) је у својој монографији *Галички дијалекат* користио грађу из овог речника, сматрајући је аутентичном за те македонске говоре. На другој страни, нека ранија запажања указују на блискост ових говора српским (Караѿић 1852: Дибра).

и Македонцима када дође ред на њихово ослобођење), и да га, како В. Илић (1977, 424) примећује, „осећање јужнословенског братства такође [...] живо надахњује”, може се употреба српског језика тумачити као одраз таквог ауторовог осећања. Међутим, сматрамо да би употреба српског језика из осећања „јужнословенског братства” онда била доследна у читавом речнику, а не би остала ограничена на језик предговора. С друге стране, сетимо се да је Пуљевски овај речник, како није могао да га штампа у Македонији, одлучио понудити србијанској власти, па је под таквим околностима, можда, употреба српског језика у предговору начин да се дело приближи ономе ко ће штампање омогућити и финансирати.

С тим у вези може бити и назив језика који Пуљевски користи у овом речнику, а који по својем скраћеном писању може бити двосмислен. Наиме, термин *с. македонски* језик би се, с обзиром на употребу српског језика у предговору могао разумети као „српскомакедонски”, али би се могло узети да је Пуљевски у једном делу речника то разјаснио на следећи начин:

А македонскијод јазик, коџа је, бљузу, со бошњачкијод зашћо се именувад с. македонски дека, с. македонскијод, јазик је, најсродан, со црквено, славјанскиџе, књиџи, и џиои је сџарославјански (Пуљевски 1875, 40).

Такође, овај скраћени назив за језик би се (без ауторовог разјашњења) могао разумети и као „словенско-македонски” с обзиром на то да Пуљевски, поред већ поменутих српско-македонских и јужнословенских идеја, има и „свест балканске и свесловенске солидарности и узајамности” (Илић 1977, 414).⁹

Најзад, без обзира на то како овај скраћени назив треба рашчитати, сматрамо да је сама двосмисленост скраћенице, заједно са српским језичким цртама које су доминантне баш у предговору, употребљена са свешћу да ће се дело штампати у Београду. Ипак, остаје отворено питање да ли је овакво ауторово решење, будући да је релативно лако уочљиво, заиста утицало на одлуку сбијанске власти да дело објави.

5. ПРИЛОГ

Разговор.

Знања на многу језика, да је потребно, за свакога човека, од највишег до најнижег реда, који странствује у данашња времена, ово сам казао и у првој књизи.

⁹ Идеју о свесловенском књижевном језику (који би садржао лексику македонског, бугарског, српског и руског језика) имао је и Григор Прличев (Radić 1987, 29–30).

Друго, говорио сам, како треба доста времена, док матерњи језик утврдимо, сазнамо и изобразимо, то треба учинити, јер тако здрави разум изискује, пак потом и други језика по потреби да учимо.

Треће, рекао сам, да штогод је у првој књизи кусо и погрешно, да ћу у овој другој све недостатке поунити и поправити, а човек кад обећа нешто треба испунити, но ја нашао сам за добро, да ову другу књигу овако напишем, порад одговора на обећање.

Па зато на с.македонском језику и написах ју. Почем у овом крају не разбира се језик бугарски, но овај језик има своје наречије мијачки, које значи чист разговор, на који су и црквени књига превели, од грчког Кирил и Меѳодије за наш народ.

Нека бог поживи његово царско вељичество султан Абдул азис азамет, дао је царску високу вољу, свима поданицима у царству његовог величества царевине сваки да се учимо језици, према свом матерњем разговору, и други.

Даклем, послужите се овом другом, књигом зато, и скроијо сам ју овако, и од многу разлога говорио сам по малу, те ученици, читајући по овој, и други јазници научићеду, а и свој матерњи, јазик, поправићеду.

Литература:

- Белић, А. 1935. „Галички дијалекат”. *Српски дијалектолошки зборник*, књига VII.
- Илић, В. 1977. „Речници Ђорђа Пулевског”. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 6/1: 405–426.
- Караџић, В. Ст. 1852. *Српски рјечник испумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*. Беч: Штампарија јерменскога манастира.
- Конески, Б. 1978. *Оглед и беседе*. Београд: Народна књига.
- Марковић, М. 2001. *Дијалектологија на македонскиот јазик I*. Скопје: Филолошки факултет Блаже Конески.
- Пулевски, Ѓ. 1875. *Речник од три језика*. Београд: Државна штампарија.
- Пулевски, Ѓ. 1974. *Одбрани сѣраници* (приредио Блаже Ристовски). Скопје: Македонска книга.
- Пулевски, Ѓ. 1985. *Избрани шексови* (приредио Томе Саздов). Скопје: Наша книга.
- Ристовски, Б. 1973. *Ѓорѓија М. Пулевски и неговите книшки „Самовила македонска” и „Македонска њеснарка”*. Скопје: Институт за фолклор.
- Фридман, В. 2008. „Културно-јазичните појави кај Ѓорѓи Пулевски”. *XXXIV научна конференција на XL меѓународен семинар на македонски јазик, литература и култура*. 15–20.
- Radić, P. 1987. *Makedonski tekstovi 19. i 20. veka*. Београд: Naučna knjiga.

Summary

The paper presents a short review of Puljevski's "Dictionary of Three Languages" published in Belgrade in 1875. Special attention is paid to the linguistic features that can be found in the dictionary's foreword, with certain linguistic features from the dictionary being used for analysis. The linguistic features are observed against those of contemporary Macedonian literary language in a comparative analysis. Furthermore, the paper discusses the reason why the language of the dictionary, primarily the language of the foreword, has so many Serb linguistic features. Additionally, the use of Serb Cyrillic with graphemes such as ħ, ģ, j, љ, њ, и џ is also emphasized. The mentioned linguistic features are interpreted and observed in the analysis in the context of then-current cultural and historical events, bearing in mind the fact that the dictionary was printed in Belgrade. Finally, the language name "s. makedonski" that the author used in the dictionary is also discussed in the paper.

Our analyses indicates that the Serb linguistic features are significantly more frequent in the foreword than in the main part of the dictionary. One of the conclusions that can be drawn is that the Serb linguistic features are dominant in the foreword due to the author's awareness that the dictionary will be printed in Belgrade.

Катарина РАШИЋ

Београд

**ПОСТПОЗИТИВНИ ЧЛАН У ТИМОЧКО-ЛУЖНИЧКОМ
ГОВОРУ
(СА АНАЛИЗОМ СТАЊА У МАКЕДОНСКИМ И БУГАРСКИМ
ДИЈАЛЕКТИМА)**

Апстракт: У раду се разматра питање употребе морфолошке категорије члана на тимочко-лужничком говорном подручју. Поред детаљне структурне анализе чланских форми, претпозитивно употребљених показних заменица, као и различитих хипердетерминативних облика, у истраживању се разматра и проблем порекла чланске морфеме на поменутом тлу. Иако је у овој проблематици велику улогу морала имати несловенска балканска компонента, у раду се полази од чињенице да суштинско жариште тимочко-лужничке чланске морфеме треба тражити на тлу суседних балканословенских језика – македонског и бугарског. Резултати добијени структурном анализом облика тројног члана у дијалекатској бази бугарског језика недвосмислено одбијају идеју великог броја бугарских дијалектолога о тамошњем пореклу ове црте и њеном каснијем доласку на тимочко-лужнички говорни ареал. С друге стране, имајући у виду структурну анализу тројних чланских форми (*-m*, *-e*, *-n*) на читавом западномакедонском тлу, правце кретања ове изоглосе и бројних миграционих таласа са југа, у раду се долази до закључка да је морфолошка категорија члана у тимочко-лужнички говор дошла управо са македонског терена. Коначно, лингвгеографска анализа детаљно износи и правце кретања ове изоглосе на тлу читаве Македоније и југоисточне Србије, чиме се разрешава питање тамошњег порекла чланских облика.

Кључне речи: члан, балканизми, тимочко-лужнички говор, македонски дијалекти, бугарски дијалекти.

Тимочко-лужнички говори заузимају најисточнији део призренско-тимочке говорне зоне и уједно представљају саму периферију србијанског говорног подручја, што их чини доста архаичним. Наиме, добро је познато да су периферне регије у свом развоју доста спорије од централних, због чега најбоље чувају старе говорне особине. Ипак, овде треба имати у виду да „језичко подвајање некад веома снажно подстичу и интензивни додирни, контакти различитих језика, који увек доводе до негенетских језичких иновација по којима се та говорна подручја током времена пуно удаљавају од суседних матичних говора“ (Вукомановић 2006: 200). Будући да се члан као морфолошка категорија у српским дијалектима не јавља нигде осим у тимочко-лужничком и делом у заплањском говору, његово тамошње порекло, његове особености, као и стране утицаје – словенске и несловенске – треба подробније испитати. Иако несловенски балкански фактор овде, несумњиво, игра велику улогу, суштинско

жариште ове тимочко-лужничке (али и заплањске) црте треба тражити у другим словенским говорима који стоје у непосредном додиру са нашом југоисточном говорном зоном – македонским и бугарским.

* * *

Уколико анализирамо читавау тимочко-лужничку говорну област, можемо уочити да су тројни облици члана (са елементима *т*, *в*, *н*) врло живи на њеном западу, док, идући ка истоку, према бугарској граници, фреквенција чланских облика са елементима *в* и *н* знатно опада. На самом истоку србијанског терена последње поменуте форме су врло ретке или се више и не користе. Информанти из околне Бабушнице врло живо користе тројне чланске форме, док информанти у околини Димитровграда познају само члански облик *џт*, *та*, *то*, готово изузетно користећи форме *џн*, *на*, *но* и *џв*, *ва*, *во*. У даљем тексту биће изложене чланске форме забележене у разговору са информантима у поменутиим местима, као и разјашњења у вези са тим облицима: мушки род: а) једнина: *хóдникат*, *сúнат* (*синџ’т*, *синџат*, *сúнот*), *мúжат* (*муџат*, *мúжот*), *докторџот*, *унúкат*, *чóвекат* (*човéкат*, *човекат*), *колáчџт* (*колáчџот*), *лéбџат* (*лéбот*), *камиóнџт* (*камиóнот*), *грађевíнеџт*, *мóстот*, *брáтџот* (*брáтот*), *крéветот*, *дéнџот* (*дéнџт*), *крóмпирџт*, *прекривáчот*, *пράшџкџт*, *цéнтарот*, *зéтџот*, *најлонат*, *комишúдукат*, *прóзорот*, *Хрвáтот*, *плáцет*, *сервúсет*; *комишилúкџав*, (*комишилúков*), *чóвекав*, *колáчџов*; *денџн*, *човéкан*, *пúтан*; б) множина: *дóкторите*, *лéковете*, *зéтовете*, *брáтáнцити*, *пријатéљици*, *унúците*, *младúти* (*младúте*), *пластенúцити*, *колáчичи*; *колáчичиви*, *човéциви*; женски род: а) једнина: *дóкторката*, *брáђата* (*брáјђата*), *жéната* (*женáта*), *унúката*, *главáта*, *снаáта*, *шúпата*, *ћёрката*, *бóлницáта*, *амбулáнтáта*, *пóштáта*, *бáбата*, *гáздарицáта*; *децáва*, *женáва*, *куђава*; *жéнана*; б) множина: *ћёркете*, *парéте*, *тáцнете*, *комишúжете*, *женéте*, *учитéљицете*; *куђеве*, *чичéве*, *парéве*; *жéнене*, *парéне*; средњи род: а) једнина: *месóто*, *девојчето*, *момчето*, *детето*, *кúчето*, *здравството*, *имáњето*, *срúцето*, *столчето*, *ћкéбетот*, *колéното*, *девојченцето*; *пилéво*, *детéво*; *брдéнцено*, *селóно*; б) множина: *грóбишáтáта*, *колáта*, *момчетијá*, *девојчетијá*, *ћебетијá*; *пилишáтанá*.

Најпре, кренувши од супрасегментног плана, можемо уочити да акценат у оквиру чланованих речи није нимало стабилан. Чак се може догодити да у току говора место акцента једне исте члановане речи код истог говорника буде променљиво (некад и више пута), исп. облике *чóвекат*, *човéкат*, *човекат*.

На фонетском плану нарочиту пажњу привлаче различите фонетске варијанте чланских форми, у чијем се саставу могу наћи вокали: *a*, *ь*, *o*, *ѡa*, *ѡo*, *e*. Полугласник без вокалске одређености још увек се чује на читавом призренско-тимочком терену (Пецо 1989: 43). Такође, у овом говорном типу потпуно је природан полугласник реда *a*, као и вокал *a* – типичан рефлекс старог полугласника на српском терену. Рефлекс *o*, да се претпоставити, највероватније је дошао са македонског терена, са низом других језичких црта (фонетских, морфолошких, синтаксичких и лексичких) чије се огњиште такође везује за македонско говорно подручје. Посебно су занимљиви усамљени случајеви са рефлексом *e* (исп. *плáцет*, *сервi-сет*); они се могу објаснити променом *o:e* након сугласника *ц*, односно *с*, који и даље чувају трагове некадашње мекоће. Уколико говоримо о женском и средњем роду, значајан фонетски моменат представља редукција ненаглашеног вокала *o*, онда када се заменице *овъј*, *онъј* употребе постпозитивно пред завршним вокалом; овакве „окрњене“ заменичке форме су се у свом историјском развоју генерализовале и употребљавају се сваки пут када се поменуте заменице нађу у постпозицији испред вокала, исп. облике: *женáва*, *куђáва*, *чичéве*, *парéве*, *жéнене*, *парéне*, *пилéво*, *детéво*, *брдéнцино*, *пилiиштана* и др.

Од морфолошких црта, када је реч о мушком роду, најпре се могу уочити двојачке чланске форме у номинативу множине: облици на *-ти* (*брáтáнцити*, *пријатéљити* и др.) и облици на *-те* (*дóкторите*, *лéковете* и др.). Некада се, као у случају именице *млади* (настале поименичавањем) јављају обе форме тог члана – *младiти* и *младите* – у говору истог испитаника. Чланска варијанта *-те* вероватно је дошла из косог падежног облика који се у множини већ завршава на *-е* (исп. *лéковете*, *зéтовете*), те је то *e* могло бити пренесено и на саму постпозитивну заменицу; касније се та форма аналошки уопштила и на оне облике који се завршавају на *-и* (*дóкторите*, *унуците*). Овде, свакако, не треба искључити ни могућност суседног словенског утицаја (македонског или бугарског). Када је реч о средњем роду, пажњу привлаче двојачке множинске форме постпозитивног члана: облик *-та* (*зрóбиштата*, *колáта*) и облик *-тија* (*девојчетија*, *ћебетија*). Поред првог, уједно и очекиваног, други облик представља типичну употребу двојачке демонстративне заменичке форме у постпозицији, где је граница између чланске и показне компоненте прилично танка и неухватљива. Уз већ наведено, веома значајан моменат на морфолошком плану представља и употреба флективних чланских облика, тј. синтетичких облика члана који конгруирају са речју у општем зависном падежу (тзв. *casus generalis*-у) на коју се додају: мушки род:

сина тога, унука тога, човека тога, зета тога, сината; женски род: *докторкуту, ћеркуту, гáздарицуту, кућуту, бóлницуту, снауту, долинуту, амбулáнтуту, зáвесуту, паруту, бабуту, рукуту, групуту, рекуту, вирáндуту, кáдуту, водуту, слáвуту, гостинкуту, жену́ву, свињу́те*¹; средњи род: /. Овденаведени облици члана у косим падежима сведоче о томе да се он у овим говорима развио док још није била измењена тамошња синтетичка деklinација. Касније је употреба члана, несумњиво, допринела губљењу појединих падежних облика на овом терену, те значајно помогла свођењу тамошње флексије.

Као што је већ поменуто, демонстративне заменице употребљене постпозитивно као члан додају се најчешће именицама, али, нешто ређе, и придевима, заменицама и бројевима, исп.: мушки род: *мојот, нашиот, друѓиот, купенити, убáвите*; женски род: *малéцната, голéмата, доња́та, горња́та, њíната, једна́та; малу́ту, мојту*; средњи род: *пóмоћното, мојто, друѓото*.

Већ је речено да се демонстративне заменице (а најчешће оне са елементом *т*) у тимочко-лужничком говору користе двојачко: и у функцији члана и у функцији демонстративне постпозитивне заменице. Међутим, такав морфолошки – прецизније морфосинтаксички – суживот употребљује и трећа, претпозитивна употреба демонстративних заменица, значајно сведена у флексији, у складу са тимочко-лужничком аналитичком деklinацијом. Промена је и овде сужена на минималан број падежа: у једнини, углавном, на два, у множини – на један, исп. облике: мушки род: а) једнина: *тај доктор, тија мéсец, онија кáуч, овија кáуч, тија Пётар, тије Дéско, тија наставник, овај петъл, онéја стáр човек, тај пéпел, онај прóблем, тéј колáч, тије доктор, тије замрзивáч, тија лук, това́ прекривáч², това јоргáн, тéј цéл сервис, тије сáн, тије Кусоврáнац, тија камиóн, овог Дóкициног брáта*; б) множина: *тије лéкови, они на́ши зáкони, тé това́ чáршави³, тије тањíри, тија и онија сéрвиси, тија колáчи*; женски род: а) једнина: *та ћерка, ова нóва бóлница, таја докторка, оваја учитељица, таја унука, ту́ја кућу, ту́ја мáлу, ову́ј мáлу, ту́ја у́лицу, ту́ја и́кону, ту́ја сна́ју, ту́ја шкóлу*; б) множина: *тé три́ ћерке, тија комиши́је,*

¹ Облик *свињу́те* (у значењу „свињама“) изграђен је тако што се једнински облик именице јавља у синтетичкој форми, чиме се сугерише да је у питању зависна падежна релација, док, с друге стране, чланска форма *-те* упућује на то да је у питању множина. Овакви морфолошки хибриди су врло ретки и готово изузетни.

² Некада се дешава да демонстративне заменице не конгруирају у роду (а ређе ни у броју) са именицом или придевом уз које стоје.

³ Некада, но доста ретко, јавља се употреба још једне, додатне (такође претпозитивне) показне заменице, како би се појачала демонстративна компонента исказа.

теја кокóшке, теја sóбе, тија ситне љúте напríке, те напríке, тије свé кокóшке, онíја шéрпе; средњи род: а) једнина: *товá селó, тóа врéме, онóј плáстично бúре, овáј селó, онáј селó, тóј детíиште, онóј дрво, товá ћкéбе*; б) множина: *онé дрва, тáја дрва, тóа дрва*. Облички највише завређују пажњу демонстративне заменице које уза себе имају (заменичку по преклу) партикулу *j (=u)*⁴. Наиме, заменице које по својој природи ближе одређују именице и придеве, јаче их истичу, добијају и различите речце којима се то истицање појачава. У нашем старом језику било је доста таквих речци (Белић 2006: 235). Данас таквих речци има мало и углавном су везане за заменице и прилоге, док се у самосталној употреби више не употребљавају, због чега код заменица оне не значе више неко посебно истицање, већ представљају само њихову дужу форму. У нашим старим споменицима најчешће се додавала показна партикула *и*. Она се, сада се већ може закључити, сачувала управо на архаичним говорним подручјима, па тако и у призренско-тимочком дијалекатском типу, док се у другим нашим дијалектима изгубила (осим, наравно, у номинативу једине мушког рода). Ипак, треба додати и једну важну чињеницу због које се на тимочко-лужничком терену облички, али и функционално, задржала партикула *j*: облици са *j* почели су се користити као специфични заменички облици, док су се облици без *j* почели употребљавати као облици члана. Такав функционални расцеп допринео је чувању партикуле *j* у облицима демонстративних заменица.

Дешава се, и то нимало ретко, да се заменица употреби и испред и иза именице (код именица сва три рода, у оба броја). Овде је, заправо, реч о случајевима када се демонстративно значење постпозитивне заменице не осећа у довољној мери, због чега се додаје и друга демонстративна заменица у позицији испред именице како би то значење појачала, исп. облике: *те шољéте, тóј детéто, тија гáздете, тија камиóнот* и сл. Некада, готово изузетно, дешава се и то да овакве хипердетерминативне форме буду поткрепљене још једним претпозитивним показним елементом, ради постизања још изразитије демонстративне компоненте у оквиру датог исказа: *те теја порцелáновете, те товá цéмперите*. Није тако редак ни случај да се две демонстративне заменице са различитим демонстративно-анафорским елементом јаве заједно, једна као показна заменица, а

⁴ На општесловенском језичком нивоу, а судећи по литавском – може се рећи још у балтословенском, функција одређености појма, слична оној коју има члан, изражавала се придевом и релативно-демонстративном заменицом **-j_z-i, *-ja, *-je* у енклитичкој употреби [...], као атрибут именице (уп. стсл. добры́н њáловькы). [...] Ова особина за изражавање одређености наслеђена је у свим словенским језицима (Илиевски 1988: 118 [превод и адаптација наши]).

друга као члан, у оквиру истог израза: *овај јаѓњето, оно девојчето* и сл. Описане хипердетерминативне форме срећу се све чешће и у савременом македонском језику (Конески 2004: 230)⁵, не као стандардне, већ као дијалекатске („*Овој одличнов студент доби прва награда*“, „*Тој човекот дојде*“, „*Никако да го смирам ова детево*“), онда када категорија одређености у виду постпозитивне заменице има потребу да буде поткрепљена новим показним елементом (Илиевски 1995: 73)⁶. Најзад, овако жива употреба хипердетерминативних форми може нас одвести претпоставци да ће у даљем развоју морфолошке категорије члана све више бледети њена демонстративна функција и да ће се, сходно томе, члан као граматички елемент свести на своје примарно, детерминативно значење. Наиме, чим говорник уз члановану реч врло често има потребу за додатним претпозитивним демонстративно-заменичким маркером, то несумњиво сведочи о чињеници да се та демонстративна компонента изгубила из семантичког оквира постпозитивно употребљене показне заменице, тј. члана и да ју је било неопходно надокнадити. Свакако, оваква хипотеза се пре свега односи на примарни, истински члан, дакле, онај са *-т* елементом, али није искључено да би исту судбину могли доживети и детерминативни маркери са *-в* и *-н* елементом (на шта нас упућује ситуација на македонском терену). Коначно, оваква хипотеза би захтевала додатна испитивања на далеко исцрпнијем корпусу. За потребе овог рада важно је било уочити хипердетерминативну употребу показних заменица као појаву својеврсног семантичког измештања у оквиру морфолошке категорије члана.

Бројне балканистичке црте представљају управо оне особине због којих извесни дијалектолози читавау тимочко-лужничку говорну зону (као и тзв. „западне прелазне“ говоре у Бугарској) убрајају у корпус бугарских дијалеката. Тако, Белић у *Уводу* свог *Галичког дијалекта* констатује како Б. Цонев и Ст. Младенов деле убеђење да „западни прелазни“ говори у Бугарској у потпуности припадају бугарском језику, а како Милетић, с друге стране, одлази још даље, покушавајући да докаже како се члан развио специјално на бугарском терену, те изједначава употребу члана на различитим јужнословенским просторима са бугарском народношћу и

⁵ „Членот е [...] сведен до обичен граматички елемент (наставка), па се случува и пред членувана именка да се употреби некоја од споменатите показни заменки [...]. Заменката се јавува овде како средство за потсилување на определеноста што е веќе изразена во членот.“

⁶ „[...] во категоријата на определеност имало потреба членот да биде поткрепен со нови показни елементи кога неговата функција ослабнала.“

бугарским језиком. Но, иако многи лингвисти, а нарочито бугарски, дате балканизме покушавају да сместе у оквире бугаризама, Белић јасно истиче да је такво становиште погрешно, те да су ови наши говори „активни и врло агресивни према бугарским”, да они пред њима не уступају, већ преносе борбу у Бугарску и тамо потискују особине бугарских говора (Белић 2000: 447). У оквиру овде сагледане проблематике, питање чланске морфеме једино се поуздано може разрешити уколико се успостави структурна анализа ове црте на датом терену, односно уколико се за питање њеног тамошњег порекла посматра искључиво језички критеријум.

Иако доста уједначени у својим особинама, *западни прелазни бугарски дијалекти*, како их назива Ст. Стојков, могу се јасно поделити у три групе: *трнску, брезничку и белоградчишку* (Стојков 1993: 166). Брезнички и белоградчишки говори познају само једну чланску морфему, која у мушком роду гласи *-џт*: *брѣгџт, крајџт, мџџт, пџтџт, стџлџт, кџн џт, учџтел џт, комџнџт, носџт, студџт, мџџт* *искочџл на двор*. С друге стране, трнски говор, поред чланске форме *-џт, -та, -то, -те, -та* (којом се изражава општа одређеност), има и друга два чланска облика: *-џв, -ва, -во, -ве, -ва* (за означавање лица и предмета блиских говорном лицу) и *-џн, -на, -но, -не, -на* (за означавање лица и предмета удаљених од говорног лица); исп. трнско: *кџн џт побѣџсе, женџта отидѣ, испџл водџту; донѣси винџ у шџиџѣво, кџн џв ме вџ рл џи, опџнџкџв ме стѣџа, женџва џе бџлна, женџву водѣте на дџктор; мужѣне су билџ на дџрва, џжсана сѣс џџрнѣте черемџде џе наџша, селџно тѣше да отнесѣ водџ*. Овде треба истаћи да се, како сам аутор наводи, друга два облика члана (са елементима *-в* и *-н*) данас доста ретко употребљавају у трнском говору (Стојков 1993: 167). Сви „прелазни западни бугарски говори“, уз све поменуто, знају и за остатке конгруентног члана у косим падежима. У мушком роду јавља се облик *-тоџа* (*чџвѣкџт—чџвѣкџтоџа; џн видѣ чџвѣкџтоџа; узѣ волџтоџа и кон џтоџа*), а тај члан добијају и придеви који се налазе уз именице (*видѣ добрџтоџа чџвѣка*). Среће се и посебна форма за датив, са завршетком *-џтому*: *даџ добрџтому чџвѣку*. Чланска форма за женски род са завршетком *-та* у општем зависном падежу има облик *-ту*: *рекџта дошлџ – минџл рекџту, пол џакџт џткара наџшту кобилу*. Будући да бугарски језик не познаје синтетичку деклинацију, може се утврдити да су овакви коси облици чланске морфеме у тзв. „прелазне западне бугарске говоре“ дошли са српског терена, одакле је и тројни члан доспео у трнски говор. Да су поменуте црте дошле са српског на бугарско подручје, а не обрнуто, указују и други типични србизми у „прелазним западним бугарским говорима“: прелазак назала *ж* у *у* (*мџка, пџт, рукџ, гџска, кудѣл џа*),

честа употреба гласова њ и љ на крају речи (*кòн', òгън', гòрън', тигàн', осìл', пасул', медал'*) и пред палаталним вокалом (*н'èга, н'èму, гн'етèм, н'ìва; мèл'ем, л'ìга, страил'ìв*), сачуване форме различитих зависних падежа (*остàви човèка на мìра; купìмо волà; оцèнìмо си момкà; видè еднù женù; отидè у гору; ударì га пò главу; убì се на руку*), наставак *-е* за облике множине именица и придева женског рода (*жèне, сèстре, рìбе, рùке; белè, жлътè, църнè*), лични наставак *-мо* у 1. лицу множине презентата (*но̀симо, òдимо, пийèмо, четìмо*), облик *чу* од помоћног глагола *хтети* јавља се наместо типичне књижевнобугарске *ще*-форме у 1. лицу једнине (*йà чу пийèм, чу му дадèм*), наставак *-сте* у 2. лицу множине аориста (*плèтосте, брàсте, носìсте, минùсте, направìсте*) и наставак *-ше* за 3. лице множине истог глаголског облика (*плèтоше, брàше, минùше, варише, направìше*), облици личне заменице за 3. лице једнине мушког рода у зависном падежу гласе *н'èга, га, а не него, го (нèг'а га вь̀ рл'и кòн'ът, мр̀зи га н'èга, дàл га у сùт)*, предлог *в* има облик *у*, па и у иницијалним позицијама у оквиру сложеница (*уведèм, удèвам, ула̀зим, уну̀тре*) и др.

Након горе изнете ситуације на терену можемо закључити да границе међу поменутиим говорима нису природне, и да се, како Видоески напомиње, на српско-бугарском пограничју језичка граница не поклапа са државном⁷. На основу анализе језичких црта, сасвим је разумљиво да се српски говори пружају и преко државне границе, у западну Бугарску. За те западнобугарске говоре (осим оних на крајњем југу) може се са сигурношћу констатовати да припадају тимочко-лужничком говорном типу, са којим су некада чинили целину (Белић 1999: 31). Отуда је јасно и да је члан какав у тим говорима проналазимо дошао са српског терена, из тимочко-лужничког говора, а не обрнуто.

Постоји ли тројни члан у неким другим бугарским дијалектима? Да, постоји, на добром делу територије родопских говора. Ови говори, наине, спадају у источне бугарске говоре⁸ и у поређењу са свим другим бугарским дијалектима представљају најконзервативније и најархаичније бугарске говоре (Каневска-Николова 2013: 9)⁹. У њих спадају *смољански, широколашки, хвојненски, чепински, павликјански* и *златоградски* говори, при чему смољански јесу најважнији и највише распрострањени –

⁷ „[...] на српско-бугарското пограничје јазичната граница [...] не се поклопува со државната граница.“ (Видоески 1998: 96)

⁸ Родопски говори, прецизније, припадају тзв. *рупским* говорима, који се убрајају у источнобугарски дијалекатски корпус.

⁹ „Като цяло в сравнение с всички други български говори те [родопските говори] се оказват най-конзервативните и най-архаичните български говори с най-много съхранени старинни особености на всички езикови равнища [...]“

обухватају територију средњих Родопа, те се често називају и „средње-родопским“ или „централним“ говорима. Они познају тројни члан: *-òт, -та, -то, -те* за општу одређеност (*мажòт, женàта, дèтетò, жèнитè*), *-òс, -са, -со, -сè* за означавање близине познатог појма (*мажòс* – „овај мушкарац“, *женàса, дèтесò, жèнисè*) и *-òн, -на, -но, -нè* за означавање удаљеног појма (*мажòн* – „онај мушкарац“, *женàна, дèтено, жèнинè*); исп. смољанско: *èла ми зèми душòса, сèнни на стòлас, да му дам с мòисè рòки, жèнскисè дèца са по-òбави, ше ìде на ливàдана*. Такође, смољански говори добро су сачували старе падежне форме члана – исп. дативне облике: *челèкутуму, челèкусуму, челèкунуму; дайте дèтенуму да ни плàче; дай вòлусуму сèно; стàрутуму чилèку; пол ùбил рòка л'удемтèм, л'удèм са ни угàда, дòнеси мўлетамсèм сèно, свàри децàмсèм кàша, ша г'и дам млàдемсèм* итд. Широколашки говори одликују се истим облицима чланске морфеме као и смољански говори. Тројни члан јавља се и у хвојненским говорима, који се налазе северно од смољанског и јужно од пловдивског: *-òт, -та, -то, -те; -òс, -са, -со, -сè; -òн, -на, -но, нè*; исп. хвојненско: *ракòса ма боли, тўрил ф ìббан парìте, к'иштата до ц'рквана, на млàдоно врèме, ше го к'ичат овèнн с к'итк'и на рòговенè*. Чепински и павликјански говори познају само једну чланску форму: чеп. *-от, -та, -то, -те* и павл. *-òт, -та, -то, -те* (исп. павл. *мòмькòт, момàта, мòмчето, момциите*). Дакле, тројни члан (са елементима *с, т* и *н*) данас је жива појава у свим родопским говорима – са искључењем чепинског и павликјанског. Међутим, на структурном плану члан ових говора не проналази своју паралелу у тимочко-лужничком члану. Наиме, корен *-с* (који је одлика родопских говора) представља стари елемент у тројном систему о којем је реч, док је корен *-ов* (који проналазимо у тимочко-лужничком) у овом демонстративно-анафорском троуглу релативно нов елемент (Тополињска 2006: 18)¹⁰. Најзад, може се закључити да члан у родопским говорима, најпре, није структурно једнак тимочко-лужничком члану, а када би такав паралелизам и постојао, његов толико снажан и дубок утицај на тимочко-лужничку територију никако се не би могао очекивати.

Конечно, упркос великобугарским идејама да жариште чланске морфеме проналазе на свом терену, овакве хипотезе морају се оспорити. После свега реченог поставља се питање одакле је, заправо, члан доспео у тимочко-лужнички говор. Као што је већ поменуто, претпоставља се да одговор лежи на макадонском терену.

¹⁰ „Ов- е релативно нов елемент во тој троен аранжман, порано соодветна функција ја вршел коренот *-с*-, додека *ов-* функционира во друг тип опозиција во однос на *т-*, приближно како што денеска функционира опозицијата *еден ~ друг*; сп. ги изразите како *вака, така* или *ова, она* [...].“

За дијалектологе који се баве проблемом језичких контаката на јужнословенском терену, у изучавању читаве призренско-тимочке дијалекатске зоне од посебног значаја је интерференција са сродним македонским језиком, која проистиче из непосредног додира суседних македонских и српских говора и која је, још више, последица бројних миграционих покрета (Вучковић 2009: 408).

Члан као морфосемантичка категорија одређености ниче у језицима који се развијају у мултилингвалној средини, где говорници не владају најбоље језиком „оног другог“. Таква је и балканска језичка средина у којој се вековима развијао македонски језик. Међутим, македонски говори се разликују по томе да ли се у њима користи један или три чланска облика, при чему је присуство три чланске форме одлика западномакедонских говора, дакле, управо оних који се, без сваке сумње, одликују „високим степеном балканизације“. Наиме, вардарско-црноречки изоглосни сноп македонску језичку територију дели у две веће дијалекатске целине: западну и источну, где прва поменута познаје чланске облике *-от, -та, -то, -те, -та, -он, -на, -но, -не, -на, -ов, -ва, -во, -ве, -ва*, а друга само члан *-от, -та, -то, -те, -та*. Систем од три чланске форме представља старију фазу у развоју категорије одређености, док надаље корак у таквом развитку иде у правцу уопштавања форме *-от*, најпогодније за обављање поменуте функције. Сада, пре свега, треба дати анализу¹¹ стања у западномакедонским дијалектима, где, као и у тимочко-лужничком говорном типу, постоје три чланска облика.

Уколико у једном оваквом прегледу као предмет анализе најпре узмемо *периферне* западномакедонске говоре, уочићемо да се у највећем броју ових говора јавља тројни члан. Тако, идући од севера, те посматрајући горње полошке говоре (гостиварски, вратнички, тетовски), запазићемо да је у њима поменута црта врло жива, исп. *Речи му на детето Јоану Чауш; Чиво је детено?; Чива је кукава?*. Такође, све дебарске¹² говоре одликује тројни члан и систем од три демонстративне заменичке форме, исп. *ножов, ножот, ножон; овја нош, оња нош, тој нош*. Идући даље на југ, те узимајући у разматрање охридско-струшке говоре, пронаћи ћемо да је тамошња употреба тројног члана такође снажно укорееена: исп.

¹¹ За потребе ове анализе коришћена је грађа аутора Божидара Видоеског (в. списак литературе на зачељу рада).

¹² И дримколско-голобрдски говор, који спада у групу дебарских говора, а налази се на тлу Албаније, познаје тројни члан.

градски охридски¹³: *денот, деноф, денон; земјата, земјава, земјана; полето, полево, полено*; код придева – *добриот, добриоф, добрион*; струшки: *дворот, гласот, градот, кошоф, кл`учоф, мажон*. Потом, погледајмо ситуацију на преспанском терену. У горњепреспанским говорима категорија одређености изражава се помоћу три чланске морфеме: исп. *лебоф, ракава, детево; лебот, каменот, денот, нивата, полето; ридон, планинана, езероно*. Ипак, већ у јужном појасу ових говора чланске морфеме *-ов* и *-он* доста су ретке, да би се оне потпуно изгубиле на територији доњепреспанских говора (уз губљење финалног *-т* у чланском облику за мушки род): исп. *чојако, стисо, валко, коно, сивио*. И у штрбовско-арватском говору, који представља прелазни говорни тип између горњепреспанског и битолског говора, чланске морфеме са *-в* и *-н* елементом доста су ретке, а члан *-от* се употребљава у облику без финалног *т* (*сино, попо, носо, забо*). Такође, овде се могу срести, у одређеним изразима, и остаци конгруентног члана: *гробутому вратата, оди на попутому ако ти е криво* и др.

Када је реч о тројном члану на поменутој територији, говор који нарочито привлачи пажњу у поређењу са говором тимочко-лужничког типа јесте горански говор, чија територија обухвата немали број села на пограничју између македонске, србијанске и албанске језичке територије, а који се убраја у корпус западномакедонских говора. Поред самог тројног члана (*лебот, лебов, лебон*), посебну занимљивост представља чување синтетичког датива код чланованих облика, и у једнини и у множини: *старџутому, старецитим, старџуовому, старџивим, старџуному, старџиним; сестрити, сестретем, сестриви, сестревем, сестрини, сестренем; дететому, деџатам, детевоому, деџавам, дететому, деџанам*. Код именица мушког рода које се завршавају на консонант, на *-е* и на *-о*, чува се и генитивно-акузативна чланска форма: *старџатого, старџавого, старџаного*. Дативне и акузативне члановане форме задржале су се и код придева: исп. дат. *добротому/добровоому/доброному (чујеку)* и акуз. *добротого/добровоого/доброного (чујека)*.

Као и периферни, и *централни* (западномакедонски) говори – скопско-велешки, кичевско-поречки, прилепско-битолски – одликују се тројном чланском морфемом, исп. *лебоф (лебов)/лебот/лебон, книгава/книгата/книгана, книгиве/книгите/книгине, детево/детето/детено*.

¹³ Када је реч о овим говорима, нарочиту пажњу привлачи фреквентна употреба чланских облика *-он, -на, -но*, нарочито када они упућују на место: исп. *Шеташе покрај брегон на ејзероно. Прошеташ по главнана улица, кај чинарон, карши милиџана*.

Уколико се сада, након изложеног стања у западномакедонским говорима, осврнемо на правац простирања ове изоглосе (тројног члана), можемо закључити да она од свог огњишта на југозападу Македоније кретање наставља на север (прецизније: североисток), убрајајући се у онај ред изоглоса које се не задржавају на северној граници, већ свој пут продужавају и на србијанско говорно подручје. Тако, ова изоглоса компактно иде долином Црне реке и Вардара, заједно са низом других изоглоса са којима чини јединствен изоглосни сноп, чије се огњиште налази на југозападу македонске територије, и долином Пчиње долази до Скопске котлине. Наша изоглоса овде наставља источно од Скопља и излази на простор Скопске Црне Горе. Уколико се сада осврнемо на стање у скопскоцрногорском¹⁴ говору, поред доследне употребе тројног члана запазићемо и: чување старе синтетичке форме на *-а* код категорије одређености именица мушког рода (*увати тога петла*), чување тројне конгруентне форме члана (*увати петлотога, петловога, петлонога*), члански множински облик *-те* код именица женског рода (*женете*). Наша изоглоса се даље простире све до скопско-кумановског пограничја. Осврнувши се на кумановски говор, уочићемо да се у њему, са једне стране, још увек чувају форме некадашње чланске флексије (*волотога; на јарџотога му остриже браду; голубатога; утепај црвотога, ќе улегне у торбуту; гу извртел погачуту* и сл.), које данас можемо срести само у неким периферним говорима, и, с друге стране, приметитћемо да се члан као морфолошка категорија тамо све више губи. Овде треба нагласити да за губљење члана знају и други северномакедонски говори, као и да је та појава нарочито раширена у оном појасу који се непосредно граничи са јужноморавским говорним подручјем.¹⁵

Наиме, иако се северномакедонски говори и говори југоисточне Србије умногome и разликују, они стоје у тесној органској вези (Марковић 2001: 159–160)¹⁶; та област у језичком смислу доста је уједначена и лингвистичка граница међу поменутиm говорима готово и да не постоји (Видоески 1998: 96). Имајући у виду такав њихов однос, њихов положај, али и правац кретања миграционих таласа са југа, Белић држи да је члан са

¹⁴ Говоре Скопске Црне Горе и говоре кумановске регије можемо посматрати као део „призренско- јужноморавског дијалекатског комплекса“, будући да „сви аутохтони српски народни говори на словеномакедонском тлу припадају призренско-тимочкој дијалекатској групацији“ (Станковић 2012: 160).

¹⁵ „Едната група особености овој [кумановскиот] говор го сврзува со граничните јужноморавски говори со коишто тој е поврзан генетски“ (Видоески 1962: 262).

¹⁶ „[...] тие [северномакедонските говори] се разликуваат и од призренските и од јужноморавските српски дијалекти со кои граничат на север и со коишто имаат повеќе органски врски.“

македонског терена дошао на србијанску територију најпре у јужноморавски говор, но да је у њему, подмлађивањем и уношењем новог материјала из косовског и других околних дијалеката који не знају за чланску морфему, члан најпре избледео у једном делу, а потом се и целосно изгубио (Белић 1999: 300). Дакле, колоније из поменутих (косовских и суседних) крајева, ушавши у границе јужноморавског говора, најпре су потиснуле, а потом и избациле из њега члан. Но, један део јужноморавског говора се отцепио од центра, матице, и населио се у брдовити крај Запања и оближњих планинских маса, те је део старог јужноморавског говора остао у Запању и околини готово неизмењен. Отуда запањски говор и данас спорадично зна за чланску морфему. Када је реч о тимочко-лужничком говорном типу, овај говор – као што је у уводу поменуто – рано се одвојивши од осталих српских говора, врло је добро сачувао стари фонетски и морфолошки систем, па тако и члан, који је дошао из јужноморавских говора (вероватно преко запањског). Отуда је чланска морфема, као изузетно стара језичка црта, преживела у овом говору све до данас, представљајући врло живу језичку одлику, која ове говоре засигурно диференцира у односу на друге говоре призренско-тимочког дијалекатског типа, а потом и у односу на све остале српске говоре.

* * *

Члан је морфолошка категорија која се није самостално развила у тимочко-лужничком говору, већ је, несумњиво, унета са стране. Потпуно је оправдана чињеница да је овде велику улогу морала играти страна, несловенска балканска компонента, али не треба занемаривати ни утицај суседних словенских језика, македонског и бугарског. Упркос амбицији великог броја бугарских дијалектолога да појаву чланске морфеме у тимочко-лужничком говору тумаче као бугарски утицај, структурна анализа члана у једним и другим говорима показује да то не може бити случај: члан говора западне Бугарске структурно се не поклапа са тимочко-лужничким чланом, а толико снажан утицај источних бугарских говора, чији члан такође структурно не одговара тимочко-лужничком члану, не може се узети као релевантан; на супрот томе, сасвим је очевидно да се говори тимочко-лужничког типа протежу даље на исток, преко бугарске границе, будући да о томе сведочи велики број испитаних језичких црта. Најзад, најтачније би било рећи да је чланска морфема од свог огњишта на југозападу Македоније (заједно са низом других језичких црта), кретањем формираних македонских говора на север, а потом и њиховим даљим одласком, опет, на север, доспела у говоре југоисточне Србије.

На то упућује структурни паралелизам члана на поменутиим теренима, али и правац кретања ове изгласе на македонском и српском говорном подручју.

Коришћена литература

- Белић, А. 1999. *Дијалекти источне и јужне Србије (Изабрана дела Александра Белића, девети том)*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Белић, А. 2000. *О дијалектима: Галички дијалекат (Изабрана дела Александра Белића, десети том)*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Белић, А. 2006. *Историја српског језика (Изабрана дела Александра Белића, четврти том)*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Видоески, Б. 1962. *Кумановскиот говор*. Скопје: Институт за македонски јазик.
- Видоески, Б. 1998. *Дијалектите на македонскиот јазик, том I*, Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.
- Вукомановић, С. 2006. *Српски језик и његов развој*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Вучковић, М. 2009. „Савремена дијалектолошка истраживања у српској лингвистици и проблематика језика у контакту“. *Јужнословенски филолог*, LXV: 405–423.
- Илиевски, П. 1988. *Балканолошки лингвистички студии: со посебен осврт кон историскиот развој на македонскиот јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Илиевски, П. 1995. „Балканизација` на македонскиот и неговото место меѓу другите балкански јазици“. *Studies in Macedonian Language, Literature and Culture: proceedings of the first North American-Macedonian conference on Macedonian studies*, 67–82.
- Каневска-Николова, Е. 2013. „За близоста на родопските говори до Кирило-Методијевия език“. *Zeszyty Sryylo-Methodiańskie*, 2/2013: 9–14.
- Конески, Б. 2004. *Граматика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Просветно дело АД–Скопје – Редакција Детска радост.
- Марковиќ, М. 2001. *Дијалектологија на македонскиот јазик I: Според Божи-дар Видоески*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Пецо, А. 1989. *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*. Beograd: IP „Naučna knjiga“.
- Станковић, С. 2012. „О аутохтоним српским народним говорима на тлу Републике Македоније: истраживање, стање, перспектива“. *Теренска истраживања – поетика сурета, Зборник радова Етнографског института САНУ*, XXVII: 153–166.
- Стойков, С. 1993. *Българска диалектология*, София: Издателство на БАН.
- Тополињска, З. 2006. „Тројниот член – да или не“. *Јужнословенски филолог*, LXII: 7–15.

Summary

This paper examines the question of the usage of the morphological category article in the Timok-Luzhnik speaking area. Apart from the detailed structural analysis of the article form, the prepositive used demonstrative pronouns, as well as the different hyperdeterminative forms, the research examines the issue of the origin of the article morpheme in the aforementioned area. Although the non-Slavic Balkan component had to play a large role in this issue, the paper starts from the point that the crucial residence of the Timok-Luzhnik article morpheme should be sought in the neighbouring Balkan Slavic languages – the Macedonian and the Bulgarian. The data received from the structural analysis of the form of the triple article in the dialectological base of the Bulgarian language without a doubt refutes the idea of a large number of Bulgarian dialectologists that this characteristic has a Bulgarian origin and it later came in the Timok-Luzhnik speaking area. On the other hand, having in mind the structural analysis of the triple article form (-Т, -В, -Н) in the whole western Macedonian area, the moving direction of this isogloss and the numerous migration waves from the south, the paper comes to the conclusion that the morphological category article in the Timok-Luzhnik speech came precisely from the Macedonian region. Finally, the linguo-geographical analysis brings out in the detail the moving direction of this isogloss in the whole Macedonian and southeastern Serbian area, which resolves the question of the origin of the article form.

Marko STANOJEVIĆ

Ljubljana

ZBORNİK BRAĆE MILADINOV U SLOVENAČKOM PREVODU

Zbornik braće Miladinov, prevod na slovenački, Štefan Kociančič, makedonska i bugarska narodna lirika, prevodilački problemi i rešenja

Abstrakt: U ovom radu predstaviti ću vam slovenački prevod Zbornika braće Miladinov, napravljenog od strane slovenačkog sveštenika i poliglota Štefana Kociančiča (1818 – 1883). Također ću predstaviti prevodioca i vreme u kojem je prevod nastao. Ljubavne pesme u zborniku ostale su neprevedene. Povodom 200-godišnjice rođenja velikog naučnika Kociančiča, zadatak za studente južnoslovenskih studija bio je da prevedemo jedan mali deo pesama iz tog zbornika, napravimo kratku analizu naših prevoda i da ispostavimo nekoje posebnosti i probleme s kojima smo se susreli tekom prevođenja, te da naravno ponudimo i nekoliko odgovarajućih rešenja.

Cilj ovog rada je predstaviti *Zbornik braće Miladinov* u slovenačkom prevodu, s obzirom na seminarski rad, kojim smo se ove godine bavili studenti 3. godine južnoslovenskih studija na časovima Makedonske književnosti, pod mentorstvom profesorice Namite Subiotto. Naša zadaća bila je da prevedemo i analiziramo vanjski oblik nekoliko narodnih pesmi iz tog zbornika – u prvom planu onih koje još nisu bile prevedene, manje više iz grupe ljubavnih pesmi – te da ispostavimo i komentarišemo neke od problema odnosno prevodilačke izazove s kojima smo se susreli tekom procesa prevođenja te da nađemo odgovarajuća rešenja.

Kao što mnogi od vas već znaju, *Zbornik* je prvi put izašao 1861. godine u Zagrebu, pod pokroviteljstvom biskupa Josipa Juraja Štrosmajera i s naslovom „Български народни песни собрани од братја Миладиновци Димитрија и Константина и издадени од Константина“. Ukupno je u njemu sabranih 660 pesama, od kojih je 77 bugarskih, a ostale – dakle 583 – su makedonske. Bugarske pesme u većini braći je posredovao etnograf, književnik i poznat bugarski kulturni radnik Vasil Čolakov. Pored makedonskih i bugarskih narodnih pesama *Zbornik* obuhvata i druge folklorne materijale te služi kao živo svedočanstvo za istinski narodni preporod – t. j. faza na makedonski romantizam – i govori o potrebi za kulturnim komuniciranjem među Balkanskim Slovenima već u 2. polovini 19. veka. „Izdanje Zbornika Miladinovih odmah je naišlo na odjek u slovenačkom tisku. Prve vesti izašle su u klagenfurtskom Slovenačkom glasniku već februara 1861., odmah nakon su ga počeli štampati i pozivati čitaoce da se na zbornik naruče. To su objavile i ljubljanske Novice.“ (Stefanija, 1984., preveo M. S.).

Prvi prevod *Zbornika* napravljen je od strane slovenačkog rimokatoličkog sveštenika, lingviste, leksikografa, historičara i poliglota Štefana Kociančiča (rođ. 1818. u Vipavi – umr. 1883. u Gorici). Kociančič je kao veliko čovek i humanista svojim radom u suštini obogatio slovenačku kulturu i nacionalnu savjest te se zauzimao za narodni preporod i korištenje slovenačkog jezika u javnosti. S prevodom *Zbornika* na slovenački započeo je odmah nakon što je zbornik izašao i najveći del pesama preveo u razdoblju od 1861. do 1863. godine – ili drugim rečima, ukupno je preveo 290 pesama. Rukopis prevoda sastavljen je od Predgovora, pesama, opisa običaja i sadržaja, a na kraju nalazi se rečnik manje poznatih reči, koji je preveden na hrvatski. Kociančičev rukopis našao je profesor Dragi Stefanija, koji je dugo godina vodio i razvio makedonistiku na našem fakultetu. Rukopis je uredio, spremio za knjižno izdanje i napisao uvodno reč. Prevodi su izdani u knjizi 1984. godine u Ljubljani.

Razloga zbog kojih je Kociančič počeo da prevodi taj *Zbornik* ima više. Po jednoj strani moglo je na njega utecati duhovno pokroviteljstvo Štrosmajera, a po drugoj strani makedonski epski ljudski stih izražavao je borbeno savjest na slovenskom jugu, koje ni turski jaram nije uspio uništiti, jer je među ljudima ta poezija živela kao neotuđiva slobodna poruka, kao literatura, koja ohranja narode (opisivanje i tematiziranje makedonskih ljudskih običaja, korištenje jezika koji nije turski itd.). Slovenački prevod sedma je izdaja tog zbornika i – kao što smo već rekli – prva izdaja u prevodu, čime se je Kociančič utvrdio kao posrednik među južnoslovenskim narodima.

Neprevedeni deo *Zbornika* sastavlja manje više ljubavna lirika sa svojim nastavkom u svatovskim pismama, iz čega možemo zaključiti, da Kociančič kao sveštenik nije smio nit mogao prevoditi tu vrstu poezije. Sadržajno prevod skoro da ne odstupa od originala, održava čak izvornu metriku – najčešće osmerac –, a pored toga neke od pesama sam je i naslovio. Spomenuti profesor Stefanija piše: „*Iz njegove biografije saznajemo da je kao dete imao kućno pozorište, da je bio pedagog, sveštenik, bibliotekar, prevodilac i verski pisac, a pored toga i dobar čovek koji je voleo svoj narod, umeo da razgovara i sluša njegove narodne pesme. Možda je potrebno baš u tome tražiti smisao za lepotu prevoda pesama iz Zbornika Miladinovih.*“ (Stefanija, 1984., preveo M. S.).

U narednim stranicama navest ću tri primere prevoda, uz nekoliko osnovnih informacija o pesmi i kratku analizu prevoda. Prva je pesma „Jana Kukavica“ (orig. „Јана Кукавица“) koja se nalazi pod brojem 19 u grupi „Drugi stari“ u kojoj se posebno ističu pesme mitološkog karaktera iako ih po broju ima malo. Sastoji iz samo jedne velike strofe koja ima 59 stihova, sve osamsložne. Nema sistematički postavljene rime iako se neki stihovi rimuju. Prvih 7 stihova ove

pesme motivima i karakterističnom slovenskom antitezom – a ne i sa metrikom – podseća na jednu najpoznatijih južnoslovenskih balada, t. j. *Hasanaginicu*.

„Што белеи, што лелеи
На врх бела Белашица?
Дали ми се соспи снеги,
Ели сет бели лебеде? -
Не сет бела соспи снеги,
Не сет бели лебеде;
Тук’ је бил еден бел чадир...“

„Što se bjeli u gori zelenoj?
Al’ su snjezi, al’ su labudovi?
Da su snjezi, već bi okopnuli,
labudovi, već bi poletjeli;
nit’ su snjezi, nit’ su labudovi,
nego šator age Hasan-age...“

Kociančić je tu pesmu već preveo – za nov prevod odlučio sam se zbog arhaičnijeg jezika kojeg je koristio –, pa sam i ja sledio njegovom modelu te tako održao osamsložni stih, a pored toga zalagao sam se da prevod bude što poetičniji i da na pokojem mestu stvorim rimu. Najviše problema imao sam sa prevođenjem rečipoput *mori, varaj, togaj* itd.

„Jana Kukavica“

... Под чадиро млади Стојан,
Млади Стојан болен лежи,
На сестра му говореше:
„**Мори сестра**, бела Јано!
Појди, Јано, ми донеси
От бел Дунав студна вода!“
Јана брату говореше:
„**Варај брате**, млади Стојан!
Јазе п’та не си знајам,
Да си појдам на бел Дунав,
И да појдам, и да дојдам.“
Стојан веле и говоре:
„**Мори сестра, жална Јано!**
Пресечи си мало прсте,
Да протечат црни крви,
Ка ќе врвиш низ гората,
Бележувај дрво камен;
Ка ке поиш на бел Дунав,
Да налеиш студна вода,
И пак назад да се врниш;
По белешки п’т ке најдиш.“ ...

... Pod šotorom Stojan mladi,
Mladi Stojan leži bolan,
Ter svoji sestri govori:
»**Sestra moja**, bela Jana!
Pojdi, pojdi in prinesi,
Z Donave mi vodo hladno!«
Jana odgovarja bratu:
»**Dragi bratec**, mladi Stojan!
Ta pot meni poznana ni,
Da šla do reke bele bi,
Pa nazaj se ti vrnila.«
Stojan pravi, govori ji:
»**Sestra moja, draga Jana!**
Malo si poreži prste,
Da isteče črna kri ti,
Da obarvaš pot neznanu,
Da obarvaš drevje, kamen;
Da prispeš do reke bele,
Da zajameš vode hladne,
In le nazaj se vrneš mi;
Po znamenjih pot najdeš si.« ...

Druga pesma koju sam uvrstio u svoju prezentaciju, pa sada i u ovaj tekst, je „Pesma 305.“ – naslov naravno nosi po broju pod kojem se nalazi. Prevela ju je moja koleginica Elžbieta Czuba. To je ljubavna pesma, napisana u 1. licu jednine, u kojoj se pojavljuje dijalog i elementi humora. Sastoji od 28 stihova – svi deseterci – od kojih svaki sadrži dva troheja i dva daktila. Pesma nema rime, ali je u njoj prisutna anadiploza (u poslenjih pet stihova), kao i obično ponavljanje (na pr. Видох ја видох горна махала; горна махала в мала градина – anadiploza, Видох ја видох; рекох и рекох; мома му веле, веле говоре – obično ponavljanje). U prevodu je ohranjen originalan ritam pesme, izuzevši 14. i 15. stih gde je ritam interpretiran netradicionalno, moderno, znači s naglasom na pridevu a ne predlogu. U izvornom obliku ostavljene su reči *ergen*, *čalma* i *tovar*.

„Pesma 305.“

Прошетах горе, прошетах долу, Току да видам таја што сакам, Таја што сакам и што ме сакат, Таја што љубам и што ме љубит „Ако си ерген прескокни плетот Прескокни плетот, влезе набери Страна босиљок, товар карафил; Ако си довец, мини, помини, Мини, помини, по врага оди.” ...	Hodil sem gori, hodil sem doli Punco da vidim, to, ki jo hočem To, ki jo hočem in ki me hoče, To, ki jo ljubim in ki me ljubi »Če si še ergen, skoč' čez ograjo, Skoč' čez ograjo, pridi, trgaj si Stran bazilike, tovar nageljnov, Če si vdovec, pojdi, hodi že, Pojdi, hodi že, k vragu že pojdi!« ...
--	--

Sledeća pesma iz grupe je ljubavnih pesama za koje je karakteristična izrazita liričnost, često i elegičnost, a u nekoliko primera i duhovitost. Sastoji iz jedne strofe sa 16 stihova, od kojih su svi osamsložni, a također i ova pesma nema sistematički postavljene rime. Ove pesme Kociančić naravno nije preveo. Da bi pesma u prevodu zvučila što poetičnije i da bi izbegao ponavljanja koja su česta u originalu batalo sam nekoliko bukvalno prevedenih reči i po smislu dodao nove, čime sam naravno malo promenio sadržaj (ne pr. М'ка имат, т'га имат – V žalosti tej svoji, mučni; Мало моме на мајка си – Materi, v usodo vdano...).

„Pesma 329.“

Болно лежит мало моме,
 Болно лежит три месеци,
 М’ка имат, т’га имат
 Т’га имат за лудото.
 Па говори мало моме
 Мало моме на мајка си:
 „Ми се пиет студна вода,
 Да с’ напиам, та да умрам;
 Викнете ми моето лудо,
 Да го видам, та да умрам.“
 Па си дошло лудо младо,
 Го видело, го целива,
 Тифко нему проговара:
 „Јас за тебе си умирам.“
 Уште речта не дорече,
 В еднош моме си умрело.

Bolno leži mlado dekle,
 Bolno leži mesece tri,
 V žalosti tej svoji, mučni
 V žalosti za svojim dragim.
 Pa je reklo dekle mlado,
 Materi, v usodo vdano:
 »Pije mi se hladna voda,
 Da napijem se, pa umrem;
 Pokličite mi njega le,
 Da ga vidim, pa da umrem.«
 In prišel je dragi zanjo,
 Ga je videla, ga poljubila,
 Tiho mu spregovorila:
 »Jaz za тебе bom umrla.«
 Besed konca ni izrekla,
 Že bila je tiha, mrtva.

Pesmu pod brojem 331 prevela je kolegница Anette Pavić, a u prezentaciju sam ju uključio zbog neosobnog lirskog subjekta u njoj. Pored toga veoma je jednostavna, jer se u njoj samo uspoređuje lepota devoјke sa lepotama – u najširem smislu – Makedonije. Sadržaj originala u prevodu se održava što se vidi u tome da se toponimi ne „prevajaju“ odnosno prenose u slovenački prostor, čime bi se izgubio kulturni konteskt ove pesme. Pesma je sastavljena iz jedne strofe sa 11 stihova i kao sve druge do sad nema rime.

„Pesma 331.“

Петрице, моме Петрице!
 Деј гиди риба летнице,
 Црвено от Охрит јаблко,
 Преспанска т’нка јагуља,
 Блибасансконо ноже,
 Јуручка топла погача,
 Битолско поле широко,
 Тиквешка бела пченица,
 Солунско суво грозјенце,
 Воденска ширка црвена,
 Негошко вино убаво!

Petrica, deklica Petrica,
 oh ti ohridska ribica,
 rdeće ohridsko jabolko,
 prespanska tanka jegulja,
 blibasanski nožič,
 juruška topla pogача,
 bitolsko polje široko,
 tikveška bela pšenica,
 solunske suhe rozine,
 vodenski šopek rdeči,
 negoško vino okusno!

Poslednju pesmu u ovom izboru prevela je koleginica Mara Muhič. Ta pesma ima 11 stihova – svi deseterci – što daje pesmi jednakomernan i tekuć ritam. U njoj se pojavljuju daktil i trohej ali ne u jednakomernom redu (najčešći je red daktil-trohej; na pr. Еден ми ерген ручек не ручат). Rima se pojavljuje samo dva puta i u oba slučaja konačna je (peti i šesti stih – zaporedna muška rima; osmi i jedanesti stih – oklepajuća ženska rima). U prevodu broj slogova je različit, dakle nije ohranjen deseterac, ali je ipak ohranjen prilično tekuć ritam. Problemi u prevođenju povezani su sa kulturno specifičnim vukabularom (na pr. Ерген, чешма, дума, галена, трем...), zato je uz prevod napravljen i mali rečnik.

Iz prevoda razvidno je da nam je skoro svima poetičnost bila bitnija od bukvalnosti prevoda. Svi smo se manje više trudili da održimo metriku i ritam originala te da stvorimo po koju novu rimo. Svi smo si uzeli nekoliko prevodilačke slobode, ali ipak težili ka tome da prevod očuva sadržaj izražen u originalu. Našem seminarskom radu odnosno radu Štefana Kociančiča kod predmeta Makedonska književnost posvetili smo puno pažnje, jer će 25. decembra ove godine biti obeležena 200-godišnjica njegovog rođenja. Studenti smo tako, zanimanjem i bavljenjem Kociančičevim literarnim radom te pokušajima da dopunimo njegovo nezavršeno prevodilačko delo, na svojstven način odali počast tom bitnom slovenačkom, ili bolje južnoslovenskom, kulturnom radniku.

Literatura:

Zbornik braće Miladinov u digitalnom obliku (e-učionica Filozofskog fakulteta u Ljubljani)

Dragi Stefanija (ur.): Brata Miladinova: ljudske pesmi v slovenskem prevodu Štefana Kociančiča, Ljubljana, 1984.

Seminarski radovi koleginica iz 3. godine južnoslovenskih studija

Summary

The goal of this assignment is the presentation of The miscellany of brothers Miladinov first translation and its author, Slovenian priest, scholar and polyglot Štefan Kociančič, which undoubtedly benefited the cultural and intellectual field of communication, understanding and identification among the Southslavic world. But it remained unfinished, so students of Southslavic studies on Faculty of Arts in Ljubljana decided to contribute in finishing the translation. Some of the translated poems are included in my brief work, escorted with short analyses, offered solutions and some other interesting observations concerning the process of translation itself (for example words with cultural or historical connotation which cannot be translated). While working on translating poems one should discover that poetry and all other expressions of human consciousness must be preserved and treated as autonomous opulence of us all. However, in order to do that we have to first insist in better understanding the concept of word in itself.

Јована СТЕВАНОВИЋ

Ниш

NOMINA AGENTIS У МАКЕДОНСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ (КОНТРАСТИВАН ПРИСТУП)¹

Апстракт: Предмет рада јесте проучавање именица типа *nomina agentis* у оквиру творбеног процеса суфиксације у македонском језику, као и њихово поређење са српским језиком. Када је реч о смеру истраживања, у истраживању се полази од суфикса помоћу којих се граде одређене *nomina agentis* у македонском језику, како би се утврдили њихови преводни еквиваленти у српском језику. Дакле, примарни циљ овог рада је да се путем међујезичког контрастивног проучавања сагледају *nomina agentis* у оквиру македонске творбе речи и да се утврди који се агентивни суфикси у српском језику могу појавити као еквиваленти одређеном македонском суфиксу. Спроведена анализа показује да се за македонски суфикс *-иџел* могу појавити следећи преводни еквиваленти: *-ник*, *-(а)џ*, *-лаџ*, *-иџељ*. За *-(е)џ* налазимо еквивалент *-(а)џ*, а нешто ређе еквиваленте *-ја*, *-ач*. За *-ар* налазимо еквивалент *-ар*, а нешто ређе еквивалент *-иџа*. За *-ач* и *-ник* налазимо еквиваленте *-ач* и *-ник*. У раду се субјективна техника комбинује са једносмерним преводом као техником објективног типа за утврђивање преводних еквивалената. Македонски и српски језик се пореде на основу истих текстова, при чему је македонски изворни језик, а српски циљни језик. У раду се користи корпус који обухвата прозна и драмска дела македонских писаца и одговарајући превод датих дела на српски језик.

Кључне речи: *nomina agentis*, суфикс, преводни еквивалент, контрастивна анализа.

Предмет овог рада јесте проучавање *nomina agentis* у оквиру творбеног процеса суфиксације у македонском језику, као и њихово поређење са српским језиком. С обзиром на то да је суфиксација основно средство грађења именица типа *nomina agentis*, ове именице ће бити анализирани управо према суфиксима помоћу којих се граде. Избор агентивног суфикса зависи од рода мотивне именице. За потребе овог рада ограничићемо се само на *nomina agentis* мушког рода и на домаће суфиксе.

Када је реч о смеру истраживања, у истраживању се полази од суфикса помоћу којих се граде одређене *nomina agentis* у македонском језику, како би се утврдили њихови преводни еквиваленти у српском језику. Дакле, примарни циљ овог рада је да се путем међујезичког контрастивног проучавања сагледају именице типа *nomina agentis* у оквиру савремене македонске творбе речи и да се утврди који се агентивни суфикси у српском језику могу појавити као еквиваленти одређеном македонском суфиксу. Наше истраживање показује да се за македонски суфикс *-иџел* могу поја-

¹ Рад се у мањој мери ослања на мастер рад *Именице nomina agentis на примерима новинарског сџила* који је одбрањен на Филозофском факултету у Нишу 30.09.2016.

вити следећи преводни еквиваленти: *-ник*, *-(a)и*, *-лаи*, *-ишељ*. Дакле, за суфикс *-ишељ* налазимо чак четири преводна еквивалента у српском језику. Са друге стране, за македонски суфикс *-(e)и* налазимо еквивалент *-(a)и*, а нешто ређе еквиваленте *-ја*, *-ач*. За *-ар* налазимо еквивалент *-ар*, а нешто ређе еквивалент *-ија*. За суфиксе *-ач* и *-ник* налазимо еквиваленте *-ач* и *-ник*. Спроведена анализа нас наводи на закључак да између македонског и српског језика има више сличности него разлика. Овакав закључак нас и не изненађује, јер оба језика припадају јужнословенској групи језика.

У раду се користи субјективна техника². Субјективна техника се комбинује са једносмерним преводом као техником објективног типа³ за утврђивање преводних еквивалената. Македонски и српски језик се пореде на основу истих текстова, при чему је македонски изворни језик (језик оригинала), а српски циљни језик (језик превода). У раду се користи корпус који обухвата прозна и драмска дела македонских писаца и одговарајући превод датих дела на српски језик. Када је реч о величини корпуса, корпус обухвата два прозна дела и три драмска дела. Од прозних дела користе се роман В. Малеског *Развој* (у даљем тексту користимо скраћеницу Р) и роман С. Попова *Крјен живојѝ* (КЖ). Од драмских дела користе се драме Т. Арсовског *Парадоксојѝ на Диођен* (ПНД), *Мајурска вечер* (МВ) и *Александра* (А).

* * *

У србистици нема много радова који се посебно баве именицама типа *nomina agentis*. У уџбенику *Грамајѝка срјског језика* Ж. Станојчић и Љ. Поповић (2005, 138) *nomina agentis* дефинишу као именице са значењем вршилаца радње, ималаца занимања или стваралаца. Са друге стране, М. Ајџановић (2008, 59) истиче да се именицама типа *nomina agentis* означава агенс или неко лице које повремено врши радњу. Аутор разликује *nomina agentis* и *nomina professionis*. Именице типа *nomina professionis* се односе на вршиоца неке институционализоване радње која има статус професије. Дакле, именице типа *nomina professionis* се односе првенствено на занимања. За разлику од М. Ајџановића, Ј. Стевановић (2016, 18) ове именице сматра само категоријом *nomina agentis*.

² Субјективна техника, одн. субјективно контрастирање представља технику контрастивне анализе у којој се анализатор ослања на своје језичко осећање при упоређивању језика (Ђорђевић 2004, 167).

³ Техника објективног типа, одн. објективна техника представља ону врсту технике у којој се тежи искључивању субјективног фактора (Ђорђевић 2004, 164). Технике објективног типа у контрастивној анализи су: групни тест, једносмерни превод, двосмерни превод и рад са корпусом (Ђорђевић 2004, 106).

Овим именицама је највише пажње у србистици посветила С. Терзић. Према њој (2003, 16), *nomina agentis* су имена вршилаца радње. Ауторка напомиње да може доћи до семантичког померања, па је некад тешко утврдити да ли се одређена *nomina agentis* односи на обичног вршиоца радње или на имаоца занимања. Да ли ћемо одређену *nomina agentis* сврстати у групу обичних вршилаца радње или у групу ималаца занимања зависи искључиво од контекста.

У македонистици је именицама типа *nomina agentis* посвећено нешто више пажње (Аризанковска 2009; Грујовска 2016; Грујовска 2017). К. Конески (1995, 48) *nomina agentis* дефинише као називе вршилаца радње. Аутор истиче да *nomina agentis* могу настати и од именичких и од глаголских основа. Б. Конески, такође, дефинише *nomina agentis* као називе вршилаца радње (1987, 274).

Овај тип именица је и у србистици и у македонистици посматран са творбеног аспекта. Углавном су *nomina agentis* анализиране према суфиксима помоћу којих се граде. К. Кепески (1946, 26) издваја следеће суфиксе који служе за грађање именица типа *nomina agentis*: *-ач*, *-ар*, *-ник*, *-ец*, *-џија*. Аутор за суфикс *-ар* истиче да је много продуктиван и наводи примере: *дрвар*, *колар*, *воловар*. За *-ач* наводи примере: *јад-ач*, *кућу-ач*, *ков-ач*, *йий-ач*, *број-ач*. Примери са суфиксом *-ец* су следећи: *борец*, *џаџалец*, *сџирадалец*, *сџирашлавец*, а са суфиксом *-ник*: *чиновник*, *работџник*, *йрашеник*. За суфикс *-џија* аутор истиче да је много продуктиван турски суфикс и издваја следеће примере: *ловџија*, *казанџија*, *бојаџија*.

Б. Конески (1987, 271–288) наводи следеће суфиксе који служе за грађење *nomina agentis* мушког рода: *-џел*, *-ник*, *-ец*, *-ач*, *-ар*, *-џија*. Р. Усикова (2000, 57) издваја пет суфикса помоћу којих се граде *nomina agentis* мушког рода: *-ар*, *-(е)ц*, *-ач* *-ник*, *-џел*.

У српском језику су, такође, продуктивни суфикси: *-ар*, *-ач*, *-ник*. Поред наведених суфикса, продуктивни су још и суфикси: *-(а)ц*, *-лац*.⁴

Према речима Б. Конеског (1987, 286) именице са суфиксом *-ар* најчешће означавају занимања. Овај суфикс се комбинује са именичким основама и високе је продуктивности у македонском језику.⁵ Води порекло од прасловенског **арь*. У српском језику за овај суфикс проналазимо два преводна еквивалента: *-ар* и *-џија*. Наш корпус бележи много примера

⁴ О продуктивности наведених суфикса в. *Обрашњи речник српског језика* М. Николића (2000).

⁵ О продуктивности суфикса в. *Дигитален речник на македонскиот јазик*.

са преводним еквивалентом *-ар*. За потребе овог рада наводимо само неколико. Именице из анализираног корпуса можемо сврстати у следеће лексичко-семантичке подгрупе: именице које се односе на занимања и именице које се односе на обичног вршиоца радње.⁶ Наш корпус бележи следеће именице које се односе на занимања:

Спица му беше влегла во нокатот од домалиот прст на левата рака, **лекарите** го задржаа штом го видоа прстот загноен и целата рака пешни-косана, му го корнеа ноктот сосем наживо (Р, 92).

Трешчица му се била завукла под нокат домалог прста на левој руци, **лекари** су га задржали чим су видели да је прст загнојио и да је рука отекала, ишчупали су му нокат сасвим на живо (Р, 108).

Линиште беа празни. Само пред станицата стоеше **стражар** регуларец, не фашиет со пискул (Р, 171).

Колосеци су били празни. Само је испред станице стајао **стражар** регуларац, не фашиста са кићанком (Р, 202).

...стариот **матичар** се откри како реакционер и јас го добив рефератот на умрените (МВ, 326–327).

...стари **матичар** покажао се као реакционар и мени дадоше и реферат умрлих (МВ, 184–185).

Именице које се односе на обичног вршиоца радње су следеће:

Рибите не се садат. И **рибарите**. Како поминуваш, Ѓошо? Така...чун, мрежи, сакови и по некоја риба (Р, 94).

Рибе се не саде. Ни **рибари**. Како си, Ћошо? Тако...чамац, мреже, мередови и понека риба (Р, 111).

Велат дека ваква песна пеел слепиот **гуслар**⁷ Карафиљ, а тој, зашто слеп, со јасновидост бил надарен (Р, 324).

Кажу да је овакву песму певао слепи **гуслар** Карафиљ, а он је, будући слеп, био надарен видовитошћу (Р, 385).

Суфикс *-ар* се ретко комбинује са глаголским основама. Наш корпус бележи само један пример који се односи на занимање:

Писарот: Кога сте родени и каде? Борски: Дванаести август 1912. година во Скопје (ПНД, 11).

Писар: Када сте ројени? Борски: Дванаестог августа 1912. године, у Скопљу (ДП, 10–11).

⁶ О лексичко-семантичким подгрупама в. Стевановић 2016, 40–57.

⁷ На основу контекста преузетог из романа *Разбој* можемо доћи до закључка да се не ради о лицу које врши институционализована радња. Из тог разлога ову именицу сврставаме у подгрупу обичних вршилаца радње.

Суфикс *-џија* се ретко јавља као преводни еквивалент суфиксу *-ар*, о чему сведочи и наш корпус који бележи само два таква примера. Оба примера су настала од именичке основе и оба примера се односе на занимања:

Крстан Трендоски, **басамарот**, кого до ден-денешен никој не го фатил да скусува во мерењето басми, никој не го фатил а сите знаеја: скусува тој копилјак (Р, 216).

Крстен Трендовски, **басамџија**, ког до данашњег дана нико није ухватио да басму мери краће, нико га није ухватио, а сви су знали: краће мери, копиан (Р, 256).

Струшките **мостари**⁸ фатија да се собираат на Чаршискиот Мост. Како на секојдневна должност. И пријатна, цел ден опчекувана, должност (Р, 47).

Струшке **мостаџије**⁹ почеше да се окупљају на Чаршијском мосту. Као на свакодневной дужности. И то пријатној, целог дана очекуваној дужности (Р, 55).

За разлику од суфикса *-ар* који се комбинује са именичким основама, *-(е)џ* се комбинује са глаголским основама. Док се помоћу суфикса *-ар* граде *nomina agentis* са значењем имаоца занимања, помоћу суфикса *-(е)џ* се углавном граде *nomina agentis* са значењем обичног вршиоца радње. Води порекло од прасловенског **ьџь*.

Иако се у горепоменутој литератури истиче да је овај суфикс високе продуктивности, у грађењу именица типа *nomina agentis* овај суфикс је умерене продуктивности. О томе сведочи и наш корпус.

Поредећи македонске и српске суфиксе, дошли смо до закључка да овај суфикс има три преводна еквивалента. Најчешће се преводи еквивалентом *-(а)џ*. Наш корпус бележи следеће *nomina agentis* које се односе на обичног вршиоца радње:

Загина како **борец** на Осмата ударна бригада во март 1944 година! (МВ, 292).

Погинула као **борац** Осме ударне биргаде, марта 1944. године! (МВ, 135).

⁸ У речнику македонског језика (*Диџитален речник на македонскиот јазик*) није пронајдено објашњење ове именице. Иако ова именица није забележена, претпостављамо да се *мостар* односи на особу која гради мост. У преузетом контексту је дошло до семантичког померања, па се *мостар* односи на трговца чија се радња налази у близини моста.

⁹ Ова именица није забележена у *Речнику српскохрватскога књиженог језика* (1967–1976).

Једна *nomina agentis* из анализираног корпуса настала је префиксално-суфиксалном творбом:

Лесната, Трајко, Ташко, Младен Чулот, Чолакот, Калешко и други селски луѓе отидоа пред Богородица во Прилеп кај Сулејман ага кој беше **закупец**¹⁰ оваа година за Витолишча и предложија пресек од триста кила секакво жито (КЖ, 153).

Пре Велике Госпојине, Лесната, Трајко, Ташко, Младен Чулот, Чолак, Калешко и други виђенији сељаци одоше у Прилеп код Сулејмана-аге, који је ове године био **закупац**¹¹ витлиштанског спахилука и понудише му триста товара разног жита (КЖ, 146).

Две именице из анализираног корпуса можемо сврстати у лексичко-семантичку подгрупу имаоци занимања:

Синот, еве, излезе **потрговец** од мене: убавини донесе не стока: со лопати ќе ринеме пари, хихи! (Р, 184).

Мој син је, ево, испао бољи **трговац** од мене; красоту је донео, а не робу: паре ћемо лопатама згртати, хихи! (Р, 219).

Камбуров излегнува и веднаш со Дежурниот и еден **полицаец** го доведуваат Владо (А, 342).

Улази Камбуров, Владо и два **полицајца**. Доводе Владу (А, 47). Именица *полицаец/полицајец* је од именичке основе.

За македонски суфикс *-(е)ц* ретко налазимо друге преводне еквиваленте. Наш корпус бележи један пример са еквивалентом *-ач* и један пример са еквивалентом *-ја*. Пример са еквивалентом *-ач* је настао од глаголске основе и односи се на обичног вршиоца радње:

Така ми ти, еднаш стружани решиле да им ја покажат својата дабра на Охриѓани. Приредба, рекоа, ќе давале по **играорци** во старински градски облески (Р, 145).

И тако ти Стружани једном приликом реше да Охриѓанима покажу свој таленат. Одржаће приредбу, рекоше са **играчима**¹² у старинским градским ношњама (Р, 171).

Пример са еквивалентом *-ја* је настао сложено-суфиксалном творбом и односи се на обичног вршиоца радње:

¹⁰ Творбени модел за именицу *закупец*: за- + куп + -(е)ц (префикс + глаголска основа + суфикс).

¹¹ Творбени модел за именицу *закупац*: за- + куп + -(а)ц (префикс + глаголска основа + суфикс).

¹² Именица *играч* у српском језику може да означува и имаоца занимања. Првенство се односи на лице које се бави спортом (*играч тениса, играч фудбала* итд.) О овоме в. Стевановић 2016, 88.

Професорот по цели ноќи локаше во битолскиот кафешантан Бумс локаше коминарка или слично нешто, а утрото во класот ја гаснеше проклетницата со нивно млеко, сите тие дежураа како **млеконосци**, за секој час имаше друг **млеконосец**¹³, така по ред се менуваа си одземаа од својата ученичка сиромаштија и му купуваа млеко на Професорот (Р, 118).

Професор је ноћима шљокао у битолској кафани Бумс, комовицу или нешто слично, у ујутру је у разреду проклетнију гасио нивовим млеком, сви су они дежурани како **млеконоше**, за сваки час је био одређен **млеконоша**¹⁴, па су откидали од своје ђачке сиротиње, купували млеко професору (Р, 139–140).

Пишући о *-ач*, Б. Конески (1986, 208–209) истиче да је овај суфикс био веома продуктивен у прасловенском језику. Првенствено је овај суфикс служил за извођење именица са значењем вршилаца радње, ималаца занимања и оруђа. Суфикс *-ач* се комбинује искључиво са глаголским основама. У нашем корпусу овај суфикс није продуктивен. Забележили смо два примера. Оба примера имају преводни еквивалент *-ач*.

Један пример се односи на обичног вршиоца радње:

Обвинителот: Штетата е направена со уривањето на недовршениот хотел-облакодер Сплендид на улиците Пастерова и Партизановска. **Изведувач** е Заводот за висока градба... (ПНД, 62).

Тужилац: Штета је причинена рушењем недовршеног хотела-облакодера Сплендид у Пастеровој и Партизанској улици. **Извођач** је Завод за високоградњу...(ДП, 74).

Други пример се односи на занимање:

На ширинката пред црквата Свети Ѓорѓија општинските **метачи**, ѓупскокомаалци, ги потчешнуваа со метлите ципите на калдрмата, расалени од пазарниот нечистоти (Р, 92).

На пољаници испред цркве Светог Ѓорѓа општински **чистачи**¹⁵, циганмалци, једва би поткачили метлама удубљења на калдрми, у којима се наталожило смеће (Р, 107).

¹³ Творбени модел за именицу *млеконосец*: млек + о + нос + (е)ц (именичка основа + спојни вокал + глаголска основа + суфикс).

¹⁴ Творбени модел за именицу *млеконоша*: млек + о + нос + ја (именичка основа + спојни вокал + глаголска основа + суфикс).

¹⁵ Именица *чистач* је настала од глагола *чисти*, док је именица *метач* у македонском језику настала од глагола *метам*. Меѓутоа, овде није видлива само разлика у творбеној основи. Наиме, овде је видлива и разлика у значењу. Глагол *метам* можемо превести на српски као *чисти метлом*. У српском језику се глагол *чисти* односи и на чишћење метлом и на чишћење било чим. Дакле, можемо заклучити да је *метач* онај ко чисти метлом, а *чистач* онај ко чисти било чим. О значењу глагола *чисти*

Суфикс *-ник* је један од најпродуктивнијих македонских суфикса. Подједнако се комбинује и са именичким и са глаголским основама. Води порекло од прасловенског **ьНИКъ*. Може да означава и имаоца занимања и обичног вршиоца радње.

Поредећи македонски и српски језик, дошли смо до закључка да је преводни еквивалент овог суфикса суфикс *-ник*. Српско *-ник* је такође настало од прасловенског **ьНИКъ*. Анализирајући корпус, приметили смо велики број изведеница са овим суфиксом. За потребе овог рада издвајамо само неколико.

Од глагола су настале следеће изведенице које се односе на имаоца занимања:

Застапникот на обвинението и **застапникот** на одбраната треба да истапат уште со завршна реч (ПНД, 100).

Заступник оптужнице и **заступник** одбране треба да иступе још са завршном речи (ДП, 122).

Кондарко: Да. Од неговото формирање, до пред две години. Сега сум **советник** во Заводот (ПНД, 89).

Кондарко: Да. Од његовог оснивања па до пре две године. Сад сам **саветник** Завода (ДП, 109).

Камбуров: Господине началник. Јас сум сепак ваш **заменик**¹⁶ (А, 324).

Камбуров: Господине начелнице, ја сам ипак ваш **заменик** (А, 60).

Охриѓанецот Ламба Кантарицев: татко Ефрим го пратил како **претставник**¹⁷ на охридската сватовштина (Р, 217).

Охриѓанин Ламбе Кантарџијев: отац Ефтим га је послао у својству **представника** охридске својте (Р, 258).

Од глагола су настале следеће именице које се односе на обичног вршиоца радње:

Одједнаш, Стојмир се најде сам. Му се створи дека е единствен **патник** во вочето. Сите **патници** се згрвалиле во левите прозорчиња и во левата врата на платформата (Р, 78).

Одједном, Стојмир се нађе сам. Учини му се да је једини **путник** малог воза. Сви **путници** стајали су на прозорчињима с леве стране и на левим вратима платформе (Р, 92).

в. *Речник српскохрватскоја књижевној језика* (1967–1976). О значењу глагола *метне* в. *Дигитален речник на македонскиот јазик*.

¹⁶ Именицу *заменик* сврставамо у занимања. На основу контекста преузетог из драме *Александра*, закључујемо да се ради о државним службенику, тј. о лицу које врши институционализовану радњу.

¹⁷ Исти је случај као и са именицом *заменик*.

Од именица су настале следеће изведенице које се односе на имаоца занимања:

Борика Корда, градежен инжењер, **службеник** на Државните железници, во Дирекцијата – Скопје (ПНД, 70). Борика Корда, граѓевински инжењер, **службеник** Државних железница у Дирекцији Скопље (ДП, 85).

Никола: Јас сум **правник**. Треба ли да бранам некого? (А, 321).

Никола: Ја сам **правник**. Треба ли да браним некога? (А, 24–25).

Кафеави **војници** им ги прегледаа документите, ја отворија рампата со прекори. Потоа ги причекаа зелени **војници** (Р, 395).

Мрки **војници** прегледаше нивова документа и дигосе рампу прекоремајуќи их. Даље их дочекаше зелени **војници** (Р, 467).

Суфикс *-џел* води порекло од прасловенског **telь*. Служи за грађење именица *nomina agentis* које се односе на занимања. Углавном се комбинира са глаголским основама. Наше истражување је показало да овај суфикс има највише преводних еквивалената. У корпусу налазимо чак четири.

Анализирани корпус бележи две именице са еквивалентом *-лац* које се односе на занимање:

Обвинителот: Инженер Борски, кажете ни отворено: какви се вашите односи со обвинетиот? (ПНД, 15).

Тужилац¹⁸: Инжењеру Борски, реците нам отворено: у каквим сте односима са оптуженим? (ДП, 16).

Бранителот: Молам за збор! (ПНД, 16).

Бранилац: Молим реч! (ДП, 17).

Са преводним еквивалентом *-ник* наш корпус бележи једну именицу која се односи на занимање:

Потоа го избрале Перета за **претседател** на комитетот (Р, 129).

Затим су Перета избрале за **председника** комитета (Р, 153).

Са преводним еквивалентом *-(а)ц* наш корпус бележи једну именицу која је настала сложено-суфиксалном творбом. Односи се на обичног вршиоца радње:

Мајорот: ...за претресот што сепак е нареден без мое знаење, **наредбодателот**¹⁹ ќе добле од мене добра лекција... Камбуров: **Наредбодателот** сум јас (А, 325).

¹⁸ У македонском језику именица *обвинител* је настала од глагола *обвини*, а у српском језику је именица *тужилац* настала од глагола *тужити*. Дакле, разлика је у творбеној основи.

¹⁹ Творбени модел за *наредбодател*: наредб (основа од наредба) + о + да (од даде) + тел (именичка основа + спојни вокал + глаголска основа + суфикс). У српском: наредб + о + дав (од давати) + -(а)ц.

Мајор: ...за претрес који је извршен без мог одобрења **наредбодавац** ће добити од мене добру лекцију... Камбуров: **Наредбодавац** сам ја (А, 28).

Са преводним еквивалентом *-иџел* забележена је једна именица која се односи на занимање:

Камбуров: Облесниот **управител** и писмено бара Ринин да се префрли во централниот затвор (А, 341).

Камбуров: Облесни **управител** је писмено тражио да се Ринин пребаци у централни затвор (А, 45).

У овом раду истраживали смо функционисање суфикса: *-ар*, *-(е)џ*, *-ник*, *-ач* и *-иџел* и њихових деривата у оквиру творбено-семантичке категорије *nomina agentis* у македонском језику и утврдили њихове преводне еквиваленте у српском језику на релативно опсежном корпусу прозних и драмских дела македонских писаца.

Анализа грађе показује да су у оквиру творбено-семантичке категорије *nomina agentis* суфикси *-ар* и *-ник* веома продуктивни у македонском језику. Истраживање показује да македонском суфиксу *-ник* одговара етимолошки истоветан суфикс *-ник* у српском језику. Такође, македонском суфиксу *-ар* одговара етимолошки истоветан суфикс *-ар* у српском језику (посведочена су и два примера са еквивалентом *-иџја*).

Даље, истраживање показује да је у оквиру творбено-семантичке категорије *nomina agentis* суфикс *-(е)џ* умерено продуктиван. Као и претходним суфиксима, и овом суфиксу највише одговара његов етимолошки истоветан суфикс *-(а)џ* у српском језику. Овом суфиксу ретко одговарају други етимолошки неистоветни суфикси као што су *-ја* и *-ач*.

Најмању продуктивност у нашој грађи има суфикс *-ач*. И овом суфиксу одговара његов етимолошки истоветан суфикс *-ач* у српском језику. Поред *-ач*, малу продуктивност има и суфикс *-иџел* у нашој грађи. Међутим, за разлику од претходних суфикса којима највише одговарају њихови етимолошки истоветни суфикси, овом суфиксу најмање одговара његов етимолошки истоветан суфикс. Највише му одговара суфикс *-лаџ* у српском језику. Разлог за то треба тражити у високој продуктивности овог суфикса у српском језику. Као еквиваленти овом суфиксу јављају се још и суфикси: *-(а)џ*, *-ник*, као и етимолошки истоветан суфикс *-иџел*.

Како смо на самом почетку истакли, примарни циљ овог рада био је да се путем међујезичког контрастивног проучавања сагледају именице типа *nomina agentis* у оквиру савремене македонске творбе речи и да се утврди који се агентивни суфикси у српском језику могу појавити као

еквиваленти одређеном македонском суфиксу. Овај рад представља само један корак у области контрастивних проучавања сродних језика какви су македонски и српски. Овим радом бисмо желели да дамо свој мали допринос контрастивним лингвистичким проучавањима и да подстакнемо будуће лингвисте да се темељније баве контрастирањем словенских језика, посебно језика јужнословенске групе.

Коришћена литература:

- Ајџановић, М. 2008. *Функционално описување суфикса за обележавање особа*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Аризанковска, Л. 2009. „Продуктивноста, односно непродуктивноста на одделни суфикси за образување *nomina agentis* во современиот македонски јазик“. *Зборник посветен на Кирил Конески*, 19–26.
- Грујовска, С. 2016. „*Nomina agentis* во македонскиот и во германскиот јазик“. *Меѓународна научна конференција филологија, култура и образование*, 1: 141–146.
- Грујовска, С. 2017. „*Nomina agentis* и *nomina instrumenti* во македонскиот и во германскиот јазик илустрирани преку деривати со суфиксите *-ач* и *-ер*“. *Како си ми? студентска филолошка конференција (2015 и 2016)*, 61–67.
- Конески, К. 1946. *Македонска граматика*. Скопје: Државно книгоиздателство на Македонија.
- Конески, Б. 1986. *Историја на македонскиот јазик*. Скопје: Култура.
- Конески, Б. 1987. *Граматика на македонскиот литературен јазик, дел I и II*. Скопје: Култура.
- Конески, К. 1995. К. Конески, *Зорообразувањето во современиот македонски јазик*. Скопје: Бона.
- Станојчић, Ж., Поповић, Љ. 2005. *Граматика српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић, Ј. 2016. *Именице nomina agentis на примерима новинарског сшила*. Ниш: Филозофски факултет (мастер рад).
- Терзић, С. 2003. *Nomina agentis у српском и руском језику (суфикс -(a)и)*. Ужице: Учитељски факултет.
- Усикова, Р. 2000. *Македонски јазик Граматическиј очерк, тексты для чтения с комментарийми и словарем*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Ђорђевић, Р. 2004. *Uvod u kontrastiranje jezika*. Beograd: Filološki fakultet.

Извори:

- Арсовски, Т. 1959. *Александра*. Београд: Новинско-издавачко предузеће Ситожер. Превод: М. Јојић.
- Арсовски, Т. 1975. *Драме*. Београд: Народна књига. Превод: Р. Василевски.

- Арсовски, Т. 1988. *Парадоксои на Диоген, Обрачи, Чекор до есенѿа, Маѿурска вечер, Скок ѿреку кожа*. Скопје: Наша книга.
- Арсовски, Т. 1988. *Александра, Климентѿ Охридски, Залез над језерската земја, Блаѿиоѿ доѿир на ѿубовѿа*. Скопје: Наша книга.
- Малески, В. 1973. *Разбој*. Београд: Просвета. Превод: Ц. Котевска.
- Малески, В. 1986. *Разбој*. Скопје: Мисла.
- Попов, С. 1978. *Крѿѿен живоѿи*. Нови Сад: Матица српска. Превод: Т. Димитровски и Е. Конеска-Средојевић.
- Попов, С. 1987. *Крѿен живоѿи*. Скопје: Иро наша книга.

Речници:

- Диѿѿѿиѿален речник на македонскиоѿ јазик*. <<http://www.makedonski.info/>> (приступљено: август 2017).
- Николић, М. 2000. *Обраѿѿни речник срѿскоѿ језика*. Београд: Институт за српски језик САНУ; Нови Сад: Палчић, Матица српска.
- Речник срѿскохрватскоѿа књижевноѿ језика*. I-VI. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска.

Summary

The topic of this paper is the study of nouns of the type *nomina agentis* within the word formation process of suffixation in the Macedonian language, as well as their comparison with the Serbian language. The primary aim of this paper is to use the interlingual contrastive study to look at the *nomina agentis* within the Macedonian word formation and to determine which agent suffixes in the Serbian language can appear as equivalents to a particular Macedonian suffix. The conducted analysis shows that the following translation equivalents can appear for the Macedonian suffix *-tel*: *-nik*, *-(a)c*, *-lac*, *-telj*. For *-(e)c* we find the equivalence *-(a)c*, and less often equivalents *-ja*, *-ač*. For *-ar* find the equivalent *-ar*, and less often the equivalent *-džija*. For *-ač* and *-nik* we find the equivalents of *-ač* and *-nik*. In this paper, the subjective technique is combined with one-way translation as an objective-type technique for determining the conductive equivalents. The Macedonian and Serbian language is compiled on the basis of the same texts, with the Macedonian as an original language and the Serbian as a targeted language. The paper uses a corpus that includes the prose and drama works of Macedonian writers and the corresponding translation of the given works into the Serbian language.

ПРАВОПИСОТ НА ЗНАЦИТЕ ЗА ДИРЕКТЕН ГОВОР ВО УМЕТНИЧКОЛИТЕРАТУРНИОТ СТИЛ (СОВРЕМЕНАТА ЛИТЕРАТУРА ЗА ДЕЦА)

Апстракт: Јазикот е единствено изразно средство во наставата по мајчин јазик. Со зборот се изразуваат чувствата и мислите на јунаците од литературните творби. Читателот се соживува со нив и со нивните подвизи. Ученикот, служејќи се со основите на писменоста (читањето и пишувањето), гради темел за изградување на самиот себе како интелектуално стабилна личност. Еден од клучните фактори за изградување на неговиот лик е книгата. Преку неа тој расте, се развива, го осознава светот околу себе, созрева. Наставникот е оној којшто на учениците им ги покажува придобивките од учењето и знаењето, љубовта кон книгата и пишаниот збор, а писателот, како посредник во наставниот процес, придонесува за мотивација за читање. Не случајно се кажува дека оној кој многу чита, има богат речник и знае и умее и правилно писмено да се изразува. Образованата личност владее со својот мајчин јазик, граматиката и правописот.

Во наставата по Македонски јазик програмските подрачја јазик и литература се застапени со ист фонд на часови. Тоа е направено како резултат на еднаквата тежина на овие две подрачја. Имајќи го предвид значењето на литературата и нејзиното несомнено големо влијание во усвојувањето на македонскиот стандарден јазик и правопис, како неминовна се јави потребата за истражување од ваков вид. Целта на овој труд е да даде преглед на (не)доследноста во однос на почитувањето на правописните правила за употреба на знаците за директен говор во уметничколитературниот стил – современата литература за деца, од страна на писателите и лекторите. Акцентот е ставен на литературата за деца од поново време. Анализирани се книги од детската литература, издадени во минатата, 2017 година. Како временски период е земена оваа година, со единствена намера да се направи увид во (не)доследноста во однос на почитувањето на правописните правила за употреба на знаците за директен говор дадени во двете последни изда нија на Правописот на македонскиот јазик, од 1998 и 2015 година.

Клучни зборови: *јазик, лиџераџура, љравоџис, љравоџисни љравила, знаџи за дирекџен говор, уметничколиџераџурен стил, современа лиџераџура за деца.*

I. Теоретски пристап

1. ПРЕГЛЕД НА ДОСТИГНУВАЊАТА НА НАУЧНАТА ДИСЦИПЛИНА ПОВРЗАНИ СО ПРЕДМЕТОТ НА ИСТРАЖУВАЊЕ

Постојат повеќе трудови и статии за македонскиот стандарден јазик и за правописот и за нивна примена во практиката, како дел од семинари и конференции (трудоџи и статии што се однесуваат на: правописот

на македонскиот јазик и неговиот историски развој, измени и дополнувања; македонскиот стандарден јазик и правописот во детскиот печат и во наставата; македонскиот стандарден јазик и правопис во медиумите и во практиката; анализа на постоечките правила во Правописот и нивна измена и дополнување). Тука се наведени само оние трудови и статии што се однесуваат на употребата на некои интерпункциски знаци, кои, всушност, се и знаци за директен говор (цртата и наводниците).

Тасеска (2012), во магистерскиот труд **„Правописните грешки во писменото изразување на учениците од I и II циклус од основното образование“**, дава детален преглед на правописните грешки од сите категории во училишните и во домашните тетратки по македонски јазик кај учениците од првите два циклуси од основното образование. Примерокот го сочинуваат ученици од II до V одделение од повеќе основни училишта од Битола и од регионот. Авторката, преку примена на статистички постапки и тестови, ја истакнува и докажува поврзаноста на видот и бројот на правописни грешки во писменото изразување со возраста и со просечниот успех на учениците. Истражувањето покажува дека во писмените вежби на учениците, покрај другите, се забележуваат грешки и при употребата на наводниците како интерпункциски знак. Ова се однесува и на нивната употреба во текстови во кои е даден директен говор.

Јанушева и Јуруковска (2016, стр. 233-246), во статијата **„The Relevance of the Difference between Punctuation and Orthographic Marks in Teaching the Macedonian Language in Primary School“** („Важноста на разликата меѓу интерпункциските и правописните знаци во наставата по Македонски јазик во основно образование“), истакнуваат дека интерпункциските и правописните знаци треба да се изучуваат како две различни категории (да се прави разлика меѓу нив). Тие наведуваат дека во наставните програми по Македонски јазик за основно образование има грешки во класификацијата на овие две категории знаци и дека за нив е предвиден мал број часови. Авторките упатуваат дека на тоа треба да посветат внимание вработените лица од Министерството за образование и Бирото за развој на образованието на Република Северна Македонија, зашто тие се клучен фактор за образованието на младите генерации. Мораат да бидат свесни за слабостите во наставните програми по Македонски јазик и во учебниците по овој предмет кои ги одобриле за употреба, во однос на содржините кои се однесуваат на овие знаци.

Јуруковска Ј. (2016), во магистерскиот труд **„Цртата и цртичката во пишаната практика на македонскиот стандарден јазик“**, укажува на неправилната употреба на цртата и на цртичката во однос на постоечките

правописни правила, непостоењето на соодветен пример или правило во одредени случаи, како и за честата замена на цртата и на цртичката во пишаната практика на македонскиот стандарден јазик, претставена преку извори од четири функционални стилови (научен, административен, публицистички и уметничколитературен).

Јанушева и Јуруковска (2017, стр. 331-342), во статијата **„The Orthography of the Dash in the Macedonian Standard Language and the Journalistic Sub-style“** („Правописот на цртата и цртичката во македонскиот стандарден јазик и во новинарскиот потстил“) настојуваат да споредат неколку основни правила кои се однесуваат на употребата на цртата и цртичката во двете последни изданија на Правописот на македонскиот јазик (од 1998 и 2015 г.) и да покажат дека има многу грешки во еден значаен дел од пишаната практика, т.е. во новинарскиот потстил. Преку аналитички, синтетички и компаративен метод, авторките покажуваат дека неправилната употреба на цртата и цртичката се должи делумно на тоа што некои правила во двете изданија не се сосема јасни и конкретни и се изложени на двојна интерпретација, како и на непочитувањето и на недоволната грижа за јазикот од страна на македонските говорители.

Димовска (2017), во магистерскиот труд **„Употребата на наводниците во пишаната практика на македонскиот стандарден јазик“**, прави анализа на доследноста во примената на интерпункцискиот знак наводници во пишаната практика. Таа дава преглед на текстови кои припаѓаат на различни функционални стилови (научен, публицистички, уметничколитературен и административен). По добиените резултати, авторката заклучува дека постои потреба за дополнување и прецизирање на дел од правилата за употребата на наводниците. Исто така, таа ја нагласува и неопходноста за нивно доследно применување во практиката.

Тасеска-Китановска (2017), во дипломскиот труд **„Правописот на знаците за директна реч во македонскиот јазик“**, врши анализа на: сите изданија на Правописот на македонскиот јазик, наставните програми по Македонски јазик за сите одделенија од основното образование, наставните програми по Македонски јазик и литература за сите наставни години од средното образование, учебниците по македонски јазик за сите одделенија од основното образование, учебниците по македонски јазик и литература за сите наставни години од средното образование и периодични весници и списанија, од аспект на придржувањето до правописните правила за употреба на знаците за директен говор, т.е. правилната примена на овие знаци. По направената анализа, авторката констатира дека состојбата со правописот на знаците за директен говор во научниот

стил (научно-учебничкиот потстил) и во публицистичкиот стил (новинарскиот потстил) не е на завидно ниво. Имено, во наставните програми по Македонски јазик се среќаваат: низа неправилности во однос на класифицирањето на интерпункциските и правописните знаци, придржување до лошо изработените наставни програми од страна на авторите на учебниците, давање несоодветни примери за постоечките правописни правила и многу грешки во дневните весници. Авторката нагласува дека е загрижувачки тоа што, покрај другите јазични и правописни грешки и пропусти, во весниците се среќаваат грешки и во употреба на основно, старо правило кое постоело уште во претпоследното издание на Правописот на македонскиот јазик од 1998 г., како на пример, употребата на интерпункцискиот знак црта (тире) во случаи кога директниот говор почнува во нов ред. На крајот, таа дава предлог-насоки за подобрување на состојбата со јазичната писменост на сите корисници (говорители) на македонскиот стандарден јазик.

II. Методолошки пристап

1. ПРЕДМЕТ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Резултатите од многубројните истражувања реализирани досега укажуваат на незадоволително ниво на јазична писменост кај учениците од помала и од поголема возраст, но и кај целата возрасна популација. Голем дел од средношколците го завршуваат средното образование без добро познавање на правописот. Тие немаат сигурни правописни знаења, умеања и навики. Тоа многу лошо се рефлектира на општеството и на идните генерации и има далекосежни последици. Во еден од причинителите за ваквата лоша состојба се вбројува и литературата со која се служат лицата од помалите генерации – децата и младите.

Англискиот јазик извршил големо влијание врз писмениот израз на македонските родени говорители, а пред сè, на учениците и на младите лица. Пресудна улога за тоа имаат електронските медиуми и интернет-порталите, како главни верни придружници на оваа млада популација во нивниот социјален живот и во нивното секојдневје. Печатените изда нија, особено книгите за деца (сказни и раскази), речиси и не постојат во распоредот на нивните дневни активности и за време на нивните зимски и летни одмори. Поетите и писателите посветено си ја извршуваат својата дејност: редовно пишуваат книги наменети за деца и возрасни, имајќи го предвид фактот дека книгите се во функција на изградување на интелектуално морални и стабилни личности и генерации. Секако, голема

одговорност носат и лекторите на кои им е доверена последната задача пред дизајнирањето и печатењето на една книга.

Поаѓајќи од фактот дека децата за првпат се среќаваат со книгата и литературниот збор во првите училишни денови и во првите години од нивното образование почесто се служат со книгата, а и тоа што книгата во овој развоен период има пресудно влијание врз децата како индивидуи, особено врз нивниот јазичен израз, како идеја се наметна потребата за пишување на труд за јазикот (правописот) во уметничколитературниот стил, односно во современата литература за деца – новите книги наменети за најмладата популација, т.е. книгите пишувани во проза (сказните и расказите). Преку овој труд се настојува да се открие правилноста на јазичниот израз во книгите за деца, од аспект на интерпункцијата, односно знаците за директен говор, како и да се провери дали писателите и лекторите ги почитуваат правописните правила за употреба на овие интерпункциски знаци и строго се придржуваат до нив. Предмет на ова истражување се **изданијата на Правописот на македонскиот јазик** од аспект на интерпункцијата, односно знаците за директен говор и **текстовите од поновата литература за деца (прозата: сказни и раскази)**.

2. ЦЕЛ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Главна цел на истражувањето е да се открие дали и колку е изразена јазичната свест на писателите кои објавиле литературни дела, пред сè книги за деца пишувани во проза (сказни и раскази), во минатата, 2017 година, дали тие се служат со македонскиот стандарден јазик, дали доследно се придржуваат кон него и колку ги почитуваат правописните правила и норми, пред сè правилата за употреба на знаците за директен говор. Како појдовна основа се земени двете последно објавени изданија на Правописот на македонскиот јазик, од 1998 и од 2015 година. Во трудот е направена анализа на изданијата на Правописот на македонскиот јазик од аспект на интерпункцијата, односно знаците за директен говор и анализа на текстовите од најновите книги за деца (сказни и раскази).

Добиените резултати ќе послужат за преземање чекори и мерки за намалување на грешките што се јавуваат во практиката и во литературата во однос на употребата на знаците за директен говор и потсетување на лекторите за внимателна работа во секој функционален стил, имајќи ги предвид и последните измени во изданието на Правописот на македонскиот јазик. Целта е да се води поголема грижа за правилното писмено изразување на целокупното население во Р. Северна Македонија, започнувајќи од најмладата популација – учениците од основното образова-

ние, па до оние повозрасните – средношколците и другите повозрасни лица (во последно време, оваа проблематика е занемарена од страна на надлежните лица и институции). Тоа е особено важно зашто јазичната свест се формира континуирано и е резултат на долготраен процес, а започнува од почетокот на описменувањето на секој човек. Литературните дела (книгите) се еден многу значаен сегмент од животот на децата и ним треба да им се посвети особено внимание.

3. МЕТОДИ ЗА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Целта на ова истражување е да се открие состојбата во однос на доследноста во употребата на знаците за директен говор кај еден од главните фактори клучен за формирање на јазичната свест кај децата и младите – литературата (прозните дела: расказите и сказните). Се анализираат досегашните изданија на Правописот на македонскиот јазик, од аспект на правописните правила за употреба на знаците за директен говор и најновите книги за деца објавени во 2017 година, од страна на македонски писатели и лектори. За таа цел се применети **методот на нормативна дескрипција** и **методот на анализа на содржина** како оперативен метод.

4. ПРИМЕРОК ОПФАТЕН СО ИСТРАЖУВАЊЕТО

Примерокот го сочинуваат изданијата на Правописот на македонскиот јазик и книгите за деца (проза – сказни и раскази) од најново време (2017 година): „**Бајки од Македонија**“ (*Девојчето и дванаесетте месеци*, *Вејко Северко*, *Момчето што се скрива во златното јаболко*) – адапт. на текст Билјана С. Црвенковска, „**Авантурите на мачорот Перко**“ од Ели Маказлиева, „**Снежана и седумте цинчиња**“ од Јовица Тишма, „**Училиште од бајките**“ од Налини Маура, „**Бидејќи сум дете**“ од Александра Велинова, „**Насмевка за петка**“ од Кристина Стојаноска-Алоска и „**Кој добро прави – добро го снаоѓа**“ од Жаклина Михајлова.

III. Интерпретација на резултатите

Знаците за директен говор во изданијата на Правописот на македонскиот јазик и во уметничколитературниот стил – современата литература за деца

Во првиот „**Македонски правопис**“ од 1945 г., изработен од Комисијата за јазик и правопис при Министерството на народната просвета, знаците за директна реч воопшто не постојат како дел од содржините (главите и поглавјата). Во второто издание на Правописот, „**Македонски правопис со правописен речник**“ од 1950 г., од авторите Блаже Конески

и Крум Тошев, не се дадени овие интерпункциски знаци. Овие знаци не се среќаваат како содржина ниту во третото издание на македонскиот Правопис, „**Правопис на македонскиот литературен јазик**“ од 1969 г. од авторите Божо Видоески, Тодор Димитровски, Кирил Конески, Крум Тошев (претседател) и Рада Угринова-Скаловска. Исто така, ги нема ни во книгата „**Правопис на македонскиот литературен јазик со правописен речник**“ од 1970 г.

Знаците за директен говор за првпат се среќаваат дури во четвртото издание на Правописот, „**Правопис на македонскиот литературен јазик**“ од 1998 г., од авторите Божидар Видоески, Тодор Димитровски, Кирил Конески и Радмила Угринова-Скаловска. Така, таму е наведено дека директната реч се обележува со наводници или со црта (тире) и дека нивната употреба е распределена (т. 391).

Подолу е направен преглед на употребата на знаците за директен говор во рамките на уметничколитературниот стил (прозата за деца). Извори за анализа се следниве книги за деца (сказни и раскази): „**Бајки од Македонија**“ (*Девојчето и дванаесетте месеци*, *Вејко Северко*, *Момчето што се скри во златното јаболко*) – адапт. на текст Билјана С. Црвенковска, „**Снежана и седумте цинчиња**“ од Јовица Тишма, „**Авантурите на мачорот Перко**“ од Ели Маказлиева, „**Училиште од бајките**“ од Налини Маура, „**Бидејќи сум дете**“ од Александра Велинова, „**Насмевка за петка**“ од Кристина Стојаноска-Алоска и „**Кој добро прави – добро го снаоѓа**“ од Жаклина Михајлова.

Како појдовна основа за анализата е земен „**Правописот на македонскиот јазик**“ од 2015 г. Се настојува да се открие дали и колку се почитуваат постоечките и новите правила за употреба на знаците за директен говор во книгите за деца што се издадени во минатата, 2017 година. Како период е земена токму оваа година од причина што најновиот Правопис е објавен и промовиран во 2016 година (подготвен во 2015), па по временски интервал од една година би требало да има почитување и примена на новите правописни правила (покрај оние што постоеја во претходниот Правопис од 1998 г.).

Правила од Правописот на македонскиот јазик од 1998 г. и примери подведени под нив:

А) Првото правило (т. 391 а, стр. 143) гласи: „Кога директната реч почнува од нов ред, пред почетокот се пишува црта (тире)“:

– *Кај е овде главниот човек? – йолуѓласно, а важно зайраша љој.*

Ова правило доследно се почитува во поновите книги за деца:

а) – *Оооооо, колку се големи моите омилени ликови! – се зачуди Ана. Изгледаа како џинови, ја зајгоа јаа постојано се повлекуваше наназад („Бидејќи сум дете“: **Пајување во кино** – Александра Велинова).*

б) – *Да ти помогнам, бабо, може? – ја прашав.*

– *Ти, малечко, само кажи ми што сакаш, веднаш баба ќе ти придојде, – ми рече јаа („Бидејќи сум дете“: **Суйаја на баба Марија** – Александра Велинова).*

в) – *Што ли прави Перко со уличните мачори? – се прашуваа домаќините.*

– *Зошто толкава крвничка борба? („Авантурите на мачорот Перко“: **Перко и уличните мачори** – Ели Маказлиева).*

г) – *Ех, Нине, луѓето доаѓаат од различни причини на лошатао. Ние денеска, всушност, дојдовме да ги набљудуваме луѓето околу нас („Кој добро прави – добро го снаоѓа“ – Жаклина Михајлова).*

A1) Во рамките на тоа правило, под **б**, стои: **„Кога директната реч не е во нов ред, пред почетокот и на крајот нејзин се ставаат наводници“:** *„Трчај, ќе го ситиш!“*

Писателите за деца и лекторите се придржуваат до ова правило:

а) *Сега мама на советите од заболелите ме појсетти: „Овие зајчиња, Јан, иако се ситни, мора да бидат здрави, зајгоа што се битни!“ („Насмевка за петка“: **Приказна за забоболката** – Кристина Стојаноска-Алоска).*

б) *Но се ситив заболелите што ми кажа, кои важни совети за здрава храна ми ги раскажа: „Секое залаче е важно за да си деите здраво и силно. Секоја храна треба да се бира, овошје, зеленчук, месо... но и млеко да си инеш за да имаш здрави заби и мирно да си ситеш. А, по секое јадење, зајчињата да ги миеш. За да ти бидат забите здрави и бели, не посегнувај по бонбони и карамели!“ („Насмевка за петка“: **Значењето на храната** – Кристина Стојаноска-Алоска).*

Б) Второто правило (т. 392) се однесува на тоа дека внатрешниот монолог којшто има форма на директна реч се става во наводници: *Шеташе со погледот од еден до друг заспан парализан и ги претпознаваше. „Овој ќе остане! Ишар е и дрзок. Секогаш се буни кога оди на шетане, а минало полноќ...“*

И ова правило се почитува во книгите за деца од поново време (сказните и расказите). Тоа може да се види од дадениот пример:

а) *„Што им е...? Зошто сите бегаат од мене како да сум болна...?“*, си мислеше Снежана. *„Како да имам вошки...“* („Снежана и седумте цинчиња“ – Јовица Тишма).

В) Третото правило (т. 393 а) гласи: „Кога дијалогот се бележи сè во нов ред, тогаш се употребува црта (тире)“:

– Кој беше оној?

– Кој?

– Што сакаше да избега...

Во современата литература за деца се забележува почитување и на ова правило:

а) – Невидлива волшебна куќица? Каде е тата куќица, бабо?

– Секој човек има невидлива куќица во себе. Ние ја викаме душа („**Кој добро прави – добро го снаоѓа**“ – Жаклина Михајлова).

В1) Во рамките на ова правило, под б, е наведено: „Не е редок случај, особено во современи литературни текстови, при предавање на дијалогот да се употребуваат само наводници“: *Стиариот го слушаше сиот овој суров збор на оружјата и повеќе ѝрејлашено ојколку обвинувачки се обрна кон Стијана:*

„Што е ова?“

„Најад. Ке ги уништиме!“

„Па тие се толку многу...“

Ваков случај има во следниве книги за деца: „**Бајки од Македонија**“ (**Вејко Северко, Момчето што се скри во златното јаболко, Девојчето и дванаесетте месеци**), „**Снежана и седумте цинчиња**“, „**Училиште од бајките**“:

а) *Еден ден дејето дојде кај мајка му и ја замоли да му најрави тата:*

„Мамо, одамна не сме јагеле тата, ми се ѝријаде. Можеш ли да најравиш?“

А мајката тажно одговори:

„Би ти најравила мило, ама немаме веќе брашно, нема кој да сомеле. А немаме ни житото, нема кој да ѝожнее.“ („**Бајки од Македонија**“: **Вејко Северко** – адапт. на текст Билјана С. Црвенковска).

б) *Еднаш одамна, си живееја една жена и нејзиниот син. Еден ден, синоот дојде кај мајка си и ѝ рече:*

„Мајко, јас ќе одам во светиот, сакам да ѝрошеам, да научам многу работи и да најравам нешто во животоот.“ („**Бајки од Македонија**“: **Момчето што се скри во златното јаболко** – адапт. на текст Билјана С. Црвенковска).

в) *Кога ги здогледа девојчето малку се исплаши, но постоа, се созема и ги ѝоздрави:*

„Здрavo-живо чичковици, добра вечер тетоко, како сите, што ѝравите?“

„Добра вечер девојче, рекоа месециите, „арни сме, еве малку да одмориме. Туку, тиш шито бараши во ниедно време на чешмава? Зар не ти е ситрав сама низ шумата?“ (**„Бајки од Македонија“: Девојчето и дванаесетте месеци** – адапт. на текст Билјана С. Црвенковска).

ѓ) На настиваникот му беше чудно кога влезе во училиницата и го виде иразно месито до неа.

„Снежана, зошто седеш сама?“, ја праша тој.

„Не знам“, рече таа. „Нависина не знам“. (**„Снежана и седумте цинчиња“** – Јовица Тишма).

г) „Роуз, исклучи ја ламбата и лежни да спиеш“ – ѝ рече нежно.

„Утре прегнуваши на училиште, да не заборава?“

„Да, мамо. Веднаш ќе лежнам“ – ѝ одговори Роуз со насмевка. (**„Училиште од бајките“: Вовед** – Малини Наура).

Г) За четвртото правило (т. 394): „Ако пред директната реч се наоѓаат зборови што ја појаснуваат неа, тогаш со завршниот дел од наводниците се постапува вака“, се дадени 2 начини за негова примена:

а) „Ако реченицата што е во директна реч нормално завршува со точка, тогаш првин се пишува завршниот дел од наводниците, а потоа се става точка“: Дојде мајсторот и рече: „И тоа можам да го најравам“.

б) „Ако пак реченицата што е во директна реч се завршува со прашалник, извичник или со неколку точки, тогаш се пишуваат првин тие знаци, а потоа се става завршниот дел од наводниците“: И ситариот ѓи праша: „Брљ ли ќе се вратиш?“ – Се разнесе вик: Најред, друѓари! Се фати за образи и жално проуст: „Боже, колку сум оиднал во овие неколку дена...“

Примери кои покажуваат дека писателите и лекторите го почитуваат ова правило:

а*) „Леле, Ина,“ – рече Јан – тоа не е убаво за твоето здравје и за твоите заби. Лошите бактерии од твоите рачиња ќе влезат во устата и ќе ѓи расијат твоите зајчиња!“ (**„Насмевка за петка“: Лошите навик на Ина** – Кристина Стојаноска-Алоска).

а**) Почна да плаче на глас и да моли: „Помоѓни ми, Ина, зајчето многу ме боли!“ (**„Насмевка за петка“: Јан скрши заб** – Кристина Стојаноска-Алоска).

Д) Петтото правило (т. 395) гласи: „Ако објаснувачките зборови следуваат по директната реч, тогаш во зависност од нејзиниот карактер, зад неа се става запирка, или прашалник, или извичник, или неколку точки, а потоа се пишува црта (тире)“: – Мамо, гури вечер ќе

се враќам дома, – рече Нешо.; – Ќе ме ѓочекаѓе ли, браќа? – ѓи ѓраша Сѓавре.; – Маре, брзај донеси сѓомна со вода! – рече Ана.

Ова правило, исто така, се почитува од страна на писателите и лекторите:

а) – Гледам каде ѓреба да седнеме! – одѓовори мајка ѓ. („Бидејќи сум дете“: *Пајѓување во кино* – Александра Велинова).

Во истото правило е наведено дека **во ваквите случаи записката може и да отпадне**: – Мамо, гури вечер ќе се враќам дома – рече Нешо.

Придржувањето кон ова правило од страна на писателите и лекторите може да се види од следниве примери:

а) – Оооооо, колку се ѓолеми моѓѓе омилени ликови! – се зачуди Ана. Изгледаа како ѓинови, ѓа заѓоа ѓѓаа ѓосѓојано се ѓовлекуваше наназад. („Бидејќи сум дете“: *Пајѓување во кино* – Александра Велинова).

б) – Сѓѓе ѓи изеде! – викна Алексеј. („Бидејќи сум дете“: *Живоѓниѓе сакаѓѓ овоѓје и зеленчук* – Александра Велинова).

Ѓ) Паралелно на претходното, стои и **шестото правило (т. 396)**, во кое е кажано дека **ако ваквите реченици почнуваат со наводници, тогаш тие можат да се напишат и на друг начин**: „Мамо, гури вечер ќе се враќам дома“ – рече Нешо. И: „Мамо, гури вечер ќе се враќам дома“, рече Нешо.

И ова правило доследно се применува во книгите за деца објавени неодамна:

а) „Шѓо се случи, шѓо се случи...?“, исѓлашено ѓраша ѓреѓѓ кој изгледаше како шѓѓоѓуку да се разбудил („Снежана и седумте цинчиња“ – Јовица Тишма).

б) „Извини“, рече момчеѓо со очилаѓа. „Не сакаме да се караме. Само ако сакаш да се ѓомесѓѓѓи за да може да иѓраме“ („Снежана и седумте цинчиња“ – Јовица Тишма).

Е) Седмото правило (т. 397) гласи: „Ако директната реч е разделена со објаснувачки (авторски) зборови на два дела, тогаш зад првиот дел, во зависност од неговиот карактер, се пишува записка (во практиката таа обично се испушта), или прашалник, или извичник, или неколку точки, а потоа се става црта (тире)“.

а) „По објаснувачките зборови се пишува точка, а потоа црта (тире) ако првиот дел од директната реч претставува завршена реченица“: – Јас сум докѓѓор Воронов, – рече ѓѓѓ. – Таѓѓко Ви ли е болен?; – Јас сум докѓѓор Воронов – рече ѓѓѓ. – Таѓѓко Ви ли е болен? (без записка)

б) „По објаснувачките зборови се пишува само црта (тире) ако првиот дел од директната реч е незавршена реченица“: – И коѓа ѓѓ велам

ова, – *ӣродолжи учиӣтелоӣ – јас мислам ӣред сè на вас, граѓи ученици.* / – *И коѓа ѓо велам ова – ӣродолжи учиӣтелоӣ – јас мислам ӣред сè на вас, граѓи ученици.* (без записка)

Ж) Слично на седмото е и **осмото правило (т. 398)**, кое се однесува на пишувањето на овој вид реченици кога тие започнуваат со наводници.

а) Кога првиот дел од директната реч е завршена реченица: *„Јас сум доктор Воронов – рече ӣој. – Таӣко Ви ли е болен?“* / *„Јас сум доктор Воронов“, рече ӣој. „Таӣко Ви ли е болен?“*

б) Кога првиот дел од директната реч е незавршена реченица: *„И коѓа ѓо велам ова – ӣродолжи учиӣтелоӣ – јас мислам ӣред сè на вас, граѓи ученици.“* / *„И коѓа ѓо велам ова“, ӣродолжи учиӣтелоӣ, „јас мислам ӣред сè на вас, граѓи ученици“.*

З) Деветтото правило (т. 399) гласи: **„Ако едноподруго сè во исти редови идат неколку реплики без да се кажува од кого се, тогаш секоја од нив се одделува со наводници и, покрај тоа, од соседната се одделува со тире“:**

„Виe ӣӣо сакаӣе? А? – вели видувајќи ѓо Коӣејкина – нели ви реков веќе дека ӣреба да чекаӣе решение“. – *„Аман, ваше високо ӣревосходиӣшелсӣиво, немам, ӣукуречи, залаче леб...“* – *„Е ӣӣо да се ӣрави? Јас не можам ни ӣӣо да сӣорам за вас...“*

Седмото, осмото и деветтото правило не се застапени во анализираниите книги за деца.

Во најновото издание на Правописот на македонскиот литературен јазик, 17-то по ред, *Правопис на македонскиот јазик* од 2015 г., правилата за знаците за директна реч се дадени под наслов *Знаци за директн говор*, како поглавје на V глава, *Инӣерѣункција*. Во ова издание има две нови правила за знаците за директен говор. Станува збор за излезните наводници (в. Правопис 2015: 127, т. 308 а и б).

С) Правилото под т. 308 а) гласи: **Кога пред директниот говор се наоѓаат зборови што го појаснуваат исказот, излезните наводници се пишуваат по знакот точка: *Вечерӣа Марија ѓо ӣрекори: „Досӣа е. Треба да мислиш на својата иднина.“***

Писателите и лекторите се придржуваат до ова правило во современата литература за деца (прозата). Тоа го покажуваат следниве примери:

а) А селанецоӣ му одѓовори:

„Треба да ӣоминеш седум ѓори и седум ӣланини и ӣоѓаш ќе ѓо најдеш. Мноѓу далеку живее Северко.“ (**„Бајки од Македонија“: Вејко Северко** – адапт. на текст Билјана С. Црвенковска).

б) Лисицаџа се насмевна со нејзинаџа лисичја насмевка, скубна две влакна од оџашкаџа и му џи гаде на момчеџо:

„Некоџаш, коџа ќе џи заџреба мојаџа џомош, само џроџриј џи овие влакна и јас ќе дојдам“. („Бајки од Македонија“: *Момчеџо шџо се скри во злаџноџо јаболко* – адапт. на текст Билјана С. Црвенковска).

S1) Во истото правило под б) е наведено дека **излезните наводници се пишуваат и по интерпункциските знаци: прашалник, извичник и три точки:** „Зошџо не ме џрашаш?“ – рече. Зошџо, кажи?“; „Осџави ме сам, оди си!“, „Не џе очекував“ – му рече. Мислев – никоџаш џовеќе...“

И ова правило доследно се применува во книгите за деца (сказните и расказите):

а) Коџа оџиде кај неџоваџа забелекарка, Јан заџрижено џ рече: „Докџорке, џомоџнеџе, ве молам, шџо да џравам со ова мое заџче?“ („Насмевка за петка“: *Кривоџо заџче на Јан* – Кристина Стојаноска-Алоска).

б) Чичкоџо забелекар му велеше: „Секое заџче во усџаџа мора да биде здраво, бело и силно. Едно џо едно џреба да се мијаџи, да се чистџаџи со џастџа и чеџка за да блескаџи за џеџка!“ („Насмевка за петка“: *Јан раскажува зошџо се важни забџџе* – Кристина Стојаноска-Алоска).

в) „О, момче, џак џаџоџи џе донесе кај нас?“ („Бајки од Македонија“: *Вејко Северко* – адапт. на текст Билјана С. Црвенковска).

џ) Коџа џи здоџледа девојчеџо малку се исџлаши, но џоџоа, се созема и џи џоздрави:

„Здро-во-живо чичковци, добра вечер џеџко, како сџе, шџо џравиџе?“ („Бајки од Македонија“: *Девојчеџо и дванаесетџе месеци* – адапт. на текст Билјана С. Црвенковска).

Заклучни согледувања

Усвоеноста на правописните правила од страна на говорителите (корисниците) на македонскиот стандарден јазик не е на завидно ниво. Тоа го покажуваат големиот број истражувања направени во минатото, а и во поново време. Ова се однесува и на медиумите и на образованието како главни фактори за формирање на јазичната свест кај граѓаните.

Состојбата во однос на почитувањето на правописните правила, пред сè на правилата за употреба на знаците за директен говор (цртата и наводниците), во уметничколитературниот стил – современата литература за деца (прозата), е многу поразлична. Анализата на повеќе книги за деца, издадени во најновиот период (2017 година), даде јасна слика за јазичната писменост на оние лица на кои поле на интерес им е литературата.

Се покажа дека писателите и лекторите целосно се придржуваат до законитостите на македонскиот стандарден јазик и доследно ги почитуваат постоечките правила од Правописот, односно правилата за употреба на знаците за директен говор, што, во секој случај, е за пофалба и заслужува позитивна оценка. Тоа се забележува при самиот контакт на читателите со најновите книги за деца во проза (сказни и раскази).

Значењето на литературата, особено на литературата за деца и млади, не се сведува само на нејзините уметнички, естетски и етички вредности, туку и на големото влијание што го има таа врз писмениот израз на младата популација и врз нејзината јазична писменост. Имајќи го предвид фактот дека почетниот период е од исклучителна важност за образованието на децата, писателите, а пред сè лекторите, треба крајно внимателно да постапуваат при извршувањето на својата задача, зашто тие ја понесуваат најголемата одговорност, особено кога се работи за литературата за најмладите читатели – децата.

Користена литература:

- Димовска А. (2017), *Употреба на наводниците во пишаната практика на македонскиот стандарден јазик*, Битола: Универзитет „Св. Климент Охридски“, Педагошки факултет. Необјавен магистерски труд.
- Јанушева В., Јурукоска Ј. (2016), The Relevance of the Difference between Punctuation and Orthographic Marks in Teaching the Macedonian Language in Primary School (Важноста на разликата меѓу интерпункциските и правописните знаци во наставата по македонски јазик во основно образование), *International Journal of Language Academy, No 11, v.4 (2)*;
- Јанушева В., Јурукоска Ј. (2017) The Orthography of the Dash in the Macedonian Standard Language and the Journalistic Sub-style („Правописот на цртата и црточката во македонскиот стандарден јазик и во новинарскиот потстил“); *International Journal of Language Academy, v.5 (6)*;
- Јурукоска Ј. (2016), *Црточката и црточката во пишаната практика на македонскиот стандарден јазик*, Битола: Универзитет „Св. Климент Охридски“, Педагошки факултет. Необјавен магистерски труд;
- Конески Б., Тошев К. (1950), *Македонски правопис со правописен речник*, Скопје: Државно книгоиздателство на НР Македонија;
- Конески К. (1999), *Правописен речник на македонскиот литературен јазик*, Скопје: „Просветно дело“;
- Македонски правопис изработен од комисијата за јазик и правопис при Министерството на народната просвета* (1945), Скопје: Државно издавачко претпријатие;
- Пановска-Димкова И. (2000), За новото издание на Правописот на македонскиот литературен јазик, *Литературен збор: сѝсание на Друштвото за ма-*

кедонски јазик и лиџература, бр. 3, Скопје: Друштво за македонски јазик и литература;

- Пановска-Димкова И.** (2008), *Практикум љо љравојис со љравођовор на македонскиој лиџературен јазик*, Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“;
- Правојис на македонскиој јазик** (2015), Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“;
- Тасеска М.** (2012), *Правојисниџе ѓрешки во џисменојо изразување кај учениџиџе од I и II циклус од основнојо образование*, Битола: Универзитет „Св. Климент Охридски“, Педагошки факултет. Необјавен магистерски труд;
- Тасеска-Китановска М.** (2014), *Корелација меѓу успехот на учениците и нивните правописни грешки во I и II циклус од основното образование*, *Зборник на џрудови џри Школаџа за доктџорски стџудиџи*, Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“;
- Тасеска-Китановска М.** (2015), *Корелација меѓу возраста на учениците и нивните правописни грешки во I и II циклус од основното образование*, *Сџуликон*, Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“;
- Тасеска-Китановска М.** (2016), *За новото издание на Правописот на македонскиот јазик*, *Деветиџи научен собир на млади македонсиџи*, Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“ (во печат);
- Тасеска-Китановска М.** (2017), *Правојисој на знаџиџе за дирекџна реч во македонскиој јазик*, Битола: Универзитет „Св. Климент Охридски“, Педагошки факултет. Необјавен дипломски труд.
- Dabić S.** (1970), *Uvođenje u naučni rad (nauka i naučni metod)*, Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika;
- Zuber M.** (1963), *Neki problemi u nastavi pismenosti, Problemi nastave pismenosti (Materijali sa međurepubličkog savetovanja)*, Beograd: „Savremena škola“;
- Лекић Ђ.** (1980), *Меџодолоџија џегађошкођ исџраживања и сџваралаџиџа*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства;
- Мамузић И.** (1963) *Mesto i uloga nastave gramatike u procesu negovanja pismenosti, Problemi nastave pismenosti (Materijali sa međurepubličkog savetovanja)*, Beograd: „Savremena škola“;
- Муџић В.** (1982), *Методолоџија педагошког истраџивања*, Sarajevo: „Svijetlost“.

Извори:

- Велинова А.** (2017), *Бидејќи сум деџе*, Скопје: „Едука Мак“ (Кочани: „Европа 92“);
- Маказлиева Е.** (2017), *Аванџуриџе на мачорој Перко*, Скопје: „Едука Мак“;
- Михајлова Ж.** (2017), *Кој добро љрави – добро ѓо снаођа (Еџиџија – Шеџојојој на џредџиџе)*, Скопје: „Матиџа македонска“;
- Налини М.** (2017), *Училиџиџе од бајкиџе*, Скопје: „Просветно дело АД“;
- Стојаноска-Алоска К.** (2017), *Насмеџка за џеџка*, Скопје: „Едука Мак“ (Кочани: „Европа 92“);

Тишма Ј. (2017), *Снежана и седумтте минчиња*, Скопје: Медија Планет;
*Бајки од Македонија (Девојчето и дванаесеттте месеци, Вејко Северко, Момче-
то што се скри во златното јаболко)* – адапт. на текст Билјана С. Црвен-
ковска, Скопје: Арс Ламина-публикации, Либи.

Summary

Language is the only expressive tool in the teaching of one's mother tongue. Words are used to express the feelings and the thoughts of the heroes in literary texts. The reader empathizes with them and with their feats. Using the basics of literacy (reading and writing), the student builds a foundation for developing oneself into an intellectually stable person. The book is one of the most important factors for forming his personality. With the book, he grows, develops, learns about the world around him and matures. The teacher is the one who shows the students the benefits of learning and knowledge, the love of books and the written word, whereas the writer, being the mediator in the teaching process, contributes to providing motivation for reading. It is known that the person who is an avid reader has rich vocabulary and is able to and knows how to express oneself properly in written communication. The educated person has a solid command of one's mother tongue, including its grammar and orthography.

Grammar and Literature are the main program areas in the teaching of the Macedonian language. They are covered in the curriculum for this course with the same number of classes because both areas are of the same value and importance. Considering the importance of literature and its huge influence on the learning of the Macedonian standard language and orthography, research of this type becomes necessary. The purpose of this paper is to show how consistently orthography rules on the use of direct speech marks are followed in literature – in modern children's literature - by writers and proofreaders. The focus is on the children's literature from recent times. The analysis focuses on the children's literature published in 2017. The latest two editions of the Macedonian Orthography, from 1998 and 2015 (2017), are used as a basis for analysis.

Миливој БАЈШАНСКИ

Нови Сад

ПОЛОЖАЈ ЖЕНЕ У ПОБЕГУЉИ ВАСИЛА ИЉОСКОГ

Апстракт: У раду се истражује положај жене у драми *Побеђуља* Васиลา Иљоског за чију тему је узет догађај из народног живота, са много пропратних елемената: обичаја, фолклора и других, а вероватно под утицајем Стевана Сремца, са чијом *Зоном Замфиромовом* ће се нецеловито успостављати дијалог. У раду се проблематизује положај жене у типичном провинцијском градићу са најкарактеристичнијим појавама у њему: односи у породици, малограђанска схватања „виђених” представника слоја чорбацијске средине, социјални односи, потпуна учмалост. Радам су обухваћени и: однос према жени у патријархалном свету, њена инфериорност, покушај успона женског, тријумф женскости и женског мишљења. У раду се анализира чин детронизације жене у *Побеђуљи*. Васил Иљоски осликава жене које су својим карактером издвојене из патријархалне средине у којој бораве. Циљ рада је укључивање родне перспективе у истраживање драме *Побеђуља* како би се указало на доминантни патријархални дискурс који занемарује разлике и намеће мушки поглед. Радам се омогућава препознавање родних стереотипа и супериорност патријархата као и разумевање њихове функције.

Кључне речи: жена, патријархат, инфериорност, детронизација

Рад почиње хипотезом да патријархат, као једина ауторитативна и објективна социјална организација живота људи у којој највишу власт има – отац (*pater familias*), ствара родне стереотипе о жени. Све у патријархату бива потчињено глави породице, почев од материјалних добара до живота чланова породице. Мојсијева Гушева каже да је евидентно да патријархат лежи у основној структури наше културе која се огледа у првим митским представама човечанства и друштва изражене преко сфере симболизације (Мојсијева Гушева 2011, 486), као и да „исто становиште заступају све савремене религиозне представе у којима је врховни бог и господар свега светог увек мушко и стоји насупрот телесног, грешног, женског као симбола зла који треба потчинити, како би спасао човечанство”¹ (Мојсијева Гушева 2011, 486).

Крећући од изнесеног става, истраживање за циљ поставља испитивање родне перспективе јунакиња (жена) и стереотипне представе жена у драми *Побеђуља* Васила Иљоског – у којој је култура утемељена на доминацији мушког субјекта и његовом акту стављања жене у домен невидљивог и маргиналног.

¹ Прев. а.: „Истото становиште го застуваат сите современи религиозни претстави во кој врхониот бог и господар на светот секогаш е од машки пол и стои наспроти телесното, грешното, женското како симбол на злото кое треба да се контролира, потчинува, усмерува со цел да се спаси човештвото”.

У анализи положаја жене у драми *Побеђуља* највише се потцртава разлика између пола и рода. Наше интересовање да се у *Побеђуљи* констатују и опишу активности женског субјекта полази „s ciljem emancipacije žene u društvu i zadobivanja jednakosti, od pitanja prava glasa i prava na rad s jednakom plaćom, do pitanja o pravu na robačaj” (Zlatar Violać 2008, 29). За испитивање положаја жене из родне перспективе потребно је аргументацију поткрепити мишљењем Јасмине Лукић која тврди да је „pol biološka, a rod kulturna kategorija i da društveno konstruisane (i kontrolisane) rodne razlike zapravo proizvode sistem diskriminacije koju patrijarhat proizvodi nad ženama” (Lukić 2003); а из тога произлази закључак да „tela žena jesu ženska, ali ona su isto toliko i ljudska tela, a ženina interesovanja, sposobnosti i postignuća uveliko nadilaze oblast polnih razlika, ma kako ih definisali” (Mitić 2017, 63). Пратећи фабулу, од почетка до краја, и коментаришући важне сцене, у овом раду жели се радикализовати положај жене у патријархату и показати тријумф женскости у оковима патријархата – стављајући у први план проблем родних разлика и начина на који се те разлике уписују у текст.

Васил Иљоски (Крушево, 20. XII 1902 – Скопље, 1. XI 1995) је у историји књижевности препознатљив као: драмски писац, есејиста, критичар, књижевни критичар. Веома рано се Иљоски опредељује за књижевност, а посебно за њен најсложенији и најнепосреднији уметнички род – драму. Своје драмске једночинке пише још у гимназијским данима (једна од њих је *После мајуре*). Постаје један од утемељивача македонске драмске књижевности и аутор првог македонског драмског дела на македонском језику. Бавећи се драмском књижевношћу, ангажманом дугим пола века, Васил Иљоски исписује незаобилазно поглавље у историји македонске књижевности. Драмско стваралаштво аутора обухвата три различите друштвене епохе у историји македонског народа: епоху владавине Отоманског царства, епоху капиталистичке, монархистичке Југославије и епоху социјалистичке Македоније.

Васил Иљоски пише на крушевском и кумановском дијалекту, са циљем да укаже на језичку посебност и богат колорит македонског језика. Ова тенденција нарочито се оцртава у битово-социјалној драми у пет чинова *Побеђуља* (мак. *Беѓалка*), на којој је почео да ради 1926. године. *Побеђуља* је изведена 16. VI 1928. на сцени скопског Народног позоришта, између два светска рата, под насловом *Ленче Кумановче*. Драма је изазвала велико занимање код публике, али је, и поред одличног пријема, скинута са репертоара због интервенције власти која није могла допустити да се чује македонска реч на јавном месту. С друге стране, Васил Иљоски

Побеђуљом поставља један од међаша којим почиње успон македонског језика у књижевности после прекинутог континуитета из прошлог века.

Мотив драме је често обрађивана тема јужнословенске литературе – забрањена љубав између сиромашног младића и богате хаџијске кћерке. Љубави двоје младих Бошка и Ленчета супротставља се девојчин отац који за зета жели особу истог социјалног положаја према себи и свом положају у друштву. Млади пар се одлучује на грубо кршење традиционалних правила, где девојка постаје побегуља. Васил Иљоски драмски комад решава срећним расплетом, држећи се комедиографске оријентације. Поред карактеристика *бићове драме*, попут: догађаја из народног живота, пропратних елемената обичаја и фолклора, приметне су везе са интимном историјом и алузије на друштвене и политичке прилике тадашње Македоније.

Почетне странице драме *Побеђуља* несумњиво наводе на мишљење да у питању није само наивна љубавна прича двоје младих, него се јавља озбиљнија појава – проблематизација социјалних неспоразума.

Сиромашни млади занатлија Бошко ноћу долази под прозор своје изабранице по имену Ленче, богате хаџијске кћери. Несумњиво да је Васил Иљоски градио ликове по узору на Зону Замфирову и Манета из *Зоне Замфирове* Стевана Сремца. Ленчетово и Бошково ашиковање је тајно; девојка, више рационална због патријархалног одгоја, става је да „до венчања нема пољупца” (Иљоски 2017, 152). Бошко ће послати своју мајку да испроси девојку Ленче, а њена мајка Велика, окарактерисана као добра и паметна жена, помоћи ће при убеђивању Ленчетовог оца Аџи-Трајка. У самој карактеризацији лика Велике увиђамо да је њен лик камен темељац породичног мира. Слушајући Донкину песму, Ленче не може са ума сметнути заљубљеност коју мајка Велика примећује код своје кћери. Велика, као осећајна „фигура” патријархата, љубав представља кроз метафоричну слику цвета који цвета у пролеће, али од њега се може и увенути, као што Ленче вене. Мајка жели да нађе лек за ћерку у духу решавања породичне кризе која прелази на лични план мајчине љубави према кћерки, изграђујући релацију мајка – кћерка.

Када Аџи-Трајко сазнаје за кћеркину „забрањену” љубав, а као *pater familias* нема додир са својом кћерком, потпуни су „странци”, за љубавну авантуру своје кћерке криви своју жену, пребацујући сав терет кривице на њена плећа. Отац сматра да је жена та која „brine за кућу, djecu, i nema se pravo iskazati kao misleći subjekat” (Korljan i Škvorc 2009). Велику нико не пита за мишљење о Ленчету и Бошку, сем што репродукује став мушке фигуре патријархата да је Бошко сиромашан да би био њихов зет, јер женски ликови прихватају подређену позицију коју њихова улога па-

тријархалне жене подразумева – „она је тек *res extensa* (protežna stvar) i mjesto joj је u sferi osjećanosti” (Korljan i Škvorc 2009); због чега је Трајко криви, подразумевајући да мајка негује у кћерки супериорни поглед на младиће попут Бошковог социјалног статуса.

Треба истаћи упечатљиву сцену у којој тетка Мирса користи метафору из анималног света: „Везана козица, мирна горица” (Иљоски 2017, 162), служећи се притом конструкцијом „што но кажу” (Иљоски 2017, 162), чиме износи укоренењени став патријархалног друштва да су за жену – кухиња и кућа. Тетка тврди да братаницу треба удати на време како би се смирила, у супротном би је ђаво узео под своје. Да би је удали на време, тетка препоручује удају за Досета, богатог трговачког сина. Прозирно је Мирсино „iznošenje stereotipa ženskosti onako kako ih је naracijom nacionalnog korpusa prenosila ‘muška perspektiva’” (Korljan i Škvorc 2009), али овога пута из тзв. женске перспективе, што само казује да се патријархат дубоко укоренио, и да жена не мисли о положају свог рода, перципирајући да је „oduvek njihovo postojanje bilo podređeno muškarcu” (Mitić 2017, 66). Стога, констатација је веома јасна: победа патријархата није извојевана неком борбом или протестом, што би било заслужено, него је израз превласти мушког субјекта који је имао среће да се роди као мушкарац. Мирсин избор је одговарао Аци-Трајку, ородио би се са богатом трговачком фамилијом. Уговорена удаја је била уобичајена, устаљена пракса патријархалног друштва, где највише страда и пати девојка (жена), одлазећи за оног ког не воли и не познаје. На уговорени брак међу породицама је гледано као на посао. Свестан да даје кћер у брак без љубави, Аци-Трајко констатује да љубав као категорија није битна у окрутном патријархату, лишеног сфере осећајности, већ се акценат ставља на стицање материјалне користи.

На мајци је да Ленчету саопшти уговорену удају. Кроз дијалог мајке и кћерке, Ленче замера Великој што је не брани. Самим тим што је Велика усвојила тврдњу да се од старина слуша отац и не противречи му се, наводи нас на мисао, тврди Митић, да се одговорност за ово стање потлачености ставља стога и на терет самих жена које су прихватиле и прихватају наменуту инфериорност (Mitić 2017, 66). Битно је рећи да се не учи женској солидарности у патријархату. Жене су готово ривалке. Ленче подсећа мајку да женску солидарност, да помоћу ње покушају заједно да промене стање у ком ће Ленче морати на силу да се уда². Када се посматра

² Овом тематиком *Побеђуља* Васиља Иљоског успоставља везу са *Коштаном* и *Нечистом крви* Борисава Станковића, написаним свега једну односно две деценије пре *Побеђуље*.

из друге перспективе, запажа се недостатак активизма женског субјекта, заступљена је пасивност и скоро никаква воља да се ослободе букагија тренутне организације живота у друштву. У дијалогу се уочава поређење очеве воље, као главе породице, са Божјом вољом (самим Богом). Отац се може сматрати једним међу једнакима, после Бога, у одређивању животног пута своје кћери. На развод није било ни помисли, свака кћи је знала шта ће је дочекати по повратку у родитељску кућу: лишавање социјалног статуса, извргавање сраму (јер је кћеркин муж увек у праву, самим тим јер је мушкарац) и планирање нове удаје, ако успеју наћи другог младожењу за већ удавану кћерку. Ленче има један степен вишег сазнања да се може мењати ситуација у којој се обрела, и доводи у питање устаљени поредак. Али опажамо да је Велика, као и остале жене, ћутке прихватила супериорност мушког у друштву; а маскулинитет који је уграђен у темеље патријархата „jeste, zapravo, društvena, psihološka i ideološka konstrukcija muževnosti” (Gordić Petković 2011, 407) како би се постигла надмоћ.

На молбу да са оцем поразговара о својој веридби са Досетом, Ленче трпи критике Аци-Трајка. Отац тај потез сматра срамним, каже да кћерка са оцем о томе не прича (упућује се на окренутост мајци). Ленче сматра да је отац требало да се консултује са њом у вези са веридбом, где се може констатовати покушај самоидентификације девојке-ћерке, односно жене, која прокочи оцу и традицији. Не допуштајући кћерки да говори, Трајко одговара: „Шта? Тебе да питам? Да ти мени солиш памет? Ти мене да учиш! (...) Биће онако како сам ја рекао” (Иљоски 2017, 167). Трајко се сматра ауторитативним оцем, фигуром која је строга и које се укућани плаше, а његов ментални склоп подразумева особине жене које се свде на усмереност на приватни живот. Важно је да жена поседује наведену особину како би била у подређеној позицији. Аци-Трајко сматра да би Ленче требало да је весела и радосна због веридбе, док Велика покушава да освети Аци-Трајка и окрене га сфери осећајности како би уочио бол своје кћерке, али патријархат узвраћа одговором: „Није за кокош певање, нити за жену мудровање” (Иљоски 2017, 168); имплицитно свдећи улогу жене на репродуктивност и одсуство интелекта у жени. Преко чина патријархалног мужа запажамо да се у дефинисању женске традиције користи патријархално вредновање и мерила мушке традије (Gordić Petković 2011, 407).

Ленче размишља о суициду, али, вођена срцем, одлучује да направи искорак у ново и непознато стање, односно прихвата да побегне за свог изабраника Бошка, спадајући у „феномен младе-побегуље, који малтене постаје традиција, као последица ‘недемократског’ третмана љуба-

ви” (Караниколова 2013, 236). Када би се лик Ленчета класификовал у типове ликова, припао би типу одбегле кћерке, за који Светлана Томић констатује карактеристику отпора према ауторитативном оцу и његовом ригидном поштовању насилне норме брака (Томић 2014). Своју љубав, а и бекство, Ленче крунише свадбом са Бошком, што доводи до кулминације, где Аци-Трајко, у циљу одбране части патријархата, покушава пушком да убије своју ћерку. Успостављајући дијалог са *Зоном Замфировом*, разлика се учитава у Манетовом делању, који лукавошћу приморава Хаџи-Замфира да благосиља брак, док Зона постаје набеђена побегуља, а Ленче права побегуља (Стојановић 1997, 74).

Аци-Трајко не жели Ленчету да опрости удају за Бошка, уз све Великине молбе. Тај тренутак у Велики буди побуну женскости у инфериорном положају против супериорног мужа, формирање става и мишљења: „Ти немаш срца, ти ниси отац! Ја сам мајка, мене боли, боли! Не могу више да издржим! (...) Хоћу да говорим, хоћу, јер ми је све већ дошло дошло! (Показује руком на *џрло*.) Скупљало се, скупљало, па се и препунило. Читавог века сам ћутала. Све сам слушала. Све за тобом, пред тобом, као сенка, као твоја сенка!” (Иљоски 2017, 193–194); док Трајко на Великино ослобађање одговара: „И ти да знаш само једно! Жена има само да слуша!” (Иљоски 2017, 194). Аци-Трајко има на уму да „увек је женски принцип инфериорнији и мање вредан од мушког. Оштра противречност међу њима заснована је на законима борбе за доминацију једног од принципа”³ (Мојсијева Гушева 2011, 486).

Међутим, у драми је могуће пратити – и успон и тријумф женскости. Женски принцип пушта глас, издиже се над супериорношћу мушкости који полако губи уживање у свом положају. Положај мужа се учвршћује патријархатом – чији статус је сада поремећен, а мушки идентитет, каже Мојсијева Гушева, може бити угрожен женом без порога или инатљивом женом која је без поштовања традиције⁴ (Мојсијева Гушева 2011, 486). Успоном женскости можемо сматрати две преломне тачке везане за Велику: (1) чин проговарања – постала је „*delatna žena, koja se opire muževljevoj vlasti, moći i kontroli*” (Томић 2014) и која своју кћерку воли, прихватајући тежину одговорности коју подразумева слобода – чиме се прати родна

³ Прев. а.: „И секогаш женскиот принцип е инфериорен и помалку вреднуван од машкиот. Острата спотивставеност меѓу нив се базира на законите на борба заради доминација на едниот од принципите”.

⁴ Прев. а.: „Позицијата на мажот пак се е зацврстена со таквиот патријархален обичај. Нему како да му е загарантиран непроменливиот идентитет кој единствено може да биде загрозен од жените без пород или не дај боже од инаетливи жени без почит кон традиција”.

позиционираност и обликовање женског идентитета у друштву; и (2) прелазак женског субјекта из стања пасивности у активизам – Велика креће да се измири са кћерком и да види унуче („Нико ме више не може зауставити! Само да се обучем” (Иљоски 2017, 208)). Тријумф женскости је оличен у сцени доласка Бошкове породице са бебом коју Евра показује Аци-Трајку, и преко унучета моли за измирење, а у Аци-Трајку као да се нешто у тренутку сломило, али због гордости није могао допустити да то остали виде, због тога Аци-Трајко нестаје са сцене; јер Иљоски није дозволио пораженом хероју да остане без свог моралног и психолошког алибија⁵ (Друговац 1990, 122). Нестанак са сцене наводи нас на помисао да Трајко, иако је нестао, и даље траје у својим одлукама по принципу „*nomen est omen*”; па се и споменути тријумф може посматрати као тренутно стање, али то остаје отворено питање јер се драма привела крају. Такође, Велика не изневерава своје име и показује колико је велика, мислимо на изузетне моралне особине, и успева да тријумфује над патријархатом.

Мирољуб Стојановић закључује да ће и у *Зони Замфировој* и у *Побеђуљи* „млади, с мање или више ожилјака, бити победници” (Стојановић 1997, 75), чиме је у оба комада патријархат детронизован. Необично је да „у основи, без обзира на то што Сремац никада није јавно признао постојање сукоба унутар патријархалне породице (...) и у *Зони* и у *Беѓалки* ради се управо о томе” (Стојановић 1997, 75); тврдња која се, аргументовано из наше перспективе, показује као најближа истини.

Аргументацију за инфериорни и напасе угрожени положај жене налазимо и удаљавањем од главног тока радње. Иљоски у *Побеђуљи* пише о лику по имену Митре који у крчми, кроз причу са друговима, износи како је претукао жену при несташици новца; потом исти лик срећемо са изјавом да у батинању жене и деце заправо „удара на све”, искаљујући свеопшти бес над њима и због хаџијиног повишења камате, Митре удари „по жени, жена по деци. И све тако, удара јачи на слабијег” (Иљоски 2017, 202) – приказујући нам слику патријархата који оправдава и опрашта свеопшту репресију мушкарца над женом која намеће своје мишљење и своју вољу.

У *Побеђуљи* срећемо и вид „девијације” патријархата: Досета туче жена. Његови родитељи туку снаху, а она свога мужа. Ово је потрес за па-

⁵ Прев. а.: „Тоа невиност беше еден таков момент кога во Трајко нешто де скрши, но се скрши во него и тој, поради гордоста, не можеше да допушти тоа и другите да го видат. Иљоски се тоа не дозволи поразениот јунак да остане без свое морално и психолошко алиби.”

тријархат; Трендо изјављује: „Кад муж туче жену онда се тиме хвали, али кад жена туче мужа, е – то није за хвалу” (Иљоски 2017, 207), мислећи у оквиру патријархалног менталног склопа да „је њој забрањено све што је њему дозвољено”⁶ (Мојсијева Гушева 2011, 486). У драми је уочљиво да се различито вреднује исто понашање мушких и женских ликова. Позитивно је („нормално”) када мушки ликови спроводе своју вољу, врше репресију, то се тумачи као потврђивање мушкости и супериорности, док је у случају женских ликова – испољавање сопствене воље и мишљења представљено као недостатак интелекта, „заглушљеност”. Светлана Томић констатује да такве жене омогућавају супротстављање мушком погледу на свет, али и да постојање оваквих типова зато олакшава разумевање идеолошки укореењених родних стереотипа који су заступљени (Томић 2014).

На нивоу закључка може се изрећи да је преко родне анализе примера у драми *Побеђуља* потврђена хипотеза да у друштву влада патријархални дискурс и да постоји низ стереотипа о женскости којима се приказује потчињени положај жене у патријархалној заједници. Истакнут је тзв. каталог мушких изјава и чинова који ниподаштавају статус жене, а као једини поглед на свет намећу мушку перспективу, јер „nikada dva pola nisu ravnopravno delila svet” (De Vooer 1982, 15). Најважније вредности мушких ликова су: моћ, новац, материјална добит, поштовање патријархалног поретка; док су најважније вредности женских ликова: љубав и осећајност. На начин различит од дотадашњег, јунакиње су се, свака на свој начин, успротивиле патријархалном дискурсу, прокосећи традицији и правећи корак у формирању личног идентитета и сопственог мишљења. Тријумфу женскости одраз у огледалу јесте детронизација патријархата. На основу анализе, али и вирења у садашњост из перспективе *Побеђуље*, веома лако се можемо отети утиску да патријархални дискурс има обрису и у XXI веку, где се „ženama nudi vraćanje u davna vremena (i [mogućnost da se] ovekoveči ženska potčinjenost)” (Božinović 1996, 6).

Литература

- Друговац, М. 1990. *Историја на македонска книжевност XX век*. Куманово: Мисла.
- Иљоски, В. 2017. „Побегуља”. *Македонска књижевност 19. и 20. века*. <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2017/978-86-6065-413-9>, 20. 4. 2018.
- Караниколова, Ј. 2013. „Македонски Vis a Vis Српски менталитет: (О ‘елементима традиције’ у ‘Бегалка’ Васиља Иљоског и ‘Зона Замфирова’ Стевана Сремца)”. *Књижевност и мултикултуралност*, 213–245.

⁶ Прев. а.: „нејзе и е забрснето она што нему му е дозвољено”.

- Мојсијева-Гушева, Ј. 2011. „Родовиот идентитет во модернизмот и постмодернизмот”. *Српски језик, књижевност, уметност*, 2: 485–500.
- Стефановић, Ј. 2016. Родни стереотипи у романима лектуре другог циклуса основне школе, <http://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/7620/Disertacija7783.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, 27. 4. 2018.
- Стојановић, М. 1997. „Утицај ‘Зоне Замфирове’ на ‘Бегалку’ Васиља Иљоског”. *Књижевно дело Силвана Сремца – ново читање : зборник радова са [ис-тоимене] научне конференције одржане у Нишу, 15. и 16. новембра 1996*, 71–77.
- Božinović, N. 1996. *Žensko pitanje u XIX i XX veku*. Beograd.
- De Bovoar, S. 1982. *Drugi pol 2, Životno iskustvo*. Beograd.
- Gordić Petković, V. 2011. „Rod i književnost”. *Uvod u rodne teorije*, ur. Ivana Milojević i Slobodanka Markov, 397–408. Novi Sad: Artprint.
- Korljan, J. i Škvorc, B. 2009. Upisivanje ženskosti u popularnu/fantastičnu/političku teksturu gledišta – o prozi Dubravke Ugrešić, <https://hrcak.srce.hr/136160>, 28. 4. 2018.
- Lukić, J. 2003. Žensko pisanje i žensko pismo u devedesetim godinama, <http://sveske.ba/en/content/zensko-pisanje-i-zensko-pismo-u-devedesetim-godinama>, 28. 4. 2018.
- Mitić, P. 2017. „Drugi pol nekad i sad: vremenska distanca u recepciji feminizma Simon de Bovoar”. *Jezik, književnost, vreme*, ur. Vesna Lopičić i Biljana Mišić Ilić, 59–69. Niš: Filozofski fakultet.
- Tomić, S. 2014. Realizam i stvarnost: nova tumačenja proze srpskog realizma iz rodne perspektive, https://www.researchgate.net/publication/286052745_Realizam_i_stvarnost_nova_tumacenja_proze_srpskog_realizma_iz_rodne_perspektive, 25. 4. 2018.
- Zlatar Violić, A. 2008. „Postfeminizam i suvremena hrvatska ženska književnost”. *Teorije i politike roda: rodni identiteti u književnostima i kulturama jugoistočne Evrope* 12: 29–40.

Summary

In this paper, the position of women is researched in the literary work *Runaway* by Vasil Iljosky, whose theme was taken from folk life and probably under the influence of Stevan Sremac, since it is his work, *Zona Zamfirova*, that *Runaway* will have a continuous dialogue with. Woman’s position is presented as a problem in a typical small country town along with the family and social relations in the town itself, prejudice of respectable people in the town. This work encompasses woman’s place in a patriarch world, as well as her inferiority, efforts to raise femininity and the triumph of female opinion. In the analysis, dethroning of a woman in *Runaway* will partially be alighted. Vasil Iljosky portrays women whose personality stands out from the patriarchic environment they live in. The aim of this paper is to include gender perspective which will be significant in breaking of dominant patriarchic discourse that neglects differences and presents the male perspective as the dominant one. Readers are meant to be able to recognize gender stereotypes and the superiority of patriarchy and to understand their function and also to gain critical attitude towards them.

Ивана ВЕЛИНОВСКА-БОЦЕСКА

Скопје

ТЕМАТА *ТАТКОВИНА* ВО ТВОРЕШТВОТО НА ГАНЕ ТОДОРОВСКИ

Апстракт: Во овој труд ќе се третира тематот *татковина*, кој има важно значење во творештво на Гане Тодоровски. Ќе се анализираат татковинските теми преку песни што имаат родољубиви мотиви. Преку анализа на неколку песни од различни периоди на неговото творештво, ќе се обидеме да го одгатнеме Гане Тодоровски како автор што ја обожава татковината, кој има љубов кон јазикот, родот, традицијата, културата, но и како широк космополит. Задржувајќи се на татковинските мотиви од неговото поетско творештво, очекуваме да го согледаме Гане Тодоровски како родољубив поет, каде што татковината е една од најважните теми во неговото творештво. Како поет кој, иако пишува со огромна љубов за својата татковина, сепак, умее да препознае и да признае вредности.

Клучни поими: *Тодоровски, татковина, поезија, јазик, народ, Македонија*

Да се пишува за творештвото на Гане Тодоровски претставува огромна чест, задоволство, но и одговорност, затоа што Тодоровски е еден и единствен, големец, човек институција. За творештвото на Тодоровски има многу студии, критики, научни трудови, но секогаш постои можност за различен пристап, анализа од некој друг агол.

Иако е огромно творештвото на нашиот Гане Тодоровски, ние во оваа студија ќе ја разгледаме темата *татковина* во неговото поетско творештво. Гане Тодоровски се јавува како поет што во многу песни ја опејува љубовта кон татковината.

Во овој труд ќе се задржиме на анализа на песните: „Кон татковината“, „Фуснота без повод“ и „Македонска III (За неопходноста од тагата)“. Овие песни се издадени во три различни збирки поезија. Станува збор за збирките: „Спокоен чекор“ (1956), „Горчливи голтки непремолк“ (1970) и „Секало, кремен и траг“ (2005). Песните се земени од различни периоди на творење на поетот, сè со цел да се разгледа од кој аспект, односно како ја доживува поетот татковината преку своето творештво.

„Кон татковината“

Во оваа песна поетот навидум едноставно пишува за татковината, но има длабоки пораки. Тој ја почитува татковината и е полн со разбирање, но ѝ се извинува на неколку пати поради некои пропусти што ги прават луѓето во однос на сакањето на татковината.

Проштевај мајко ако ти не си тема
тогаш во нашите најинтимни разговори.

Или:

Не сметај дека в забрава сме те закопале
името твое помалку штом го спомињаеме.

(...)

не ли се чете во секое наше лице
колку те љубиме тебе, колку те цениме!

Го почитува минатото, нашите значајни личности борци за слобода, но ѝ дава завет дека за сè што е потребно тука е и секој од нас, од денешницата, па доколку е потребно и секој од нас ќе си ја одбрани татковината. Горди сме на нашата татковина, горд е и поетот, па тоа го потенцира и во стиховите кога го споменува и интонирањето на државната химна.

Оригинален е, личен, човечен и директно ѝ се обраќа на татковината како на живо суштество:

Делнична мисла на луѓето ти не си им
освен на оние, кои за тоа се платени

Ги споменува и децата што за првпат учат во училиште за татковината и сè уште не можат да ја љубат онака искрено, да бидат родољуби.

Се навраќа кон минатото со споменување на имињата на Делчев, Петров, Сандански, Ацев и тука ги истакнува нашите народни херои, величејќи ја нивната храброст. Но, со споменување на овие наши великани, поетот ни потенцира и колку тие придонеле за нашата татковина и колку тие ја љубеле својата татковина.

Воодушевен од Октомвриското востание, поетот ја нарекува Македонија *йрвенче октомвриско*. Конкретно, со ова востание започнува и борбата за ослободување на македонскиот народ од фашистите.

Полн е со разбирање за луѓето, бидејќи не ја споменуваат секој ден татковината поради нивните мали, ситни проблеми. Но, за празници сите луѓе се сплотени и секој од најмал до најстар покажува колку ја љуби татковината.

Во јавните говори за татковината, при секое споменување на нејзиното име, секој родољубец морници го полазуваат од тешкото минато.

И кога некој повод ги качи врз трибините
долгите говори името што ти го слават,
на кој ли морници низ жили не му минат
при сето она што кај нас е направено.

Е, веќе при интонирање на химната почнува да се сфаќа поимот *шай-ковина* некако поблиску. И, навистина, ако размислиме само колку е горд секој човек кога ќе ја чуе химната на својата татковина, без разлика каде се наоѓа во тој момент! Химната е, всушност, симбол на татковината, на демократски патриотизам. Поетот има современо сфаќање на патриотизмот. Тој е демократски, не е режимски патриотизам.

Ако пак некаде започнат да ја пеат
 „Денес над Македонија“ со гласови разлеани,
 верувај дека тогаш луѓето в срце те греат
 сеедно дали на митинг или во некоја меана.
 Дава завет дека ако е потребно и живот секој за татковината ќе даде:
 Но, некој призна сводот да ти го смрачи
 тие сме колепка уз тебе што ќе стоиме.
 Поетот кажува и мудрости, како на пример, во стихот:
 Патот низ животот знае за многу бои.

„Кон татковината“ може да се сфати како една ода за татковината. Како некој интимен разговор меѓу поетот и татковината. Читајќи ја песната, се учиме како треба да се сака татковината, како да ја искажеме љубовта кон Македонија.

„Фуснота без повод“

Фуснота се става секогаш под текстот кога нешто објаснуваме. И тука веднаш се запрашуваме што сака да ни објасни нашиот Гане Тодоровски сега и зошто е оваа фуснота без повод? Со секое читање и препрочитување на песната стануваме свесни за нејзината силна порака до нас. И, не мора секогаш да има повод кога на нешто треба да се укаже.

Живите треба да живеат, мртвите ќе починуваат
 а безработните ќе трагаат по работа.

Во оваа песна Тодоровски отворено пее за нашето *немакедонствување*. Низ целата песна се провлекува блага иронија и прекор кон сонародниците. Поетот започнува да пее со тажен призив за миграцијата село – град:

Ги оставивме мускулите на село,
 ги оставивме легендите, ливадите, лошотиите...

Оставајќи ја селската идила, но и селската средина со сите убавини и мани, луѓето мигрираат во урбаната средина, во градот, стануваат „ква-сец на градот“ и така градот расте со новите жители.

Понатаму со извик ја сожалува Македонија велејќи:
 Ој, Македонијо, малодушна и кибарна,
 кај ти е без нас алот!

Овој стих се провлекува неколкупати како рефрен и звучи како лелек откорнат од душата за нашата кротка – кибарна татковина, бидејќи луѓето ѝ создаваат маки.

И, пак во другите строфи пее иронично за замената на селото со градот, за оставањето на селските навики и прифаќањето на градските манири.

Жали за запустените села, без жители, жали за украдените икони, нашето богатство.

Потоа повторно иронично, но и храбро пее за моменталната состојба на модернизација во општеството и општествениот живот.

Разочарување се доживува кога пее за едуцираните кадри, со мали плати, но и ја жали татковината, која сè уште нема постојани граници.

Со споменувањето на двата Илиндена го потенцира славното минато на нашата татковина, со кое секој Македонец треба да се гордее, и овде прави дигресија веднаш со тоа што не се почитува тоа воопшто.

Ироничен е кон непочитување на традицијата и на македонскиот јазик:

Ој, Македонијо, на конкурси и конгреси,
 на два Илиндена и филмови нетитлувани
 на македонски...

Со ироничен тон поетот пишува и за неписмените што ги има и веднаш како контраст ја споменува академијата на науките и уметностите. Татковината ја претставува како демократска, која се грижи за сите жители еднакво:

со беспрекорна грижа за народностите (...)
 Со тажен извик, реторички ја запрашува татковината:
 Ој, Македонијо, кај ти се селата мијачки?

Мијачите се македонско словенско племе, познати дрворесци и иконографи, кои живееле по долината на реката Радика. Споменувајќи го ова старо македонско племе, поетот ни потенцира дека имаме длабоки корени и историја. Сега населението е раселено насекаде по светот. Го поврзува раселувањето на старите Словени со раселувањето на нашиот народ:

Ој, Македонијо, пушти го родот нека се растура
 небаре семето Хамово, небаре проколнатици.

Во овие стихови како да провејува некое разочарување, бидејќи при дом, бараме дом на друго место, во туѓина.

Не ги заборава поетот најголемите родољупци, сега веќе одамна мртви. Го споменува Мисирков, родољубот, Македонец, кој и покрај забраната и опасноста за животот да пишува на македонски јазик, ги дава темелите за основање на македонскиот литературен јазик. Понатаму го споменува и Цепенков, кој ни оставил непроценливо богатство од народното творештво. Тој поголемиот дел од својот живот собирал народни творби, умрел во сиромаштија, непознат, но ни оставил да имаме традиција, минато. Го споменува и Ѓорче Петров, учителот и револуционер, исто така голем родољуб. Потоа ѝ се обраќа на татковината да ги прибере коските на овие големи родољуби во Скопје, бидејќи тие се едни од најчистите, најзаслужни Македонци, кои безусловно ја љубеле татковината, и бара нивните посмртни останки да се стават покрај посмртните останки на Гоце Делчев, за кого смета дека е најсвет Македонец, родољуб.

Се надева дека, сепак, ќе се роди некој Македонец сличен на овие големци, човек што ќе умее да ја љуби и вистински да ја почитува татковината. Овие стихови изгледаат и отрезнувачки, бидејќи враќајќи нè во минатото, поетот нè подзамислува какво минато имаме, какви предци и какви може да бидеме.

Ој, Македонијо-
колку ли уште ни треба
за да те домакедончиме!

Вака, со реторско прашање кон татковината, разочарано за нашето немакедонствување, ја завршува песната.

Интересно за оваа песна е тоа дека, иако е напишана во шеесеттите години на минатиот век, таа е сè уште актуелна со секоја нејзина тема. Освен што ни е сменето социјалистичкото уредување, сè друго се провлекува и денес. Гане Тодоровски има визионерски поглед за некои работи.

„Македонска (III) (За неојходноста од џаѓаџија)“

И повторно во оваа песна се насетува поетовата тага за денешницата, навраќањето кон минатото, поетовата болка за татковината. Прозвучува некоја меланхолија во испишаните стихови.

На почетокот започнува со минатото на нашиот народ, но може да биде симболично прикажување и на нашите преродбеници, за нивното заминување во други градови, во туѓината:

До Солуна сто сомунa!
 До Стамбола двесте лири!
 До Москва, пак – триста мечти...

Нашите преродбеници, барајќи подобар живот и во потрага по подобра егзистенција, ја избирале Русија, Москва за своја дестинација, мислејќи дека е тоа дестинација на остварување на сите нивни соништа, мечти, во словенска земја, блиска до нивната.

Тодоровски понатаму продолжува да пее:

Тежок бил животот на нашиот народ, низ вековите:
 И надежи и занеси, присобрани
 Низ вековно падни – стани

Во овие стихови поетот меланхолично, тажно го опејува тоа. Вели дека е полесно да се решиш да отидеш во туѓина во потрага по подобар живот, со надеж дека ќе спечалиш доволно за убав живот во татковината, а потешко е да се вратиш назад, кон своето. И, навистина, човекот во мака побрзо донесува решенија за заминување, надевајќи се дека брзо ќе спечали и ќе се врати. Но, за жал, човекот е ненаситен за пари, па почесто не е задоволен од спечаленото, си дава можност за повеќе и повеќе, а годините минуваат.

Треба сила – добра сила, многу сила,
 Позајмени орел-крила
 И расцутен страк на тага
 За родната грутка драга,

И, да, треба сила за да се вратиш дома, на своето, во својата „родна грутка драга“, во својата татковина! Треба некоја носталгија да се јави, како онаа на Константин Миладинов во неговата „Т’га за југ“, кога ги бараше орелските крила за да си „летне“ во својата татковина.

Метафорички претставено, но и навистина, на секој од нас ни требаат тие „орел-крила“ за да се вратиме на своето, штом еднаш ќе отидеме. Но, кои се тие „позајмени“? Можеби овде мисли на тоа дека човекот не се враќа засекогаш во својата родна земја, туку само доаѓа на гости?

А, во својата „грутка драга“ се враќаш само тогаш кога ќе успееш доволно да спечалиш. Но, знае ли човекот кога му е доволно?

На крајот Гане Тодоровски за враќањето во татковината ќе испее:

До која и пеш ќе втасаш
 Успееш ли да повјасаш!

Во последните стихови поетот упатува порака дека треба да се вратиме во татковината, но со време, бидејќи времето врви, не нè чека. А, секој

кон татковината со радост ќе се врати, но само ако има време за тоа. Гане Тодоровски во една своја изјава вели дека треба да се самоспознаеме. Можеби и навистина луѓето ќе се вратат во својата татковина доколку се самоспознаат!

Заклучок

Гане Тодоровски, поет визионер, поет виртуоз, поет чија поезија колку повеќе ја читате, со сè поголема стравопочит ѝ приоѓате.

Македонија никогаш не била апстракција во неговата поезија. Тој е необично близок со татковината. Ѐ се обраќа на „ти“, блиска му е, ја величи, ја сака, ја жали, ја сожалува... Во обраќањето тонот може да му биде и автоироничен, критичен, самокритичен, но има оригинален пристап, невообичаен. Но, тој тоа го прави на еден поинаков начин, само нему својствен, преку оригинален, целосно свој, софистициран стил, на суптилен начин. Гане Тодоровски не ѝ приоѓа на татковината сувопарно, туку тој ѝ приоѓа како на нешто живо, опипливо, со повеќе димензии. Одовде се забележува дека од поезијата на Гане Тодоровски прозрачува речиси галовно обожавање на Македонија.

Раде Силјан за Тодоровски ќе напише: „Спаѓаше во редот на афирматорите на новите појави и тенденции, но во истовреме беше и бескомпромисен полемичар, без влакна на јазикот, особено кога се работеше за одбрана на достоинството на националните вредности“ (Силјан 2011, 90).

Кристина Николовска за Гане Тодоровски пишува: „Ганевото суштинско и квалитетно македонствување, е не само поетска, туку и научна, уметничка, културолошка и патриотска мисија. Оти само поетот Тодоровски пее за ‘Македонска Македонија’“ (Николовска 2008, 12).

Поетот воочува дека во минатото сме биле подобри родољуби од денес. Тоа некако и разочарано на неколку места го пишува. Како да недостасува кај нас себепознавање.

За ова самиот Гане ќе рече:

„Денеска под терминот премолчување не е само незнаењето на домашните вредности. Денес тоа самопремолчување е облик на недоволна почит кон себеси (...) Прличев вика: ‘Нам ни недостига самопознавање’, а од него се раѓа – самопочитта, а уште третата степен се и – самозаштитата. Ние тоа тројство не можеме сè уште, до ден денес, да го доведеме во некоја спрега, не да речам дијалектичка спрега, но во некоја спрега што ќе даде резултати, а тоа значи самопремолчување. Значи, и гневот, лутината, нели некогаш, протестот против нашето самопремолчување, се сведува кон недоволен интерес за сопствените вредности. И тоа е еден

апел да не се заобиколува познавањето на домородното, и тоа е сè“ (Николовска 2009, 26).

Да го послушаме апелот на нашиот Гане Тодоровски!

Нека неговата поезија ни биде водич кон едно наше самопознавање и почитување на нашата татковина и нејзините вредности!

Да ја чуваме и да ја љубиме татковината онака како што ни пее тој во својата поезија!

Користена литература:

- Николовска, К. 2008, 5-25. „Великанско стихотворство“ Во: *Гане Тодоровски. Живеј ѝесно*. Избор и предговор Кристина Николовска. Битола: Микена.
- Николовска, К. 2009. *Ојус – великан: книга за Гане Тодоровски*. Охрид: Macedonia Prima.
- Силјан, Р. 2011. *Текови на македонската лиџераиџура*, Скопје: Матица македонска.

Summary

Gane Todorovski is a poet-visionary, a poet virtuoso, an author whose poetry inspires its readers with a greater awe with each and every time they read it. Macedonia has never been an abstraction in his poetry. He is unusually attached to his motherland. He personifies it, he is very close to it, he glorifies it, loves it, feels sorry for it, he sympathizes with it...In his address, his tone can be self-ironic, critical, self-critical, but it has a remarkably original approach. However, he does it in a very different manner, particularly his own, through an original, entirely inherent, sophisticated style and subtle manner. Gane Todorovski doesn't approach his motherland in a cold, artless manner. On the contrary, he perceives it as something vivid and palpable, something with more dimensions. Consequently, we can notice that Gane Todorovski's poetry reflects an almost endearing worship of Macedonia.

So let us listen to our Gane's appeal! Let his poetry be our guide towards our own self-knowledge and respect for our motherland and its values! Let us cherish and love our motherland in the way he does it in his poetry!

Ivan GROZDANOVSKI

Bitola

BLACK SEED AND THE EFFECT OF MEMORY TYPE ON THE ACCURACY OF A WORK OF MEMORY

Abstract: An ethnic Macedonian author exiled as a child during the Greek Civil War from his homeland of Aegean Macedonia in Greece, Tasko Georgievski and his novel *Црно Семе*, or *Black Seed*, as well as the eponymous film, directed by Kiril Cenevski, present excellent examples for the study of memory. This essay raises several questions: to what extent is the novel literally about the events surrounding the war and exile that it describes or a metaphorical representation of the experience of the Aegeans? To what extent is the film a faithful reproduction of the novel, and what sort of memory does it entail; and whether this impacts the accuracy of the film as a work of memory? I utilize theory on collective memory from Maurice Halbwachs and postmemory from Marianne Hirsch and Jan Assmann. The question to which I return for both the novel and film is whether the content and type of memory of a text impact the accuracy of the memory which that text presents. In the end, I determine what type of memory the novel and film entail and as a result how accurate their message might be deemed.

Key words: memory, accuracy, postmemory, Macedonia, Greece

Black Seed (*Црно Семе*) is a novel by Tasko Georgievski published in Macedonia in 1966. The plot of the novel deals with the Greek Civil War of 1946-1949, portraying a group of Aegean soldiers enlisted in the Greek royal army who are placed in a concentration camp on an island and tortured until they sign that they renounce the Communist Party, regardless of whether or not they actually have any affiliations, and pay their loyalty to the Greek King. Since the author experienced the period and events about which he writes firsthand and he came from and shared experiences with an ethnic collective that lived through a historical period of turmoil, *Black Seed* is an excellent example of a text through which to study memory.

To provide a historical context, in 1913 with the Second Balkan War, the larger historical Macedonian territory was partitioned between Greece, Serbia, Bulgaria and Albania. At first, the rights of the Macedonians that remained in Greece were retained, but soon the Greek government started to attempt to forcibly assimilate the Macedonian population. Even as early as 1919, ethnic Macedonians from the Aegean region in northern Greece were displaced into Bulgaria. Moreover, a law was passed in 1926 with which all of the Macedonian names were changed to Greek ones; and in 1936 the Macedonian language was banned altogether (Mironska-Hristovska 2008, 182). Relations between Greeks and Macedonians strained considerably during the Second

World War. The Communist Party struggled for power against the royal government, and the two sides entered into civil war in 1946. Throughout this period many Macedonians provided the left their support because they were promised that if the Communists prevailed, the Macedonian national identity and rights would be recognized (Mironska-Hristovska 2008, 182). However, when the royal government won, some 40,000 Macedonians were forced into exile (Georgievska-Jakovleva 1997, 40).

Tasko Georgievski was an ethnic Macedonian born in 1935 in the village of Kroncelevo in northern Greece, or what is otherwise known as Aegean Macedonia. He was very young throughout the Second World War, but when the Greek Civil War began in 1946, he was eleven years old and already old enough to have his own memories of the events. During this period, many hardships befell Tasko and his family: in 1946, his father was considered an illegal immigrant, his mother was in prison, his two brothers were away, while Tasko and his two sisters escaped persecution by crossing north into the Yugoslav Republic of Macedonia. They remained there in a community of other Aegean Macedonians for three years, when the Yugoslav government again relocated them to a village in northern Serbia (Stojanovic 1998, 7). As Georgievski himself explained, part of the memory which he implements in his work comes from direct experience, while part from stories from his grandfather, father, other family members or fellow Macedonians who also experienced these events and with whom he spoke and exchanged recollections (Stojanovic 1998, 6-18; Georgievski 1988, 267).

Several problems arise around *Black Seed* as a text of memory. Firstly, the novel is not entirely memorial but also fictional. The author himself was never a part of the Greek royal army, nor had he experienced what had been happening on the islands that served as concentration camps; nevertheless, it was known for a fact that the Greeks were taking Macedonians to islands, such as Makronisos and Thassos, among others, where they were tortured and they eventually died (Georgievski 1988, 257). Furthermore, Georgievski heard testimony of such things from other people of his collective who did have the direct experience (Georgievska-Jakovleva 1997, 42-51). Another problem which can be identified is that Georgievski belonged to an ethnic group which was persecuted, and he was not emotionally indifferent to the events. Alongside the rest of the Aegean Macedonians, Georgievski believed that Macedonia presented the larger territory which should have been autonomous of Greece, Yugoslavia and Bulgaria: he writes in his diary that the Aegean Macedonians exiled from Greece to Yugoslavia did not want to accept the Yugoslav nationality for fear that they would forget their plight to return home or the blood of their people

that had been spilled (Georgievski 1988, 34-5). What is more, Georgievski believed that the Republic of Macedonia, within the framework of Yugoslavia, was the only “free part of Macedonia”¹ (Georgievski 1988, 240). Despite his personal views, however, Georgievski believed that the job of an author is to begin with facts and then move into the realm of fiction (Georgievski 1988, 9). Thus, he freely claimed that he dramatized plots in order to write more gripping stories (Georgievski 1988, 259).

With regard to Georgievski’s work, literary criticism generally acknowledges the national and regional issues that carry historical relevance but focuses on the universal themes which emerge to the forefront and appreciates the literary and aesthetic value. For example, Radomir Ivanovic writes, “Georgievski creates an exclusive work about the hell that people have created and the possibility of surpassing every form of human alienation, among which dominate violence, the wish to reduce human beings to the level of animals”² (Ivanovic 1979, 145). He adds, “The hero becomes a type since he incarnates the general living, national experience. He ceases to be an individual and surpasses the regional framework, directing himself towards universalization. [...] Georgievski analyzes and develops that personal and national attribute, without imposing a thesis, continually holding it in the focus of interest”³ (Ivanovic 1979, 148). Literary critic Rade Siljan also focuses on the universal application of themes in the writings of Tasko Georgievski, noting, “He writes about events close to the contemporary person, about the person alienated from his native group, oftentimes alienated even from his own conscience”⁴ (Siljan 2006, 218), while listing the accompanying affects of “pain, unhappiness, loneliness, disorientation, deceit, beguile”⁵ (Siljan 2006, 215). “The novels of Tasko Georgievski in the true sense of the word establish a coherent link between the past and present, between the national and universal, between facts and literary enhancement”⁶, (Siljan 2006, 224) he states.

These observations about the author and the novel lead to the first set of questions raised in this essay: what exactly is being remembered in the novel; and how accurate is the novel as a work of memory? Moreover, the novel led to a film in 1971 which Kiril Cenevski, who comes from Yugoslav Macedonia, directed. It is also problematic on another level that he is not an Aegean himself and has no direct experience or memory of the events of his own. This essay,

¹ My translation.

² My translation.

³ My translation.

⁴ My translation.

⁵ My translation.

⁶ My translation.

therefore, also compares the novel and the film to establish similarities and differences and explore the implications. For this research, I utilize theory on collective memory from Maurice Halbwachs and postmemory from Marianne Hirsch and Jan Assmann.

Black Seed the novel

Since the problem in the plot is whether the Aegean Macedonians will retain their identity or accept the one imposed onto them by the Greek government, I begin with an analysis of identity. At the beginning of the novel, identity for the characters is essential – it is seen as natural, already existing in its form, as opposed to having been constructed for a particular purpose. Internally and in conversation with other Macedonian peasants, the protagonist designates himself by his Macedonian name, Done Sovicanov. For Done, identity is largely internal, self-evident and indisputable. It is both collective and individual. He remembers, for instance, that Macedonian people lived in his village since before Ottoman times, and foreigners never managed to enter and displace them (Georgievski 1985, 24), and so too does he believe that he has to remain a Macedonian. This type of memory is what Jan Assmann calls “cultural memory”, or “the past that accompanies us because it belongs to us and because there is a living, communicative need to keep it alive in the present; it sustains us and is sustained by us” (Assmann 2006, 24). The identity, therefore, is embodied and cannot come into question without also implicating the very existence of both the individual and the collective of which it is an intrinsic part. This identity is both relatively latent but also absolutely ubiquitous. Nevertheless, the protagonist has no objection to using his Greek name, Andonis Sovicanis, for official purposes. This shows that the people fail to assimilate not because they have intentions to demonstrate hostile resistance towards the government but because they are actually incapable of doing so.

Furthermore, this identity is fluid, and individual differences determine friendships and loyalty. Even though Done comes from a close-knit village, he feels different from all other people since he was born hairless, missing hair on his head, eyebrows, and face, and as a result he feels isolated from his ethnic collective. Done only feels close to his wife, Angelina, who accepts him for his differences and loves him unconditionally. No matter whether they are ethnic Macedonians, Greeks, or actual communists, people deal with each other as people, on a case-by-case basis. Personal interest takes precedence over collective loyalty. To illustrate, in confinement Done befriends a man from his village, Marko, with whom he shares origins. When a superior officer takes notice of Done for his baldness and Marko leaves his side to avoid trouble,

however, the text shows that shared ethnicity does not automatically translate into a strong collective identification and solidarity. In actuality, the only good friend Done makes comes from an entirely different part of Aegean Macedonia: Hristos is from a different village, but that which connects him with Done is another unique feature of his own – his exceptional height. Thus, *Black Seed* shows that the individual aspect of identity can supersede even the bonding factor of common ethnic identity; while smaller collectives exist in parallel beneath the level of the ethnic collective and pull it in different directions and keep it fluid. Thus, national collective identity remains undefined.

The Aegean Macedonian national identity is constructed only when the Greek government targets the people as such. Regardless of their particular place of origin, political status or ethnicity, the people from northern Greece, whether on the island or on the mainland, all suffer. Not all of the prisoners are Macedonians, or simple peasants; there are also Greeks and actual communists. In the concentration camp, however, they are all tortured in the same manner: they are constantly beaten, forced to do heavy manual labor under the scorching sun (such as quarrying and transporting large boulders), direly dehydrated and fed a diet of slop and extremely salty fish, all with the intention to break them and force them to sign and accept an official identity which the army and government impose on them that is contrary to their own. The shared pain of everyone from northern Greece that is tortured and persecuted creates the most poignant similarity and a sense of collective determination. As they are targeted on a geographical level, the intensity of this similarity of shared pain overcomes the less exigent differences between the Aegeans. On the island it becomes evident that a *nation* of Aegeans with an already potentially political objective—to survive as a collective above the level of ethnicity, on a geographical level, as a nation of people correlating to a distinct piece of land—begins to formulate. The island emerges as a metaphor for Aegean Macedonia: on the one hand, Aegean Macedonians have been taken from their homeland and placed as prisoners on this island; on the other hand, outside of the text, in Tasko Georgievski's world, Aegean Macedonians have been exiled from their homeland. Both the prisoners on the island in the novel as well as the Aegean Macedonians exiled from Greece suffered oppression. Every repressed individual is connected to their own separate collective on the other side of the boundary. All of the individuals who are repressed tie their scattered affiliate groups (families, village or community members) together into a large collective organized by a common spirit, which then emerges as the *national* collective. Therefore, what the novel illustrates is that the Aegeans always had a similar but undefined culture; they only became a nation *de facto*, one

correlating to a geographical area and with some sort of a political objective, when the Greek government targeted them as such.

As a result, *Black Seed* the novel is a metaphorical representation of relations between people and the changing conception of identity during that period. *Black Seed* is first and foremost a work of fiction, and although it is based on historical facts, I agree with the critics that its focus is on universal values. What is more, Georgievski had the direct experience and collective memory to testify to all of this completely on his own even if he did not himself experience some of the events he describes. This memory is both direct and personal as well as collective—part coming from his own experience and part from exchanges with his contemporaries. In any case, however, the two cannot be separated and together account for the most accurate form of memory possible, or collective memory. As Halbwachs explains, memory of direct experience is already collective. If any sort of objective memory exists, it does so only in the form of distinct images on the level of the “[first] convention” (Halbwachs 1992, 45), or in a state of unfiltered, unconnected and also inherently unintelligible bits of information. In order for human beings to interpret these images, they have to connect them in a “totality” through a narrative, or, more basically, through language that fills in details through its very use – for language is already a social phenomenon in which words have multiple meanings of their own which contribute additional layers of meaning to these images and distance a narrative from its original sources of information. To pass images through this fundamentally *social* framework of language, therefore, is to align them “with the predominant thoughts of a society” (Halbwachs 1992, 40-5), or to imbue them with collective culture and views. That is to say, any time a person recounts a story from their memory, that story actually comes from collective memory. The fact that Georgievski had firsthand memories of his subject matter means that his narration of them is already as pure and authoritative as it can be; and if he shared memories with his contemporaries, they would only have refined his own recollections and made them more credible. This collective memory, which also directly engenders the plot of the novel of *Black Seed*, is as accurate as any form of memory can be by definition.

***Black Seed* the film**

Although at first it seems there are many similarities between the novel and the film of *Black Seed*, there are some differences that create a significant discrepancy. Firstly, the Aegean Macedonian identity exists as a concrete, well-defined national identity from the beginning. For instance, whereas

the prisoners in the novel do not sing the Greek national anthem when they are asked because they do not know it, they nevertheless attempt it; but the characters in the film do not sing out of a deeper sense of defiance. When the Second Lieutenant Maki asks Done why he is not singing, Done replies that he is, but the next thing he expresses is his national identity, “Andon Sovicanov, from Sarakinovo, Macedonia”⁷ (Cenevski 1971, 23:15). This is the *song* which Done sings throughout the film—his Macedonian name and the Macedonian name for the region of northern Greece—and he can say or think practically nothing else. Next, the film departs from the novel in that differences between Macedonians and Greeks are shown as natural and incompatible, so that the two groups cannot co-exist. For example, although he is ashamed of his genetic differences in the novel, which separate him from everyone else, Done in the film proudly declares that he was born hairless. The difference in this case is not only individual but also national and marks fundamental incompatibility between the Macedonians and Greeks on an ontological level. National identity as essential comes to the forefront most clearly when towards the end of the film the student acquiesces: “We’ll sing, Sir. We’ll sing. But whose song? Yours, or ours?”⁸ (Cenevski 1971, 1:14:25). From such blatant resistance it becomes clear that assimilation ultimately fails. The only remaining options is either for one side to be destroyed or the two sides to separate. Whereas in the novel, the Greek command rely more on indirect pressure and psychological coercion, the film shows them frequently and ultimately resorting to shooting and killing Macedonians. In the end, the Greek soldiers open fire on the Aegeans, and the film closes with the Major chasing Done up some crags and firing at him from a rifle but missing (Cenevski 1971, 1:21:40). Whereas the novel ends open to interpretation whether Done will survive, the film suggests that he will struggle to the end but, having nowhere else to go, eventually will be killed for the greater cause, which is presented as the defense of the national Macedonian identity as a distinct and an essential one.

Apart from the elements of the plot constructed in the film, some crucial elements from the novel are missing. For example, there is no indication that Done has a wife or thinks of her; he therefore has no one outside of the island apart from his nation in general that he loves and which inspires and empowers him. Moreover, not a single character is actually labeled as a Communist. Only in one scene is the student identified as “one” (Cenevski 1971, 1:04:50)⁹, but it is not clearly stated what this pronoun designates. Perhaps the most important

⁷ My translation.

⁸ My translation.

⁹ My translation.

alteration made in the film, however, is that collective *direct* experience of suffering (as Georgievski had but viewers of the film most likely would not have) is not portrayed as a precondition to claiming Aegean Macedonian identity but incorporated in the general Macedonian national identity. Thus, in certain ways, for Macedonian viewers to remember the collective as a nation is also for them to remember the suffering of Aegean Macedonians as their own, even though they or their ancestors might not have experienced the events themselves.

With regard to these alterations, the film is not quite as faithful a reproduction of the novel as it seems. But because the director himself has no direct experience of the events in question, the memory behind the film can no longer be considered collective memory, as in the case of Georgievski and his novel, or as accurate. It is at least removed by one additional level, or what might be termed as a *third* convention, in the terminology of Halbwachs. If a label must be applied, it would be more appropriate to consider it a work of *postmemory* in the sense Hirsch delineates in her later work: “this form of remembrance need not be restricted to the family, or even to a group that shares an ethnic or national identity marking: through particular forms of identification, adoption, and projection, it can be more broadly available” (Hirsch 2001, 9-10). However, the danger that exists with postmemory¹⁰ is that it might be “instrumentalized” for political purposes, according to Jan Assmann (Assmann 2006, 22). That is, he argues, the motivation behind postmemory is not always to seek accuracy, but it may also entail a yearning for solidarity and sympathy and that through narrative a new morality of the events may be invented with a particular purpose (Assmann 2006, 4-22). This element exists in the film, which shows the Greek nation in diametric opposition to the Macedonian, the latter of which is not only portrayed as good but essentially a composite of Aegean Macedonians with other Macedonians in general.

This is not a criticism against the value of the film as a separate work of art, in which light it does shine with its own strong points. For instance, the mechanisms and strategies of conflict may be studied. The film portrays strong, psychologically unbreakable and proud characters. Whereas it takes them considerable time to develop their national identity in the novel, in the film they have the answers from the beginning and refuse to give them up in the face of force. The film echoes Georgievski’s question, that is, could national identity be so interwoven with the sense of the being of a people that

¹⁰ Assmann’s term for this sort of (post)memory is „[communicative] bonding memory”, but in the interest of consistency I retain the term Marianne Hirsch uses for the same concept, „postmemory”.

they cannot give it up without their lives, and it also stresses the implications more poignantly. Georgievski demonstrated from the start that identity was essential for the Aegean Macedonians, and in his private life he expressed stronger national sentiments than he does in his novel – it is possible that Cenevski could have just removed the feelings of fear and uncertainty and demonstrated the thoughts behind the actions in no uncertain terms. Thus, the political message in the film may also be analyzed. Cenevski's characters do not only tolerate oppression but return violence and are themselves oppressive to their opponents, with the result being a two-sided fight.

It has been suggested that perhaps a better translation for the title would be *Damned Seed*, since the word “black” in Macedonian carries the association of “cursed”. This idea applies better to the novel, which follows the traditional Macedonian interpretation of the national history as tragedy. However, the film is far less bleak and even motivational in a certain sense. For example, when Done is beaten over the head with a nightstick, he returns, out of all responses, a provocative gaze that is absolutely challenging in such painful and impossible circumstances, and hence gratifying and comical. So long as the title of the film remains *Black Seed*, “black” can certainly be reappropriated from designating “cursed” to “beautiful” – the people cannot change their natural attributes, but they can learn to value them just as they are. What is more, all the while that something essential like collective identity is attacked, the joke is on the assailant because it no longer harms its object, who in turn is no longer disheartened by epithets but encouraged to fight back.

If Cenevski's interpretation of Georgievski is not completely accurate and faithful, it is more direct and forceful and raises more concerns about a problem between two nations that may have grown more serious and may require more external intervention than had been supposed. If the characters portrayed are more proud and courageous than the historical Aegeans that Georgievski knew, this does not mean that they do not represent elements of them or entail an accurate portrait of the sentiments and reactions of human beings in such pressing circumstances. Certainly, there must have been reasons that intrigued Georgievski for which he himself worked on the film scenario and adaptation (Macedonian Academy of Sciences and Arts). The difference between the novel and film is in the setting of their production (time and space) as well as in the degrees between their perspectives. Although the accuracy and authority of the film as a work of memory may be challenged, the work certainly presents a text with its own fair share of artistic value that merits further analysis. In this way, the novel and film can complement each other.

Conclusion

To conclude, in the comparison between *Black Seed* the novel and the film, the type of memory each form of the text entails (direct or collective memory versus postmemory) is more decisive in determining the accuracy of each work than its content. The novel is an example of collective memory presented in the form of fiction, but the direct experience and collective memory of the author clearly emerge on their own with authority. The message of the novel is that the Macedonian identity in northern Greece existed latently in the embodied form (people just knew they were ethnic Macedonians without stressing it), characterized by cultural memory, below the political structure of official national identity in Greece. Only when the government started to target the ethnic Macedonians as such did the collective identity formulate on the national level as Aegean Macedonian. In this way, what is really remembered in the novel is relations between people during the Greek Civil War, and what is represented is their experience in a metaphorical way. The true value of the novel lies, as literary criticism has noted, in its treatment of the human condition and its presentation of universal themes. Nevertheless, its value as a work of memory should also be stressed. It is the combination of accuracy of memory with expertise in cognition and storytelling that make the work masterful. In comparison, the film, relies more heavily on the postmemory of the events and combines Aegean Macedonians with Macedonians in general to create a sense of larger solidarity. It depicts a harsher treatment of the Macedonians and a stronger resistance against assimilation in Greece. What is more problematic in this case, however, is that the director has no direct experience of the collective memory associated with the events, so that these constructions are based on postmemory (which is further removed from the actual events in comparison to collective memory) and in contrast with the novel emerge more fictionalized and dramatized. As a result, the message of the film cannot be accepted to the same degree of accuracy as that of the novel. However, the film can be read as a compelling interpretation of the novel that gleans, accentuates and intensifies more subtle messages in the original, in which case the film itself would hint at its own form of genius. If the memory type behind the novel makes it more accurate as a work of memory faithfully documenting historical events, therefore, it is the content of the film that challenges the novel to tell more and speak louder regarding the emotional factor. The wider implication with regard to theory on memory is that any time a work of collective memory is adapted, when the second author does not share the direct experience and collective memory of the first, any alterations he himself makes (and he will necessarily have to make some if it be a reproduction) will immediately turn

his text into a work of postmemory and thus inherently reduce its accuracy as a work of memory. Nevertheless, the film of *Black Seed* carries its own share of value as a separate work of art and complements the novel in such a way that more can be learned from studying the two together than separately.

Bibliography

- Assmann, J. 2006. *Religion and Cultural Memory*, trans. by Livingstone. Stanford: Stanford University Press.
- Kiril, C. 1971. *Црно Семе [Black Seed]*. Skopje: Vardar Film Skopje.
- Georgievska-Jakovleva, L. 1997. *Отворен Круг [Open Circle]*. Skopje: Kultura.
- Georgievski, T. 1985. *Црно Семе [Black Seed]*. Skopje: Mislа.
- Georgievski, T. 1988. *Плочаѝа на живоѝоѝи [The Record of Life]*. Skopje: Makedonska kniga.
- Halbwachs, M. 1992. *On Collective Memory*, ed. and trans. by Coser. Chicago & London: University of Chicago Press.
- Македонска академија на науките и уметностите (МАНУ) [Macedonian Academy of Sciences and Arts]. „Ташко Георгиевски (1935-2012)“. <http://manu.edu.mk/teams/ташко-георгиевски/>.
- Marianne, H. 2001. „Surviving Images: Holocaust Photographs and the Work of Postmemory“. *The Yale Journal of Criticism*, 14/1: 5-37.
- Mironska-Hristovska, V. 2008. „Историскиот прогон на Македонците во романите на Ташко Георгиевски [The historical exile of the Macedonian people in the novels of Tasko Georgievski]“. *Slavia Meridionalis*, 8: 181-197.
- Radomir, I. 1979. *Портрети на македонски ѝсаѝтели [Portraits of Macedonian Authors]*. Skopje: Mislа.
- Siljan, R. 2006. *Македонски ѝсаѝтели и дела [Macedonian Writers and Works]*. Skopje: Matica Makedonska.
- Stojanovic, M. 1998. *Делбиѝе и ѝреселбиѝе на Ташко Георѝиевски [The Separations and Movements of Tasko Georgievski]*. Skopje: Matica Makedonska.

Summary

The objective of this research is first to analyze the novel *Црно Семе*, or *Black Seed*, by Aegean Macedonian author Tasko Georgievski, according to its degree of accuracy as a work of memory portraying the oppression and exile Aegean Macedonians experienced around the Greek Civil War of 1946-1949 and their changing sense of identity. Next, this analysis also compares the eponymous film with the novel to evaluate its accuracy as a reproduction and a work of postmemory. The findings are that the novel is not only accurate as a work of memory since it springs from direct, collective memory, but that since it imbues its genre with fiction, it extends regional historical issues to a universal stage, thereby itself emerging as a masterful work. The film, in comparison, as a work of postmemory, strays from accuracy and further into the realm of fiction, but it raises equally compelling questions and illus-

trations regarding the themes of conflict and human character, as well as its historical subject matter, and still complements the novel well. The analysis concludes with a remark towards the theory of memory: whenever a second author attempts to reproduce a work of memory, and he does not share the direct experience and collective memory of the first author, any alterations he himself makes (and he will necessarily have to make some if it be a reproduction) will immediately turn his text into a work of postmemory and thus inherently reduce its accuracy as a work of memory.

Igor DVORŠČAK
Zagreb

(BES)KONAČNI MODELI PRIČE I KNJIŽEVNI MINIMALIZAM

Sažetak: Nova knjiga mikroproze Sanje Mihajlović-Kostadinovske, *(Bes)konačni modeli priče*, koja na lucidan način formu ocrta i sadržajem te sadržajem problematizira formu, otvara pitanja koja književni minimalizam samim svojim karakterom provocira. Kako tek nekoliko povezanih riječi može činiti umjetnički tekst? Postoji li minimalni broj jezičnih znakova nužan da bi se neki tekst smatralo i percipiralo zaokruženim umjetničkim djelom? Kako se minimalistička književna djela odnose prema žanrovskoj i rodovnoj klasifikaciji? Prinuduje li začudna kratkoća teksta drugačiju percepciju i različit pristup književnome tekstu? Ovaj sklop pitanja pobudio je želju da se analitičkim radom na tekstovima suvremene makedonske autorice Sanje Mihajlović-Kostadinovske detektiraju i opišu funkcionalni mehanizmi sitnih jezičnoumjetničkih tvorbi.

Ključne riječi: književni minimalizam, pripovijedanje, žanr, tekst, Sanja Mihajlović-Kostadinovska

Uvod

Naš se rad odmotava u dva smjera – kako je i naslovom naznačeno, s jedne strane interesira se za teorijsko pitanje o minimalizmu, a s druge se bavi čitanjem „sitne“ proze Mihajlović-Kostadinovske.

Kada kažemo minimalizam, jasno je da ćemo govoriti o nečemu što je suprotno velikom. Pri tome odmah i prije daljnje razrade problema treba reći da se u književnosti minimalizam ne određuje nužno redukcijom stilskih i izražajnih sredstava, već podjednako i svojom jednostavnom kratkoćom. Za razliku od likovnih umjetnosti ili pak glazbe, gdje se jasno razgraničavaju minijatura kao forma, a koja može biti ornamentalno vrlo bogata, i minimalizam kao stilski izričaj koji počiva na redukciji i apstrahiranju, u književnosti to nije u potpunosti slučaj. Jasno, takvo je poklapanje i više nego moguće, no i na primjeru ove knjige vidjet ćemo da kratak opseg ne znači nužno i odustajanje od figura i tropa.

Pitanje je stoga, za početak i kada se radi o književnosti, koliko nešto malo mora biti da bi bilo minimalističko, tj. koliko smije narasti a da i dalje potpada pod odrednicu minimalnog? Drugim riječima, koji je to doslovni minimum djela, odnosno na koliko se malo riječi moramo zaustaviti prije nego što redukcija znakova zapravo postane iščezavanje? Ili, jednostavno rečeno, koliko je riječi potrebno da bi ih se razumjelo kao umjetnički tekst?

To su bila ishodišna pitanja koja su nas približila problematici zagonetno malih umjetničkih tvorbi i odvela do tekstova zbirke „Beskonačni modeli priče“ iz koje se mogu iščitati inherentni mehanizmi i postupci minimalističke književnosti.

Pitanje žanra

U literaturi se razmjerno rijetko (no ne i nikada) kao termin susreće književni minimalizam.¹ Znatno se češće govori o kratkoj priči, a donekle i o mikroprozi te mikroformi.² Jedinствене definicije, razumije se, nema, no kada govorimo obuhvatu, kratku priču obično se definira rasponom do 20 000 riječi.³ Tako postavljena granica ipak daleko premašuje razmatrane tekstove koji najčešće imaju i manje od petsto riječi. Uzevši u obzir tu činjenicu, tekstovi ove knjige zapravo nam mogu predstaviti klasifikacijski problem. Jasno je da nam i sam naslov, nazivajući ih pričama, nudi rodno-žanrovsku odrednicu tekstova skupljenih u zbirku, no pažljiviji pogled daje nam do znanja da se oni ipak opiru jednostavnim i jednostranim definicijama. Određeni kao priče, snažno nam upada u oči da neki od njih svojim stilskim i poetičkim obilježjima u stvari ni ne pripadaju čisto narativnom žanru. Kao najbolji primjer može nam poslužiti tekst „Klackalica“:

Кора пишуваш
вдиши
погледни одозгора
и издиши
загоа што може пак
да се најдеш долу

Tekst je organiziran u stihove, dapače, vizualno je oblikovan⁴ kako bi nalikovao na predmet iz naslova i teško u njemu prepoznamo odlike klasične

¹ U hrvatskoj ga je znanosti o književnosti nizom radova afirmirao i etablirao prof. dr. Josip Užarević (v. popis literature).

² A takva pak određenja treba razlikovati od još jednog termina u cirkulaciji – „jednostavnog oblika“. Naime, mikroprozom, mikroformom itd. smatrat ćemo maksimalno male umjetničke tekstove, dakle zaokružena književna djela (usp. Užarević: 2005b, n.p.), dok se pod Jollesovom sintagmom podrazumijevaju kratke pripovjedne vrste koje korespondiraju s određenim ljudskim komunikacijskim potrebama i koje pretpostavljaju usmenost.

³ Tako i Martin Scofield koji u svom „Uvodu u američku kratku priču“, razlikujući kratku priču od novele, prvoj granicu postavlja na 20 000 riječi. (Scofield: 2006, 4-5)

⁴ Čime se omogućuje i vertikalno čitanje, npr.: „вдиши и издиши да се најдеш долу.“ Vertikalna organiziranost omogućuje nam i lakše primijetiti da je tekst, u formalnom smislu, oblikovan oko kontrasta: gore-dolje, udah-izdah, vertikalno-horizontalno, ozbiljno-dječje. U tome smislu, pokazujući nam zorno i svojim grafičkim oblikovanjem svoju tvorbenost, patvorenost, tekst se otkriva kao metatekstualni komentar u kojem sam tekst koji zna da je tekst govori o tome kako se tvori tekst.

narativnosti. S pravom bi se moglo tvrditi da mnogi drugi tekstovi u sebi nose lirske komponente pa bi se u tom smislu moglo govoriti i liriziranoj prozi, kao i o prozaiziranoj lirici. Čista određenja očito nisu moguća i tekstovi nam sami pokazuju svoju hibridnost, zamuljavajući granice između žanrova i vrsta. Zapravo, svjedoče nam onaj logos nečistoće u kojem je Derrida prepoznao zakon žana, kontaminaciju koja uznemirava uobičajenu, tradicionalnu taksonomiju.⁵ Jasno, računati postotke lirskoga u proznom ili doslovno brojati riječi svakoga teksta, bilo bi posve promašeno jer upravo je ta neodlučivost jedan od strukturnih elemenata knjige. Time se ona istovremeno priključuje postmodernističkim poetikama koje samim pisanjem propituju mehanizme pisanja, pri čemu se pisanje kao umjetnost pokazuje pak kao vid svjetotvorstva.

S obzirom da, dakle, žanrovi nisu esencije, ustrajanje na pronalaženju jedne temeljne ili po žanr utemeljujuće odrednice neće biti plodonosno, tj. izlišno bi i neproduktivno bilo tražiti jedan princip ili jedan element koji bi odredio minimalističku književnost. No kad bi se ipak ustrajalo u potrebi za klasifikacijom ovih tekstova, radije bismo (pa i naslovu knjige unatoč) koristili termine *minimalizam* i *mikroproza* (koje ćemo u okviru ovoga rada smatrati sinonimima, premda u širem kontekstu neće značiti isto) ili pak neutralni termin koji može obuhvatiti gotovo sve - *tekst*.

Minimalno

Ako smo stoga za maksimum minimalnog pristali na određenje do 20 000 riječi nakon čega više ne možemo govoriti ni o kratkoj priči, ostaje nam vidjeti njegov drugi kraj, njegov minimum. Neki autori, npr. Mihail Epštajn, tvrde da i jedna riječ može djelo, pritom shvaćajući riječ kao prvobitnu, urođenu metaforu te ističući da svaka riječ ima svoju plastičnost, ideju i sliku (prema Užarević: 2005a; 2012). No takva definicija, kao i tumačenje avangardnih gesti među kojima su i one koje su u potpunosti sa stranice maknule crnilo tinte, traži širu argumentaciju i dodatno pojašnjenje te, čini nam se, ne nudi mogućnost unutartekstnog otkrivanja literarnosti nekoga teksta. Smatramo, slažući se s dijelom Užarevićevih uvida (2005a), da su potrebne minimalno dvije riječi kako bi se jezična tvorba percipirala kao literarni tekst. Dvije riječi čine minimum semantičke raznolikosti i mogu stvoriti sustav - nulu i jedinicu, ulazi i izlaz, poznato i novo, subjekt i predikat itd. (ibid., 341). U dvije riječi nešto se supostavlja i suprotstavlja pa se tu već mogu stvoriti logičko-semantičke poveznice bez koje ne može biti priče i kojom već može početi drama.⁶ Pri

⁵ Derrida će k tome dodati da je upravo takav zakon žanra koji hibridizacijom proizvodi žanr „žanr“ ono posebno obilježje književnog umjetničkog djela (usp. s Derrida, 1992).

⁶ Treba dodati da Užarević u svojoj kritici Epštajna (Užarević: 2005a) pokazuje kako su njegovi primjeri jednorječja zapravo kovanice koje se sastoje od dva korijena ili dvije posve

čemu, jasno, ne želimo reći da su svake dvije riječi nužno i umjetnička tvorba, već da u dvije riječi leži minimum potencijalnosti umjetničke tvorbe. Usto, dvorječje svojom logičko-semantičkom vezom otvara prostor pojavljivanju tematskih i stilskih signala koji sugeriraju, tj. upućuju na svoje čitanje kako bi se na taj način i ostvarile. A ako ih se treba čitati, pa onda i interpretirati, znači da se radi o umjetničkoj tvorbi.⁷

Konceptualiziranje pripovijedanja

Ostaje nam stoga u najkraćim crtama opisati koji su to tematski i stilski signali prisutni u analiziranoj knjizi te uvidjeti njihovu prototipnost po samu minimalističku prozu. Kada pristupamo najkraćim tekstovima, prvo što nam upada u oči jest njihova ogoljenost. Redukcija je bez sumnje najočitiiji postupak mikroproze kojim se vidljivo pojednostavljuje narativna struktura teksta. Tako se tekstovima ne nalazi junaka u klasičnom smislu i sukoba kao generatora radnje. Od osamdesetak tekstova u knjizi najkraći se sastoji tek od sedam riječi⁸ pa za takvo što nema ni mjesta. Ono što ih povezuje - i riječi na razini jednog teksta i tekstove u cjelinu zbirke - jest ideja, tj. generalna koncepcija koja upravlja djelom.⁹ Tekstovi su u tom smislu monotematični, a njihov se sadržaj razvija oko jedne ideje ili jedne slike, pri čemu upravo ideja, a ne lik, dominira nad izgradnjom teksta. U tom smislu, a što je tipično za mikroprozu, sama je knjiga zapravo konceptualna, a njezin je junak modeliranje priče ili, uzdignuto na jednu razinu apstrakcije više, sama priča, tj. samo pripovijedanje. No kako je knjiga bitno konceptualna, premda su tekstovi koji je čine monotematični, svaki je od njih barem udvojen te se odmata na dva plana. Podtekst ovih tekstova metatekstualan je i tvori jednu osebujnu tipologiju kratke priče. Tako se u tekstu „Kvaka“ doslovno preko motiva kvake nabrajaju i opisuju različiti žanrovi pripovjednih tekstova, tj. nizanjem specifičnih slika ili situacija s kvakom daje model za pojedinu priču.¹⁰ Tekst „Zvrk“ za koji se odmah na početku kaže da je „vrlo nestabilna priča“ može se povezati s temom nestabilnosti pripovijedanja, time kako se narativna struktura plete (a znamo da je tekst, zapravo tkanje, pletivo), meandrira, vrti oko svojih

punoznačne riječi koje stoje u nekakvom odnosu. Dakle, i ono što je izgledalo kao jedna riječ, jedan element, zapravo se pokazuje kao odnos dvaju ili više elemenata.

⁷ Dvije riječi, tj. rečenice poput *pada kiša* ili *hladno je*, kada se nalaze u svakodnevnj komunikacijskoj situaciji, provjeravamo i ovjeravamo pogledom kroz prozor ili osjetom na koži; drugim riječima, one su čiste denotacije.

⁸ Radi se o tekstu Жлеб: „Кога ќе слушнеш ‘штрак’, расказот е подготвен.“

⁹ U tome svojstvu Scofield vidi temeljnu odrednicu kratke priče. (Scofield: 2006, 5) Usp. Solar (1974: 213).

¹⁰ Pa je tako kvaka koja se polako otvara, a ne očekuje se da netko uđe, model horor priče; kvaka koja se otvara, iako ne bi trebala, model fantastične priče itd. (Mihajlović-Kostadinovska: 2018, 26-27)

likova, tema i motiva, ponavlja¹¹. Autoreferencijalnost i metatekstualnost - tipične osobine mirkoproze - naznačene su u stvari već u samom naslovu i zapravo nema teksta koji ne govori ili ne komentira samoga sebe. Tako se tekst „Urokljive oči“ može interpretirati kao da se iz funkcije autora, poslušavši savjet protiv uroka, tj. savjet kako napisati dobru priču, čini upravo ono što je preporučeno, čime se daje do znanja da priča doista i jest uspjela. No ono što je posebno interesantno jest da se autoreferencijalno ne iscrpljuje tek u referenciranju tekstova na same sebe i na svoju proizvodnju, već se opisivanjem raznih svakodnevnih predmeta ili pojava tematizira pripovijedanje, a sama ta naracija istovremeno povratno opisuje i taj predmet. Dakle, kao da je svemu tome dodana još jedna petlja. I tako su - uzimajući neki predmet kroz koji se govori o pripovijedanju, a pripovijedajući ga se zapravo opisuje - sadržaj i forma isprepleteni te dvostruko uvezani.

Na samo razrađivanje konstruiranosti priče dobro se nadovezuje i tema inspiracije koju nalazimo u nekoliko tekstova. Taj nam kompleks najbolje ilustrira tekst „Mamac“ koji jasno ukazuje da ne postoji jedan čarobni, mistični trenutak inspiracije u kojem autoru, valjda iz neke onostranosti, dolazi tekst. U tom se smislu kroz literarnu formu polemizira s modernističkim koncepcijama autorskog stvaranja koje nadahnuće postavljaju u središte poimanja književnosti. Tako za dobru priču nije dovoljan samo mamac, već ona ovisi i o koncu, plovku, samoj vodi itd. A temu inspiracije razviti preko motiva mamca pretpostavlja da se samu inspiraciju treba mamiti, tražiti, iznuditi, a onda razrađivati. Drugim riječima, ne pada s grane niti se javlja u nekom maglovitom momentu pobuđenosti iz onostranosti, tj. u najmanju ruku ovisi o više elemenata, a ne samo o ideji što sjaji.¹²

Britko, teorijski osviješteno pisanje čita se i u tekstu „Papir, kamen, škare“. U tri dijela koja formiraju cjelinu, a objedinjava ih njihov međusobni antagonizam, možemo iščitati dijalektiku „svetog trojstva“ književnosti - autora, teksta i čitatelja. Poruka bi bila da nitko od njih nije nadmoćan, već se svaki pojedinačno jedino u balansu može do kraja ostvariti. „Нема дел што е надмоќен и доминантен и само постоењето на тоа тројство го овозможува совршениот баланс на сосема предвидливите можности.“ (Mihajlović-Kostadinovska: 2018, 10) Time se ujedno daje i suptilan komentar

¹¹ Sjetimo se da je ponavljanje gradbeni element djela od samih početaka zapadne književnosti - stožerni epovi naše kulture obiluju stalnim epitetima (poput *brzonogi Ahilej*, *sjajnooka Atena* itd.) i klišeiziranim izrazima.

¹² U taj kompleks tekstova možemo još ubrojiti i „Iglu i konac“ gdje se postupak pisanja opisuje kao kranje, tj. zapunjavanje i popravljavanje ili pak tekst „Pepeljara“ u kojem se kaže da se tekst piše dodavanjem i oduzimanjem, adicijom i redukcijom; jer ako baš sve ostane u njemu, kao i prepuna pepeljara, početak će smrdjeti.

na književnoteorijske koncepcije koje su primat najprije davale autoru, zatim težište premještale prema čitatelju kao recipijentu i sutvorcu djela, da bi na kraju dominantnu ulogu preuzeo tekst kao samostojna činjenica.

No teorijska potkovanost tekstova nipošto ne znači otežavanje čitanja. U prvom planu, na onoj manifestnoj strani tekstova, ipak stoje humor, ironija i ludizam. Vidljivo je to i u samom izboru motiva oko kojeg se tekst razrađuje, a koji je, sukladno monotematičnosti, također samo jedan. Motiv je najčešće svakodnevan, pa i efemeran, banalan (poput pjene od piva, otirača pred vratima, vrećice čaja itd.), no koji se postupkom očuđavanja izdiže do izuzetnosti. Upravo se očuđavanjem - za određene teorijske škole temeljnim literarnim postupkom, a koji nam onda nedvojbeno govori da su, koliko god ponekad mala, djela Mihajlović-Kostadinovske umjetnički radovi - koje je prisutno u cjelini djela, ti predmeti svakodnevlja na neočekivan način povezuju s glavnim konceptom djela, pripovijedanju o pripovijedanju.¹³

Ovo pak najbolje oprimjeruju tekstovi okupljeni u poglavlje „Sitne priče“, koji se svojom duljinom nimalo ne razlikuju od ostatka, već govore o onom što inače ne primjećujemo i o čemu ne razmišljamo. Poput *creda* cijele knjige može se čitati tekst “Vrećica čaja” koja postaje parabola s objašnjenjem stilskog izbora minimalizma. Previše riječi, naime, može biti kontraproduktivno kao što zaboravljena vrećica čaja u šalici može zagorčiti napitak: „Внимавајте да не го чувате премногу време потопен. Високата концентрација зборови може да почне да нагорчува и да го изгуби своето лековито својство.“¹⁴ (ibid., 21) „Šmrkalj“ je još jedan *sitni* tekst koji očuđava povezujući „visoko i nisko“ te s jedne strane blagim tonom priziva slike iz vjerojatno svačijeg djetinjstva, a s druge ponovno efemernom motivikom otvara prostor razvijanju teorijskog čitanja. Dječju naviku kopanja nosa kroz naočale psihoanalitičke kritike ponovno možemo dalekosežnije interpretirati. Bez obzira što su ga nekoć možda uspoređivali s rudnikom i kopanjem zlata, kaže autorica, kopanje nosa danas će teško naići na recepcijsko odobravanje. Šmrkalj je nešto naše, dapače tijelo nam ga proizvodi, „možda i naš najautentičniji dio“ (Несомнено е дека претставува ... автентичен дел од вас. ibid., 19), ali je ipak bolje da ostane skriven i unutra (... подобро да не го вадите во јавност. ibid.). Tekst se

¹³ Postupak očuđavanja postiže se humorom, nerijetko i ironijom te ludizmom. Važno je napomenuti da se ludizam kod Mihajlović-Kostadinovske ne zasniva na zvučnosti, a onda i djelomičnom rastvaranju značenja - njezini tekstovi ne destruiraju značenje i smisao - već na neuobičajenim asocijacijama i vezama riječi.

¹⁴ Uz savjet da se treba čuvati prevelike količine riječi, u tekst se uvezuje i zanimljiva misao o ljekovitosti pripovijedanja. Interesantna naime, jer omogućuje da se tekstu pristupi i iz perspektive psihoanalitičke kritike - upravo je psihoanaliza metoda liječenja kroz pripovijedanje, kroz narativizaciju sebe. Pa eto onda nanovo i pripovijedanja o pripovijedanju.

vrti oko opreke unutarnje/vanjsko, autentično/neaautentično, a psihoanaliza je u našem najautentičnijem i najunutarnijem dijelu, no koji je skriven, pronašla svoj središnji pojam, nesvjesno. K tome, baš poput priče-šmrklja, kada sadržaji nesvjesnog izbijaju, najčešće se remeti regularni tok naše psihičke energije. Zanimljiva je u tom smislu poanta teksta - bolje ga je graditi od nekog čvršćeg i manje rastezljivog materijala.

U ovome tekstu daju se prepoznati još dvije dominantne tendencije u zbirci - poentiranost (kao topos mikroproze) i prizivanje slika iz djetinjstva. Motivi vezani uz djetinjstvo doista su među najčešćima u cijeloj zbirci. Štoviše, njima se i otvara zbirka - poglavlje „Početničke priče“ počinje tekstem „Mliječni zubi“ koji opisuje prve literarne uratke koji, kao i mliječni zubi, dolaze nenadano i izlaze sami od sebe. Tekst o ulasku u svijet književnosti tako logično stoji na početku zbirke. Već spomenuta „Klackalica“ priziva nam spravu iz dječjega parka i samim svojim oblikovanjem potiče igrivost, no ponovno pod sebe kontrastno podvlači ozbiljan podtekst - važnost odmicanja i samokritičkog procjenjivanja napisanog. U tom smislu pisanje je riskantan pothvat koji te uvijek može vratiti dolje, spustiti.

O poanti pak kao sastavnom dijelu priče (a većina tekstova njome završava) govori nam tekst „Desetka s lukom“¹⁵ - pokazuje kako je svaka priča dvodjelna, tj. sačinjena od glavnog dijela i poante. I kako se, govoreći zapravo o ćevapčićima, posve jasno kaže: „Тоа најчесто е видливо и во внатрешната и во надворешната структура - има два лика, два наратора, две паралелни дејства, два подналова...“ (ibid., 35)

Namjesto zaključka

Upravo nam ove „kulinarske“ priče nude onu najočitiiju asocijaciju - pisanje je poput kuhanja. A pripovjedač, koji se direktno obraća recipijentu, očito zna recepte literarne kuhinje. I doista, mnogi su tekstovi¹⁶ napisani poput recepata u kojima se ističe, ali i upozorava što se sve može dogoditi miješanjem određenih sastojaka. Povezujući visoko (temu pisanja) i nisko, pa i banalno (svakodnevnost) gradi se tekst koji govori o gradnji teksta, no pritom istovremeno oblikuje taj predmet kroz koji govori se o gradnji teksta. Na taj

¹⁵ „Desetka s lukom“ nalazi se u poglavlju naslovljenom „Delikatesne priče“, a koje u odnosu prema svojim sastavnim dijelovima ponovno iznevjerava čitateljska očekivanja i time zapravo pokazuje očuđavanje na djelu. Pravih delikatesa zapravo ni nema jer sva su jela na desertnom meniju posve uobičajenija. No dok slatke tulumbe, sladoled i lubenicu još nekako i možemo predočiti u delikatesnom izdanju, ćevapčiče, kupus te sol i papar teško će se inače pronaći na delikatesnom meniju.

¹⁶ Među zanimljivijima je „Kupus“ koji razlikuje sitno sjeckanu priču i onu u listovima. Tako sarma-priča postaje autoreferencijalna priča koja se uvija u samu sebe, dok s druge strane stoji ona nasjeckana koja traži mrežu referencija kako bi zadobila smisao.

se način svija u samoga sebe, no i pokazuje kako je književnost plod jezičnih mehanizama, konstrukt, izgrađena tvorevina, a ne danost s esencijom.

I na koncu, kratkoća, ili bolje reći kratkovremenost, jedna je od obilježja suvremenosti. I premda se najčešće svodi na banalan i neproduktivan *modus vivendi* „nemam vremena“, istovremeno potiče okretanje tekstualne proizvodnje prema mikroformama, tj. minimalizmu. Manje je ponekad doista manje, ali nesumnjivo može biti i više. Tako su i tekstovi Sanje Mihajlović-Kostadinovske ponekad i maksimalno kratki, no oni bez sumnje predstavljaju semantički, estetski, strukturno i funkcionalno cjelovita i kompleksna djela koja svojim zgusnutim i koncentriranim izrazom usmjerenim prema poanti, odlično oprimjeruju najmanju književnu tvorbu u suvremenoj makedonskoj književnosti.

Literatura:

- Biti, V. (2000) *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*. Zagreb: Matica hrvatska
- Derrida, J. (1992) *The Law of Genre*. U: *Acts of Literature*. Ur: Dered Attridge. New York/London: Routledge
- Jolles, A. (2000) *Jednostavni oblici*. Zagreb: Matica hrvatska
- Mihajlović-Kostadinovska, S. (2018) *(Бес)конечни модели на расказоџи*. Skopje: Begemot
- Scofield, M. (2006) *The Cambridge Introduction to The American Short Story*. Cambridge: Cambridge University Press
- Solar, M. (1974) *Ideja i priča: aspekti teorije proze*. Zagreb: Liber
- Užarević, J. (2005a) *Maksimum minimuma. Minimalistički jezičnoumjetnički tekst*, u: Ivo Pranjković (ur.), *Od fonetike do etike. Zbornik o sedamdesetogodišnjici prof. dr. Josipa Silića*, Zagreb: Disput, 335-349.
- Užarević, J. (2005b) *Protonarativ i narativ - poslovica i vic*. www.hrvatskiplus.org, provjereno 22. kolovoza 2018.
- Užarević, J. (2012) *Književni minimalizam*. Zagreb: Disput

Summary

A new collection of microfiction by Sanja Mihajlovic-Kostadinovska, *(In)finite story models*, which is ingeniously outlining its form by its content while at the same time problematising the form through the content, asks questions which minimalism in literature provokes by its very character. How can only a few words constitute a literary text? In order to perceive a text as a completed work of art, is there a necessary minimum of linguistic signs? How do minimalist literary texts relate to genre classification? Is our experience of reading changing when we face minimalist literature, as opposed to conventional longer narrative forms, and is the peculiar brevity of the text compelling us to perceive and approach the work differently? Is literary minimalism therefore implicitly subversive? This set of questions encouraged us to analyse texts by contemporary Macedonian author, Sanja Mihajlovic-Kostadinovska, in order to detect and describe functional mechanisms of the shortest literary art forms.

Биљана Т. ДИМКО

Битола

„ЦРКВИЧЕТО ЧЕТИРИЕСЕТ МАЧЕНИЦИ ВО БИТОЛА“ ОД ВЛАДИМИР КОСТОВ – БАСТИОН НА КОСМОПОЛИТИЗМОТ

Апстракт: „Црквичето Четириесет маченици во Битола“ од Владимир Костов претставува, од една страна, повест за судирот меѓу духовниот и материјалниот свет, а пак, од друга, разоткривање на историски момент поткрепен со истовремени психолошки, социолошки, религиозни, економски моменти.

Средиште на романескното дејство е изградбата и духовното сведочење на црквичето или параклисот посветен на четириесетте монаси, кои во минатото, во едно време на грабеж и убиства, се прифатиле за мечови и своите животи ги положиле во име на вистината.

Костов важи за писател кој во своите дела го истражува човекот рендгенски, односно преку сите фактори што влијаат на неговото однесување. Неговиот филозофски пристап го облагородува книжевното дело до тој степен што читателот вонвременски може да го истражува и секојпат да наоѓа нешто ново, со оглед на тоа дека е стара вистината дека човекот ги менува потребите, но не и намерите.

Дејството на романот се одвива во две раскажувачки линии, во почетокот поставени паралелно, за подоцна да се пресечат, а кон крајот и целосно неочекувано да се совпаднаат и токму оваа линиска поставеност е „виновна“ што читателот не може лесно да го остави ова дело.

Клучни зборови: Битола, Владимир Костов, човек, црквиче

*„Немојте да мислиите дека дојдов да донесам мир на земјата.
Не дојдов да донесам мир, туку меч.“¹*

Во богатата и бурна историја на македонскиот народ, значајно место му припаѓа на градот Битола. Развивокот на овој град низ вековите, па сè до денес, неговото револуционерно минато и сегашност, најдобро можат да се разберат ако се има предвид податокот дека тој спаѓа во најопеаните градови во светот, за кој е собрана цела збирка народни песни – „Битола, бабан Битола“.

Благодарение на геостратеиската положба, градот Битола во минатото претставувал трговска, религиозна, административна и културно-образовна раскрсница на Балканот речиси во сите историски раздобја, а некои од наведените особини се присутни и во сегашно време. Со паѓањето на градот под власт на Турците во 1382/83 година, тој брзо станал важен воен и административен центар. Покрај Солун, градот Битола бил втор значаен центар на европска Турција.

¹ Нов Завет, Евангелие според Матеј 10:34.

Предание за „Крк кардаш“

Марко Цепенков забележал предание според кое „над градо Битола помеѓу лозјата Бадем-баалари“ имало еден турски гроб сосидан од камен „колку десет чекори долго и толку широко, а внатре било празно со трева пораснато“. Во тој гроб во старо време била закопана една девојка – Турчинка со четириесет нејзини деца. Таа девојка, според преданието, родила четириесет деца во дваесет и четири часа и сите деца биле машки, малечки како пилци, и сите умреле. Откако ги родила децата, и девојката умрела и таму ја закопале заедно со нив. И за приказ се направил тој гроб и го нарекле „Крк кардаш“.

Човекој во појираџа по вистината

„Црквичето Четириесет маченици во Битола“ од Владимир Костов претставува, од една страна, повест за судирот меѓу духовниот и материјалниот свет, а пак, од друга, разоткривање на историски момент поткрепен со истовремени психолошки, социолошки, религиозни, економски моменти.

Средиште на романескното дејство е изградбата и духовното сведочење на црквичето или параклисот посветен на четириесетте монаси, кои во минатото, во едно време на грабеж и убиства, се прифатиле за мечови и своите животи ги положили во име на вистината.

Која е таа вистина?

Костов важи за писател што во своите дела го истражува човекот рендгенски, преку сите фактори што му влијаат на неговото однесување. Неговиот филозофски пристап го облагородува книжевното дело до тој степен што читателот вонвременски може да го истражува и секојпат да наоѓа нешто ново, со оглед на тоа што е стара вистината дека човекот ги менува потребите, но не и намерите.

Дејството на романот се одвива во две раскажувачки линии, кои во почетокот се поставени паралелно, за подоцна да се пресечат, а кон крајот и целосно неочекувано да се совпаднат и токму оваа линиска поставеност е „виновна“ што читателот не може лесно да го остави ова дело.

Првото раскажувачко дејство е сместено во годините на процут по Втората светска војна, а второто раскажувачко дејство се одвива во периодот кога е Македонија под власта на Отоманското Царство.

Објективната тема на Костов во ова исклучително комплексно книжевно остварување е изградбата на параклисот, но субјективната тема е однесувањето на човекот во семејството, заедницата и кон реализирањето на сопственото „јас“. Благодарение на ненаметливиот начин на пишу-

вање и компаративните постапки на слични животни настани од различни временски периоди, Костов без настојчивост му приоѓа на читателот и му раскажува исходи од разни постапки и дела на човекот што се случиле, така што Костов е учител на своите читатели.

Две зрешни жени

Водечки или главни ликови во романот „Црквичето Четириесет маченици во Битола“ од Владимир Костов се две жени.

Главен женски лик во првото раскажувачко дејство е Елена. Таа не ужива морална општествена репутација во местото каде што живее и работи. Нејзиниот емотивен партнер во прво време, Виктор, на неа гледа како на „креветска дама“ и тој е цврсто убеден дека Елена не може без него, дека е тој нејзиниот „бог“.

Второто раскажувачко дејство е водено од Катерина Иванова – Цишка. Исто како и таа на Елена, и нејзината морална репутација е на маргините. Таа се забавува со Атанас, син на градскиот богаташ – Герасим, кој е веќе оженет.

Секој човек што се родил е свој засебен свет и психолошки феномен, заедницата е таа што наметнува купишта конвенции со цел да се одржува некаков мир и единство, но секој мозок не може да се приспособи да работи постојано на фабричка лента, не е доволно да го храни само телото туку и духот. Во овој роман станува збор за две жени што се осудени од заедницата затоа што се убави, но зад таа убавина има и благородност и емоционална интелигенција. Нивниот неорганизиран сексуален живот е резултат на нивната маргинализираност, кој тие го користат за да докажат дека не се само парче забава и, ако се собере крајниот производ, овие две жени создадоа историја, особено Цишка, таа е преродбеничка и голем борец за правата на поразените луѓе. Таа е пламен во кој гори човековата револуција за слобода, пламенот на братството, слободата и еднаквоста.

<i>особености</i>	<i>Елена</i>	<i>Катерина Иванова – Цишка</i>
место на раѓање:	Јени маале	Битолски Баир
семејство:	Родителите ѝ умреле уште кога била дете, потоа таа продолжила да живее со својот стрико.	Живее заедно со мајка си Тодорка.
заработува за живот:	дактилографка	чистачка по куќи

физички особености:	<ul style="list-style-type: none"> • убава • возбудлива женска појава 	<ul style="list-style-type: none"> • убава • заводлива • силна
психолошки особености:	<ul style="list-style-type: none"> • интелигентна • богобојазлива • сексуално слободна 	<ul style="list-style-type: none"> • интелигентна • богобојазлива • постојана во мислата и идејата • тврдоглава • сексуално злоупотребена • сексуално слободна
Во животот тежнее кон:	<ul style="list-style-type: none"> • материјална безбедност • да добие повеќе од животот 	<ul style="list-style-type: none"> • моќ • слобода
противници:	<ul style="list-style-type: none"> • Виктор • Томо Герасимов • Јошко Тофиловски • Димитрула Богатински • Бети 	<ul style="list-style-type: none"> • Атанас • Герасим • Богатин
помошници:	<ul style="list-style-type: none"> • Момир • Тодор • Славка • Сотир • Ангел 	<ul style="list-style-type: none"> • Момир • Тодорка • Боцо Тофциев
во животот успеа:	Да напише повест за параклисот на Крк кардаш и да се препороди во морална смисла.	Го гради параклисот посветен на четириесетте маченици и дава до знаење дека е тоа народна црква. Џишка успева да се препороди во морална смисла.
крај на животот:	Елена умира паѓајќи од прозорецот од Кулата, гонета од соработниците на нејзиниот поранешен љубовник – Виктор.	Не е конкретизиран моментот на смрт кај Џишка, веројатно и таа умрела при пад.

Паѓање и поворно раѓање

„И така, донесете ѝ лог кој одговара на вашето покајание!“²

„Вреди да се живее само заради пријателството, жените и виното. Само тоа има вредност. Сè друго е ветер и магла. Кога си пијан, пријателот ќе те крене, нема да те остави на улица. Жената е топла, мека, мила. А виното ќе направи да заборавиш дека пријателот и жената те изневериле“ – Боцо Тофчиев³.

Иако во средиштето на „Црквичето“ од Владимир Костов се судбините на Елена и на Цишка, и другите ликови се толку добро поставени што не му дозволуваат на читателот да ги смета за попатни или неважни. Сидарот Момир е меѓникот меѓу овие две жени: Цишка ја љубел и заедно со неа го изградил црквичето за една ноќ; подоцна, пред да го напушти овој материјален свет, ѝ ја раскажува својата животна приказна на Елена, на втората Цишка. Овој лик е скромно изграден, но е мајсторски поставен во делото, исто како и црквичето на Битолски Баир.

Боцо Тафчиев и професорот Захариевски се луѓе што живеат во различно време, но и двајцата се разочарани во она што најмногу го почитувале и го сакале. Тафчиев е разочаран од жената што бескрајно ја љубел, додека Захариевски е разочаран од својата идеја да го развие кај своите ученици другарството, да формира кај нив другарска пожртвуваност, да го предизвика во нивната свест тој нукулец од кој требаше да произлезе новиот човек: *„Празнините во образованието можат и подоцна да се дојолнат, а од образование без воспитување може да се има само штења.“⁴* Овие два лика го носат товарот на желбите и можностите во животот и присутни се да кажат дека разочарувањето може да го пречека човекот на прагот од среќниот почеток во животот.

Боцовата сестра Поликсенија е силна искра на надеж и верба, но и доказ дека, за да се дојде до убави и радосни денови во животот, треба да се поминат денови потрошени во борба. Таа во својот живот не го прави она што е прифатливо, туку она што е правилно, поучена од Евангелието, кое катадневно го чита. Таа го брани народот, сите закрепостени под нозете на големците, дури и настојува да се отворат народни училишта, јавно прозборува за лажливоста на свештените лица и поради тоа е јавно оцрнета како неверница. Сепак, на крајот, Поликсенија и Французинот Анри Курбон ќе бидат првите што ќе се венчаат во народната црква на

² Матеј 3:8.

³ Костов, В., „Црквичето...“, 1986, стр. 162.

⁴ Ibid., 1986, стр. 81.

Цишка за која нејзиниот брат ќе рече: „И што се каишедралииџе на Заџаг? Мраз и сѣрав во душатиџа. Онаму бие штоило човечко срце.“⁵

Моралната страна на свештениците и хуманизмот во политиката секогаш отвораат широко поле за разни дискусии и никогаш не ја губат занимливоста да се коментира за нив со огромен цинизам, веројатно затоа што не постои доба во која овие два фактори не го искористиле човештвото во своја моќ. Трајко Попот е моментот на разоткривање на библиските вистини за спас на човекот: „Евангелието џреба да се читџа и да се штолкува како книџа за сѣасоџи на човекоџи овде, на земџатиџа.“⁶ Тој ја напуштил црквата како форма, но и понатаму продолжил да живее со нејзината суштина: „...наџодем морален џрекритоќ е, кој џодоцна се џлаќа со наџџешки сѣрадања: едно да зборуваш, друџо да џравиш.“⁷

„Црквичето“ од Владимир Костов е хроника за градот Битола во два периода, кога се случувале два социјални „земјотреси“. Едниот, кога народот се делел по припадност на егзархиска или на патријаршиска црква и, вториот, за време на Втората светска војна. Ликовите на Тодорка, Сотир, Славка, Тодор, Невера, раскажувањата за Ѓорѓи Сугарев, Герасим, Маруша, Јошко Тофиловски, Томо Герасимов, Бети, Јован се присутни за да ја раскажат снаодливоста, среќата, мораланиот карактер на човекот некогаш, а читателот ако има волја сето тоа да го спореди со сегашноста, која докажува дека и недостатоците и доблестите во секое време се повторуваат, само луѓето се менуваат, доаѓаат некои други.

Интересен е ликот на Ангел, кој е присутен уште во уводната глава. Всушност, тој се појавува како писател, писател што го опишува течението на животот на станарите во новата зграда во Битола, Кулата. Подоцна од книгата се открива дека тој уште од одамна бил вљубен во Елена, уште кога таа го посетувала Литературниот клуб. Ангел е опишан како убав, силен и умен младич, по професија тој е градежник. Иако неговата страст е книжевноста, за која мисли дека има цел е да ги дразни силниците, тој копнее по Елена, а таа желба и навистина ќе му се оствари. Елена ќе стане негова сопруга дури смртта не ги раздели, а тоа е следниот ден по венчавката.

Летџ на друџиоџи светџ или џаѓање наџоре

Во времето кога е подигнато црквичето посветено на четириесетте маченици, во градот Битола се водела „битка“ кој е поголем верник: оној

⁵ Ibid., 1986, стр.237.

⁶ Ibid., 310.

⁷ Ibid., 317.

што оди во егзархиската „Св. Богородица“ или во патријаршиската – „Св. Димитрија“. Народот бил поделен и се оддалечувал од црквата, како место што требало да служи за сплотување на христијаните. На прв поглед е несфатливо како неморална жена како Цишка може да подигне црква за народот, но ако се земе предвид Новиот завет, и Марија Магдалена⁸ била блудница, па му била следбеничка на Исус Христос, поради тоа што се покајала за своите гревови и го сменила начинот на живот. Истото го направила и Цишка: таа ја имала вербата во Бог, вербата во жртвата што ја направила четириесетте маченици, кои таа ги сметала за свои браќа и поддршката од Момир, па и таа му станал следбеничка на Христос. Нејзината физичка смрт е само одново безгрешно раѓање, таа продолжи и понатаму да живее во народот со нејзиното бесмртно дело посветено на љубовта и правдата.

*„Сјоред народнојто верување, змејовиџе биле добри, а ламјииџе лоши духови. Змејовиџе биле духови на љубовџа и на џлодовиџе. Ламјииџе ги џројасџувале жейвиџе, сееле џусџош и внесувале кај луѓеџо немир и сџрав. Но змејовиџе во борбиџе со нив секојџаџи излеѓувале џобедници. А и меѓу луѓеџо има добри, силни и храбри. Тие ќе го џобедат џлојто во живоџоџи! Свеџоџи на кој е нагвиснаџа каџасџирофа, ќе биде сџасен.“*⁹ Елена ја претставува љубовта, додека, пак, Виктор – злото. Семејството Герасимови е проколнато поради алчноста, лажноста на нивната честност, тие се олицетворение на фарисеите што го распнаа Исус. Во минатото ја злоупотребуваа Цишка, сега Елена, но сепак, генетската гнасотија е со иста математика, ова семејство по вторпат гори во огнот на правдата. Понтиј Пилат стана познат по тоа што го предаде Исус на толпата за да го распнат, Виктор е причината поради која Елена скокна од прозорецот за да се спаси од поголемо зло, валкање на нејзината душа и осквернување на брачната заедница со Ангел. Таа се прероди, пишувајќи ја повеста за изградбата на црквичето и оставајќи го својот валкан живот зад себе како лош спомен.

Омразата е активна љубов

Посебно интересно за читање и, истовремено, податливо е поглавјето „Прикаската на Трајко попот“. Во него е раскажана средбата на Елена со попот што го погребува Момир, а дејството е сместено во црквата „Св. Недела“. Елена се обидува од него да извлече податоци за животот и смртта на Цишка, но тој донекаде се сомнева дека Цишка воопшто по-

⁸ Види Библија.

⁹ Костов, В., „Црквичето“, 1986, стр.389

стоела: Момир ја подигнал црквата, а таа била само негов сон. Според кажувањето на попот: „*Дишка ја подигнала својата црква, без дозвола. И таа нејзина црква малку зборувала, а многу кажувала. И во името на сите сиромаси, без оглед на народността, политичката и верската припадност. Дишка и Момир велеле: „Еден е Господ за сите!“ А таа не смеело да се каже. Зашто и таа: „Еден е Господ за сите“ бил клуч кој ги отворал вратите на висината. И на крајот, во малиот баирски параклис, заедно со иконата на Четириесетте калуѓери кои во еден историски миг в раце зеле мечови. А ојасно е по народните непријатели кога монасите ќе се прифатат за оружје. Всушност само монаси можат и смеат да земат в раце оружје, само оние со чисти души, правдољубиви и човекољубиви – само тие! Сите други што не се таа, со оружје в раце, се злосторници. Само луѓе кои во една рака држат крст, во другата можат да земат меч. Но крст дрвен, Христов, маченички, а не златен, фарисејски, владички.“¹⁰*

Трајко Попот ѝ ја објаснува на Елена љубовта, која е содржана и во Божјата заповед: *Сакај го Господ Бог со сето свое срце, со сета своја душа и со сити свој ум* – и означува ропство, затоа што Бог без Христос е деспот без никаква љубов и почит. Христос бил на земјата, имал човечко искуство и тој се задржал на главната заповед: *Сакај го ближниот свој како самиот себе.*

Што значи оваа Христова заповед?

„*Тешко на децата со родител кој ги сака со слабостите во нивниот карактер. Таквата љубов е пољубна. Во такви случаи само омразата помага. Омразата е посебен вид на љубов. Омразата е активна љубов. Го мразам злото во себе и се борам против нешто затоа што сакам да се видам подобар. И луѓето ги мразам затоа што ги сакам, затоа што им го сакам доброто. И кога Христос ја дава главната порака на своето учење: „Сакај го ближниот свој како себеси!“, сака да каже дека треба и да го мразиш како што се мразиш и себе за љубовта да биде благодворна. Само човек кој е спремен да се мрази, спремен е да се чисти од злото во себе, може да смета на преродба. Таквиот е спремен и за заедничкото со други луѓе... Тој што ја сака идејата за братство и единство меѓу луѓето, должен е да ги мрази оние кои сеат раздор меѓу нив“¹¹ – раскажува Трајко Попот.*

¹⁰ Ibid., стр. 312.

¹¹ Ibid., стр. 324.

Романот „Црквичето Четириесет маченици во Битола“ од Владимир Костов е мајсторски составен. По читањето на ова маестрално книжевно дело читателот единствено може да стане подобар човек, а и тоа е една од многуте цели на книжевноста. Иво Андриќ ги спои народите и верите преку Мостот на Дрина, Владимир Костов тоа го направи со „Црквичето“.

Едно од многуте морални начела во оваа книга е тоа дека да се живее херојски значи да се живее чесно. А, што значи, пак, да се живее чесно? Живеј, но не пречи им да живеат и на другите!

Користена литература:

- Втора роднокрајна средба на битолските писатели, (2007), НУУБ „Св. Климент Охридски“, Битола
- Друговац, М. (1990), Историја на македонската книжевност XX век, Мисла, Скопје
- Значајни личности за Битола: писатели (2008) НУУБ „Св. Климент Охридски“, Битола
- Костов, В. (1986), Црквичето Четириесет маченици во Битола, Мисирков, Битола
- Пановски, Д. (1970), Импресии, Развитие, Битола
- Превод Константинов Х, Д. (1999), Библија (Свето писмо): Стариот и Новиот завет, Еуролибер, Битола
- Силјан, Р. (2001), Прилози за наставата по литература: македонски драмски писатели, раскажувачи и писатели, Матица Македонска, Скопје

Summary

“The Church of Forty Martyrs in Bitola” written by Vladimir Kostov depicts the story of the conflict between the spiritual and material life, while discovering historical moments intertwined with psychological, sociological, religious and economic moments.

The center of the novel is the construction and spiritual testimony of the church, in particular the chapel of the forty monks who gave their lives in a sword fight against robbers and murderers in the name of the truth.

Kostov is a writer who “X-rays” his characters, researching all the factors that influence their behaviour. His philosophical approach enriches the literary work to the extent that enables the reader to make a timeless research and always find something new. This is contrary to the good old truth that man changes the needs, but not the intentions.

The plot of the novel is narrated in two lines, parallel at the beginning, intertwining later and completely merge at the end of the novel. The unexpected linear arrangement of the narrative lines is the reason why this book is so compelling.

Моника ИЛКОВА

Скопје

ПАТОПИС ИЛИ „ПАТОСЛИК“? („ПОПАТНО“ – ВЛАДА УРОШЕВИЌ)

Апстракт: Текстот претставува читање на најновата книга патописи „Попатно“ од Влада Урошевиќ преку темата и поетиката на патувањето. Ќе биде разгледан патописот како публицистичко-литературен вид, фактографски ориентиран, во кој се опишува тоа што е видено и доживеано, и патописот како креација, но и психолошка компензација за неможноста да се патува. Како е да се биде патописец во време кога сите станавме „патосликачи“ и импресиите од патувањата ги споделуваме преку фотографии, а поретко преку текст. Дали патописот денес, во време на секојдневна употреба на интернетот и достапност на информации, е сè уште доволно интересен и дали поради тоа патувањата ја изгубија магијата, а со тоа и патописите – возбудата? Текстот преку патописите од книгата „Попатно“ на Урошевиќ ќе се обиде да одговори на прашањето: Што претставува патописот денес?, а преку тоа и што претставувало патувањето некогаш, а што денес. При интерпретативниот текст ќе се консултираат текстови од областа на поетиката на патувањето и поетиката на просторот.

Клучни зборови: патопис, патописец, Урошевиќ, поетика на патувањето

Што останало од некогашната магнетна привлечност на патувањата? Наспроти шпански и португалски *џорџулини*, со нивната заводлива непрецизност и со загадочните бели површини, стојат здодевните, модерни мапи со строго исцртаните државни граници и линиите на автопатиштата. Географскиот атлас веќе не е книга врз која се сонува. (Урошевиќ 2017, 5)

Што ја уништи магијата на далечините? Што ја однело во неповрат нивната привлечност?

Ова се главните прашања што ги поставува Урошевиќ на почетокот на својата книга „Попатно“. „Попатно“ е збир од неколку досега необјавени патописи или патни дневници, водени во текот или непосредно по патувањата на авторот. Со оваа книга Урошевиќ дава несомнен придонес кон развитокот на овој сè уште дефицитарен жанр во македонската литература. Во овие патописи не станува збор за патувања на некои егзотични дестинации, туку за денови поминати во Москва, рана пролет во Атина, Берлин, германскиот остров на Риген, летување во Ситонија, Атос итн.

Општата дефиниција за патописот вели дека е тој посебен публицистичко-литературен вид во кој се опишува тоа што е видено и доживеано за време на некое патување во друга земја. Тој е хибриден жанр кој во себе содржи елементи на историја, географија, уметност и сл. и преку

него авторот пренесува една подетална слика за земјите, градовите и местата што ги посетил, опишувајќи ги нивните карактеристики, традиции и обичаи. Според Дигиталниот речник на македонскиот јазик, патописот претставува литературни импресии од патување.

Како дејство во книжевно дело патувањето е присутно уште во античката литература. Вистински пример за тоа е Хомеровата Одисеја.

Во Македонија почетокот на развојот на уметничка литература воопшто е и почеток на македонскиот патопис, кој, како тогаш така и денес, сè уште претставува дефицитарен жанр во македонската литература. Покрај патописните елементи што се сретнувале кај некои други македонски автори, за прв вистински патописец може да го сметаме Јордан Хаџи Константинов-Џинот. Неговите патописи за Битола, Охрид, Кратово и други места биле објавувани во „Цареградски вестник“.

Книжевноисториски набљудувано, патописната литература кај нас засилена се создавала во шеесеттите и во седумдесеттите години од дваесеттиот век, делумно и како задоцнет одглас на силниот бран на егзотизам однегуван во европската модерна, додека подоцна, патописноста сè повеќе се модифицирала и се хибридизирала (Стојменска-Елзесер 2006, 235–261).

Јасно е дека низ историјата патописот како книжевен жанр доживува значителни промени во формата, но и во самата суштина, што настанува како последица на историскиот, општествениот и на културниот контекст во кој што дејствува авторот. Патописот, секако, не претставува само документарен приказ на едно место или патување, туку тој е книжевно дело и, како такво, во себе ја содржи и уметничко-емотивната и субјективната состојба на авторот во периодот на создавањето. Авторот е оној што описот на патувањето го прави литература, внесувајќи ги во него сопствените доживувања на посетените места. Врската меѓу субјективното доживување и историскиот документ е едно од нештата што го инспирираат пишувањето патописи. Заедно, поетичкиот и индивидуалниот свет на авторот и историско-општествените и географски околности со кои се соочува на патувањето ја создаваат комплетната слика на патописот.

Пажо ќе каже дека „патописот е дело примерно ведро и потврдно, кое ја пренесува можноста и волјата на патникот да го гледа просторот и времето на другите луѓе и да го открие единството на човечкиот дух, како и различноста на општествата и на начините на заедничкото живеење: патникот е еден од толкувачките клучови на светот и историјата, особено кога има философски дух...“ (Пажо 2002, 54–55)

Кон крајот на XX и почетокот на XXI век, со развојот на имагологијата како поддисциплина на компаративната книжевност, се враќа значењето на просветителскиот книжевен жанр – патописот. „Книжевноста на патувањето се стреми да ги преминува границите. Токму во тоа се состои нејзиниот основен карактер: да ја преминува границата за да види што има на другата страна, да ѝ се спротивстави внатрешноста на надворешноста, ова овде на она таму, да го прераскаже судирот меѓу нив преведувајќи ја во текст и интерпретирајќи ја средбата со другиот...“ (Њиши 2006, 158)

Врската меѓу патувањето и пишувањето е поливалентна и комплексна. Како патник, писателот, секако, добива можност да види нешта што можат да ја раздвижат имагинацијата. „Набљудувачот е принц што ужива во своето *incognito* каде и да патува“ – вели Шарл Бодлер, кој во финалниот стих од познатата песна „Патување“ поентира дека клучниот мотив на неговиот концепт на патувањето е да се нурне длабоко во Незнајното во потрага по Новото!

Мартиновски се прашува дали денес, во дигиталната доба и во „екранската култура“, во која за миг можеме да видиме слики/фотографии/кадри од секое место на Земјината топка, сè уште важи Бодлеровиот сон за „нешто Ново“? (Мартиновски 2013)

Со „Попатно“, Урошевиќ се издвојува како патописец во време на патосликачи и ни покажува дека како облик на приватно доживување и авторско поимање на „непознатиот“ свет, книжевниот патопис сè уште може да биде интересен.

Во денешно време екранот или сликата сè повеќе го заменува зборот, со што се задава голем удар на книжевниот патопис и се заменува со визуелниот, кој јас во насловот го нареков *ѝаѝослик*. Во време кога сечие патување можеме да го следиме по социјалните мрежи, од моментот на чекирање на билетот до моментот на сместување, појадокот, ручекот, вечерата, музеите, плоштадите и сето тоа преку фотографии поставени во моментот на случувањето, излегува книгата *Поѝаѝно* од Влада Урошевиќ. Со неа тој покажува дека „како облик на природно доживување, и што е уште поважно – авторското поимање на непознатиот свет, книжевниот патопис е, издржлив литературен жанр, кој во себе ги впира новите технологии на пишувањето. Така, и самиот историјат, ‘пат’ на книжевниот патопис, покажува убедливо дека неговата книжевна иднина е сигурна“ (Прокопиева 2018).

Самиот Урошевиќ во една пригода вели дека неговите први подалечни патувања биле оптоварени со „консуматорската митологија на туризмот“, и вели: „Ние влечкавме сè и сешто за да го забележиме тоа пату-

вање- апарат, камера...и тие патувања беа по малку оптоварени од сето тоа...но многу бргу сфативме дека со тоа само го спречуваме вистинското доживување па ги отфрливме сите тие работи и преминавме на директно доживување на она што е околу нас.“

Токму затоа дел од овие патописи се пишувани отпосле, во обид да се реконструира пејзажот и доживувањата, најпрво за сопствено задоволство.

Со оваа книга Урошевиќ се обидува да даде одговор на прашањето: Што претставува патописот денес?, а преку тоа и што претставувало патувањето некогаш, а што претставува денес.

Патувањето, во *стиаровремска* смисла на зборот, секогаш носело во себе нешто од чинот на иницијација: низ искушенија, напори и докажувања на истрајноста се доаѓало до посакуваната цел, но и до нова состојба на личноста на самиот патник. Вистина е дека од ниедно патување човек не се враќа сосема ист каков што заминал.

Урошевиќ покажува дека патувањето некогаш не било само надворешна промена на амбиентот туку и внатрешна преобразба на оној што се решил да ја доживее таа промена. Во многу книжевни дела што ја избираат потрагата како еден од основните поводи за нарација, патникот на крајот од патот е нова личност, помината низ иницијацискиот чин на симболично умирање и ново раѓање.

Со одредена доза одбивност кон авионите, Урошевиќ се обидува да каже дека потребен е напор да се стигне до некаде. Некогаш биле потребни две ноќи и еден ден за да се стигне до Париз. Потребно било да се измачите за да стигнете и да го доживеете Париз како нешто што сте го заслужиле. Додека, пак, со авион треба време за да се освестеш дека си стигнал и речиси секогаш знаеш што ќе посетиш точно, за колку дена и во колку часот ќе се вратиш назад, со што повторно се губи од некогашниот шарм на патувањето. За Урошевиќ вистинското патување е фрлање во непознатото, не однапред испланирано и организирано патување, туку полно со мигови на изненадување, со извесна доза на ризик.

Тој ќе напише дека со брзината на авионот патникот нема време за минување на еден таков процес и тој стигнува до целта премногу брзо, премногу лесно (Урошевиќ 2017) . Исто така, „патосликот“, преку моќта на социјалните мрежи брзо стигнува до нас, уште пред патникот вистински да го доживее.

Така, во натпреварот со убедливата и сè попрецизна камера, зборот, несомнено почнува да го губи натпреварот.

Затоа, оваа книга и не е толку сведоштво за надворешниот свет, туку опис на личниот, интимниот свет во судир со нови искуства, реакции на патникот писател поставен наспроти една променета надворешност, пред која сетилата и можностите за изразување на нивните дразби секогаш одново се ставаат на проба.

Иако фактографски ориентирани, овие патописи секако се и форма на конструкција, а изборот за што ќе се пишува е она креативното во нив. Секој човек забележува различни нешта и избира неколку детали од илјадници. Урошевиќ избира да пишува за виното во Закинт по рецептот опишан во Хомеровата Одисеја, за најпознатите места за јадење сладолед, за скулптурите, за песокот, за камчињата што ги собирал. Тој успева, гледајќи ги нештата од една своја, посебна визура, од тие престои во не многу оддалечени градови и земји, да создаде една своевидна интелектуална авантура, која секогаш ја поседува привлечноста на откривањето.

Овие патописи на Урошевиќ, помалку новинарски, повеќе книжевно обликувани, се јавуваат како еден вид носталгија по некогашните патувања и нивното доживување сè поретко пренесено преку збор.

Книгата има една интересна и невообичаена структура: меѓу патописите се наоѓаат мапи што се извлекуваат од неа, испишани со стихови од Бодлер, Маларме и други автори, во превод на Урошевиќ и посветени на патувањето. На задните страници од овие додатоци авторот дава одговори на поставени прашања поврзани со можноста или неможноста за патување исчистено од наслагите на цивилизацијата, за тоа што е за него идеално патување, за соништата со градови што не постојат и слично.

Патописите на Урошевиќ, се и навистина описи на **патот**, а не само на дестинациите, описи на враќањето дома, во Скопје и – за Скопје.

Останува прашањето дали патописот денес, во време на секојдневна употреба на интернетот и достапност на информации, е сè уште доволно интересен и дали поради олеснетата достапност на дестинациите, патувањето изгубило дел од својата магијата, а со тоа и патописите – од возбудата. Урошевиќ со *Појатино* се обидува одговорот на ова прашање да биде – не, сè уште.

Користена литература

- Мартиновски, Владимир. 2013. *Поетика на илјустрацијата, илјустрација на поетиката*. Скопје: Блесок бр.90
- Њиши, Армандо. 2006. *Компаративна книжевност*. Скопје: Магор.
- Пажо, Даниел-Анри. 2001. *Општа и компаративна книжевност*. Скопје: Македонска книга.

Прокопиева, Лара. 2018. *Пајџувања... љајџојиси... книџи...* Скопје: Авант прес
Урошевиќ, Влада. 2017. *Појајџно*. Скопје: Магор

Summary

This article reviews the travel book (travelogue) as a literary genre, factographically oriented, describing what has been seen and experienced, but also the travelogue as a creation. With the book "Popatno" (Along the way), Vlada Urohsevich has undoubtedly contributed to the development of this still deficient genre in Macedonian literature. What does it mean to be an author of travelogues at a time when we all become authors of travel photos and give travel impressions through photos, but rarely through text. Is the travelogue today, at the time of daily use of the Internet and the availability of information, still sufficiently interesting, and have travel lost its magic, and hence the traveler its excitement? This article is trying, through the book „Popatno“ by Uroshevich, to answer the questions: What is the meaning of the travelogue today, what was the meaning of traveling in the past and what is its meaning today.

Наташа КАТИЋ, Дајана БОЖИЧКОВИЋ
Нови Сад

ПРОМЕНА СТАТУСА ЖЕНЕ У РОМАНУ *СКРИЉЕН ЖИВОТ* СТАЛЕТА ПОПОВА

Апстракт: Предмет истраживања овог рада је статус жене, промена тог статуса и тријумф женскости у роману *Скриљен животи* Сталета Попова. Књижевна историја интерпретира овај роман Сталета Попова у оквиру битовог-реализма, међутим у овом раду је указано и на могућност тумачења овог дела из угла родне перспективе. Потреба за бављењем овом темом лежи у жељи да се овај роман поново актуелизује, да се тумачење књижевне историје превреднује и да се укаже на важан аспект овог романа који је актуелан и данас, а то је позиција жене. На тај начин би се у оквиру интерпретације романа *Скриљен животи* нашао и један шири друштвени проблем, а самим тим се отвориле и нове могућности у проучавању овог романа.

Кључне речи: Стале Попов, *Скриљен животи*, тријумф женскости, родна перспектива, ново читање, модерна интерпретација

Стале Попов у македонској књижевности

Књижевни радови Сталета Попова, пре свега, приповетка *Мице Кацайчеџа* и *Петре Ангов*, објављене 1951. године, најављују реалисту социореалистичког поетичког проседеа, што говори и његовом прикључивању поетици писаца прве послератне генерације (Стојановић 2011). Стале Попов је у македонску књижевност ушао тихо и ненаметљиво и у њој остао као један од њених маркера, као једна битна карика у њеном развојном ланцу без које би тај развој био мање логичан, без које би и сама књижевност била мање македонска.

У македонској књижевности представља анахрону појаву. Пре Другог светског рата није ништа објавио, да би 1951. објавио прве приче. Пише на српском и македонском језику. А, оно што га чини веома значајним писцем је и то што је написао први роман у македонској књижевности. *Скриљен животи* је први роман у македонској књижевности, али не и први објављени роман. Оно што га чини посебним је његова окренутост ка фолклористици, и његово народно приповедање и самим тим представља врсту природне споне између усменог казивања и писане прозе. Његове прве приповетке написане су мариовским говором и о мариовском животу. Мариово је било нека врста заштитног знака, његово родно место које му је само помогло да што упечатљивије дочара слику сеоског живота. Користећи језик фолклора, односно, језик свог Мариова,

Попов је осликао читаву галерију занимљивих ликова који су „израсли из те земље, из њене историје и живота народа на њој“ (Стојановић 2011, 239) а међу њима „нису само Македонци – поред Македонаца међу њима сусрећемо и Турке, Србе, Бугаре, Грке“ (Мирољуб М. Стојановић 2011, 239). Још је важно напоменути да је „књижевно дело Сталета Попова у македонској књижевности оно што је епоха реализма у књижевности суседних народа.“ (Стојановић 2011, 238) и управо се у томе огледа његов велики значај. У његовим делима поред описа свакодневних дешавања на њиви или у чаршији описан је и психолошки живот његових јунака.

Књижевна историја у делима Сталета Попова препознаје фолклорне емеленте, бит, етнографска обележја, обичаје, пасторалне описе села, патријархални морал, али чему није посветила пажњу је уздизање жена и њихове еманципације.

Методe проучавања

Као што је већ речено Стале Попов је у своја дела уткао огромну љубав према селу и патријархату. У свом делу осликао је многе живе и животне ликове, а већи део романа *Скрљен живој* посветио је жени. Жене су добиле водећу улогу у овом роману, а перспектива из које су сагледане жене била је у складу са општом сликом жене у патријархату, будући да „родне перспективе неминовно се одражавају и на културне и књижевне творевине једног друштва, па јунакиње и јунаци често бивају обликовани у складу са очекивањима читалачке публике“ (Гордић Петковић 2011, 397). Анализирајући роман из родне перспективе, ауторке овог рада доказује да у роману *Скрљен живој* постоји промена статуса жене у односу да општу слику жене у патријархату, као и да сам аутор показује неодлучност о статусу жену, као и да се дискурс о жени у роману мења у односу на дискурс о жени у традиционалној заједници.

О статусу жене у роману *Скрљен живој* Сталета Попова

Роман *Скрљен живој* који је у тренутку свог објављивања „изненадио својим регионализмом“ (Друговац 1990, 289) писан је у духу реализма „који тежи ефекту фактографске тачности“ (Митрев 1978, 7). Богатство овог романа не чине само детаљни и етнографски тачни описи „материјалног народног живота, народних традиција и обичаја“ (Митрев 1978, 8), већ и подаци који „спадају у област најспецифичније етнопсихологије“ (Митрев 1978, 9). Будући да је ауторов приказ живота у роману *Скрљен живој* „аутентични приказ многих истина о једном животу из народних недара“ (Митрев 1978, 7) и да је познато да је у традиционалној

култури жена „мушкарцу супротстављена као лево десном“ (Толстој и Раденковић 2001, 179), што указује на њену неповољну позицију у патријархалној заједници, не изненађује то што и у заједници коју је Стале Попов описао у овом роману постоји негативни став о жени. Ауторке овог рада сматрају да и сам аутор дели негативан став о жени, међутим код њега, за разлику од заједнице коју описује, долази до промене става о статусу жене и много пре самог краја романа, о чему сведоче начин на који је градио фабулу и ликове, о чему ће у наставку бити речи.

На то да је дискурс о жени негативан указују искази као што су „када се женско чедо роди, и настрешнице плачу“ (Попов 1978, 50), „ако јој се роди женско, туђа је срећа“ (Попов 1978, 179), „женска глава не може сама никуда“ (Попов 1978, 39) или исказ у ком су жене описане као „ове наше ђаволје жене (Попов 1978, 51). На самом почетку дела указано је на доминацију мушког принципа у патријархалној заједници и то кроз опис рађања деце у мариовском крају где је наглашено да жене рађају „већином мушку децу“ (Попов 1978, 21). О подређености жена говори и физичко насиље које неретко трпе, а које је описано као „стари обичај“ (Попов 1978, 170), а чак се и љубав изједначава се насиљем („Који муже не туче своју жену, тај је и не воли.“ (Попов 1978, 170)). Давање мушкарцу легитимитет (без обзира што је то у складу са патријархалним ставом заједнице која је у делу описана) да жену физички казни, жену готово да поставља на ниво детета, које је за своје преступе такође било физички кажњавано.

И у самој фабули постоји ситуација у којој је жена приказана као изузетно негативна. Иако су „еготистичке побуде и тежња за материјалним осигурањем самога себе и своје чељади“ (Митрев 1978, 7) уобичајне за романе који се баве тематиком народног живота, чињеница је да је аутор искористио ту ситуацију да жену прикаже као фактор који је пресудно утицао на заваду и поделу међу браћом. Ту поделу имања и имовине приказао је као борбу између две жене, чија је жеља за богатством била већа и од љубави међу браћом. Оно што их чини наглашено негативним су лукваство и лажи којима се обе жене користе, а све то је наглашено и од стране аутора који нам казује да жене „натераше браћу да се поделе“ (Попов 1978, 171).

Жена је везана за кућу, али и за стоку, она је чувар патријархата, док мушке главе решавају послове по пољу. Оно што се такође истиче је да се од жена очекује да углавном рађају мушку децу, и како сам аутор наводи „женској се деци не поклања особито пажња“ (Попов 1978, 95). Самим тим сусрећу се две културе погледа на свет: мушка и женска.

Негативан дискурс о жени у роману у складу је са негативним дискурсом жене у културној традицији, међутим „жена је неопходни људски фактор без којег се не може; естетска мера и мотив без којег би украшаваће био сиромашно и кратко“ (Момировска 2002, 31) и управо у томе можемо наћи разлог ауторове неодлучности о статусу жене.

Промена статуса жене у роману *Скрљен живој* Сталета Попова

Промена статуса жене и тријумфу женскости у роману *Скрљен живој* најупечатљивији је у случају Досте Рожденке. Како Мирољуб М. Стојановић наводи:

Доста Рожденка је вероватно један од најсложенијих и најмаркатнијих женских ликова у балканским реалистичким књижевностима и као таква дискретни носилац идеје о еманципацији жене и потреби за њеном значајнијом улогом у породичним, друштвеним, а тиме и у цивилизацијским процесима. (Стојановић 2011, 239)

Међутим, лик Досте Рожденке није имао повлашћени статус на самом почетку романа. У почетку она је била маркирана као Друго. Она је често поређена са Циганима, а Цигани су у свету описаном у роману означени као негативна појава, што потврђује и низ њиховог помињања са негативном конотацијом. Тако на почетку романа сазнајемо да је Доста „по цигански обучена“ (Попов 1978, 31), да се при првом сусрету са Достом Митра пита „каква ли је ово Циганка и неваљалица“ (Попов 1978, 56), као и то да је се деца на почетку плаше и одбијају орахе од ње називајући је Циганком. Чак и када се Доста Рожденка покаже као добра домаћица, Митра закључује да ће „ипак бити нешто од ове Циганке“ (Попов 197, 58). Сва ова поређења престају оног момента када се Доста преобуче, и уместо градске ношње обуче мариовску. То је тренутак када њена лепота долази до изражаја и када постаје прихваћени становник села Витолишта. Променом физичког изгледа и облачењем традиционалне сеоске ношње Доста Рожденка се само спољашњим изгледом прилагодила средини у којој се затекла, међутим њена културна обележја, као и њена личност остали су непромењени. Управо су те њене унутрашње одлике оно што Досту Рожденку чини другачијом од свих других жена у Витолишту; те одлике су одраз њене индивидуалности и разлог зашто је баш Доста та која пресудно утиче на буђење еманципације жена у овој патријархалној средини.

Читајући роман *Скрљен живој* могуће је уочити неодлучност аутора о статусу жене унутар грађења фавуле, а ту неодлучност ауторке овог рада доказаће на неколико различитих примера.

Ауторову неодлучност о статусу жене могуће је уочити када говори о рођењу првог и жељно ишчекиваног детета Досте Рожденке и Илка Сукалова. Наиме, и поред силне радости коју је Доста осећала када је родила прво дете, аутор нам описије и тиху Достину чежњу са мушким дететом. Тако изјаву пре рођења детата „нек буде шта буде“ (Попов 1978, 90), након рођења девојчице Неде замењује жеља за рођењем Нешкиног бате, и зато Доста Рожденка „чврсто реши да роди мушко дете“ (Попов 1978, 115). У наставку романа очекивано би било да аутор посвети пажњу рођењу и одгајању тог тако жељно ишчекиваног мушког детета, међутим то се не дешава. Син Досте Рожденке-Стојан готово бива потпуно скрајнут, помињан само са својом сестром, а у фокусу пишчеве и читаочеве пажње налази се Неда - Достина кћерка. Потврду да се ради о неодлучности аутора можемо пронаћи и у реченици у којој нам аутор каже да се након рођења „женској деци не поклања особита пажња“ (Попов 1978, 95), а управо је он тај који је цео свој роман посветио жени, као и рођењу и одгајању женског детета.

Друга ситуација у којој је аутор показао своју неодлучност је и део романа који се односи на физичко насиље које су жене у патријархату неретко трпеле. У ситуацији као што је подела имања и завада браће на коју су пресудно утицале две жене, бар је једна за то морала бити кажњена. Митра је трпела батине које је добила од свог мужа, док је Доста против насиља устала. Овај детаљ се може тумачити као Достин бунт и њено устајање против доминантног, мушког принципа, као и показивање Достине доминације у односу Илко - Доста, међутим аутор овог романа насиље над женама помиње и када оно није било нужно за развој фабуле. Тако су у опису бабина организованих након рођења Неде, описане и батине које су неке жене добила када су се „мало накресане“ (Попов 1978, 96) вратиле кући, за шта аутор каже „да није ни чудо што добише од мужева и понеку батину“ (Попов 1978, 96). Поново видимо ситуацију у којој је потпуно легитимно да муж за преступ казни жену.

И напоследку треба објаснити ситуацију која на општем плану показује колебање о статусу жене у овом роману, а која се може сматрати и пресудном за сам крај романа. То је епизода о Петкани Милевској и младом турском писару, у којој су описане две ситуације сличног тока, али драстично различитих крајева. Са једне стране имамо Петкану којој отац Младен није допустио да се уда за турског писара и која „полудевши, умре тугујући“ (Попов 1978, 174) за младим писаром. Ту до изражаја долазе две културе погледа на свет-мушка и женска. Петканина мајка је патила због смрти своје кћери, клела је мужа и сматрала је да њена кћер

требала да оде са својом првом љубави, без обзира што је то Турчин. Ту видимо жену која је на страни љубави и којој јој је до живота кћерке сталио више него до црквених и строгих патријархалних правила. Са друге стране Петканин отац није жалио због смрти своје кћерке, чак је сматрао да је своје дете спасао вечите смрти. Друга, слична ситуација је ситуација девојке Цоне и њеног оца Трајка који јој је допустио да промени веру и да се уда за Турчина, међутим, наглашно је да су у „селу одобравали Младенов поступак и осуђивали Трајка“ (Попов 1978, 174). У овој епизоди могуће је уочити наклоност аутора ка женском погледу на свет, чему у прилог говори и сам крај романа. Иако је свестан правила која налаже стого патријархална средина, он ипак показује да та правила могу да узрокују велике трагедије, уколико гасе сваку могућност избора. Аутор је тај који је Неди Рожденкиној дозволио да сама изабере младића за којег ће се удати, у чему уочавамо још један тријумф женскости.

Доста Рожденка доласком у село Витолиште, са собом носи и другачија културна обележја. Пре свега на самом почетку романа упознајемо Митру која је у суштини чувар патријархата, и која о свима брине. Како и сам аутор каже „мешење, печење, ткање, предење, кућа – све је то пало на Митрина леђа“ (Попов 1978, 23). Но, иако је Митра приказана као жена која је водила рачуна о породици, ипак је желела да се Илко поново ожени, и да јој нова снаха помогне, али да се не оствари као мајка, односно, да Митра остане у хијерархији доминантнија жена. Упознавањем Илка и Досте аутор је успео да наговести и културолошке разлике Досте и жена у Витолишту. То је пре свега учињено преко описа Достиних хаљина, наглашавајући да је она „по цигански“ (Попов 1978, 38) обучена, али и преко Достине одлучности и жеље за нескривањем пред Илком, што је карактерише као жену чврстих и одлучних ставова.

Јако битан детаљ који најзначајније издваја Досту од осталих жена је њено име, које ће касније маркирати и Илка и њихову децу. У селу су је сви знали као Досту Рожденку, за разлику од Митре која се представљала као Митра Сукалова. Све жене у Витолишту су носиле обележје својих мужева, једино је Доста та која је своје име пренела на мужа. Културолошке разлике које издвајају Досту од осталих жена, су и те како уочљиве. Њен долазак у село Витолиште, њено облачење, поздрављање, а такође и спремање хране су само неке од ствари које су представљале Досту као жену која је видела света.

Одређене навике које су се односиле на начин одевања Досту су издвајале у односу на друге жене. Самим тим што је Доста носила гаће, значило је да она прави границу између света и своје интиме. Она је веома

водила рачуна о свом изгледу и без обзира што је обављала послове као и све друге жене, она се трудила да увек изгледа чисто и уредно.

Већ при самом уласку у кућу Сукалових направила је драстичне разлике, при спремању хране, па тако „Доста спреми од петла кромпир-паприкаш“ (Попов 1978, 62) што код Митре изазва чуђење, јер до тада нико није спремао петла са кромпиром. Не само нова јела која је Доста донела у село, већ и друге новине које је са собом донела, а које нису прошле непримећено, утицале су на село. Почевши од Достиног мужа Илка, који се „некако се подмладио, поче се сваке недеље бријати, сваког месецца подшишавати; почео је чак стално ностити повезице, што је био знак уљудности“ (Попов 1978, 115).

Када се Доста остварила као мајка, што је отворило једну нову причу у самом роману, могли смо приметити да је њена приврженост према детету била и те како упечатљива за разлику од жена у другим породицама, па је тако и Митра приметила да је Неда „сваког дана окупана, чисто одевена, ко господско дете“ (Попов 1978, 115). Достина Нешка се такође разликовала од остале деце. Рано је научила да броји до сто, да везе, прави просфору, што је будило завист и љубомору код осталих жена. За разлику од Досте, Митра је испред своје деце стављала обавезе које је имала према кући, пољу и мужу, док за децу нема „времена ни да им се слине обришу“ (Попов 1978, 142). У односу према деци, Митри и Достини заједничка је страховита жеља за материјалним обезбеђењем те деце, што је и главни узрок њиховог надметања.

Једна од најважнијих одлика Досте је да је она носилац идеја просветитељства у селу, била је свесна важности писмености и није желела да јој деца остану слепа код очију. Промене које уноси Доста су полако почеле да усвајају и друге жене. Тако је једна жена од свог мужа тражила платно за гађе, и мада је он то сматрао непотребним, Достин поступак је ипак успео да пробуди свест о сопственој интими. Нов начин ткања усвојиле су многе жене – „Рожденкин ћилим“ је свака жена је сматрала састваним делом женског мираза. Највећим тријумфом женскости се може сматрати тренутак када друге жене стају у Достину одбрану када уписује Нешку у школу. Самим тим, увиђамо да Доста није само носилац идеје просветитељства у селу, већ неко ко је ту свест успео да пробуди и код других становника Витолишта.

Ауторке овог рада уочавају да Доста Рожденка мења традиционалне обичаје и неписана правила патријархалне заједнице, које су за исту од изузетно велике важности. Прва велика промена је при самој просидби и Достино одбијање да је купе за паре. Како и сама Доста каже „нисам

кобила да се за паре продајем“ (Попов 1978, 41). Што на крају самог романа уочавамо и при Нешкиној просидби. Примећујемо да при просидби Нешке није постојао наводација, али ту крупну промену уочавамо код Крсте, који наводи да му се обичај куповање жена никако не допада. У опису ове ситуације уочавамо не само тријумф жене, него и тријумф младости као и најаву новог времена.

Закључак

Ауторке овог рада дошле су до закључке да је Стале Попов у свом делу заиста желео да прикаже тријумф жене, али су такође дошле до закључка да колебање Сталета Попова када је реч о статусу жене проистиче управо из аутентичности са којом је аутор ослика живот у патријархалној средини. Модерност овог романа, како је већ уочено у ранијим истраживањима, може се препознати у психолошком профилисању ликова. Међутим, поред тога ауторке овог рада сматрају да се модерност овог романа може уочити и у промени статуса жене и њеном тријумфу. Иако овај роман говори о једном прошлом времену, другачијој средини и култури, а у његове највеће квалитете убраја се етнографско богатство овог дела, ауторке овог рада сматрају да је неизоставни квалитет овог дела опис почетка борбе за женску еманципацију, будући да је то тема која је и данас актуелна. На крају овог рада долази се и до закључка да се роман *Скрињен живој* је треба проучавати само у оквиру битовог-реализма већ и на један знатно модернији начин.

Користена литература

- Гордић Петковић, Владислава, „Род и књижевност“, *Увод у родне теорије*, уредници: Ивана Милојевић и Слободанка Мрков, Нови Сад, 2011., стр. 397.-407.
- Друговац, Миодраг, *Историја на македонската книжевност и ХХ век*, Куманово, 1990.
- Митрев, Димитар, предговор у: Стале Попов *Крињен живој*, Нови Сад, 1978.
- Момировска, Надежда, „Женските ликови во романите на Стале Попов“, *Тво решително на Стале Попов (сто години од раѓањето)*, Скопје, 2002., стр. 35.-39. Цитирани текст у овом раду преведен је од стране ауторки овог рада.
- Стојановић, Миролуб М., „Културолошки апскет проучавања дела Сталета Попова“, *Развојот на македонската литература*, Скопје, 2011., стр. 237.-239.
- Толстој Светлана, Раденковић Љубинко, *Словенска митологија енциклопедијски речник*, Београд, 2001.

Извори

Попов, Стале, *Крпљен живој*, Нови Сад, 1978.

Summary

This work analyzes and follows the change of the status of a woman in the rural and patriarchal environment, presented by Stale Popov in the novel *Skrpljen život*. Literary history interprets this novel in the framework of bit realism, especially emphasizing ethno-folklore elements as well as faithful presentation of the customs, way of life and functioning of the rural patriarchal community. By examining these attitudes of the literary history, in this work it is proved that it is possible to read the novel differently, as well as its interpretation outside the framework of bit realism. It is proved that reading the novel *Skrpljen život* from a gender perspective can allow us to re-evaluate it. The results of the work are proving the assumptions that in this novel comes rising and a triumph of female, changing the strict and patriarchal by default male-female relationships, and that the ideas of the novel are not inherent in the spirit of the village and patriarchal environment that Stale Popov wanted to show us. In this way, the possibility of a new reading and a more modern interpretation of the novel *Skrpljen život* of Stales Popov opens.

Стефан МАРКОВСКИ

Скопје

ПРОУЧУВАЊЕТО НА КНИЖЕВНО-УМЕТНИЧКИОТ, НОВИНАРСКИОТ И НАУЧНИОТ ЈАЗИК И ИЗРАЗ ВО ФУНКЦИЈА НА СОЗДАВАЊЕТО КОМПЈУТЕРСКИ- ГЕНЕРИРАНА КНИЖЕВНОСТ НА МАКЕДОНСКИ СТАНДАРДЕН ЈАЗИК (ОВИМ)

Апстракт: Денес постојат многубројни истражувања за вештачката интелигенција (AI), кои го поставуваат фокусот врз креативноста и создавањето книжевни (уметнички, новинарски и научни) дела. Продукти на ваквите истражувања се софтвери што оперираат на англиски јазик од типот на Watson на IBM, Intelligent narratives на компанијата Narrative Science итн.

Кога се работи за истражувањата поврзани со вештачката интелигенција што би оперирала на ниво на (неуметнички) текстови, се очекува нивно интензивирање во контекст на создавањето новинарски и разновидни аналитичко-опсерваторски текстови и записи.

Во таа насока, предмет на нашето истражување се различни аспекти на создавањето софтвер со почетен облик на оперативна вештачка интелигенција, која би оперирала на македонски стандарден јазик – ОВИМ, во насока на создавање различни книжевни (уметнички, новинарски и научни) дела.

Клучни зборови: *вештачка интелигенција, македонски јазик, ОВИМ, книжевност, генерирање*

Вовед

Крсте П. Мисирков го определува јазикот како акустичен резултат од функционирањето на физиолошките средства на говорот и неговото восприемање, на кој му е придадено извесно значење: „Јазикот јет акустичен резултат од физиолошко работејн’е на органите на чоечката реча, на кој шчо му се приписуат извесно значејн’е. Главните елементи на јазикот или чоечката реча сет: органите на речата, нивното физиолошко работејн’е, слуот, псиолошкото воспријимајн’е на физиолошкото работејн’е на органите преко слуот, и присојединуајн’ето кон воспријиманијот резултат на физиолошкото работејн’е на органите на речата или гласот, или зборот, некоје значејн’е. Значит, јазикот главно јет физиолошко-психолошка способност на чоека, и као таква зависи од сé тоа, шчо праит да се менит чоек, т. е. со развијајн’ето на једен чоек и једен народ се развијат и негоијот јазик, со нивното опаг’ајн’е опаг’ат и нивнијот јазик“ (Мисирков, 1946: 116).

Но, во поширока смисла, како што нагласува и Мисирков, македонскиот литературен или стандарден јазик е жариште на македонската култура и цивилизација. Претставувајќи, со зборовите на Конески, „наша единствена комплетна татковина“, македонскиот јазик во 21 век се соочува со бројни егзистенцијални предизвици, кои благодарение на современите технологии или, попрецизно, вештачката интелигенција, која би оперирала на македонски јазик, цениме дека можат барем делумно да бидат совладани, а тоа е верување на кое е втемелен и овој труд.

Одржливоста, способноста за опстојување, како и совладувањето на овие предизвици за македонскиот литературен јазик, изискуваат посериозен и финансиски целесообразен институционален третман, кој би им овозможил на неговите истражувачи пообемна работа и пристап на нивото што тој, а соодветно, и македонската култура и цивилизација, го заслужува.

Македонскиот јазик, како дел од групата на словенските јазици од јазичното семејство на индоевропските јазици, поседува бројни лексички, морфолошки, синтаксички, фразеолошки, фонетско-фонолошки и други сличности со сродните јазици, а нешто помалобројни сличности и со јазиците што се подалечни, во оваа смисла. Раазвојот на оперативната вештачка интелигенција на македонски јазик или, како што е наречена во трудот – ОВИМ, предвидува технолошки исчекор со потенцијали за примена не само во однос на македонскиот јазик туку и на другите јужнословенски, словенски, односно индоевропски и други, помалку сродни јазици.

Ваквиот вид технологија овозможува механизам за потенцијално неограничено создавање текстови од широк дијапазон области, движејќи се од новинарски статии, промотивни текстови и книжевно-уметнички дела, до примена во контекст на генерирањето текстови за научни трудови, законски акти и правни решенија, економски анализи, извештаи итн.

Релативно полесната граматичка структурираност и помалиот лексички фонд од околу 100 000 зборови, наспроти оние на другите јазици од овие групи, го прави македонскиот јазик разбирливо погоден за развој на ваква технологија, по што таа би можела да придонесе и да помогне на аналогни технолошки потфати во однос на нив. Ваквата потенцијална „(ре)адаптација“ на ОВИМ кон други јазици би претставувала широкоградо прифаќање на другите култури и цивилизации од страна на македонската во пресрет на иманентниот мултикултурализам и хумани, општочовечки вредности прифатени од Р Македонија и во неа, истовре-

мено придонесувајќи за бенефит на државата и подобрување на нејзините меѓународни односи.

Ако вештачката интелигенција ја наречеме технологија на третиот милениум, тогаш, логично, не преостанува друго освен уметноста и секој друг облик на креација, во кои спаѓа и литературното, публицистичкото и новинарско создавање, да се сфати како уметност, односно публицистика и новинарство на третиот милениум. Аналогно на ова, создавањето вештачка интелигенција со капацитети да генерира текстови од најразлична природа, облик и жанр на македонски стандарден јазик, недвосмислено и во целост подразбира гаранција на постоењето на македонскиот јазик, негово „обесмртување“ и сигурна употреба.

Поради ова, нагласуваме дека директната или индиректна работа, односно помош на ОВИМ, би требало да претставува еден од клучните приоритети на македонските културно-образовни, односно техничко-технолошки институции и заедница, особено земајќи ги предвид посочените и секогаш актуелни егзистенцијални предизвици со кои се соочуваат македонскиот јазик и општество.

Овој труд претставува мошне скратен сублимат на оние аспекти на ваквиот облик на вештачка интелигенција што цениме дека се позначајни за неговото функционирање, барем во книжевно-теориски, односно граматички контекст. Секаков труд што би се однесувал на оваа растечка, извонредно интердисциплинарна област во континуиран развој, која од ден на ден се динамизира, сметаме дека би можел да зададе мошне ограничена и само појдовна основа за проучување од дадена насока и во неа, но сепак, стеснувајќи го полето на интерес кон потенцијалите на вештачката интелигенција за генерирање текстови, пред сè, книжевно-уметнички и новинарски, односно публицистички, би дошле до некаква позиција од која би можеле да развиваме натамошни концепти кои би помогнале во пренасочување на истражувачкото внимание на македонските научни, образовни и културни институции кон иднината, исчекор што го сметаме за неопходен во контекст на културно-цивилизацискиот опстанок на македонскиот, односно народите и народностите што коегзистираат во Р Македонија. Поради сето ова, опфатот на книжевно-теориските, стилистичките и граматичките, односно синтаксичките, морфолошките и семантичките сегменти од овој труд е мошне ограничен, а оваа ограниченост произлегува како од нивната комплексност и развиеност така и од фактот дека цениме дека во науката за македонскиот јазик веќе постојат одредени ресурси што би можеле да се земат предвид при евентуалното започнување со реализација на целите зацртани овде.

Создавањето софтвер од типот на ОВИМ не подразбира замена за човечкиот фактор во книжевно-уметничкото творештво, ниту, пак, новинарството, публицистиката, законодавството, создавањето и обработката на правни документи и сите други области засегнати од овој вид технологија.

Груб план за воспоставување и развој на ОВИМ

Создавањето онлајн-база на податоци на Дигиталниот речник на македонскиот јазик, достапна на порталот www.makedonski.info, е еден од воведните чекори кон дигитализација на македонскиот јазик, што во натамошниот тек од развојот на оваа истражувачка област во Р Македонија, може да се покаже од исклучителна важност за развојот на ОВИМ.

Во оваа база на податоци до март 2018 г. се вклучени 54 475 лексеми, 20 817 изведенки и вкупно 81 854 семем¹, каде што, преку трансформацијата на конкретна зборформа (на пр. „дунглата“) се стигнува до номиналната форма („дунгла“), се користат алгоритми и флексии на зборот. Дигиталниот речник на македонскиот јазик располага со API и web-service, преку кој може да се добие пристап до одредени функции на речникот што би ја дале основата за компјутерски генерирана книжевност на македонски стандарден јазик.

Шестомниот „Толковен речник на македонскиот јазик“ објавен од Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ (2003-2014) во редакција на д-р Кирил Конески (главен редактор), д-р Живко Цветковски и д-р Снежана Велковска (раководител на проектот) е, исто така, мошне значаен потфат, кој би можел фундаментално да придонесе во создавањето база на податоци во која би биле објаснети значењата на сите зборови, односно нештата од реалноста на кои реферираат (толковна база на податоци). Овој толковен речник од среден обем во себе интегрира околу 100 000 зборови, инволвирајќи три милиони употреби на сите прибележани зборови со своите значења².

Кон ова, како корисна и литература што може да се експлоатира, би можел да се надврзе и шестомниот „Интенцијално-синтаксички речник на македонските глаголи“ во редакција на Бл. Корубин и Сн. Велковска, а приреден од група автори; „Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник“ од Сн. Велковска, како и тековните проекти на Институтот во насока на создавање „Речник на синоними“ и Електронски корпус на ма-

¹ Податоците се достапни на интернетската врска: <http://makedonski.info/linguistics>

² Во картотеката на Институтот за македонски јазик се забележани околу 300 000 збора.

кедонскиот јазик, заедно со придружна литература за синтаксата, семантиката, фразеологијата на македонскиот јазик, како и веб-платформата за автоматско менување на глаголи FlexiMac 1.1, развиена од Ј. Костов³.

Покрај бази на податоци составени од ваквите објаснувања, дескрипции и правила, за развивањето на ОВИМ е потребна и 1. бази на податоци на синтаксичките, семантичките и стилистичките норми на македонскиот јазик, во чии рамки ќе бидат и елементарно доопределени зборовите според општи и дополнителни класификации (семантичко класифицирање на 11 вида зборови групирани според 23 граматички категории + дополнителните категории менливост/неменливост – *морфолошка класификација на зборовите*, полнозначност и самостојност, а кон што би се додале и дополнителни критериуми за класифицирање со цел за секој збор да постои „уникатен граматички рецепт“); 2. бази на податоци на односите меѓу збороследот, видот на (бе)сместата и елементарно доопределените зборови; 3. бази на податоци на фразите/фразеолошките единици во македонскиот јазик; 4. бази на податоци во која се објаснети/протолкувани значењата на сите зборови, односно нештата од реалноста на кои реферираат (толковна датабаза), особено именките, глаголите и придавките; 5. бази на податоци на психичките состојби, мислите, чувствата и перцепциите и начините на текстуално изразување; 6. бази на податоци од текстови на различни автори од различни видови и жанрови, кои би биле употребени за анализа, меѓусебно комбинирање и/или репродукција на ниво на различни особености карактеристични за конкретни жанрови.

Следствено, во овие бази на податоци би ги вклучиле информациите од повеќето фундаментални субдисциплини на македонската граматика, вклучувајќи ги: синтаксата, семантиката/семиологијата, морфологијата, лексикологијата, лексикографијата и стилистиката. Се разбира, прогресот во некои од овие субдисциплини би можел потенцијално да го забрза и прогресот во другите (на пример, пишувањето дефиниции со смисла во лексикографски контекст би можело да се забрза со прогресот во семантиката и синтаксата, кои доведуваат до генерирање реченици со смисла).

На алгоритмите што би ги поврзувале зборовите во целини би се работело истовремено додека се генерираат бази на податоци, односно насоката на нивното развивање би зависела и од самата големина на базите на податоци. Поврзувањето на зборовите во целини би се одвивало според подолу образложените правила и насоки. За реализацијата на алфа/бета/

³ Интернетска врска: <http://www.jovankostov.eu/fleximac/mkd/>

гама/делта и GA-верзии на ОВИМ би биле потребни децении напорна работа од страна на стручни тимови составени од програмери и лингвисти, предводени од тим-лидери и координатор/менаџер на проектот.

Предложениот метод на создавање на оваа програма се состои во паралелно создавање вештачка интелигенција, која би оперирала на ниво на информативни и неуметнички текстови (статии) и книжевно-уметнички дела, прогресирајќи кон генерирање сè покомплексни книжевни форми, почнувајќи од различни видови кратка проза, есеи, завршувајќи со поезија, драма/сценарио и роман. Пристапот би бил полиметодичен, што подразбира воведување седум, односно осум методи, кои би конвергирале кон создавање неколку генерални принципи врз основа на кои би функционираше севкупната програма, постепено генерирајќи различни негови сегменти.

За секој од овие пристапи што ќе ги споменеме засега, подетално ќе стане збор во некој натамошен труд:

- Еден од пристапите се состои во процесот на генерирање на гореспоменатите бази на податоци, кој би се одвивал паралелно со реализацијата на другите пристапи.
- Втор пристап е создавањето суппрограма способна да генерира кратки текстови составени од по само една дел-реченица, односно еднозборни реченици, кои на крајот би биле споени во текстуална целина.
- Трет пристап е создавањето суппрограма што добиените еднозборни реченици во одредена текстуална целина би ги трансформирала во повеќезборни, менувајќи или не менувајќи ја нејзината генерална смисла.
- Четвртиот пристап би се состоел во создавање издвоена суппрограма посветена на генерирањето пет различни функционални стила (Минова-Ѓуркова 2003: 206): 5 функционални стила: 1) *разговорен*; 2) *книжевно-уметнички*; 3) *јублицейски*; 4) *административен*; и 5) *научен*.
- Петтиот пристап подразбира генерирање различни структури на текстови (структурни обрасци) карактеристични за секој од книжевните видови/жанрови, односно повеќе различни структурни темплејти на: 1) *крајок расказ*; 2) *роман*; 3) *есеј*; 4) *научен труд*; 5) *рецензија*; 6) *колумна*; 7) *новинарска стилија/рејторшажа*; 8) *драма*; 9) *сценарио*; 10) *јесна/јоема*; 11) *стихозбирка*.
- Шести пристап е создавањето суппрограма, која врз основа на внесените бази на податоци, како и вториот и третиот пристап, би „анализирала“ текст и би репродуцирала (различни аспекти на)

стилови, движејќи се од стилови што се репродуцираат „полесно“ кон „потешко“.

- Седми пристап е континуираната употреба на сите суппрограми и поправање на грешките добиени при тоа (принцип на обиди и грешки), што подразбира дека употребата на целата програма би се засновала врз принципот на инклузија на кориснички фидбек, интегриран во вид на алгоритми, што би ја забрзало еволуцијата на софтверот.
- Дополнителен пристап подразбира и континуираното барање и изнаоѓање нови суппрограмски решенија за забрзување на процедурата на учење врз база на овие пристапи, пронаоѓајќи можности за нивно методолошко вмрежување и комплементарност.

За генерирањето книжевно-уметнички дела е неопходна интеграцијата на некои или на сите пет конститутивни нарративни елементи:

- *Синојсис* – внесувањето синопис во програмата подразбира внесување краток текст, кој потоа би требало да се „проширува“ во стадиуми, односно да се создаваат верзии што би биле сè подолги, а паралелно со зголемената употреба на програмата и со сè помал број грешки.
- *Биојсихосоцијален свет* на ликовите – развојот на програмата би подразбирало дека ликовите би можеле да бидат усложнувани, односно, поаѓајќи од типизирани ликови со типизирани односи, да се стигне до сосем атипични, комплексни и полнокрвни ликови со развиени психологии и меѓусебни односи;
- *Јазик* – проучувањето на различните типови јазик, односно говор/дискурс би подразбирало можност за разложување на секој текст на семем, стилеми и синтаксеми, односно нивно произволно групирање и комбинирање;
- *Наративор/нарација* – нараторот што би бил развиен би можел да биде објективен и/или субјективен (персонализиран); човечки и/или омнисциентен; (не)информиран, (не)адекватен, психолошки стабилен/лабилен, манипулативен, (не)логичен; при нарација може да се употребуваат различни типови фокализација, поделени на две големи групи – внатрешна и надворешна фокализација, кои дополнително се поткласифицирани (Genette, [1972] 1980: 188–89).
- *Простор* – *време/амбиент* – амбиентот може да се сфати како приказ на внатрешните и на надворешните состојби како на ликовите, но и на книжевниот свет што го одразуваат. Во таа смисла, гледано од наратолошка перспектива, како што нагласува Р. Младеноски (Младеноски, 2012:17), може да се разликуваат пет типа амбиент/сетинг: 1) утилитарен; 2) симболички (фигуративен); 3)

ирелевантен; 4) ментален; и 5) калеидоскопски. Амбиентот може да претставува и своевиден атрибут на ликот, а тоа се случува при неговото индиректно интегрирање, односно при престојот во таквиот амбиент. Времето, наспроти просторот, може да се анализира како во однос на хронотопот (време врзано за местото на одвивање на приказната) така и во однос на раскажувачкиот стил – наративно време. Како што е граматички евидентно, постојат три главни наративни временски категории: 1) сегашно; 2) минато; и 3) идно наративно време; категории што одредуваат дали раскажаната приказна се случила, се случува во моментот или ќе се случи по моментот на раскажувањето.

За секој од овие елементи, како и за самите пристапи и нивната конвергенција, ќе стане поопширно збор во некој натамошен труд.

За финансирањето и севкупната реализација на овој проект како проект од национален интерес би можеле да помогнат неколку државни институции, меѓу кои: Министерството за информатичко општество и администрација, Министерството за образование и наука, Министерството за култура, МАНУ, Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Институтот за македонска литература при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“, стручни соработници од Филолошкиот факултет и ПМФ/ФИНКИ при овој универзитет, како и други високообразовни институции и приватни организации поврзани со новинарството и комуникациските технологии.

За крај, би ја нагласиле неопходноста од класифицирање на зборовите/збороформите до елементарни единици, односно создавање целосно определена структура (грозд) на македонскиот стандарден јазик, класифицирање што поаѓа од поделбата на зборовите на 11 вида (семантичка класификација на зборовите) групирани според 23 граматички категории + дополнителните категории менливост/неменливост (морфолошка класификација на зборовите), полнозначност и самостојност, сè до поткласификации, кои би подразбирале уникатен облик на разгранување на ваквиот класификациски „грозд“ за секоја збороформа во македонскиот јазик.

Со помош на ваквата целосна класификација, воведувајќи еден вид единствен и уникатен категоријален ID за секоја збороформа, системот што истовремено би располагал со надградлива база на податоци на синтаксичките, морфолошките и семантичките правила на македонскиот јазик, би успевал да проверува дали и каква смисла, прецизно, има секој еден уникатен исказ, за да успева да ја проверува потоа нејзината поврзаност со онаа на секој друг исказ во рамките на еден текст.

Фокусирајќи се на прозниот израз, како клучни во овој контекст ги земаме знаењата и информациите поврзани со централното прашање околу целосното определување на експресивниот стил, а доколку е тоа потребно, и на имплицитниот автор и на имплицитниот читател, односно за идеите што треба бидат пренесени преку делото, неговото структурирање во синопсис и сите други наративни конституенти.

Во контекст на ОВИМ, верувајќи во неограничената репродукцибилност на секој наративен конституент, вклучувајќи го овде и јазикот, цениме дека најсоодветно би било земањето предвид на најкарактеристичните – најизразити, најфреквентни и најоригинални обележја на поетскиот, односно прозниот израз.

Заклучок

Еден од најголемите, ако не и најголем предизвик на ВИ-системите останува искористувањето на нивните потенцијали за самоодржување преку експлоатација на ресурси и производство на машини неопходни за тоа.

Разбирливо, техничкиот развој на вештачката интелигенција е тенденција што буквално од ден на ден постига значајно забрзување, така што во земјите каде што проучувањата се вршат посредно, т.е. се донесуваат заклучоци врз основа на веќе изведени експерименти и откритија, во кои спаѓа и Р Македонија, мошне се слабо достапни прецизни, непосредно добиени информации во однос на варијабилни софтверски аспекти, така што во решавањето на проблемите на ВИ-уделот на научниците од овие земји во рамките на глобалниот развој е мошне мал или безначаен. Оваа дискрепанција во уделите на проучување, сепак, е значајно намалена како резултат на глобалната комуникација преку интернетот и електронските медиуми, кои во голема мера би можеле да придонесат и за намалување на дискрепанцијата меѓу релативно високо и слабо развиените општества. Една можност, која сè повеќе се покажува дека може да се експлоатира и дека е исплатлива за намалување на овој јаз во иднина претставува поврзувањето на истражувачите на ВИ од различни научни дисциплини преку поголем број интернационални семинари, вебинари и интернет-комуникација.

Стеснувајќи го кругот на интерес, во рамките на книжевната наука и книжевната естетика, а во чии рамки овој труд отвора прашања, влегува проблемот на истражувањето за можностите за создавање и (ре)продуцирањето книжевно-уметнички (роман, расказ, поезија, драма, сценарио) и неуметнички текстови (новинарска статија, есеј, осврт, анализа, научни

трудови итн.) со помош на компјутерите и вештачкоинтелигентните ботови на стандарден македонски јазик.

Врз основа на хеурстичка интердисциплинарна примена и постојана употреба на севкупните знаења и информации со кои располага книжевната теорија, но и сродните науки од типот на психологијата, социологијата, историјата, филозофијата и другите науки, ваквите ботови по извесен период би можеле да достигнат степен на функционалност која би се применила во контекст на создавањето различни видови и жанрови книжевно-уметнички текстови/дела.

Во овој труд предмет на поширока анализа се мошне комплексните проблеми, разгледани од неколку конкретни лингво-стилистички аспекти, поврзани со „ефикасното“ создавање текстови со помош на компјутер врз основа на зададени параметри и можноста за создавање оперативни вештачкоинтелигентни ботови на македонски стандарден јазик – ОВИМ.

Еден од најзначајните предмети на истражување на современата стилистика е ефикасното и функционално поврзување, односно комплементарната употреба на теоретските сознанија со оние од информатиката во насока на создавање оперативна вештачка интелигенција на македонски јазик, која, покрај (мета)аналитичките, би располагала и со способности врзани за создавањето различни книжевни дела и текстови.

Создавањето самоподобрувачки систем од алгоритми, кој би тежнел кон создавање текстови на македонски јазик при зададени параметри, би бил гигантски зафат со широки импликации за македонската книжевност, култура, семиосфера, но и пошироко, опфаќајќи ги науката, економијата, бизнисот итн. Во поширок контекст, ваквиот систем, во извесна смисла засилувајќи ја употребата на македонскиот јазик, особено земајќи ги предвид потенцијалните импликации во новинарската и во публицистичката сфера, би можел да има значајни консеквенции и во однос на севкупната цивилизациска, социоекономска и научна позиционираност на македонската култура и држава во меѓународни рамки, истовремено отворајќи можност за соработка и помагање во процесот на создавање слични системи на другите, граматички покомплексни балкански и европски јазици.

Неговото постоење би значело не само можност за создавање текстови при зададени параметри – скратена содржина, особини и односи на ликовите, дискурс/стил, туку би го вклучувал и обратниот процес – „екстрактирање“ на овие параметри од веќе зададен текст, што би повлекува-

ло и голем број други процеси поврзани со „манипулацијата“ со информациите.

Ваквиот систем истовремено би можел да се комбинира со систем на автоматско преведување од странски јазици на македонски од типот на Google Translate, заедно со алатката Neural Machine Translations или друг вештачкоинтелигентен преведувач; употребата на оваа моќна комбинација од ОВИМ и самоподобрувачки систем за преведување би значела преведување (на македонски и од него) и обработка на текстови/трудови од сите научни области, новинарски, промотивни и текстови од сите книжевни облици.

Користена литература:

Genette, Gérard. *Paratexts: Thresholds of Interpretation*. Cambridge University Press, 1997.

Минова-Ѓуркова, Лилјана. *Стилистика*, Маџор, Скопје, 2003.

Мисирков, Крсте Петков. *За Македонските работи, второ издание*, Државно книгоиздаштво на Македонија, 1946, Скопје.

Младеноски, Ранко. *Наратологија*. Универзитет „Гоце Делчев“ - Филолошки факултет, 2012, Штип.

Summary

The disposal of artificial intelligence that would operate in a modern, standard Macedonian language would represent a huge, but also within the context of 21st century existentially important civilizational and socio-cultural benefit for the Macedonian people and state.

The creation of such a technology that we call OAIM (operative artificial intelligence in Macedonian language) would involve the possibility of generating different types of texts by a computer program (assisted by people), and it is our assessment that the most significant commercial and socio-cultural benefits would be made by enabling it to generate journalistic texts and articles.

In this paper we summarized 8 in total, convergent approaches with the application of which one could create OAIM at different levels of excellence i.e. with different capacities.

For the creation of OAIM, it would be necessary to maintain intensive and continuous, long-standing cooperation between language and IT specialists/developers, which would consequently require financial resources.

We regard that such finances could be optimally provided from the budget of the Republic of Macedonia, as well as from domestic and foreign funds and private companies, taking into account the fact that such technology could prove to be useful for them in commercial purposes.

Маја МАСТНАК-ЦАР

Загреб

ЗМЕЈОТ КАКО ФИГУРА НА МЕМОРИЈАТА ВО РОМАНОТ *НЕВЕСТАТА НА ЗМЕЈОТ НА ВЛАДА УРОШЕВИЌ*

Апстракт: Овој труд иницијално ја интерпретира функцијата на митот како медиум на пренос на различни аспекти на културата, но и неговата мнемоничка моќ преку примерот на мотивот змеј во македонскиот романбајка *Невестајата на змејот* од Влада Урошевиќ. Според Јан Асман, поимот колективна меморија ги обединува комуникативното и културното сеќавање, при што комуникативното се однесува на секојдневието и како такво нема фиксни точки, затоа што е лишено од траење, за разлика од фиксната природа на културното сеќавање. Од дијахрониска перспектива, трудот ја обработува повеќеслојната претстава на змејот како сила на злото и метафора за ѓаволот, поради што анализата е насочена кон компаративното проучување на претставите на змејот во македонските народни приказни и наративите од индоевропскиот и од прасловенскиот митолошки пантеон. Сфатен како рефлексивна на индоевропското и на прасловенското митолошко минато, ова истражување треба да ја покаже сложената семантика на змејот во романот на Урошевиќ: од неговата стандардна улога во т.н. божествена борба, како централна точка на словенска митологија, па сè до креативните трансформации на неговите традиционални претстави.

Клучни зборови: змеј, меморија, фигури на сеќавање, мит, приказна.

1. КОЛЕКТИВНА VS. КОМУНИКАТИВНА МЕМОРИЈА

Човековиот ум е упатен кон паметење, па и повеќе од тоа. Може да се каже дека човекот има страв од забравот. Простори какви што се музеите, библиотеките, архивите се простори наменети за чување од забравот. Меѓутоа, човекот сам тешко дека може да го опфати и да го зачува од заборавање сè она што го сака – за таа намена се измислени цел куп производи, од мало до огромно количество меморија, и сите имаат иста цел – отпор кон забравот. Но, пред забрзаниот развој на технологијата, луѓето со децении успешно користеле различни мнемотехнички средства. Се верува дека Симонид од Кеј го измислил паметењето сместувајќи загинати лица во простор само со помош на сопственото сеќавање, со цел да го олесни нивното препознавање и со тоа да се олесни погребувањето на загинатите (М. Т. Цицерон 2002: 225–226). Меѓутоа, индивидуалното паметење не е научно, не е егзактно, фиксно, не е безгранично ниту непроменливо. Тоа е договорено и општо прифатливо – што нужно нè воведува во проблеми. Според пионерот на колективната

меморија Морис Халбвак¹, колективната меморија е социјален конструкт, кој не може да постои надвор од општеството². Од овој аспект Халбвак не ги занемарува физичките капацитети за паметењето, туку ја претпочита тезата дека меморијата не може да се формира доколку нема можност да се пренесе. Колективниот аспект од меморијата секако дека е значаен, но од тој аспект многу е поважно *што* се пренесува, што станува посебно важно во поново време, кога се зголемени можностите за манипулирање со информациите. За среќа, митските координати не се политички, туку мотивирани од културата, создадени од фини слоеви на кондензирано, метафоризирано сеќавање и можеме да ги следиме низ текстовите на народното книжевно творештво.

Освен Халбвак, треба да ги спомнеме и сопругниците Асман, кои дале голем придонес во проучувањето на културното паметење. Според Јан Асман, поимот *колективна меморија* ги обединува *комуникативно-што* и *културно-што* сеќавање, при што комуникативното се однесува на секојдневието и како такво нема фиксни точки, затоа што, всушност, го опфаќа баналното секојдневие и е лишено од траење – за разлика од фиксната природа на културното сеќавање. Она што го овозможува паметењето е неговата динамичка и повторувачката природа, олеснета со метафори на паметењето. Според Алеида Асман³, разликуваме метафори на просторот и метафори на времето. На значењето на метафората Асман им ги придружува когнитивните и лингвистичките конструкции, кои вклучуваат: набљудување на сликите на меморијата, модели на сеќавање и нивни историски контексти, како и културни услови и шеми на значењето. Во таа смисла, најинтересни се библиотеките и архивите, како простори на сеќавањето, додека метафорите на времето се нивен инвентар, спасен од времето.

¹ И покрај тоа што Халбвак го разработил и со својот научен труд ги поттикнал развитокот на модерните теории на паметењето, тој не е првиот научник што актуализирал поимот *колективна меморија*. Поимот колективна свест (*collective consciousness*) прв го споменал таткото на социологија, Емил Диркем, во своите дела „За општествената поделба на трудот“ (1893), „Правила на социолошки методи“ (1895), „Самоубиство“ (1897) и „Основни облици на религијскиот живот“ (1912). Во наведените дела Диркем ги промислува причините и функциите на поделбата на трудот во модерните општества според тоа како се однесува единката кон колективот и начинот на идентификување со него. Токму таа поврзаност на единката со колективот ја интерпретира Морис Халбвак.

² *On collective memory*, во оригинал *Les cadres sociaux de la mémoire*, Paris, Presses Universitaires de France, 1952 и *The Collective Memory* (1950.), во оригинал *La mémoire collective*, Paris, Presses Universitaires de France, 1950.

³ *Collective Memory and Western Civilisation: Functions, Media, Archives*, 2011.

2. ПРОСТОРИТЕ НА МИТОЛОШКОТО МИНАТО

Кога зборуваме за митолошкото минато, важно е да се каже дека не се работи за метафоризирање на реалноста, туку за воспоставување систем на верувања и зачувување на она во што се верува, но и верување во силата на тој систем, врз основа на воспоставени универзални вредности, што во крајна линија, е фактор што го гарантирал времетраењето – динамизиран, метафоризиран состав на вредности. Колективната меморија е општествен феномен што се пренесува впишувајќи се во просторите на меморија со помош на метафоризираната реалност, па така, имагинарните простори се трансформираат во реални простори.

Ако тргнеме по трагите на Симонид и ако побараме записи од просторни митски координати, можеме да се повикаме на интересното истражување на хрватскиот етнолог Витомир Белај⁴, кој, следејќи ги митските координати, забележал повеќе топографски врски со митови. Со оглед на тоа што во Хрватска има навистина многу митски координати⁵, како најинтересна за овој труд ќе ја наведеме *Свейштоӣ триаголник*⁶, кој го сочинуваат реката Жрновница, ридот Перун и *змиски камик*, кој се наоѓа во населбата Жмињача. Имено, според Белај⁷, во етимологијата на оваа топографија може да се препознае индоевропскиот мит за божествената битка:

Kada je Perun s Mosora ganjao Zmaja (veliku zmijurinu, što ju je ubio kod Zmijače), razbacivao se strjelicama (kamenim munjama) koje su popadale u rijeku. (2011:74)

Од наведеното се гледа како покрај името Жмињача во народот се користат и Змијача. Иако, навидум е евидентно дека оваа етимологија произлегува од змија/змеј, за што може да се најдат примери и во другите словенски јазици⁸, сепак, етимологијата на оваа име доаѓа од поинаков корен – *+ž`eti*, односно прасловенско *žeti*⁹. На двата корени, како наведува Белај, извор им е праиндоевропскиот збор **g when*, со значење на удар, па така Жмињача станува „место од каде што насила излегува вода“, со што силно се потврдува митологијата впишана во просторот.

⁴ Vitomir Belaj – Juraj Belaj, Sveti trokuti. Topografija hrvatske mitologije, Zagreb: Ibis grafika / Institut za arheologiju / Matica hrvatska, 2014., 484 str.

⁵ Според Белај, тука се пашки, иванечки, лепоглавски триаголник и либурнскиот состав на триаголници, од кои за овој труд најинтересни се потстранскиот и жрновничкиот триаголник.

⁶ Ова истражување е опишано во зборник *Perunovo koplje, 2011., Ljubljana : Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, Založba ZRC, cmp. 73-78.*

⁷ Зборник *Perunovo koplje*, статија *Jurjevi koraci po Žminjači.*

⁸ Катичиќ (2008:292).

⁹ Белај (2011:76).

Следејќи ја Аријаднината нишка низ митолошките творби, кои евидентно биле толку силни, поради што се чувствуваала потребата да се впишат во просторот за да не се заборават, патуваме низ времето сè до претсловенските митови, па и понатаму – до праиндоевропската митолошка борба на Индра и Вритра. Уште В. В. Иванов и В. Н. Топоров направиле етимолошка врска меѓу литванскиот Перкунас и словенечкиот Перун, со Вала и Велес (Иванов, Топоров 1974а). Како што е познато, праиндоевропската митолошка борба се случува меѓу Индра и Вритра и фактички е рефлексива на ведскиот мит за уништувањето на Вала од страна на Индра и пуштањето на плодносни води, што во голема мера е присутно и во словенската митологија. Вритра, големата змија во прапочетокот на светот, ги запира водите на хаосот. Вритра, синот на Дану и Данавас, е само едно од многуте имиња на демоните. Вритра бил зол, малициозен демон, кој поради сопствената алчност и големите пропорции лежел на планините и го спречувал течењето на водите (Fontenrose, 1959:194). Индра е антропоморфниот јунак што ќе го победи Вритра. За неговата славна победа говори и неговиот прекар *Врийрахан* – убиец на Вритра. Тој го убива Вритра со стрели и од неговото тело го создава светот. Во некои верзии Вритра ги пие водите, кои се презентирани како хаос, така што Вритра и самиот станува божество на Хаосот. На другото место телото на Вритра се персонифицира во планина/и, која/кои ги задржуваат водите. Земајќи ја предвид просторноста на планините во сумерските и во академските текстови како простори на чудовишта и простори на страв (Levanat-Peričić, 2014: 64), станува јасно дека старословенскиот митолошки наратив ја следи оваа нишка. Во својот роман и Урошевиќ ја следи оваа митска патека преку алузијата за Змејот како Дух на планината (Урошевиќ, 2008: 98). Вала е пештерата во која иницијално се скриени крави, но воедно, и некој демон или, како што вели Иванов, Топоров, а подоцна и Р. Катичиќ, тие покажуваат дека праиндоевропскиот Вала станува латвискиот Волос и старословенскиот – Велес. Според тоа, името на просторот во пештерата каде што демонот ги чувал украдените крави, ја чува семантиката на прасловенско божество на плодноста и стоката, се фиксира и станува метафора на меморијата. Змејот како метафора на меморијата се динамизира во народната книжевна умотворба, се пренесува и му се спротивставува на забравот.

3. БОЖЕСТВЕНАТА БОРБА И НЕЈЗИНИТЕ РЕФЛЕКСИИ ВО „НЕВЕСТАТА НА ЗМЕЈОТ“

Романот „*Невеста на змејот*“ на Влада Урошевиќ го чува ова праиндоевропското минато следејќи ги трагите на митолошкото сеќавање. Божествената борба, како што е зачувана во меморијата на словенската митологија (Катичиќ, 2008), ги следи врвните богови Велес и Перун. Подрачјето на Велес, големата змија, е во област на мочуриште, кое е секогаш влажно и плодно. Тој е скриен во коренот на дрвото на животот и тргнува нагоре за да му ги грабне децата на орелот, односно на Перун. Неговото патување нагоре по дрво не останува незабележено од Перун. Во својот роман Урошевиќ не ја изневерува митолошката матрица, но прави неочекуван пресврт. Авторот ја сместил метафората на водата на магично место меѓу две света – Горна и Долна Земја. На самата граница се наоѓа воденицата, која претставува премин од еден во друг свет, а т.н. *змиски камен* станува влез во планината (Урошевиќ, 2008:101). Изборот на влезот во паралелната земја не е случаен. Така, воденицата не е само место каде што протекуваат големи количества вода, туку таа се митологизира и станува митско место на ослободените плодни води од индоевропското минато, кои ја натопуваат земјата. Со оглед на фактот дека воденичарот е оној што управува со воденицата, во овој контекст може да го сфатиме и како јунак победник во неисцрпната божествена борба во судирот на големите камени плочи под силата на водата, но и како фактор на победата на човекот над природата. Божествената борба е неисцрпна тема во сите митологии, која може да ја препознаеме во основата на современата книжевност, како и во светот на митолошкото минато или во реалноста.

3.1. Прашањето на јунакот и иницијацијата на Денко

Романот започнува со карактеристичниот мотив во народното книжевно творештво: грабнување девојка. Урошевиќ ја модернизира оваа традиција со изневерување во форма на двојно грабнување. Првото од страна на Змејот, а другото од лошите жители на Долна Земја. Денко, братот на грабнатата Летка, собира дружина магични помошници со цел да ја вратат Летка дома. Очигледно читателот не треба да има доверба во тоа дека наративот на Урошевиќ доследно ќе го следи митолошкото минато. Секако дека писателот наративно се движи по трагите на митолошкото минато, но на секој чекор интервенира и го модернизира книжевното дело и, што е најважно – ја потврдува функцијата на Змејот како фигура на меморијата.

Јунакот Денко од самиот почеток постојано е во процес на самопотврдување преку совладувањето на мноштвото препреки на патот и, во моментот кога првпат го сретнува Змејот, тој на него фрла камења, со што доаѓа до семантички пресврт во кој Змејот ја задржува позиција на божество со поинакви атрибути од вообичаеното – тој управува со времето, со молњите и со камењата. Во наратолошка смисла се случува метаморфоза, па така, Змејот од Велес станува Перун, а јунакот Денко станува на трапникот Велес со само една моќ, онаа за преживување, со што речиси дрско го изневерува митолошкото минато.

Се сѝемнуваше, реско, како врз ѝределоѝ да удира некој со оѝромен камишк. Една молња свеѝна и се расчашали во ѝризабец. Духоѝ на ѝланина се исклешѝи со шѝирбавиѝе заби. Шибна дожд. ... – фрлаше во ѝроѝасѝа ѝолеми карѝи, ѝушѝиаше ѝорои низ доловиѝе, ѝишѝиеше и реवेशе од немоќен бес. (Урошевиќ, 2008:100)

Честиот фолклорен мотив на поврзаноста меѓу братот и сестрата, во романот е комбиниран со друг чест мотив, грабнување млада девојка од страна на змеј. Романот ја следи јуначката борба, во која јунакот е антропоморфен, додека грабнувачот има тело на чудовиште.

Насѝроѝи малаѝа ѝлава и ѝанкиоѝ враѝи, ѝелоѝо му беше круѝно, целоѝо во ѝреѝлеѝи на мускули и заѝеѓнаѝи жили; врз ѝрбоѝ имаше коруѝка од рожесѝи ѝлочки, како некој вид оклоѝ, со блескавосѝи на емајл. Врз боковиѝе му беа залеѝени крилјаѝа, со речиси ѝросирни ѝѝии заѝеѓнаѝи ѝомерѝу ‘рскавични здебелувања. Задниѝе нозе му беа ѝруби, одбивно ѝруби и несмасни, а ѝрсѝиѝе завршуваа со оѝасни канѝи, но ѝредниѝе нозе беа без корубесѝаѝа наслојка, речиси како човечки, само малку ѝдолѝи и ѝосилни. Телоѝо одаваше моќ и некаква неумолива сила – беше цврсто, создадено за ѝреѝаѝ и ѝрабеж; одвреме навреме, небаре ѝо ѝоѝѝикнуваа соѝсѝивеникоѝи на ѝелоѝо да не се двоуми да ја уѝоѝреби неѓоваѝа сила, да не заборава на својаѝа висѝинска ѝприрода. Силниоѝ оѝаш се ѝроѝеѓаше сѝ до внатрешноста на ѝешѝераѝа. Сеѝо ѝело на змеј беше еден леѝачки механизам наменѝи за убивање; во неѓо беше овоѝлоѝена дива живоѝинска енерѝија и сѝише неѓови делови зборуваа дека сѝанува збор за ѝраѝеник на ѝодземниоѝи свеѝи кој не знае за нишѝо друѓо освен за насилсѝиво. Но од зачудувачки малаѝа ѝлава кон Денко ѝледаа две извонредно умни очи: ѝше зрачеа со некаква добродушна ѝроникливосѝи. (Урошевиќ, 2008, 109–110)

3.2. Волшебна помош од претхристијанското минато

И наратолошки и семантички, Урошевиќ ја следи праиндоевропската традиција на конструкцијата на змејот и матрицата на праиндоевропската божествена борба. Неговото телото е чудовишно големо, подготвено за насилство, додека она што најчесто се поврзува со човекот е минијатурно: глава и врат. Меѓутоа, ништо не е така како што се чини на прв поглед; сепак, очите на змејот во романот на Урошевиќ се човечки и овој детаљ ни најавува поинаков расплет на случувањата. Иако повеќето од карактеристиките на змејот се чудовишни, а неговата сила и големина го крие насилството и злосторството, поради што и грабнувањето на Летка не е неочекувано, изненадувачки момент на изневерување е делот кога Летка кажува: *Мене ми нема живоѝ без неџо, залиѝа Лейѝка. Јас џо сакам* (Урошевиќ 2008:162). Она што Летка го сака е човечкиот дел од змејот, неговата нежност и добрина. Во народното творештво ова е чест мотив, од кој потоа произлегува појавата на дете наследник со магично потекло и својства. Двојното грабнување: првото од страна на змејот, а другото од страна на жителите на Долна Земја, исто така ја изневерува традицијата. Според тоа, првиот грабнувач – Змејот, во еден момент се консолидира со антропоморфниот јунак Денко и тие со заеднички сили ја ослободуваат Летка. Како што во митологијата нема чисти резони и нема јасна разлика меѓу доброто и злото, така и авторот ја чува оваа природна димензија. За да се врати грабнатата девојка, треба да се премине од Горна во Долна Земја. Патувањето е опасно и е, всушност, иницијационски момент во кој јунакот ја потврдува својата вредност. Следејќи ја наратолошката матрица на фолклорните приказни, Денко навистина стекнува магична помош од длабинските слоеви на македонското народно творештво, што на крајот му гарантира успех. Неговите помошници Патенталија и Келешот се претставени како необични ликови што се занимаваат со алхемија. Имено, Патенталија е јунак од приказната *Дуња Ѓузели и царскиоѝ син*¹⁰, запишана од Марко Цепенков, во која тој, враќајќи ја грабнатата Дуња Ѓузели од страна на змејот и спасувајќи го царскиот син од неговиот татко – цар, од магичен помошник станува јунак.

Со овој елемент авторот испреpletува слоеви на минатото, поточно од прасловенското минато, до словенското минато по христијанизацијата и ја модернизира приказната. На крајот на овој роман бајка во делот *Додаток*, авторот открива неколку податоци потребни за дешифрирање на

¹⁰ Интересно и концизно истражување на наратологијата кон споменатата сказна може да се најде во „Наратолошки аспекти на волшебните приказни кај Марко Цепенков“ (2012) на Трајче Стамески.

романот и со тоа го демократизира, го ослободува од елитност, меѓутоа само на прв поглед – сепак, овие информации не се вистински, туку се еден вид книжевна мистификација. Со оваа постапка Урошевиќ нè потсетува дека книжевноста или, поконкретно, книжевната реалност на романот, е секогаш поширока од вистинската реалност и никогаш не е реална. Во тоа лежи нејзината големина и во тоа е изразена нејзината способност за поттикнување на читателската имагинација.

Заклучок

Змејот е магично/демонолошко суштество и во романот се потврдува овој факт, меѓутоа со авторската креативна игра на изневерување на прасловенското и на праиндоевропското минато се динамизира дејството и дополнително се дава на знаење дека станува збор за книжевна игра на роман од повисок степен. На тој начин се потврдува митолошкото минато, а на змејот му се потврдува позицијата на фигура на сеќавањето и отпор кон забравот.

Литература:

- Assmann, Aleida. *Cultural Memory and Western Civilisation*, Cambridge University Press, 2011.
- Belaj, Vitomir: *Perunovo koplje: Sakralna interpretacija mitsko-povijesne baštine Žrnovnice i Podstrane, 2011.*, Ljubljana : Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, Založba ZRC
- Ciceron, M. T. *De Oratore*, 2002., Matica hrvatska, Zagreb
- Fontenrose, Joseph: *Python: A Study of Delphic Myth and Its Origins*, 1959., Biblio & Tannen Publishers
- Halbwachs, Maurice: *On collective memory*, Chicago, The University of Chicago Press, 1992
- Halbwachs, Maurice: *The Collective Memory*, New York, Harper & Row Colophon Books, 1980
- Katičić, Radoslav: *Božanski boj: tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*, 2008, Ibis grafika
- Levanat-Peričić, Miranda: *Uvod u teoriju čudovišta: Od Humbabe do Kalibana*, 2014., AGM
- Урошевиќ, Влада: *Невесџаџа на змејоџи*, 2008, Магор, Скопје

Summary

The dragon is a magical / demonological creature and the novel confirms this fact, but with helping hand of author's creative play of betrayal of ancient Slavic and ancient Indo-European mythological past, dynamism is given to the action and in addition, it is given to knowledge that this is a literary game of a novel of a high degree. In this way, mythological past is confirmed, and the position of dragon as a figure of memory is confirmed, which gives resistance to forgetting.

Симона ПЕТРОВСКА

Скопје

РИТУАЛНАТА ДИМЕНЗИЈА НА СИМБОЛИТЕ И АРХЕТИПИТЕ ВО *СВЕТА ПЕСНА* НА АНТЕ ПОПОВСКИ

Апстракт: *Светѝа ѝесна*, мајсторското поетско дело на Анте Поповски, преиспитува универзални и вечни прашања за постоењето, за животот и смртта, за бесмртноста, за среќата и страдањето. Архетипот, симболот и митот, како дел од една колективна мисла, ги содржат претставите на човекот од праисконско време, сè до денес. Затоа се толку соодветни како теоретски постулати преку кои ќе ја анализирам ритуалната функција на зборот во *Светѝа ѝесна* во овој труд. Најпрво, симболите и архетипите се разработени од неколку аспекти: теоретски аспект, од аспект на поетот на имплицитно ниво и, конечно, субјективно и интуитивно. Притоа, невозможно е симболот и архетипот да се изделат еден од друг. Главната оска околу која се подредени симболот и архетипот и нивните значења е функцијата на зборот во поезијата и во поетиката на А. Поповски. Така, тука ги изделувам: ритуалната функција на зборот, ритуалната димензија на симболите и архетипите, која од ритуален – збор што само се повторува, го води него кон подлабоки митопоетски размисли за таа ритуалност. Така, зборот како симбол и архетип прераснува во создател на повисоки вредности и духовни состојби.

Клучни поими: симбол, архетип, ритуал, мит, Света песна, Анте Поповски

Светѝа ѝесна, мајсторското поетско дело на великанот поет Анте Поповски, преиспитува универзални и вечни прашања за постоењето, за животот и смртта, за бесмртноста, за среќата и страдањето. Архетипот, симболот и митот, како дел од една колективна мисла, ги содржат претставите на човекот од праисконско време, сè до денес. Ваквите симболи и архетипи имаат ритуален карактер. Тие играат улога на спроводници на мислата од нејасно во јасно, разбирливо и реално. Така, стануваат градители на историјата. А, историјата е меморија, писмо, запис. Значи, реалноста се случува во моментот на запишување или на изговарање. Така, симболите, архетипите преку, митовите се реализираат себеси. Притоа, невозможно е симболот и архетипот да се изделат еден од друг. Но, не секогаш приказната на митот значи историја. Напротив, митот навлегува и во други сфери од човековото дејствување и живеење. Тој нужно му припаѓа и на секојдневнието во сегашноста, но учествува и во создавање на иднината. Така накратко може да го опишеме проникнувањето на симболите и архетипите преку стиховите во *Светѝа ѝесна*.

Симболот и архетипот се пресоздаваат во ритуалите, затоа што архетипот е праслика и прамодел на сите нешта во светот, а симболот ги објаснува нештата. Па, така, главната оска околу која се подредени сим-

болот и архетипот и нивните значења е функцијата на зборот во поезијата и во поетиката на А. Поповски.

Во првиот дел од овој труд теоретски ќе ја разработам ритуалната функција на симболите и архетипите, пред сè преку значењето на зборот. Потоа ќе преминам на анализа на конкретни примери од *Светџа ѝесна*.

Ритуална функција на зборот. Моќ на Речта.

Во *Светџа ѝесна* зборот ја има функцијата на преносител од едно на друго ниво. Во потрагата по вистината што сака да ја пренесе поетот, „тајната вистина“ што умеат да ја слушнат само оние што знаат да слушаат, само оние што умеат да разберат, се соочуваме со книжевното дело како „светотворн[о], иконичн[о] и двојно – кодиран[о]“ (Ќулавкова, 2012, 173), Тука, во второстепеноста, ќе се најдат и симболот, архетипот, ритуалот и митот создавајќи заедно со книжевноста комплексен јазичен систем, раслоен на повеќе нивоа и во повеќе димензии.

Затоа, кога се вели ритуална функција, се подразбира:

„[и]ворбенаџа ѝ.е. светџовнаџа функција на звороиџ која е карактеристична не само за колоквијалните прагматични комуникациски ситуации, туку и за естетските (книжевните) (...) Станува збор за древната и вечна ‘магиска моќ’ на Речта“ или само *моќ на речџа* - преку кажувањето, да се случи намисленото (Ќулавкова, 2012, 182)¹.

Така лирскиот субјект во *Светџа ѝесна* го споделува со читателот задоволството и уживањето. Но, така ги споделува и болката и тешкиот товар. Помеѓу емотивната одлика на лирската песна и естетската функција на стиховите, се збиднува тоа споделување во кое повторно на зборот ќе му припадне „главната улога“:

Кога се раѓа зборот
исто како детето кога се раѓа,
не смее да се допира никакво сечило,
ништо кое може да предизвика крв!

О, зборови! О, светлино! (Поповски, 2003, 442)

Јасна е ритуалната димензија кога на зборот во творечкиот миг му се оддава такво внимание какво што е она при раѓањето на детето, донесувањето на нов живот. Симболично, на исто рамниште се наоѓаат лулката со новиот живот и почивањето на мртвото тело. Така и творечката енер-

¹ Курзив С.П.

гија ја црпиме од синергијата на Ерос и Танатос. Таа синергија се наоѓа во некои меѓупростори, каде што при имагинативниот процес се „раѓа“ нешто налик на новороденче. Зборот за кој пее Анте не може да биде создаден и изговорен туку така. Тој има значење. Се придава ритуално значење на ваквиот збор.

Во оваа смисла ќе се осврнам на текстот *Каде ѝо ѝоследнаѝа ѝоезија на Анѝе?* на Кристина Николовска.²:

„Зборот-создател“, „зборот-мајка“ на иднината, која сами треба да ја осмислиме, е најкултното „семе“ на новите светови. Така „раѓа“ и поезијата на Поповски, така се „оплодуваат“ и синтагмите, преку: љубовта, магнетизмот, „хемијата“, па и „браковите“ меѓу зборовите. Така „партнери“ стануваат и речениците. Така „разговараат“ и самите песни помеѓу себе“ (Николовска, 2006, 38).

Николовска тука предочува една важна карактеристика на зборот. Имено, тој, пред сè, е дел од некој текст. Зборот фатен со збор до него образуваат фраза, а повеќе зборови еден по друг образуваат реченица. Тоа никако не смее да се заборава. Не се зборовите, притоа, некои значења што лебдат без одредена форма. Напротив, тие имаат изглед, влог во незаборавот преку пишаното, изговореното, запомнетото. Зборовите во сите нас будат различни асоцијации за нови зборови. Само така, раѓајќи се еден од друг и редувајќи се во низа, ќе дадат значења, ќе дадат поим, реченица, ќе создадат свет. Зборот се раѓа постојано од познато во непознато, и постојано креира нов свет и има нова намера. Така, зборот со важност на новороденче е дел од некоја магиска формула, посебен збор, како оние од *Свеѝаѝа ѝесна*:

Зборот, осознаа тие, првата човекова причесна,
е голема и совршена светлина
која потекнува од она кое нема облик
но кое создава облици... (Поповски, 2003, 441)

Според христијанското учење при „[п]рвата човекова причесна“, човекот му се доближува на Бог. Тој веќе го поминал искушението и подготвен е да ја прими причесната. И кога се раѓа, и кога се исповедува, и кога се причестува, и кога се крштава и кога се моли, човекот го употребува зборот. Со негова помош единствено може да пристапи на тој пат на поврзување со таа невидлива, висока, моќна сила, тука метафорички претставена преку светлината која нема облик.

² Токму во овој текст ќе ја пронајдеме синтагмата *зборот создател*.

Во симболично-ритуален чин на просветлување и прочистување „изгорен во сопствениот оган“ од сопствените зборови, ќе изгори и самиот поет (Поповски, 2003, 37). За тоа ни сведочат неговите зборови во едно од најубавите пеења во кои го слави зборот – *Зборот. Пајријархои* :

Кога остана без зборови
беспомошен и во возвишена осама
се загледа во себеси
и панично извика:
Па, во тоа тело некогаш имаше човек!?
Кога почна сосем да прилега на зборовите
кога почувствува дека конечно заминува,
зборовите гласно извикаа :
Те молиме, повторно кога ќе се родиш,
направи ни чест – одново меѓу нас роди се...(Поповски, 2003, 75)

Со овие стихови полека ја одгатнувам уште на почетокот спомената постова идеја за единствената религија што според него е најверодостојна, вечна и најмоќна меѓу сите религии, меѓу сите почетоци и прапочетоци, меѓу сите облици и праоблици, тоа е Словото односно Зборот.

Во оваа смисла *зборот*, кој во *Светиџа ѝесна* е главниот принцип и на создавањето и на уништувањето, ја подразбира и неговата библиска симболика:

„Стариот завет ја познавал темата на Словото Божје и Словото на Мудроста, која постоела пред светот, во Господ, зборот е тој кој се создал, пратен бил на Земата за да ги открие тајните на божествената волја; враќајќи му се на Бога, неговата мисија завршила“ (Шевалие, Гербран, 2006, 332).

Така, ритуалноста своја, зборот ја содржи најмногу во неговата реализација. Имено:

„Логосот, е свет звук. Прв елемент во процесот на манифестацијата. Говорот има генеративна сила. Спасителот е секогаш отелотворување на зборовите. Во *хиндуизмот* и *будизмот* – зборот во својство дарме е неизречиво. Во *индијанската традиција* – средноамериканските богови Кецалкоатл и Хуракан го создале светот изговарајќи го зборот ‘земја’“³ (Lampić, 2000, 118),

И, како што се појаснува преку симболот на создавањето, „творбата е резултат на енергијата која ги организира првите безоблични податоци“. Поетот создател создава нов свет во кој зборот е безвремен принцип, тоа

³ Преведе од српски јазик С. П.

е „почетниот чин“ кај Канаките, а за Таулипангите пак „душата го содржи зборот и во текот на сонот периодично го напушта телото “ (Шевалие, Гербран, 2006, 936).

Ритуална димензија на симболите и архетипите во *Светџа ѝесна*

Симболот и архетипот по дефиниција учествуваат во сите ритуали. Симболите во *Светџа ѝесна* во голем дел се препознаваат како зборови којшто имаат чинодејствена моќ. Мајсторијата на сопоставување и нижење на зборовите ја создава таа „магичност“. Така, во стиховите „...и да палат огнови триејќи самогласка од согласка“, архетипот на огнот тука се доживува преку моќта на творечкиот чин (Поповски, 2003, 303). Се воочува зборовна магиска формула многу слична на клетва или благослов, која гласи: „Како што се тријат камењата, така се тријат и буквите.“ Како што се палат огновите од искрите, така да се палат огновите при изговарање на зборовите. Во македонскиот фолклор има голем број народни творби што содржат вакви магиски формули, на пример:

Кога се Јана родила,
мајка и магија сторила
Живо пиле в`оган фрлила.
Како што се врти пилето
Така да се вртат ергени
По наша Јана убава.

(„Дотекла вода студена“. Macedonian Folk Songs. pesna.org. през. мај 2014)

Огнот како симбол на преобразба и каменот како симбол кој често се врзува со ритуалот:

...тихата песна го врзува камењето
поцврсто од секој малтер
и од секоја вар. (Поповски, 2003, 451)

Каменот како цврст материјал со кој може да се изгради куќа, а тивката песна како „магија“ што ќе ги соедини камењето во неделива целина. Еден повеќезначаенски пасаж ја открива прасликата на Хаосот, која се пресоздава во ред, хармонија, добива конкретен облик преку моќта на речта. За купот од камење да биде куќа, потребно му е на човека таа песна многу повеќе од малтерот и варот. Така се докажува тезата дека зборот и работата во една синкретична целина „ги донеле на свет“ уметничките дела: „Со зборот го запираше Сонцето, со зборот разурнувале градови“ (Борев, 2011, 446–447).

Од каменот се создава симболичка трансформација, која води кон уредување на хаотичниот предел во хармоничен: куќа, дом, светилиште.

И детето – заодуваше! Се исправаше!
И куќата постојано зад него
го придржува да не падне... (Поповски, 2003, 458)

Очигледно е во овие стихови дека преку споменот на детето и куќата се крие споменот за семејството. Семејството е тоа што застанува зад детето и го исправа ако падне. Двата родителски лика се пресликани во неговите стихови: мајката на неговиот личен архетип за блаженство и совршенство, таткото – далечна фигура на јунак⁴. Преку овие фигури се воспоставува космосот при составувањето на камењето со кои треба да се изгради **ДОМОТ**:

...на луѓето од Долината,
и смисла и бесмисла и крај и почеток
им беше зборот **ДОМ (...)**
Седнати пред вратата на куќата
која ја рисуваа
ќе го одгатнуваат писмото
на снопјето и на крстиците
како единствени сведоци на далечните жетви
под кои сè уште сиркаат потомства орачи
и ја гледаат Богородица
како помирисува цвет никнат меѓу класјето
и како затруднува од тоа
и како го раѓа Исуса... (Поповски, 2003, 443/444)

Тука се присетува добриот читател како се создаваат митови. Објаснувајќи си ги појавите, луѓето со својата имагинација придонесуваа да се напишат приказни што ќе останат за да се раскажуваат за навек. Со овие стихови „детето“ си го објаснува своето раѓање, а „возрасниот“ човек го објаснува раѓањето Исусово, оти библиското ни малку не го задоволilo⁵.

⁴ Во тематиката за семејството и претстава за него се крие еден особен белег не само на детството ами на целиот поетов живот – сликата на мајката што е за него личен архетип и ја споредува со Богородица, претставите за таткото и неговата фигура. Затоа не случајно во 21 песна *Големите домостроитили од еповите*, како особени и претспознатливи фигури поетски е обработен просторот и времето на најраните поетови спомени – Долината и Мајсторот како фигура што гради и создава. Повторно и тука имаме алузии на Исус, Адам, Бог и татковската фигура. Овие биографски факти се застапени во неколку пишувани и непишувани извори до кои дојдовме, главно: 1. Зошто зборуваш за умирање, Пристапна беседа во МАНУ, 2011; 2. Krste Naumovski. „Dr Ante Popovski - Portret 4 del“. Onlajn video klip. Youtube. през: мај, 2015; 3. Поповски, Анте. Поетска ноќ во Велестово, прир. Славе Ѓиорѓо Димоски.

⁵ „А раѓањето на Исуса Христа стана вака: кога Неговата мајка Марија беше свршена за Јосифа, пред да се состанат, се најде забременета од Светиот Дух“ (БИБЛИЈА, Матеј. 1.18.).

А, градењето и создавање на ред од хаотичниот простор на буквите е исто така тема на овие стихови. Поетот покрај светилиштето и дом, за свое скровиште го подразбира и Писмото. Еден ист творечки чин е, според него, оној на градбата од камење и нижењето на зборовите:

...низ сите времиња
занаеот на строителите беше тајна
подеднакво света како и божјата.
Таеја сè и постапно,
како што се отвараше сеќавањето на земјата –
така во нејзиниот го додаваа и својот ракопис. (Поповски,
2003, 445)

Поврзувањето на двата создателски чина може да се види во стиховите кога поетот зборува за реализација на мислата, очигледно алудирајќи на креативниот и творечки чин:

Куќите што ги правиме, велеше Тој,
личат на нас и секоја од нив
е поинаква од сите други. Најнесрекен
е оној кој нема сон каква ќе биде
неговата куќа. (Поповски, 2003, 457)

Овие стихови се најинтимните, оние кога поетот најгласно, а најтивко зборува. Поради познавањето на биографскиот факт за поетот како човек со многу домови и преселби, гласен е тој одек во стихот:

Веруваше Тој, како и минатото –
и куќата дека ја носиме во себеси. (Поповски, 2003, 457)

Тука најјасно се насетува идејата и желбата поетот да се соедини со создателот, бидејќи тој е господар на зборовите. Моќта на зборот и моќта на речта⁶ создаваат подолговечен спомен и од камената градба, затоа каменот како симболика на истрајноста е постојано присутен во оваа поезија:

Секој камен
тој го доживуваше како предисториска птица,
како печат на мудроста и како сведок
на бесконечни преселби. Се наведнуваше
и го бакнуваше камењето околу него(...)
Имаше камења црвени како наметките
на јаничарите(...)
Имаше жолти камења кои како да зрееле
заедно со сите жетви на јачменот. (Поповски, 2003, 445 – 448)

⁶ Ги разделуваме „моќ на речта“ и „моќ на зборот“ поради тоа што „реч“ се однесува на реализација на зборот. Изговорен зборот има магиска функција.

Камењето се живи. Жива материја се вградува во куќата. Се сидуваат заедно различни, значајни, безначајни и помалку значајни камења. Се сидуваат различни сеќавања, спомени, желби, биографии, соништа, искуства, таги и среќи. Се тоа заедно во една космичка хармонија.

Тој и самиот копнееше да се всида во домот
и со своите коски да ја потпише
светоста негова. (Поповски, 2003, 458)

Поетот самиот посакува, како Мајсторот, да остави некаков печат на неговото дело, да биде запаметен. Во таа смисла **коската** и буквално и симболично има долга ритуална и магиска традиција. Во поезијата на Поповски таа, трансформирајќи се од коска до семка (семе), учествува во цикличниот движечки процес, кој неминовно ги поминува четирите основни архетипа: земја, воздух, вода и оган. Особено податлива за ваква анализа е следната поетска слика:

Ветровите кои се покажува взори
беа надарени и да пророкуваат
и да поучуваат
дека земјата не сонува ништо
освен зборови и коски,
та жени, низ цел живот
талкаа низ полето
и собираа расфрлани зборови:
неоподените доколку допреа збор на вљубеник –
се оплодуваа во мигот
а од тажните зборови јагленосуваа –
најнапред слухот а веднаш потоа
и душата. Тоа беа тешките зборови. (Поповски, 2003, 122)

Ветерот е симбол на движечката сила, оној што ги поместува нештата, ги разнесува, а може да се појави и како мотиватор на определен процес. Овие ветрови во стиховите „пророкуваат“, значи вршат некој вид ритуален чин или подобро вршат ритуална функција. Во овие стихови се покажува идејата на Нортон Фрај за мешање на световите во книжевноста: човечкиот со неорганскиот, неорганскиот со вегетивниот итн. „Во посложените култури човекот знае дека неговите звуци се Ветрови, неговите коски како планини, дека во неговата утроба гори оган, дека неговиот папок може да стане ‘Центар на Светот’ итн.“ (Елијаде, 1992, 152). Исто така, подредени се во овие стихови симболите на соединување на материјалниот и духовниот свет. Ветерот не е само пророк ами и создател на нешто во таа неопределена, хаотична смеса кое субјектот во песната го нарекува „оплодување во мигот“. Коската како ритуален симбол, но

не и како единствен предмет, ја има моќта да ја запомни во себе својата историја. Но, зборот конечно ја носи ритуалната функција. Преку него и со него се одлучува за иднината на жената или мајката претставена преку личниот архетип на поетот. Земјата мајка – мудрост, ги чува сите коски и одлучува која жена ќе стане мајка, а која ќе биде „јагленосана“. Коските и зборовите сплотени го создаваат ритуалниот чин, преку допир со земјата – која раѓа и уништува, уште еден доказ дека архетипите се по природа парадоксални. Уништувањето, наспроти оплодувањето, се случува постапно, најпрво „слухот“, а потоа се уништува „душата“, и тоа се случува ако се допрат „тешки зборови“. Оплодувањето и уништувањето како дихотомен опозициски пар на две основни појави што ја определуваат дијалектиката на сè што постои, се случуваат со помош на моќта на зборот. Така се случува сè во светот. Зборот е светост за поетот, затоа што според него: „[з]најно е: зборовите се раѓаат и умираат – исто како и луѓето“ („Меѓу жив. и знац.“, 319, 1991).

Така, целиот живот на човекот е подложен на ритуализирање, со цел и со желба да го разбере и тој, светот, да го разбере него. Затоа, односот на зборот кон она што го искажува е трансцендентален.

„Во доживувањето на светот, во допирот со некоја стварност од онаа страна на човечката стварност, се раѓа идејата дека нешто реално постои, дека постојат апсолутни вредности, кои можат да го водат човекот и да му даваат значење на човечкото постоење. Значи, преку доживувањето на светото се раѓаат идеите за стварноста, за вистината, за значењето...“ (Елијаде, 1992, 148)

Значи, да заклучам, поетот не го користи симболичниот јазик само за да претстави уметничко и естетско дело, туку за да ја открие вистината и стварноста која ќе ја сподели со читателот. Тука „се збиднува и се доживува (изворно, лично) иманентната *трансценденција* на текстот. Тоа се остварува во форма на иницијација во трансестетскиот ритуален чин на комуницирање и дејствување“ (Кулавова, 2012, 191–192).

Во една ритуална и креативна хармонија, Поетот со своите зборови станува едно, зборува заедно со нив, со нив и за нив живее и тие за него живеат, тие постојат поради него и тој постои поради нив. Од таа сродност, од тоа заемно слевање, добиено е ова свето ремек-дело, создадено од љубов, од копнеж, но и од многу разбирање и промислување на нештата. Создадени од срцето, промислени со интелектот, овие страници се врвна естетика, но и длабока филозофска порака за животот, за творењето, за создавањето, за пресоздавањето на сите нешта.

Користена литература:

- Библија (Светио писмо): Стар и Нов Завей*. прев. Душан Х. Константинов. 1999. Битола: Еуролибер.
- Борев, Јуриј. 2011. *Енциклопедија на естетика и на теоријата на литература*. Скопје: Македоника литера.
- Гербран, Ален и Шевалие, Жан. 2005. *Речник на симболие: Митови, сонетии, обичаи, жетови, облици, ликови, бои, броеви*. Скопје: Табернакул.
- „Дотекла вода студена“, *Macedonian Folk Songs* (Македонски народни песни). През. од: pesna.org: <http://pesna.org/song.php?id=857>, мај 2014.
- Елијаде, Мирча. 1992. *Аспекти на митот*. Скопје: Култура.
- Николовска, Кристина. 2006. *Внашрешен молк*. Скопје: Зојдер.
- Поповски, Анте. 2002. *Поетска ноќ во Велестово*. Прир. Славе Ѓиорѓо Димоски. Велестово: Поетска ноќ во Велестово.
2011. *Зонет зборува за умирање*. Куманово: Македонска ризница, Pro Littera.
- Ќулавкова, Катица. 2012. *Македонски искушенија и груѓи оѓлеги*. Скопје: МАНУ.
- Frye, Northrop. *Anatomy of Criticism: Four Essays*. Princeton: Princeton University Press, 1971. През. од: monoskop.org. http://monoskop.org/images/c/ca/Frye_Northrop_Anatomy_of_Criticism_Four_Essays_19_1.pdf, октомври 2015.
- Krste Naumovski. “Dr Ante Popovski - Portret 4 del”. Onlajn video klip. Youtube: (https://www.youtube.com/watch?v=_ihi-CKZTBo). През.: мај, 2015.
- Lampić, Mario. 2000. *Mali recnik tradicionalnih simbola*. Beograd: Libreto.

Аналитичка литература

- Поповски, Анте. 2003. *Светио писна*. Куманово: Македонска ризница, Pro Littera.

Summary

Sacred Song, Ante Popovski's most significant work reexamines universal and eternal issues, focusing on life and death, immortality, happiness and suffering. From the beginning of time till today, the archetype, the symbol and the myth coexist as parts of a collective thought on humanity. That is why they are so adequately positioned to take on the role of theoretical postulates through which in this paper I analyse the ritual function of the word in *Sacred Song*. I approach symbols and archetypes from several aspects: theoretically, then focusing on the poet on an implicit level, and finally, subjectively and intuitively. During this process, it is impossible to separate the symbolic from the archetypal. The main axis around which the symbol, the archetype and their meanings are revolving is the function of the word in the poetry and the poetics of A. Popovski. Here I distinguish three levels: the ritual function of the word, the ritual dimensions of the symbols, and the archetypes that starting from a ritual - a word that keeps repeating itself - lead the latter towards deeper mythopoetic reflections on that same rituality. Thus, the word as a symbol and an archetype becomes a carrier of higher values and spiritual states.

Александра СТОЈКОВСКА
Скопје

ПОМЕЃУ ФАКТОТ И ФИКЦИЈАТА ВО РОМАНОТ „ЖЕНИТЕ ГАВРИЛОВИ“ ОД КИЦА КОЛБЕ

Апстракт: Предмет на анализа е романот „Жените Гаврилови“ на македонската писателка Кица Колбе. Тој се разгледува од аспект на неговото вклопување во моделот на жанрот историографска метафикција, предложен од Линда Хачион. Романот го проблематизира минатото, ревидирајќи и реинтерпретирајќи одредени историски настани, при што се детектира коегзистенцијата на фактот и фикцијата. При анализата се зема предвид постмодернистичкото начело за релативноста на историското знаење и постоењето на повеќе вистини. Романот на Колбе отвора некои „посткогнитивни прашања“, кои се индикативни по однос на онтолошката доминанта на постмодернизмот. Станува збор за сопоставување на фикционалниот и емпирискиот свет како два основни модуси на постоењето, со тоа што книжевното дело ја преиспитува веродостојноста на историските податоци до кои се доаѓа по патот на текстуалноста, но го признава и својот сопствен статус на лингвистички конструкт.

Дел од анализата е посветен на женските ликови, чија портретизација како ликови номади ја руши патријархалната претстава за поврзаноста на жените за родното место, наспроти традиционалното врзување на мотивот на потрагата со машките ликови. Разгледувањето на женските ликови го наметнува и прашањето за изградбата на идентитетот во услови на емиграција. Така доаѓаме до принципот на дијалогизмот, без кого не може да се постигне интегритет на личноста кога субјектот е подложен на континуирани преселби, а неговата национална „мала“ култура се судира со „големата“ култура на моќниот Запад.

Клучни зборови: постмодернизам, факт, фикција, женски ликови, идентитет

Жените Гаврилови е третиот роман на македонската писателка Кица Колбе, во кој авторката проблематизира минати епизоди од македонскиот, но и од германскиот културен контекст, раскажувајќи за животите на три генерации од македонското семејство Гаврилови. Нарацијата е сосредоточена на женските припадници на семејството и на начинот на кој меѓу нив се пренесува женската вештина на ткаежот, која е специфика на карактерот на сите жени Гаврилови, но и моќен конституент на нивните идентитети. Романот започнува со смртта на Лина Гаврилова, настан што е едно од кардиналните јадра на нарацијата, бидејќи таа точка го насочува нејзиниот тек и ги мотивира понатамошните дејства и одлуки на главната протагонистка Демјана. Во романот отсутствува омнисцентен раскажувач, но затоа има повеќе ликови раскажувачи, кои преку своите субјективни присетувања на минатото откриваат колку за себе толку и за Лина.

Фабулата на романот може грубо да се подели на два дела: пред смртта на Лина и по неа. Епизодите што се случиле пред нејзината смрт се откриваат преку раскажувањата на повеќе ликови, а сè што се случува по смртта на Лина го дознаваме од раскажувањето на само еден лик – нејзината внука Демиана. По смртта на Лина започнува потрагата на Демиана по вистината за нејзиниот живот, која набрзо станува опсесивна желба за пополнување на празнините во биографијата на Лина. Понатаму станува јасно дека, во случајот на Демиана, потрагата е исто толку важна за оформување на сопствениот идентитет колку што е важна за откривање на туѓото минато. Преку сведоштвата на луѓето што биле присутни во животот на Лина, ретроспективно се реконструира нејзиното минато, а со тоа се открива и минатото на жените Гаврилови, чија лоза се проследува до крајот на 19 век. Приказните на сите ликови се врзани за животот на Лина, а водечко е раскажувањето на Демиана, бидејќи тоа ги координира сите наративни гласови, поставувајќи ја значенската рамка околу нив. Демиана раскажува и за сегашноста, за текот на настаните по смртта на Лина, но ретроспективно ги раскажува и своите сеќавања за детството полно со трауми, страдања и спорадична среќа. Истражувањето на Демиана, кое започнува од 2006 година, а завршува некаде во 1900 година, ѝ ги открива необичните судбини на своите предци, со што се заокружува процесот на оформување на нејзиниот идентитет и се пополнува нејзината душевна празнина настаната поради чувството на неприпаѓање.

Колку што е интересен животописот на жените Гаврилови толку е интересен и начинот на кој тој му се пренесува на читателот. Структурата на романот е всушност ткаеж сочинет од наративните нишки на секој лик. Раскажувањата се надоврзуваат едно на друго, но и се пресекуваат и се прекинуваат, оставајќи празнини што чекаат да бидат пополнети од некој следен наративен глас. На крајот се добива финалниот облик на едно кохерентно и читливо сиже. Ваквата навидум хаотична, а во суштина, компактна нарација, избилува со фикциски ликови, но и со ликови референти, со биографски податоци и со егзактни временски и просторни информанти. Овие специфики на наративната постапка на авторката го прават романот вистинска галерија од портрети и илустрации на места и случувања, од кои некои се фикциски, а некои историски засведочени. Затоа велíme дека е романот предизвик за упатениот читател, чиј предмет на интерес е длабинското рамниште на текстот, каде што се крие играта помеѓу фактот и фикцијата. Разграничувањето на историографските податоци што можат да подлежат на верификација од податоците кои се производ на творчката имагинација на авторката е речиси невозможно,

бидејќи заводливата нарација стреми повторно да го завлече вниманието на читателот кон синтагматското рамниште, нудејќи му возбудлива и длабоко емотивна приказна за љубовта, непредвидливите животни перипетии, среќата и страдањето.

Преку раскажувањето за три генерации од едно семејство, во романот се отвораат прашања за повеќе точки од историското минато. Тоа би значело дека предметот за кој пишува Колбе припаѓа во доменот на историографијата како наука. Таа се легитимира себеси како дискурс за минатото, но проблемот се состои во тоа што тој е суштински различен од својот објект на истражување. Минатото постоело во облик на настани, а секој дискурс за него, сеедно дали фикциски или историографски, е различна категорија од самото минато, бидејќи раскажувањето за минатите настани е сосема различно од нивниот првобитен облик. Проблематичен е и начинот на кој историографот доаѓа до знаење за историските случувања, зашто „фактите“ доаѓаат до него преку туѓите дискурси. Врз основа на достапните текстуализирани остатоци од минатото, историографот се обидува да ги состави распрснатите парчиња знаење низ туѓите текстови и со нивна помош да го реконструира минатото, создавајќи притоа своја вистина за причинско-последичните механизми на историскиот тек. Но, како што појаснува Марија Ѓорѓиева, „секоја претстава за стварноста и секое толкување на историјата се условни конструкции“, а откривањето на реалноста е можно само „во категориите на текстуалноста“ (Ѓорѓиева 2008, 62). Тоа нè води до прашањето за можноста од спознавање на минатото само преку неговите текстуализирани остатоци и до нивниот различен третман во историографијата и во книжевноста. Веродостојноста на пронајдените текстови за минатото е понекогаш спорна, а свој придонес има и личниот став на историографот што ги толкува документите, зашто неговиот систем на вредности и неговите идеолошки концепти не можат да бидат целосно неутрализирани. Затоа велíme дека историографот има улога на наратор, чиј дискурс за некој минат настан е зависен од неговата перспектива и став при интерпретацијата. Авторот на фикција, од друга страна, се служи со истите текстови за минатото, но, пишувајќи го делото, тој ја инкорпорира во него и свеста за сопствената егзистенција како за лингвистички конструкт создаден од човек.

Постмодернистичките книжевни дела, какво што е *Женијте Гаврилови*, покажуваат дека веќе не може да се зборува за реконструкција на минатото, туку само за конструкција на една од неговите можни слики. Репрезентацијата на минатите настани во одреден дискурс се прави според хипотетичка замисла за начинот на кој нештата се случиле, при што

своја улога играат и субјективните сфаќања на историографот. Кога ќе се земе предвид и дека минатото е изложено на заборав, конструирањето на каква било негова слика, која би била апсолутно веродостојна, на самиот почеток е невозможна мисија. Потоа, колективната меморија е секогаш контролирана од доминантните групи. А, со интересот на авторите на постмодерната за ексцентриците што биле испуштени од историските наративи, се најавува и крајот на големите нарации. Меѓу маргинализираните групи во минатото се наоѓаат и жените воопшто, без разлика на нивниот сталеж, статус, националност или религија, додека, пак, патријархалноста како метанарација му ја препушта владејачката позиција само на машкиот пол. Постмодерниот начин на мислење покажува дека е секоја метанарација на некој начин измама или привид, иако се наметнува како апсолут. Затоа, претурањето по архивите преполни со сведоштва на маргинализираните субјекти станува императив, но и извор на творечка енергија за многу книжевни автори, кои одбиваат да бидат аисторични и да се дистанцираат од политички прашања.

Жениите Гаврилови е роман соодветен за илустрација на повеќе состојби во книжевноста и во историјата и на границата помеѓу нив две, каде што се одвива моментот на средба, но и на разидување. Творечка постапка на Колбе дозволува детекција на онтолошката доминанта, специфична за делата од постмодернистичка провениенција. Имено, преку комбинацијата на фикциски ликови и реални случувања и(ли) историски личности и фикциски случувања, се поместуваат границите помеѓу двата основни модули на постоењето: реалноста и фикцијата, и се дестабилизира одделното постоење на двата суштински различни света. Во романот на Колбе тоа е постигнато преку постапката на инкорпорирање на нејзините фикциски ликови во реални историски случувања и преку постапката на варирање на одредени делови од минатото, кои во историографските наративи се пласирани како факти. Ваквата творечка стратегија на Колбе се наоѓа во основата на романот и е читлива низ повеќе делови од нарацијата.

Од дескрипцијата на Ника и Катерина, првата генерација од семејството Гаврилови, дознаваме за очигледната карактерна спротивставеност на двете сестри, која им ги упатува животите во дијаметрални правци. Ника и Катерина се олицетворение на различноста и кога станува збор за поимот женскост во тоа време, иако нивните животи на почетокот течат на сроден начин. На почетокот на 20 век образованието било невообичаено или безмалку забрането за женските деца. И покрај тоа, двете ќерки на богатиот битолски трговец Кирил Гаврилов биле испратени на школување во Софија, веројатно повеќе за да бидат спасени од беснеењето на Првата свет-

ска војна отколку за да бидат образовани. За време на школскиот живот сестрите покажале различни склоности. Додека Ника совладувала повеќе странски јазици, развојот на Катерина останал ограничен со параметрите на типичната женскост. Сепак, нејзиниот случај е интересен доколку условите на нејзиното мажење се прочитаат како своевидно прекршување на тогашната конвенционална уреденост на бракот како институција во која жената ја има субординираната положба во однос на машката глава на семејството. Имено, Катерина на некој начин го задржува „водството“ во бракот, пред сè поради нејзината припадност кон финансиски моќно семејство, каде што нејзиниот свршеник доаѓа како домазет. Тоа не било невообичаено за македонскиот културен контекст, но, во случајов, интересно е менувањето на презимето на мажот, кој станувајќи Гаврилов симболично се откажува од статусот на доминација во бракот.

Ника, од друга страна, е впечатлива, иако фикциска слика на интелектуалка од раниот 20 век. Нејзиното вклучување во ткајачката работилница како студентка на Баухаус, според романот, се случило во 1931 година. Според документираниите податоци за Баухаус, кои се достапни на официјалната интернет-страница, ткајачка работилница навистина постоела од 1919 година (кога Ника имала само десет години). Во 1927 година ткајачката работилница ја презел познатиот уметник Паул Кле. Тој останал до 1931 година, кога ја напуштил поради понуденото професорско место на Ликовната академијата во Дизелдорф. Таму се вселил во куќата со број 36 на Хајнрихштрасе и останал на Академијата сè додека националсоцијалистите не го протерале. Повеќето податоци за Баухаус и неговите истакнати имиња за кои читаме во романот се, воедно, проверливи податоци, кои ги нуди и официјалниот сајт на Баухаус. Датумите, па дури и адресата на Паул Кле, се совпаѓаат со официјалните податоци. Според романот, во 1931 година на Баухаус дошла битолчанката Ника Гаврилова. Овој податок од романот не се совпаѓа со официјалните податоци за познатата уметничка школа. Имено, според архивата што е достапна на интернет, на Баухаус немало студенти од Македонија. Вбројувањето на името на Ника меѓу студентите на Баухаус се чита како свесно фалсификување на фактографски податоци што можат да бидат верификувани. На овој начин, преку варирањето на еден дел од историјата, светот на фикцијата се сопоставува со реалниот емпириски свет, а притоа, се отвораат социјално-културолошките прашања околу жените и образованието во тоа време.

Освен многуте податоци околу Баухаус, во романот среќаваме и повеќе податоци врзани за македонскиот културен контекст, кои се, исто така, проверливи и документирани. Станува збор, на пример, за отво-

рањето на Катедрата за германистика во Скопје и за стипендирањето на 30 студенти од Македонија по катастрофалниот земјотрес во Скопје од страна на Владата на Германската Демократска Република. Овие студенти дипломираше на универзитетите во Хале, во Дрезден и во Грајсвалд, а меѓу нив, според романот, била и Лина Гаврилова. Во случајов станува збор за истата постапка на намерно изменување на дел од историјата. Сличен пример е и приказната за дедото на Лина, трговецот Кирил. Според романот, тој бил близок до фамилијата Папазоглу. Во историографијата се познати факти за погрченото влашко битолско семејство, кое било мошне богато и влијателно, додека информации за Кирил Гаврилов отсутнуваат. Во романот се раскажува дека Кирил контактирал со своите познајници Папазоглу, со цел да ја испрати внуката Лина да студира германски јазик во Белград. Фанула Папазоглу, која се споменува и во романот, била сопруга на познатиот византолог од руско потекло Георгиј Острогорски, а двајцата предавале на Универзитетот во Белград. Додека постоењето на Папазоглу воопшто не е спорно, постоењето на Гаврилови не може да биде фактографски потврдено. Изгледа како авторката да сакала да го легитимира своето фикциско семејство со тоа што ќе го смести рамо до рамо со едно од најпознатите стари битолски семејства. Затоа велиме дека авторот на роман како *Женијте Гаврилови* најпрво го прави истото што и историографот: користи архивски документи, ги сижетира и ги подредува според сопствениот вкус, избирајќи самостојно кои епизоди и кои личности ќе ги испушти од наративот. Привилегијата на авторот на фикција се состои во пополнувањето на празнините од минатото и исправување на грешките на историографите, иако тоа се прави според сопствената имагинација.

Мислењето на Линда Хачион е дека веќе не може да се зборува за постоење на минатото, па дури и на сегашноста во таква форма што не е текстуализирана. Постмодернистичкиот концепт на уметноста е антимиметички, бидејќи уметноста веќе не се занимава со подражавање на реалноста, туку на претходни текстови или модели, без разлика дали се историски или литературни (Стојановски 2015, 38). Затоа романот на Колбе го читаме како текст што варира историски текстови, со кои е во однос на интертекстуалност. Ваквата книжевност е длабоко саморефлективна, како што појаснува Хачион, бидејќи таа е свесна за своето постоење како текст и како човечка конструкција. Од друга страна, односот на ваквата книжевност кон историјата е ист како односот кон самата себе, што би значело дека историјата, исто како и фикцијата, се смета за текст што настанал како човечки ангажман. Достапниот текстуализиран при-

каз на минатото е често полн со празнини и со нејасноти. Креативноста и уметничкиот сенс на авторите на постмодернистичка книжевност про-работуваат токму во правец на фикциско пополнување на тие празнини, при што често се варира историскиот тек или кардиналните јадра на историските наративи се разрешуваат на поинаков начин. Исто како што Колбе веројатно сметала дека текстуализираните остатоци од минатото можат да направат „мала“ отстапка и во списоците на студенти на Баухаус да допишат уште едно име, името Ника Гаврилова, а во списоците на стипендистите од 1963 година – името Лина Гаврилова.

Покрај впечатливата творечка постапка на Кица Колбе, која е апликативна во однос на повеќе постмодернистички теории, особено е интересен нејзиниот третман на женските ликови во романот. Сите жени од семејството Гаврилови се одликуваат со пркос пред конвенциите, самостојност и своеглавост. Моментот на запознавањето на нивните впечатливи животи е преродувачки за Демиана, бидејќи нејзината лоша себеперцепција се изменува штом таа се идентификува со своите силни предци. Кога станува збор за специфичната природа на женските ликови во романот, треба да се спомене и присуството на мотивот на потрагата. Тој е често застапен во книжевноста, но интересно е тоа што романот на Колбе е репрезентативен по однос на рушењето на патријархалните традиционални претстави за релацијата помеѓу потрагата и машкоста. Имено, талкањето стереотипно му се припишува на машкиот принцип и – обратно, поврзаноста за домот и за родното огниште се смета за показател на женскоста. Во романот *Жениите Гаврилови* портретизациите на протагонистките како номади зборуваат за можноста од поинаква репрезентација на жените во фикцијата. Наместо клишираните и стигматизирани претстави вообичаени за женските ликови, во овој роман читаме за жени што успеваат да се ослободат од стегите на јавното мислење. Ваквата творечка стратегија на авторката продуцира полнокрвни женски ликови, кои на повеќе начини ги разликуваат стереотипите на своето време. Како илустрација на тоа тврдење ги разгледуваме ликовите Ника, Лина и Демиана. Секоја од нив трага по нешто, сè додека самата не создаде чувство на родно огниште: Ника трага по нов дом и по место каде што би можела да ја задоволи својата желба за образование и уметност; Лина трага по непознатата девојка од фотографијата, а нејзиното патешествие низ повеќе германски градови завршува кога идентитетот на непознатата е утврден и со тоа е пронајдено сопственото потекло; Демиана, целосно изгубена во своето чувство на неприпаѓање и разнишан идентитет, колку физички толку и духовно трага по самата себе. Таа е буквално и метафо-

рично кажано номад, зашто интроспективните трагања се случуваат пред и паралелно со физичките преселби.

Судбината на Ника Гаврилова е судбина на ексцентрик – општеството пронаоѓа начин да ја отстрани како нешто туѓо и опасно за воспоставениот поредок. Кај овој лик е невозможно сместувањето на женскост само во границите на мајчинството, домаќинските и брачните обврски, зашто таа излегува од парадигмата на типичната балканска жена, не дозволувајќи да биде подредена. Всушност, нејзиниот карактер е сплет од карактеристики резервирани за мажите (на пример, желба за образование и патување), а навидум редуцираната женскост повторно се истакнува преку уметничкиот развој во областа на типично женските рачни вештини. Нејзината склоност кон уметноста не останува заробена во стигматизираното општество во кое само мажите имаат право и можност да ги остварат своите афинитети. Врз жртвата на напуштено дете Ника го поставува темелот на своето образование и уметничката кариера во напредниот Запад. Кај неа е истакнат и естетскиот копнеж за истражување на светот, сличен на копнежот што го споменува и филозофот Сорен Кјеркегор. За тој да биде задоволен, неопходно е да се раскине врската со домот, токму како што Ника одлучува да направи. Со текот на времето Ника успева да се избори за свое ателје, каде што може непречено да ѝ се посвети на својата уметничка дејност. Овој момент на успех во животот на Ника се чита и во контекст на сфаќањата на Вирџинија Вулф за неопходноста од сопствена соба за жените што сакаат да пишуваат. Лина, ќерката на Ника, ја има истата остроумност и наклоност кон уметноста како и нејзината биолошка мајка. Кај неа се забележува истиот страстен и нескротлив карактер. За изградувањето на нејзиниот идентитет клучен е моментот на пронаоѓањето на биолошката мајка и запознавањето со неа во краток, но интензивен период, а важен е и моментот на „посвојувањето“ на внуката Демиана. Тоа може да се прочита како повторување на судбината на претходната генерација жени Гаврилови, кога бездетната Катерина го посвоила девојчето на својата сестра Ника. Многу години подоцна Вера го враќа долгот кон мајка си, со тоа што својата ќерка ѝ ја дава на Лина.

Во случајот на Демиана номадскиот начин на живот е најсилно изразен, бидејќи таа сиот свој живот го минува во потрага по нешто кое ни самата не знае што е. Чувството на припадност исчезнува по смртта на Лина, а потребата од постојани промени на адресата на живеење станува исто толку моќна колку и потребата за храна и вода. Демиана е илустрација на тврдењето на Елизабета Шелева дека „номадизмот е една од антрополошките константи, својствени за човековото битие, кое постојано

останува распнато и осудено на овоземните (материјални) и на оностраниите (духовни) потреби, стремежи и копнежи“ (Шелева 2011, 162). Животот на Демиана поминува во постојани преселби. „Никогаш не знаев ни која сум, ни што сум“ вели таа. „Македонка родена во Германија или Германка порасната во Македонија? Знам само дека не сум ни едното ни другото. Ниту сум целосно Македонка, ниту сум целосно Германка... во ни една земја не сум вистински вкоренета. Повеќе сум од оние што се на постојан пат. Од себеси, кон себеси. Туѓинци за другите, непознати за себеси“ (Колбе 2008, 145). Кога на осум години од Македонија се враќа во Германија, чувството на прифатеност исчезнува од нејзината свест. Нејзините родители сиот свој живот не успеваат да го научат германскиот јазик и да се адапираат на западноевропскиот културен код. Парадоксално, одбивањето на Демиана да зборува германски го читаат како заостанатост зад германските деца. Отуѓеноста од сопственото семејство води кон отуѓеност од општеството воопшто, а најмногу кон одбивност кон сè што е врзано за Германија. Секој збор на германски е како да се посегнува по нешто што е туѓо и забрането. Од друга старана, сестра ѝ Дагмар е „во сè типично дете на гастарбајтери во Германија. Нејзината биографија е стереотипот кој се повторува кај децата на гастарбајтерите од Турција, Грција, Шпанија. Затоа јас сум изродот, како што милуваше да рече татко ни... детето кое на една година од стабилниот и богат Запад го испратиле во анахроничниот социјализам...“ (Колбе 2008, 151).

Шелева смета дека една од базичните човекови потреби е врзана за културниот идентитет на единката. Секоја криза на идентитетот е исто толку сурова колку и физичката загроеност. И, навистина, Демиана на повеќе места во романот своето чувство на неприфатеност и отуѓеност го споредува со физичка болка. Според Шелева, денес се рedefинира „поимот на културниот идентитет во светлината на дијалошката филозофско-политичка опција“ и „во тој контекст, принципот на интегритетот коинцидира со принципот на дијалогичност, другост... и на тој начин упатува на рамништето и во рамките на самиот субјект, да ги согледаме внатрешните разлики, подвојувања, умножувања, раслојувања“ (Шелева 2011, 124). Земајќи го тоа предвид, веќе не може да се зборува за постоењето на некоја идеална целост, неконтаминирана од траги од другоста. Едногласноста и монологизмот треба да се повлечат пред различноста, полицентричноста и дијалогизмот. Кај Демиана, како кај припадник на еден „мал и инфериорен народ“, се јавува страв и аверзија кон германската доминантна култура. Нејзиниот идентитет е загроен и таа се чувствува деперсонализирано и отуѓено, заробена во нефункционалното

семејство. Клучниот момент во раскажувањето на Демиана е конечната идентификација со жените Гаврилови. Сознанието дека и таа е една од нив, не само генетски туку и карактерно, мисловно и чувствено, е момент на идентификација со своите предци. „Таму го почувствував тоа“, вели Демиана штом доаѓа во некогашното ателје на Ника, „и јас бев една од жените Гаврилови! За прв пат во животот го прифатив тоа со радост. Знаев кому му припаѓам и каде припаѓам“ (Колбе 2008, 208). Низ слични духовни патешествија минала некогаш и Ника кога мигрирала во Германија и таму создала нов дом. Својата судбина симболички ја овековечила преку чинот на садењето на калинката, веднаш пред прозорецот на одајата за ткаење. Јужното дрво неочекувано успеало да преживее во студениот северен крај, исто како и Ника, и така се отворил патот на преселбите и трагањата за другите жени Гаврилови. „Знаев дека и јас сум како тоа вито дрво. Мислев дека сум без корен. А сум имала овде корени длабоки и древни... ги поставила Ника Гаврилова, првата нишка во ткаежот на жените Гаврилови“ (Колбе 2008, 288).

Кратката анализа на трите женски лика од романот на Кица Колбе покажува дека е тој, пред сè, оспорување на една голема нарација каква што е патријархалноста, но и родовите стереотипи од почетокот на 20 век. Портретизациите на женските ликови во романот се пример за прекршување на нормите наметнати од општеството и институциите во тоа време. Понатаму, така како што е конципиран, романот на Колбе донекаде може да се разгледува во контекст на Хачионовите размислувања за жанрот историографска метафикција. Авторката си поигрува со фактографијата и фикцијата, пополнувајќи празни места од историскиот наратив, свесно фалсификувајќи одредени точки од минатото и поместувајќи ги границите помеѓу емпирискиот и фикционалниот свет. И покрај тоа што *Жениите Гаврилови* повеќе не се вклопува, одошто се вклопува во моделот на историографската метафикција, зашто во него отсуствува пародискиот пристап иманентен на делата од овој жанр, тој е повеќеслоен постмодернистички текст, кој открива различни податоци за различни читатели. Или, различни податоци за истиот читател, кој ќе се наврати на романот повеќе пати и ќе ги препознае „стапиците“ во текстот. Овој роман комуницира со секаков вид читатели и е апликативен за секакви читателски практики, сеедно дали читателот сака да го отплеткува клопчето од факти и измислици или, просто, сака да прочита една романтична и длабоко емотивна приказна, која навистина ќе му побуди силни доживувања. Бартовски кажано, со секое следно читање текстот го открива она што „сирка помеѓу шевовите“, и колку што читателот освојува побавно,

толку повеќе се забележува умешноста на Кица Колбе. На крајот, колку и да се отплеткувале конците на фактите и фикцијата, прашањето на секој читател останува: „И постоеле ли навистина Гаврилови?“

Користена литература:

- Бановиќ-Марковска, А. 2004. *Хипертекстуални дијалози*. Скопје: Магор.
- Вулф, В. 2012. *Сојстивена соба. Три ѓвини*. Скопје: Конгресен сервисен центар Микена Макавеј.
- Ѓорѓиева, М. 2008. *Историографската метафикција во романој, шолкувачки модели (Докторска дисертација)*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Колбе, К. 2008. *Женије Гаврилови*. Скопје: Табернакул.
- Котеска, Ј. 2002. *Посимодернистички литературни студиуми*. Скопје: Македонска книга.
- Стојановски, Д. 2015. *Историографската метафикција од С до З (Анализа на двеите верзии: Сесираја на Сиџмунд Фројд и Сесираја на Зиџмунд Фројд од романој на Гоце Смилевски), (Магистерски труд)*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Фројд, С. 2008. *Нови предавања за вовед во психоанализа. Женскост и Расчленување на психичката личност*. Скопје: Ѓурѓа.
- Шелева, Е. 2011. *Културолошки есеи*. Скопје: Магор.
- Наџион, Л. 1996. *Poetika postmodernizma: Istorija, teorija, fikcija*. Novi Sad: Svetovi.

Summary

The analysis of the novel *The Women Gavrilovi* of the Macedonian author Kica Kolbe was made in order to show the author's postmodern writing strategy that results with a text which exists between the facts and the fiction. Alternating the historic narratives and intentionally falsifying the historic data which are thought to be facts, the author shows that the concept of the absolute truth is impossible because the knowledge about the past is transferred through its textual remains alone. That leads us to the conclusion that the reconstruction of the past is impossible and the only thing that can be done is a construction of its image.

Kolbe inhabits her fictional characters in real historic events, which witnesses the presence of the ontological dominant as a specific quality of the postmodern fiction. That destabilizes the separate existence of two opposite worlds: fiction and reality, proving that both the past and the present can be known only by their texts as linguistic constructions. The novel can't be considered an example of the historiographic metafiction as a genre promoted by the Canadian literary theorist Linda Hutcheon, nonetheless, it illustrates many characteristics of the postmodern way of thinking.

The interpretation of the novel proved that the female characters, despite their fictional nature, impersonate breakage of the stereotype representations of the femi-

ninity in fiction. Their portrayal as characters which aren't tied to their homes shows other possibilities of representing women in fiction. The narration about lives of three generations women of the family Gavrilovi opens many questions about women and educations, as well as the possibility of fulfilling their artistic affinities. In the end, the novel points the forming of the identity of the main female character by her identification with her female ancestors.

Ана АЗЕСКА

Споредба во формата и во приспособувањето на романизмите од лексичко-семантичката група растенија и на лексемите од областа на прехраната меѓу риечкиот и охридскиот говор
УДК 811.163.3'282'373.45=13
УДК 811.163.42'282'373.45=13

Марија АРСЕНКОВА

Именското обраќање во јазикот на младите во Македонија
УДК 811.163.3'27
УДК 81'276 -053.6(497.7)

Тодорка БАЛОВА

Неопределениот член 'еден', лингвостилема во книгата „Ние, другите“ од Сашо Димоски
УДК 811.163.3'367.632:821.163.3-2
УДК 821.163.2-2:811.163.3'38

Перчо БОЖИНОВСКИ

Македонскиот јазик, идентитетот и статусот на македонскиот јазик
УДК 811.163.3'26
УДК 811.163.3'27

Александра ГЕЦОВСКА

Табу-зборови од фитоморфно и зооморфно потекло (македонско-чешки паралели)
УДК 811.163.3'373.6:811.162.3'373.6
УДК 811.162.3'373.6:811.163.3'373.6

Марија ГРКОВА

Усвојувањето на граматичката категорија начин (според резултати добиени од учениците од основното образование во штипско)
УДК 811.163.3'366.59:[37.091.3:373.3(497.731)]

Zofia DEMBOWSKA

Analiza wybranych gestów – refleksje nad niewerbalną komunikacją macedońców i polaków
УДК 811.163.3'221.2:811.162.1'221.2
УДК 811.162.1'221.2:811.163.3'221.2

Менче ЃОРЃИЕВА

Употребата на модалните глаголи во правни текстови во англискиот и македонскиот јазик
УДК 811.163.3'367.625:811.111'367.625]:34
УДК 811.111'367.625:811.163.3'367.625]:34

Александар КРСТАНОСКИ

Просветната дејност на манастирот Света пречиста кичевска
УДК 930.85(497.7)
УДК 271.2-523.6(497.761)(091)

Лара МИХОВИЛОВИЌ

„На ти – дај ми“ (поетот дава песна, преведувачот му враќа превод)

УДК 821.163.3-1:811.163.6'255.4

УДК 81'25

Марија РАДИВОЈЕВИЋ

О речнику од три језика Љ. Пуљевског (с посебним освртом на предговор)

УДК 81'374Пулевски,Г.

УДК 930.85(497.7)

Катарина РАШИЋ

Постпозитивни члан у тимочко-лужничком говору (са анализом стања у македонским и бугарским дијалектима)

УДК 811.163.3'282

УДК 811.163.41'282

УДК 811.163.2'282

Marko STANOJEVIĆ

Zbornik braće Miladinov u slovenačkom prevodu

УДК 398(=163.3):811.163.6'255.4

Јована СТЕВАНОВИЋ

Nomina agentis у македонском и српском језику (контрастиван приступ)

УДК 811.163.3'367.622.15: 811.163.41'367.622.15

УДК 811.163.41'367.622.15: 811.163.3'367.622.15

Миме ТАСЕСКА-КИТАНОВСКА

Правописот на знаците за директен говор во уметничколитературниот стил (современата литература за деца)

УДК 811.163.3'35

УДК 821.163.3-93:811.163.3'35

Миливој БАЈШАНСКИ

Положај жене у *Побеђуљи* Васиља Иљоског

УДК 821.163.3-2.09

Ивана ВЕЛИНОВСКА-БОЦЕСКА

Темата татковина во творештвото на Гане Тодоровски

УДК 821.163.3-1.09

Ivan GROZDANOVSKI

Black Seed and the effect of memory type on the accuracy of a work of memory

УДК 821.163.3-31:791(497.7)(049.3)

Igor DVORŠČAK

(Bes)konačni modeli priče i književni minimalizam

УДК 821.163.3-32.09

Биљана Т. ДИМКО

Црквичето Четириесет маченици во Битола – бастион на космополитизмот

УДК 821.163.3-31.09

Моника ИЛКОВА

Патопис или „патослик“? („Попатно“ – Влада Урошевиќ)
УДК 821.163.3-992.09

Наташа КАТИЌ, Дајана БОЖИЧКОВИЌ

Промена статуса жене у роману *Скриљен живој* Сталета Попова
УДК 821.163.3-31.09

Стефан МАРКОВСКИ

Проучувањето на книжевно-уметничкиот, новинарскиот и научниот јазик и израз во функција на создавањето компјутерски генерирана книжевност на македонски стандарден јазик (овим)
УДК 811.163.3:004.8

Маја МАСТНАК-ЦАР

Змејот како фигура на меморијата во романот *Невесџајџа на змејој* на Влада Урошевиќ
УДК 821.163.3-31.09

Симона ПЕТРОВСКА

Ритуалната димензија на симболите и архетиповите во *Свејџа ѝесна* на Анте Поповски
УДК 821.163.3-1.09

Александра СТОЈКОВСКА

Помеѓу фактот и фикцијата во романот „жените гаврилови“ на Кица Колбе
УДК 821.163.3-31.09

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

811.163.3(062)

НАУЧЕН собир на млади македонисти (10 ; 2018 ; Скопје)
Десетти научен собир на млади македонисти : конференција во чест на
проф. д-р Лилјана Минова-Ѓуркова : 10-11 мај 2018 г. / [одговорен уредник
Искра Пановска-Димкова]. - Скопје : Филолошки факултет "Блаже Конески",
Катедра за македонски јазик и јужнословенски јазици, 2020. -
282 стр. : граф. прикази ; 24 см

Фусноти кон текстот. - Библиографија и Summaries кон трудовите

ISBN 978-608-234-074-6

а) Македонски јазик - Собири

COBISS.MK-ID 51327749